

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ АПК

Збірник наукових праць

№ 1 (172) 2022

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач:
Білоцерківський національний аграрний університет (БНАУ)
Збірник розглянуто і затверджено до друку рішенням Вченої ради БНАУ
(Протокол № 5 від 24.06.2022 р.)

Збірник наукових праць «Економіка та управління АПК» («AIC Economics and Management») є фаховим виданням, що включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» (Наказ Міністерства освіти і науки України № 1643 від 28.12.2019 р.) і є продовженням «Вісника Білоцерківського державного аграрного університету», започаткованого 1992 року. Збірник представлено на порталі Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського та включено до міжнародних наукометричних баз: *Index Copernicus, Google Scholar, Crossref, DOAJ*.

Періодичність виходу збірника «Економіка та управління АПК» – двічі на рік.

Редакційна колегія:

Головний редактор – **Варченко О.М.**, д-р екон. наук, проф., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна

Заступник головного редактора – **Ткаченко К.В.**, канд. екон. наук, доц., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна

Члени редколегії:

Божнеч Стефан, проф. економіки, Приморський університет, м. Копере, Словенія
Вагнер Клаус, д-р філософії, Федеральний інститут економіки сільського господарства, м. Відень, Австрія

Гринчук Ю.С., д-р екон. наук, проф., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна
Клішінські Януш, д-р габіл., Університет технологій та гуманітарних наук, м. Бельсько-Бяла, Польща

Котикова О.І., д-р екон. наук, проф., Миколаївський НАУ, м. Миколаїв, Україна
Лобачова С.В., старший викладач, Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна
Майєрс Вільям Х., д-р наук, проф. аграрної та прикладної економіки, Університет Міссурі, м. Колумбія, США

Непочатенко В.А., д-р екон. наук, доц., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна
Паска І.М., д-р екон. наук, проф., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна
Рябченко Оксана, д-р екон. наук, Словацький сільськогосподарський університет, м. Нітра, Словацька Республіка

Сатир Л.М., д-р екон. наук, проф., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна
Свиноус І.В., д-р екон. наук, проф., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна
Сокольська Т.В., д-р екон. наук, проф., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна
Шубравська О.В., д-р екон. наук, проф., ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ, Україна

Шуст О.А., д-р екон. наук, проф., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна
Філдсенд Ендрю, д-р наук, Науково-дослідний інститут сільського господарства, м. Будапешт, Угорщина

Хараішвілі Етер, проф. економіки, Тбіліський державний університет імені Іване Джавахішвілі, м. Тбілісі, Грузія

Хмелінські Павел, д-р філософії, Інститут економіки сільського господарства та продовольства – Національний науково-дослідний інститут, м. Варшава, Польща

Юхименко П.І., д-р екон. наук, проф., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна

Editorial board:

Editor-in-Chief – **Varchenko O.M.**, D.Sc. in Economics, Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Deputy Editor-in-Chief – **Tkachenko K.V.**, PhD in Economics, Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Members of the Editorial Board:

Bozic Stefan, Prof. of Economics, Maritime University, Koper, Slovenia

Fieldsend Andrew, PhD, Agricultural Research Institute, Budapest, Hungary

Grinchuk Yu.S., D.Sc. in Economics, Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Haraishvili Eteri, Prof. of Economics, Ivan Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia

Khmelinsky Pavel, PhD, Institute of Agricultural Economics and Food-National Research Institute, Warsaw, Poland

Klisinski Janusz, Dr. habil., University of Technology and Humanities, Bielsko-Biala, Poland

Kotikova O.I., D.Sc. in Economics, Prof., Mykolaiv NAU, Mykolaiv, Ukraine

Lobachova S.V., Senior lecturer, Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Myers William H., D.Sc. in Economics, Prof. of Agrarian and Applied Economics, University of Missouri, Columbia, USA

Nepochatenko V.A., D.Sc. in Economics, Ass. Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Paska I.M., D.Sc. in Economics, Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Ryabchenko Oksana, PhD of Economics, Slovak University of Agriculture, Nitra, Slovak Republic

Satir L.M., D.Sc. in Economics, Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Shubratska O.V., D.Sc. in Economics, Prof., State Institution «Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Shust O.A., D.Sc. in Economics, Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Sokolska T.V., D.Sc. in Economics, Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Svynous I.V., D.Sc. in Economics, Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Wagner Klaus, PhD, Federal Institute of Agricultural Economics, Vienna, Austria

Yukhymenko P.I., D.Sc. in Economics, Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Адреса редакції: Білоцерківський національний аграрний університет, Соборна площа, 8/1,
м. Біла Церква, Київська обл., 09117, Україна. E-mail: redakciaviddil@ukr.net.

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА

Шуст О.А., Варченко О.М., Крисанов Д.Ф., Драган О.О., Ткаченко К.В. Сучасні аграрні кризи і складові стійкості харчової індустрії України	6
Ібатуллін М.І., Хахула Б.В. Державне регулювання інноваційного розвитку племінного свинарства.....	27
Варченко О.О. Теоретичні основи розвитку агропродовольчих систем в умовах глобальних змін.....	40
Радько В.І., Сало І.А., Ємчик Т.В., Семсал А.В. Економічні аспекти розвитку інтеграційних зв'язків в молочному скотарстві України.....	51
Усата Н.В., Ксенофонов М.М. Розвиток державно-приватного партнерства в агропромисловому виробництві та сільських територіях України	62
Копицький Н.Г., Волошин В.М. Теоретичні засади та практичні підходи до врегулювання взаємовідносин між учасниками ланцюга постачання м'яса.....	72
Шибасва Н.В., Стороженко І.П., Бабан Т.О. Інструментарій теорії конвергенції в економічній науці та практиці регіональної політики України.....	85
Ланченко Є. О. Концептуальні засади розвитку сільськогосподарських підприємств.....	96
Виборна В.Д. Удосконалення інструментів державної підтримки розвитку фермерських господарств, як складової соціального капіталу сільських територій.....	109

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

Свиноус І.В., Слободенюк О.І., Присяжнюк Н.М., Гаврик О.Ю., Свиноус Н.І. Організація ведення екологічного обліку в умовах переходу до міжнародних стандартів фінансової звітності.....	120
Драган О.О., Герасименко І.О., Зубченко В.В., Гаврик О.Ю. Фінансова звітність як інструмент антикризового менеджменту.....	131
Артимонова І.В. Стратегічні пріоритети розвитку фінансового ринку в Україні.....	140

МЕНЕДЖМЕНТ

Василенко О.І. Складові управління конкурентоспроможністю закладів аграрної вищої освіти.....	150
Бачинський Р.Л. Обґрунтування засад управління економічною стійкістю сільськогосподарських підприємств.....	160

МАРКЕТИНГ

Варченко О.М., Герасименко І.О., Варченко О.О., Бабань В.П. Теоретичні засади розвитку екологічного маркетингу на ринку агропродовольчої продукції.....	170
--	-----

CONTENT

ECONOMY

Shust O., Varchenko O., Krisanov D., Dragan O., Tkachenko K. Modern agrarian crises and components of Ukrainian food industry sustainability.....	6
Ibatullin M., Khakhula B. State regulation in pedigree swine production innovative development.....	27
Varchenko O.O. Theoretical bases of agri-food systems development under the global changes.....	40
Radko V., Salo I., Yemchuk T., Semysal A. Economic aspects of integration ties in dairy cattle breeding development in Ukraine.....	51
Usata N., Ksenofontov M. Mainways of public-private partnership development in agro-industrial production and rural areas of Ukraine	62
Kopytets N., Voloshyn V. Theoretical principles and practical approaches to the relations regulation between the participants of the meat supply chain.....	72
Shibaeva N., Storozhenko I., Baban T. The tools of convergence theory in economic science and practice of regional policy in Ukraine.....	85
Lanchenko Y. Conceptual bases of agricultural enterprises development.....	96
Vyborna V. Improving the instruments of state support for farms development as a component of rural areas social capital.....	109

BUSINESS, TRADE AND EXCHANGE ACTIVITIES

Svynous I., Slobodeniuk O., Prysiashniuk N., Gavryk O., Svynous N. Organization of agricultural enterprise environmental accounting under transition to international financial reporting standards.....	120
Drahan O., Gerasymenko I., Zubchenko V., Gavryk O. Financial reporting as an instrument of anti-crisis management.....	131
Artimonova I. Strategic priorities of financial market development in Ukraine.....	140

MANAGEMENT

Vasylenko O. Competitiveness management components in agrarian higher education institutions.....	150
Bachynsky R. Substantiation of principles of management of economic stability of agricultural enterprises.....	160

MARKETING

Varchenko O.M., Herasymenko I.O., Varchenko O.O., Baban V.P. Theoretical bases of development of ecological marketing in the market of agro-food products.....	170
---	-----

УДК 330.1:338.439 (477)

JEL Q01

Сучасні аграрні кризи і складові стійкості харчової індустрії України

Шуст О.А. , Варченко О.М. , Крисанов Д.Ф. ,

Драган О.О. , Ткаченко К.В.

Білоцерківський національний аграрний університет

E-mail: Шуст О.А. olena.shust@btsau.edu.ua; Варченко О.М. omvarchenko@ukr.net;
Крисанов Д.Ф. d_krisanov@ukr.net; Драган О.О. draganok@ukr.net; Ткаченко К.В. k-tkachenko@ukr.net

Шуст О.А., Варченко О.М., Крисанов Д.Ф., Драган О.О., Ткаченко К.В. Сучасні аграрні кризи і складові стійкості харчової індустрії України. Економіка та управління АПК. 2022. № 1. С. 6–26.

Shust O., Varchenko O., Krisanov D., Dragan O., Tkachenko K. Modern agrarian crises and components of Ukrainian food industry sustainability. AIC Economics and Management. 2022. № 1. PP. 6–26.

Рукопис отримано: 10.05.2022 р.

Прийнято: 17.05.2022 р.

Затверджено до друку: 24.06.2022 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2022-172-1-6-26

Проаналізовано й систематизовано основні системні загрози і проблеми у розвитку аграрного сектору, які супроводжувалися трансформаційним спадом та появою повторюваних аграрних криз. Встановлено, що наслідки спаду в сільському господарстві корелюють з масштабами виробництва продукції потужностями харчової індустрії, але зі зміщеними часовими межами. Аргументовано, що, насамперед, аграрна криза охоплює сільськогосподарське виробництво, а пізніше, з певним лагом, інші галузі та сектори агропродовольчого комплексу.

Розкрито особливості прояву аграрних криз 2008–2009, 2014–2015 й 2020–2021 рр. та проаналізовано міжкризові періоди, ідентифіковано причини і наслідки значних коливань у обсягах виробництва продукції підприємствами харчової індустрії. Встановлено, що досягнення докризового (1990 р.) рівня випуску харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів відбулося за шість років після проходження «дна» трансформаційного спаду, а сільськогосподарської продукції – через двадцять років. Зроблено висновок, що пандемія коронавірусної інфекції спричинила кризу в усьому світі та аграрну кризу в Україні, а відчутним її наслідком стало ослаблення стійкості через зниження обсягів випуску харчової продукції. Наголошено, що за таких умов постає необхідність у систематичному аналізі основних загроз і ризиків в аграрній сфері та розробці дієвих заходів щодо мінімізації їх негативного впливу на її стійкість.

Систематизовано складові збереження і посилення стійкості харчової індустрії на основі задоволення переробних потужностей у безпечній і якісній сировині, проведення технологічної модернізації переробно-харчових підприємств, завершення формування національної системи харчової безпеки, наближення законодавства про санітарні і фітосанітарні заходи щодо охорони тварин і рослин до законодавства ЄС. Встановлено, що впровадження НАССР на потужностях харчової індустрії потребує комплексного вирішення низки проблем у кормо-виробничо-харчовому ланцюжку «від поля до столу». Доведено, що практичне дотримання вимог гігієни, безпеки та якості гарантуватиме безпечність продукції тваринного походження.

Аргументовано, що дотримання операторами ринку відповідності технологій виробництва, обігу та використання кормів вимогам національної нормативної бази, які гармонізовані з Директивами ЄС, технічними регламентами, стандартами, настановами належної практики, та імплементація базових принципів, методичних підходів й нормативних актів Співтовариства у сферу вітчизняних санітарних та фітосанітарних заходів, формують єдине нормативно-правове поле ветеринарно-санітарних і фітосанітарних вимог для операторів ринку кормів. Результатом цього стане перехід на якісно вищий рівень вимог у ланцюзі «з поля до столу», забезпечується його неперервність та підвищується рівень відповідності нормативам безпечності і якості продукції тваринництва.

Акцентовано увагу на тому, що просування аграрного сектору України через інтеграцію до внутрішнього ринку ЄС супроводжується появою нових розбіжностей і неузгодженостей між вітчизняними та європейськими вимогами, що потребує оперативного внесення змін у нормативно-правову базу та їх впровадження у реальну практику корпоративних структур агропродовольчого сектору. Доведено, що за таких умов буде досягнуто забезпечення переробних потужностей безпечною і якісною сільськогосподарською сировиною та виробництво конкурентоспроможної агропродовольчої продукції, що сприятиме підвищенню стійкості харчової індустрії.

Ключові слова: аграрна криза, ринкова турбулентність, тренди розвитку, стійкість харчової індустрії, нормативно-правова база виробництва продуктів тваринництва.

Постановка проблеми і аналіз останніх досліджень. Посилення кризових явищ, що зумовлюють прояв диспропорцій і розбалансованості в аграрному секторі економіки країни, в останній роки відбувається під впливом зменшення періоду циклічності аграрного розвитку, що призвело до скорочення строків структурних, економічних, фінансових, екологічних та аграрних криз. Враховуючи, що інтервал між двома кризами може відрізнятись на порядок, а амплітуда коливань значно змінюватись, то можна виділити наявність трьох типів економічних циклів, зокрема: малі (пов'язані з відновленням економічної рівноваги на споживчому ринку), середні (пов'язані зі зміною попиту на засоби виробництва, обумовленого значним поживленням інноваційного відтворення основного капіталу) та великі (пов'язані з переходом до нових технологічних укладів) [1].

Водночас, не існує однозначних та загально-визнаних дефініцій понять криза і аграрна криза. Зокрема, досить часто під кризою розуміють явища та тренди розвитку з широким діапазоном – від різкої зміни напрямку суспільного прогресу, галузі, підприємства до кризового стану конкретної бізнесової структури. Зокрема, щодо економічної кризи (реcesії) поширена думка, що це такий стан економіки, за якого зниження ВВП відбувається протягом шести місяців поспіль. Щодо аграрної кризи, то такої конкретики не існує, а в кожному окремому випадку виділяється один із основних чинників, зокрема: скорочення виробництва продукції сільського господарства, зниження продуктивності та економічної ефективності використання аграрного природно-ресурсного потенціалу, неврожай і ознаки настання голоду для населення, загибель урожаю під впливом природних катаклізмів чи воєнних дій тощо. Отже, характерний ситуативний підхід для конкретних періоду часу і території.

Аграрний сектор є соціально-економічною системою, яка охоплює сільське господарство (рослинництво і тваринництво), сільську територію (забезпечує галузь робочою силою), елементи логістичної інфраструктури, сільського-

сподарське та продовольче машинобудування. Однак, аграрна криза передусім впливає на сільське господарство, а вже у подальшому кризові явища спостерігаються у інших його складових, хоча характерні і зворотні процеси. Це щодо екзогенних чинників, які діють на ключову галузь, а потім під їх впливом виникають ендогенні, тобто внутрішні кризові явища, які поширюються на інші складові агропродовольчої системи.

У найбільш складній ситуації знаходиться сільська територія – першооснова сільського господарства, яке є гарантом продовольчого забезпечення населення країни та економічної стійкості держави. Власне село вже тривалий період часу перебуває в стані перманентної соціально-демографічної кризи, основними чинниками якої є руйнація матеріально-поселенської бази розселення та погіршення віково-статевої структури сільських жителів. Унаслідок цього зменшується чисельність сільського населення, збільшується частка районів і громад, які перебувають під впливом демографічної і поселенської кризи, збільшується кількість деградуючих сіл тощо.

Дослідженню криз і аграрних криз, антикризового регулювання присвячені роботи відомих вчених-економістів, які вивчали різні аспекти сільського розвитку, особливостей аграрної кризи, аналізували й оцінювали трансформаційні процеси в аграрному секторі економіки та їх наслідки, стратегічні перспективи. Зокрема, проведення аграрної й земельної реформ, реформування сільськогосподарських підприємств, розпаювання майна і землі, створення аграрних формувань, заснованих на приватній власності. Водночас, створення відповідної законодавчо-нормативної бази, реалізація організаційно-економічних заходів і формування багатуокладної аграрної економіки сприяли подоланню кризової ситуації в сільському господарстві та досягнення докризового рівня виробництва продукції.

Важливими складовими аграрної системи є галузі і підприємства харчової індустрії, більшість із яких залежать від масштабів вироб-

ництва сільськогосподарської продукції, однак інша частина – незалежні чи мало залежні, оскільки технологічно не пов'язані із сільським господарством або переробляють чи використовують переважно імпортовану сировину. Це виробництво тютюну, безалкогольних напоїв, кави та чаю, пива, перероблення та консервування риби, ракоподібних і молюсків тощо.

Узагальнюючи зазначене вище, на сьогодні існує необхідність у проведенні комплексного аналізу стану складових галузей аграрного сектору та ідентифікації загроз у їх розвитку, а головне – визначити вплив сільського господарства на розвиток харчової індустрії. Ці питання раніше не були предметом уваги вітчизняних науковців, особливо щодо впливу аграрних криз на виробництво продукції харчової індустрії. Крім цього, важливо проаналізувати та оцінити ступінь впровадження вимог щодо безпечності та гігієни в усіх ланках кормо-виробничо-харчового ланцюга, що є передумовою широкої інтеграції харчової індустрії до внутрішнього ринку країн-членів Європейського Співтовариства.

Метою дослідження є вивчення циклічності виробництва та ідентифікація чинників, які зумовлюють виникнення кризових ситуацій в аграрній сфері, та виявлення впливу ризику і невизначеності у сільському господарстві на стійкість галузей та підприємств харчової індустрії, а також обґрунтування дієвих заходів щодо мінімізації їх негативного впливу на стабільність їх розвитку в умовах посилення турбулентності в зовнішньому середовищі.

Матеріал і методи дослідження. Дослідження проведено із використанням комплексного підходу до виявлення спектру проявів турбулентності і трендів у розвитку корпоративних структур сільського господарства та харчової індустрії в умовах переходу невизначеності та прояву різних видів ризиків. Під час проведення дослідження використано сукупність загальнонаукових методів дослідження – системний аналіз, індукція та дедукція, монографічний метод та метод узагальнення, методи економіко-статистичного аналізу.

Інформаційною основою дослідження слугували дані Державної служби статистики та Держпродспоживслужби України, на основі яких виділено основні етапи трансформаційного спаду та виходу аграрної економіки із кризового стану, проведено оцінювання наслідків кризових станів у розвитку підприємств різних форм господарювання та основних галузей із урахуванням їх просування до європейської інтеграції.

Результати дослідження та обговорення. Нинішній етап розвитку центральної ланки агропродовольчого комплексу – харчової інду-

стрії – є складним і навіть суперечливим, однак має чітку проєвропейську орієнтацію. Неодноразовість розвитку зумовлена низкою важливих обставин, а саме: затяжним переходом від застарілої пострадянської моделі функціонування підприємств харчової індустрії, у якій домінує значення в економічних відносинах й технологічних зв'язках мають господарства первинного виробництва; необхідністю активізації зусиль, спрямованих на подолання відсталості й системних проблем нинішнього етапу розвитку аграрної економіки та забезпечення її інтеграції до внутрішнього ринку ЄС.

Саме тому доцільно розкрити основні етапи розвитку харчової індустрії, оскільки значна частина застарілих викликів перейшли у спадок, набули нових граней і відтінків, але й дотепер є актуальними. Вважаємо, що за виділення етапів розвитку харчової промисловості доцільно врахувати періоди прояву кризових явищ та міжкризові періоди.

Зокрема, на думку вченого-аграрника С. Петрухи, «закономірно повторювані кризи є неодмінною фазою циклічного розвитку будь-якої соціально-економічної системи й сільського господарства зокрема, яке водночас є домінуючим елементом систем переробної ланки сільськогосподарської продукції та сільськогосподарського машинобудування, дозволяє сформулювати аграрний сектор як соціально-економічну систему, під якою слід розуміти сукупність ресурсів, економічних суб'єктів, форм реалізації їх економічних відносин, що забезпечують виробництво і переробку сільськогосподарської продукції, її доведення до споживача, створюючи метаболізм як в агросистемі загалом, так і в окремих її сферах» [2, с. 22].

Отже, враховуючи викладене, до кризових періодів можна віднести практично 1990-ті, 2008–2009, 2014–2015 та 2020–2021 роки. Очевидно, що аграрні кризи слідує за фінансово-економічними кризами, однак за часовими межами не збігаються з ними і, здебільшого, унаслідок галузевої специфіки виробництва бувають як коротшими, так і зміщеними щодо початку і закінчення глобальних кризових трансформацій.

З метою проведення оцінювання тенденцій у розвитку харчової індустрії (промисловості з виробництва харчової продукції, напоїв і тютюнових виробів) приймаємо наступне припущення, що по закінченню попереднього слідуює початок наступного міжкризового періоду: *I етап* (або період трансформаційного спаду) – 1990–1999 рр., а також співмірні за рівнем спаду з останнім роком попередні 1997–1998 рр.; *II етап* – 2000–2009 рр.; *III етап* – 2010–2015 рр.; *IV етап* – 2016–2021 рр. (табл. 1).

Таблиця 1 – Динаміка зрушень у міжкризові періоди та періоди підйому по харчовій індустрії України

	Один. виміру	1995 р.* «транс-формаційний спад»	1998 р. «дно спаду або кризи»	2000 р.** «ЗКГНГ /КВЕД»	2009 р. «дно кризи»	2015 р. «дно кризи»	2018 р. «підйом»	2019 р. «підйом»	2020 р. «стагнація або спад»	Міжкризові періоди:		Підйом: 2020 р. до 2015 р. до 2020 р. до 2015 р., в %, в.п., раз
										2009 р. до 1998 р., в %, в.п., раз	2015 р. до 2009 р., в %, в.п., раз	
Підприємства (за виключенням ФОП), з них:	одиниць	3846	7929	9190/8866	7159	5502	5715	5980	6023	90,3	76,8	109,4
- великих і середніх	одиниць	2636	3013	2509/2488	1673	1016	1047	1084	1072	55,5	60,7	105,5
- малих	одиниць	1210	4916	6681/6378	5486	4486	4668	4896	4951	111,5	81,8	110,3
Основні засоби (залишкова вартість мат. актив)	млн грн	20052	20040	21038	72946	82476	107130	151039	161061	у 4,1 р.б.	184,7	195,2
- зношеність ОЗ	%	43,4	43,3	42,2	44,0	51,3	48,3	42,1	49,1	+0,7	+7,3	-2,2
Працівники , з них на:	тис. осіб	635,0	680,8	608,1	467,5	319,5	321,5	319,5	313,7	68,7	68,3	98,1
- великих і середніх	тис. осіб	613,8	615,5	532,6	419,7	284,3	285,3	288,6	281,1	68,2	67,7	98,8
- малих підприємствах	тис. осіб	21,2	65,3	75,5	47,8	35,2	36,2	30,9	32,6	73,2	73,6	92,6
Капітальні інвестиції	млн грн	808	904	1815	10458	14405	30747	30823	29023	у 11,5 р.б.	137,7	201,4
Прямі інвестиції (сумарно з 1992 р.)	млн дол. США	108,4	605,3	807,8	1837,2	2426,0	2858,8	X****	X****	у 3 р. б.	132,0	н/д
Випуск продукції , в % від 1990 р. (за 100%)	%	48,0	37,4	46,0	108,1	95,2	107,0	107,2	105,0	+70,7	-12,9	+9,8
- до попереднього року	%	78,7	97,4	117,3	94,0	89,3	98,7	103,3	99,2	-	-	-
Інноваційна продукція	%	н/д	0***	8,5	4,0	1,3	1,0	к/с	к/с	+4,0	-2,7	к/с

Джерело: складено і розраховано за даними Державної служби статистики України; к/с – дані не оприлюднюють унаслідок конфіденційності статистичної інформації.

* У 1990 р. харчова промисловість України налічувала 1532 підприємств; у 1991 р. – 2146 потужностей, а також 130 малих підприємств. У борошномельно-круп'яній та комбикормовій промисловості нараховували 215 виробництв; у 1996 р. вони об'єднували 242 підприємства (без малих виробників), у 1999 р. – 306, у 2000 р. – 270 суб'єктів господарювання-юридичних осіб. Окремо враховували потужності легкої промисловості по первинній обробці різних культур. У 1999 р. налічувалося 70 підприємств (з них проводили: первинну обробку льону – 34, луб'яних культур – 6, вовни – 2, шовкомотальне – 1, виробництво натуральних шкір – 27).

** Згідно з галузевою кваліфікацією ЗКГНГ у 2000 р. харчова і переробна промисловість об'єднувала 9190 підприємств, а за КВЕД – 8866, з них великих і середніх – відповідно 2509 і 2488, малих – 6681 і 6378. Решта показників у таблиці у цьому стовбці відносяться до КВЕД і незначно відрізняються від показників за ЗКГНГ.

*** Міністерство харчової промисловості України: частка інноваційної продукції в 1997 р. становила 17,6%, в 1998 р. – 0%, але за три (1996–1998) роки – 13,8%. **** Із 2020 р. звітність по прямих інвестиціях (ПІ) передали від Держстату України до Національного банку (НБУ), але інформація щодо ПІ за видами економічної діяльності відсутня. Певне уявлення про надходження ПІ в Україну дають наступні дані: 2018 р. – 2355 млн дол., 2019 р. – 3058 млн дол., 2020 р. – «» 872 млн дол. У зв'язку з переглядом НБУ даних щодо ПІ за період 2015–2019 рр. – вони є неактуальні. Із I кв. 2020 р. єдиним відповідальним за поширення даних про ПІ є НБУ.

Під час розрахунку індексу випуску продукції харчової індустрії величину обсягу виробництва 1990 р. прийнято за 100 %, який у кризові періоди знижувався і становив: у 1997 р. лише 38,4 %, однак у 1998 р. продовжувався ще більший спад – 37,4 %, і лише у наступному 1999 р. індекс зафіксовано на дещо вищому рівні – 39,2 %, що свідчить про «дно трансформаційного спаду»; у 2009 р. – 108,1 % (порівняно з попереднім 2008 р. – (108,1:115,0) 94,0 %; у 2013 р. спад до 95,0 %, значною мірою було зумовлено зменшенням валового збору продукції сільського господарства у 2012 р. до 95,5 %, порівняно з попереднім роком. Ці показники між собою тісно корелюють; у 2015 р. – 95,2 % (але порівняно з попереднім 2014 р. – 89,1 %); у 2020 р. – 105,0 % (порівняно з 2019 р. – 99,2 %) (табл. 1); у 2021 р. індекс виробництва продукції до 1990 р. становив 99,3 % [3], а до 2020 р. – 94,6 %, тобто стагнація перейшла у спад.

Індекс продукції сільського господарства у 2021 р. до попереднього 2020 р. становив 114,4 % [4] (до 1990 р. – 103,4 %), а обсяги виробництва склали 700076,1 млн грн (про-

дукція рослинництва 81 % і продукція тваринництва 19 %), зокрема підприємства 471665,8 млн грн (85 % і 15 %) – 67,4 %, господарства населення 228410,3 млн грн (72,9 % і 27,1 %) – 32,6 %. Фактично відбулося подолання чергової аграрної кризи в сільському господарстві, спричиненої переважно епідемією коронавірусної інфекції. Водночас, в харчовій індустрії кризові явища затяглися, зважаючи на попередній (2020 р.) кризовий рік із виробництвом сільськогосподарської сировини (90,4 %).

Встановлено, що рівень рентабельності діяльності в харчовій індустрії у 2014–2015 рр. був збитковим (-4,5; -3,3 %), хоча операційної діяльності – позитивним, але значно нижчим (в середньому за рік 3,9 %), ніж до кризи (середньорічний показник 5,3 %) та у післякризовий період (4,6 %). Водночас частка прибуткових підприємств у харчовій індустрії у другій половині 2010-х років помітно збільшилась, порівняно з першою (відповідно у середньому за рік 70,3 і 63,7 %), однак це значення було нижчим, ніж у сільському господарстві (85,6 і 80,7 %) (табл. 2).

Таблиця 2 – Динаміка виробництва продукції та ефективності аграрного сектору економіки України за 2010–2020 рр., валова продукція та індекс продукції за 1990 р. – 100 %

Коди	Показники	Роки											
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
01	ВП, %	68,9	82,6	79,0	89,4	92,6	88,2	93,8	91,7	99,2	100,6	90,4	
	До попереднього року, %	98,6	120,2	96,1	113,6	102,2	95,2	106,3	97,8	108,2	101,4	89,9	
	Р, %	ОД	24,4	24,7	22,8	11,7	21,4	43,0	33,6	23,2	18,9	19,8	19,1
		ВД	17,4	19,3	16,3	8,3	9,2	30,4	25,6	16,5	14,2	16,6	14,0
Пр. під-ства, %		69,6	83,5	76,8	80,3	84,9	88,9	88,4	86,7	86,7	83,4	82,7	
10+11+12	Інд. П, %	111,6	110,9	112,7	106,9	109,5	95,2	101,3	108,6	107,0	107,2	105,0	
	До попереднього року, %	103,7	102,9	101,0	95,0	102,5	89,1	107,4	106,3	98,7	103,3	99,2	
	Р, %	ОД	4,5	4,2	6,4	6,1	5,1	3,0	2,8	5,1	4,9	5,1	5,3
		ВД	0,9	0,8	2,5	2,3	-4,5	-3,3	-1,3	1,4	2,3	3,6	0,7
Пр. під-ства, %		60,3	59,5	61,7	62,9	62,4	72,3	71,1	69,6	70,5	71,3	69,1	

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України за відповідні роки.

Умовні позначення: **ВП** – валова продукція сільського господарства (код розділу 01 згідно з КВЕД-2010); **Р** – рентабельність: **ОД** – операційної діяльності; **ВД** – всієї діяльності; **Інд. П** – індекс продукції промисловості по виробництву харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (коди розділів 10+11+12 згідно з КВЕД-2010); **Пр. під-ства** – прибуткові підприємства.

Ще більш заплутаною є ситуація щодо виробництва різних видів продукції харчовою індустрією. Оскільки одні галузі (види економічної діяльності) функціонують у тісному технологічному зв'язку з первинним виробництвом (молоко- і м'ясопереробна), другі – зорієнтовані на сезонний збір врожаю (цукрова, плодоовочеконсервна, виноробна), а треті, через заготівлю та зберігання значних запасів сільськогосподарської сировини (олієпереробна, борошно-круп'яна), забезпечують на тривалий період часу завантаження власних потужностей, унаслідок чого відбувається накладання, зміщення і навіть перенесення за межі календарного року результатів господарювання поточного періоду. Отже, виробництво харчової продукції, напоїв і тютюнових виробів є інтегральним показником, що у пропорційному відношенні акумулює та відображає результати господарювання суб'єктів підприємництва в усіх видах економічної діяльності за певний календарний період року. З огляду на це аграрна криза має дві складові – кризу сільського господарства і кризу переробно-харчової індустрії, які не завжди і не скрізь між собою співпадають чи корелюють.

Щодо *I etamy*, то це складний період, коли фактично без попередньої підготовки національна економіка, яка ще перебувала на піку підйому, була зорієнтована на ринкову модель господарювання. У продовольчому комплексі з метою посилення технологічних зв'язків між продуцентами сільськогосподарської продукції та її переробниками передбачалося частину акцій приватизованих підприємств харчової промисловості передати виробникам продовольчої сировини. Однак унаслідок непослідовного проведення реформ така пропозиція фактично була знівельована, що призвело до різкого спаду виробництва сировини: у 1995 р. валова продукція сільського господарства становила 65 % від 1990 р., у 1998 р. – 52,2 %, із них сільгоспідприємства, які поставляли сировину на переробні потужності, – відповідно по роках 49,9 та 32,6 % (зокрема рослинництва – 57,3 та 40,2 %, тваринництва – 39,3 та 21,5 %). Отже, наслідком переходу продовольчого комплексу на ринкову модель господарювання є прояв кризових явищ.

Водночас, відбувалася кардинальна трансформація форм власності й відповідне оновлення організаційно-правових форм господарювання, унаслідок чого економіко-технологічні зв'язки між суб'єктами аграрного підприємництва згорталися і досить часто розривалися. Це спричинило значне скорочення випуску різних видів готової харчової продукції: зокрема,

у 1998 р. (найнижча точка спаду і стагнації виробництва) випуск продукції м'ясної промисловості становив лише 17 % (порівняно з 1990 р.), маслосироробної і молочної – 20 %, цукрової – 21 %, рибної – 25 %, борошно-круп'яної і комбікормової – 35 %, олієжирової – 41 %, хлібопекарної – 44 %, плодоовочевої – 56 %, кондитерської – 65 % [5, с. 138].

У 2000 р. відбувся перехід статистичної звітності суб'єктів господарської діяльності й бюджетних організацій України на міжнародні стандарти звітності і тому економічні показники, які у вказаному році паралельно визначали для галузей харчової індустрії, часто не співпадали із розрахунковими для аналогічних видів економічної діяльності. До того ж дві галузі й підгалузь (соляна, парфумерно-косметична та виробництво мила і миючих засобів, які становили менше 2 % основних фондів харчової індустрії в 2000 р.) було віднесено до інших видів економічної діяльності. Однак прийняття для порівняння статистичних даних за 2000 р. дозволяє аналізувати їх структуру як в динаміці, так і в ретроспективі. Зазначимо, що у сільському господарстві лише у 2002 р. було упорядковано й уніфіковано організаційно-правові форми господарювання і це дозволило відстежувати й аналізувати структурні зміни в первинному виробництві агропродовольчого комплексу.

З метою подальшого аналізу важливо акцентувати увагу на фактичних показниках рецесії (мінімальних значеннях виробництва продукції для конкретного періоду) харчової індустрії, тобто своєрідних «точках спаду чи дна», через які проходили як національна економіка, так і її складові (галузі народного господарства/види економічної діяльності). Такий підхід дозволить зрозуміти, які зміни відбувалися у міжкризових періодах та між рецесіями 2000 р. й 2015 р. (табл. 1) та наскільки «дно» чергової кризи відрізняється за відповідними показниками рецесії від попереднього кризового стану.

Практика довела, що в умовах рецесії не лише «вживають», а також активно розвиваються пристосовані до мінливої економічної реальності й спроможні до креативного менеджменту в умовах загострення різнобічної турбулентності суб'єкти підприємництва та види економічної діяльності, продукція яких є конкурентоспроможною та затребуваною на внутрішньому й зовнішніх ринках. Йдеться про тих суб'єктів господарювання, які спромоглися своєчасно виявити, оцінити й спрогнозувати ключові тенденції розвитку складових продуктового сегменту споживчого ринку,

оперативно забезпечити інноваційно-технологічну модернізацію виробничого потенціалу й спрямувати господарську діяльність на випуск видів харчової продукції, затребуваних на ринку. Водночас, як катализатор позитивних змін також може бути дефіцит традиційних видів харчової продукції.

Отже, характерними особливостями *II етапу – міжкризового періоду 2000–2009 рр.* є: випуск продукції зріс на 70,7 в.п., але і не був нижче «психологічного бар'єру» 1990 р., а вищим на 8,1 %. Фактично подолання наслідків «трансформаційного спаду» відбулося за шість (2000–2005 рр.) років. Зазначимо, що у сільському господарстві на докризовий рівень виробництва вийшли лише у 2018–2019 рр. (індекси продукції: 99,2 і 100,6 %), тобто подолання спаду відбулося за 20 років, а криза затяглася майже на 30 років. Отже, період виходу із «трансформаційної» аграрної кризи поєднувався із двома «коротшими» кризовими ситуаціями; загальна кількість підприємств зменшилася майже на 10 %, зокрема через скорочення великих і середніх підприємницьких структур на 44,5 в.п., збільшення по групі малих суб'єктів господарювання на 11,6 в.п. [6]; чисельність працівників зменшилася майже на третину, а випуск продукції у поточних цінах збільшився майже утричі, що забезпечило зростання виробітку продукції на одного зайнятого у 4,2 рази. Це було забезпечено унаслідок таких чинників: трансформація продуктової структури харчової продукції у бік зростання частки більш дорогих, але менш працезатратних продуктів (напої, рослинні олії, продукція птахівництва); зменшення обсягів випуску життєво необхідної, але низької вартості продукції (продукти спеціального дитячого і дієтичного харчування, цукор, плодоовочеконсервна продукція); ліквідація частини нерентабельних, мало- чи незавантажених сировиною потужностей (цукрових, плодоовочеконсервних, виноробних, молоко- і м'ясопереробних, по первинній обробці льону і луб'яних культур); будівництво нових підприємств на основі інноваційних технологій з виробництва лікєро-горілчанних напоїв, переробки оліє-жирової сировини, промисловому виробництву продукції птахівництва тощо; нарощування капітальних і прямих інвестицій в поєднанні з індексацією основних засобів спричинило зростання їх вартості учетверо, однак коефіцієнт зношення засобів виробництва практично не змінився.

Зниження виробництва продукції харчової індустрії у 2013 р., порівняно з попереднім роком, до 95,0 % значною мірою можна пояснити спадом у сільському господарстві (96,1 %

у 2012 р., порівняно з попереднім 2011 р.). Спад виробництва харчових продуктів у цьому випадку можна розглядати як своєрідний індикатор зниження стійкості харчової індустрії. Водночас, у *III етапі – міжкризовому періоді 2010–2015 рр.* певні трансформації та зміни полягали у наступному: випуск продукції знизився практично на 1/8 частину, але чисельність персоналу скоротилася майже на третину, що і спричинило збільшення виробітку продукції на одного зайнятого орієнтовно майже на 30 %. Однак спад виробництва був найбільшим за період з часу подолання в 2005 р. рівня «психологічного бар'єру» (102,4 %) і становив 89,3 %; суттєве скорочення обсягів виробництва продукції по групі великих і середніх підприємств значною мірою відбулося в 2014 р. внаслідок тих з них, що були розташовані в АР Крим, та на території в зоні ООС, непідконтрольній Україні. Водночас, це свідчить про тенденцію концентрації виробництва в групі малих підприємств, що не є характерним для переробно-харчової промисловості; коефіцієнт зношення основних засобів істотно зріс й перевищив «психологічну межу 50 %» і становив понад 51 %, що свідчить про збільшення частки застарілого й проамортизованого основного капіталу та його подальше моральне старіння, неповне використання виробничих потужностей або взагалі їх заморожування; зменшення частки інноваційної продукції в загальному обсязі відвантаженої споживачам харчової продукції доповнюється погіршенням її структури – лише третину становить інноваційна продукція для ринку, а решту – інноваційна для підприємства та ін.

Отже, незважаючи на певні позитивні зрушення *III міжкризовий період* характеризується негативними трендами, зокрема: підвищенням коефіцієнта зношення основних засобів, незважаючи на майже дворазове нарощування їх вартості, та зниженням учетверо частки інноваційної продукції в складі продовольчих товарів, відвантажених споживачам, обсяги яких збільшилися майже у п'ятеро (у поточних цінах).

Однак, на *IV етапі – міжкризовому періоді 2016–2021 рр.*, відбулося значне покращення ситуації (із 101,3 % на першому році цього періоду до 108,6 % у 2017 р., але з наступним поступовим скороченням випуску продукції, порівняно з базовим роком). Загалом, за шість років міжкризового періоду середньорічний випуск харчової продукції становив понад 103,6 %, але це нижче, ніж у III періоді – 107,8 %. Водночас, кількість підприємств за 2016–2020 рр. (статистичні дані за 2021 р. поки відсутні)

збільшилась на 18 %, тобто на 919 (до 6023) одиниць, а ФОП – незначно і становить 10,2 тис. од. Чисельність найнятих працівників зросла на 5,3 % (до 365,8 тис. осіб), з них у ФОП – на 20 % (до 40,2 тис. осіб), а їх частка підвищилася до 11 %, а чисельність зайнятих працівників зросла на 5,5 % (до 354,4 тис. осіб), з них у ФОП – на 12,9 % (до 30,0 тис. осіб), а їх частка підвищилася до 8,5 %. Обсяги реалізації продукції збільшилися у півтора рази – до 787,33 млрд грн, що становило 107,2 % відносно 1990 р. та 103,3 % попереднього року.

Отже, після обвалу у 2015 р. (індекс продукції становив 95,2 %) практично по усіх показниках розпочався період ренесансу, тобто виходу на докризовий рівень виробництва продукції, який було досягнуто через два роки (108,6 % у 2017 р.). Відновлення стійкості харчової індустрії поєднувалося із нарощуванням виробничого потенціалу і збільшенням капітальних вкладень удвічі та розширенням діючих потужностей на 9 %.

Узагальнимо рушійні сили, трансформації та зрушення, які були розпочатими й поширювалися у харчовій індустрії у період до 2015 р. перед- (до 2015 р.) та посткризових роках, й забезпечили *підйом*, а отже, – *вихід аграрної економіки із процесу рецесії та подолання стагнації* під дією низки позитивних зовнішніх та внутрішніх чинників, а саме: переорієнтація вітчизняних агровиробників на зовнішні ринки унаслідок обвального згортання зовнішньоекономічних відносин із Російською Федерацією, включаючи торгівлю продукцією АПК. Зокрема, експорт продукції АПК за 2015–2020 рр. збільшився у 1,4 рази (із 15,7 до 22,2 млрд дол. США, а її частка – із 41,2 до 42,1 %). Однак, у 2021 р. відбулося подальше нарощування експорту товарів – до 68,1 млрд дол. США (на 38,4 % більше, ніж у попередньому році), зокрема продукції АПК – до 27,7 млрд дол. США (на 25,1 % більше), хоча її частка відповідно зменшилася до 40,7 %; активна роль спеціалізованих органів ЄС (Європейське агентство з безпеки харчових продуктів, Офіс з питань продовольства та ветеринарії (FVO), Генеральний директорат охорони здоров'я та захисту прав споживачів (DG SANTE), Постійний комітет щодо рослин, тварин, харчових продуктів та харчів Європейського Союзу (PAFF) й ін.) в об'єктивному оцінюванні санітарного стану підприємств та конструктивному впливу на його покращання. Це стосувалося оцінки системи санітарного контролю за виробництва молочної продукції, яловичини, продукції птахівництва, виробництва кормів та кормових добавок, виробництва

яєць та продуктів із них, а також здійснення державного ветеринарно-санітарного контролю й нагляду за залишковими кількостями ветеринарних препаратів і забруднювальних речовин у живих тваринах й продуктах тваринного походження тощо.

Оцінювання діючої системи санітарного контролю та перевірка виконання рекомендацій, наданих інспекторами FVO DG SANTE виробникам продукції тваринного походження, сприяли практичній реалізації принципу інтеграції економіки, включаючи аграрний сектор, до внутрішнього ринку країн-членів Співтовариства та розширенню зовнішньоекономічних відносин з Україною. Зокрема, законодавчо-нормативне забезпечення та практична реалізація засадничих основ гармонізації вітчизняного правового поля з відповідною нормативною базою Європейського Союзу на основі дотримання принципу їх еквівалентності (технічних регламентів України, стандартів і нормативів з відповідними європейськими Директивами, технічними регламентами, стандартами, настановами належної виробничої практики) за напрямками: базова модель технічного регулювання, санітарні та фітосанітарні заходи, система управління безпекою харчових продуктів та кормів для тварин, акредитація органів з оцінки відповідності, державний ринковий нагляд за дотриманням вимог безпеки у сфері обігу харчової продукції. Зазначимо, що у січні 2020 р. закінчився термін обов'язкового впровадження систем управління безпекою харчових продуктів (СУБХП) на основі дотримання принципів НАССР згідно з вимогами гармонізованого національного стандарту ДСТУ ISO 22000:2019 (ISO 22000:2018, IDT). Отже, оператори ринку (ОР), які займаються виробництвом, зберіганням та обігом харчових продуктів, впровадили й сертифікували СУБХП, що гарантує дотримання вимог безпеки щодо харчових продуктів. За таких умов відбулося посилення гарантій безпеки та підвищення якісних характеристик харчової продукції, що сприяло підвищенню її конкурентоспроможності на внутрішньому й зовнішніх ринках та збільшенню обсягів реалізації. Крім цього, спостерігається підвищення вимог ОР, що відповідають за дотримання вимог законодавства про безпеку та окремі показники якості харчових продуктів [7].

У зв'язку із цим, передбачено державну реєстрацію потужностей ОР, якій підлягають суб'єкти господарювання (юридичні особи, фізичні особи-підприємці, фізичні особи), що провадять діяльність на будь-якій стадії вироб-

ництва та/або обігу харчових продуктів, що не потребує отримання експлуатаційного дозволу, зобов'язані зареєструвати потужності [8, с. 68]. Згідно із усталеною практикою, якої дотримуються місцеві (районні, міжрайонні, міські) органи ДПСС, вказаний обов'язок поширюється на: заклади роздрібної торгівлі харчовою продукцією тваринного та рослинного походження; заклади громадського харчування; підприємства/господарства, що провадять діяльність на будь-якій стадії виробництва та/або обігу харчових продуктів, які не мають експлуатаційного дозволу. Отже, великі, середні і навіть малі суб'єкти господарювання можуть мати не одну, а кілька чи десятки територіально розосереджених потужностей, однак кожна реєструється окремо (за поштовою адресою). Для різних (не)зареєстрованих потужностей існує широкий спектр імовірності (від мінімальної до безумовної) виникнення різного ступеня гостроти харчових ризиків і, залежно від цього, необхідного набору конкретних практичних заходів щодо мінімізації. З метою ідентифікації та оцінювання ризиків на кожній стадії виробничого циклу, розроблення і реалізації заходів по їх мінімізації, перевірки на допустимість ризику і відповідність продукції нормативним вимогам проводять сертифікацію з атестацією виробництва.

Відомо, що в Україні сформовано ієрархічну послідовність постійно діючих процедур (безпечності), які необхідно (згідно з вимогами Закону України із харчової безпеки) чи бажано (виробника первинної продукції) впровадити на потужностях ОР [8, с. 68]:

1) система НАССР – покладена в основу національного стандарту ДСТУ ISO 22000:2019 і продубльовано у чинних Вимогах [9, пп. 3.1–3.26, 5.1–5.25]. Вони впроваджені на усіх підприємствах переробно-харчової промисловості (йдеться про великі, середні та малі потужності);

2) програми-передумови системи НАССР (мінімальні вимоги базових програм – МВ БПр) – деталізовані для виробництва харчової [10] і вирощування сільськогосподарської продукції [11] та продубльовано у Вимогах [9, пп. 2.1–2.17];

3) спрощений підхід системи НАССР – впроваджують ОР на потужностях з незначним ступенем виникнення ризику, а небезпечні чинники контролюють за допомогою МВ БПр [9, пп. 4.1–4.5];

4) настанови з належних практик – розробляють ОР для подолання перешкод за реалізації спрощеного підходу системи НАССР [9, пп. 4.8–4.16].

Отже, нині для потреб практики формалізовано основна і три допоміжні (підготовчі для впровадження основної чи спрощені для потужностей з незначною імовірністю виникнення харчових ризиків) підвиди постійно діючих процедур. Зазначимо, що ПДП структуровані із урахуванням ступеня складності (гостроти) харчового ризику, а масштаби впровадження і ступінь складності процедур безпечності залежать від специфіки виробництва конкретної продукції на кожному із технологічних етапів. Їх послідовність може бути наступною (з різною глибиною деталізації окремих етапів залежно від специфіки натурального, обробленого, переробленого та готового стану кінцевої продукції), а саме: вирощування/виробництво сільськогосподарської сировини – заготівля (зубій, видоювання, збирання, викачування, викопування) харчової сировини – первинна доробка і зберігання сировини у натуральному вигляді згідно з вимогами технології до моменту початку її перероблення – перероблення і випуск готової продукції – реалізація (оптова, роздрібно, в приготовленому для споживання вигляді, у розфасованому вигляді, у сирому вигляді, напівфабрикати, без оброблення) – споживання кінцевої продукції – утилізація відходів перероблення сировини й продуктів харчування.

Зазначимо, що експлуатаційний дозвіл отримують оператори ринку (ОР), що провадять діяльність, пов'язану з виробництвом та/або зберіганням харчових продуктів тваринного походження [12, ст. 23, п. 1]. Тобто, йдеться про переробні потужності, однак цього наразі не вимагають від власників потужностей первинного виробництва. Однак ОР, здебільшого, вимагають від виробників продукції тваринного походження підтвердження відповідності потужностей МВ БПр.

На сьогодні важливо створити дієву модель технічного регулювання в агропродовольчому секторі, яка функціонує в країнах-членах ЄС. Зокрема, до країн Співтовариства у 2021 р. мають право експортувати 162 підприємств-виробників продукції для споживання людиною [13], а загалом, – понад 200 українських виробників активно просувають агропродовольчу продукцію на ринки багатьох країн світу.

Зазначимо, що, впровадження системи НАССР на основі вимог гармонізованого національного стандарту ДСТУ ISO 22000:2019, було не лише вимогою Закону України з харчової безпеки [14, ст. 20 п. 2 частини другої, ст. 21, ст. 64 п. 4 част. першої, Прикінцеві та перехідні положення], а також унормовано у правовому відношенні: результат закріплюється проведенням її сертифікації, видачею

сертифіката відповідності, а також періодичного (зазвичай, щорічного) проведення аудиту. СУБХП має впроваджуватися як на окремих підприємствах, так і в усьому харчовому ланцюзі підприємств, господарств і організацій, які узгоджено працюють на кінцевий результат. Отже, можна стверджувати, що основна вимога – забезпечити перехід до системи безпеки харчового виробництва України на модель, яку запроваджено в країнах-членах ЄС, набуває поступового практичного вирішення. Водночас слід зазначити, що наявна низка проблем щодо впровадження цієї системи на тих підприємствах, які працюють на внутрішній ринок, а також у господарствах первинного виробництва, що вирощують сировину тваринного і рослинного походження.

Зокрема, первинне виробництво, яке зорієнтоване на задоволення потреб потужностей харчової індустрії, має уможливити безпечність продовольчої сировини на основі сертифікації виробників та розроблення і впровадження спрощених систем безпеки. Зазначимо, що у 2020 р. первинне виробництво (сільське, лісове та рибне господарство) налічувало 73,4 тис. суб'єктів підприємництва (з них 49,5 тис. підприємств і 23,9 тис. ФОП), зокрема сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних з цим послуг – 67,1 тис. од., з них ФОП – 19,4 тис. од.; лісове (зокрема збирання дикорослих недревних продуктів) і рибне господарство – відповідно 3,3 тис. (зокрема – 0,523 тис.) і 2,9 тис. діючих суб'єктів, з них ФОП – відповідно 2,4 тис. (у т.ч. – 0,505 тис.) і 2,1 тис. одиниць [15, с. 20]. Водночас, високий рівень зношеності основних засобів загострює питання проведення інноваційно-технологічної модернізації підприємств харчової індустрії.

Щодо ситуації у первинному виробництві, то спостерігається висока невизначеність, що посилює наявні ризики [8, с. 68]. Частина господарств вже включена у різні виробничо-технологічні процеси, які виходять за їх межі, територіальні кластери і продовольчі ланцюги, а саме: вирощування органічної продукції для місцевих ринків і на експорт; виробництво й поставки до супермаркетів ранньої та зеленої продукції; вирощування сировини для виробництва продукції дієтичного та дитячого харчування; вирощування та поставки за прямими угодами продукції безпосередньо на переробні потужності тощо.

Включені у зазначені процеси і виробничі схеми господарства по вирощуванню первинної продукції, здебільшого, впровадили мінімальні вимоги базових програм (МВ БПр). Це

пояснюється тим, що програми-передумови НАССР фактично вже стали обов'язковими для впровадження постачальниками продовольчої сировини завдяки чіткій, обґрунтованій та компетентній позиції підприємств харчової індустрії і торговельних організацій. Саме тому виробництво у таких господарствах підготовлено згідно з технологічними вимогами до специфіки вирощування певного виду продукції, періодично перевіряється фахівцями, а персонал є компетентним щодо дотримання ключових положень відповідних нормативних документів. Впровадження мінімальних вимог безпеки закріплюється відповідними документами, а саме: Сертифікат відповідності виробництва вимогам добровільного стандарту, Акт про відповідність виробництва МВ БПр, Акт впровадження у виробництво спрощеної системи НАССР або Акт відповідності постійно діючих процедур (ПДП), впроваджених у виробництво, основним положенням Вимог [9; 11; 16; 17; 18] згідно із обраним підвидом процедури безпеки. Зазначимо, що у разі самостійного впровадження господарством у виробництво мінімальних вимог безпеки їх дотримання необхідно засвідчити відповідним Актом відповідності та підписами членів комісії за обов'язкової участі відповідального спеціаліста місцевого відділення Держпродспоживслужби. До цього додамо, що до добровільних стандартів, які запроваджуються за кордоном і поступово поширюються в Україні, належать наступні [18, с. 123–139]: GLOBALG.A.P. включає сертифікацію агровиробників у галузях рослинництва, тваринництва, садівництва, аквакультури; Q&S – система забезпечення якості продуктів харчування на основі повного контролю усього ланцюга виробництва та реалізації продукції; FAMI-QS – спеціалізований стандарт для спеціальних кормових інгредієнтів та їх сумішей, встановлює вимоги щодо гігієни та безпеки для повного циклу виробництва і реалізації кормів; BRC основою є Food Safety Standard, що контролює якість харчових продуктів; IFS (International Food Standard) передбачає вимоги до кожного з етапів виробничого циклу та ланцюга поставок; Carrefour використовує систему стандартів GS1 (Global Standard 1), яка забезпечує точну ідентифікацію товарів, послуг і торгових партнерів, а також інформаційні комунікації щодо них; PrimusGFS встановлює добровільні вимоги до сертифікації сільськогосподарських товарів, включаючи зернові та бобові, продукцію садівництва, охоплює весь ланцюг поставок продукції.

Отже, міжнародна практика свідчить про значний прогрес щодо підготовки вимог, їх впровадження та сертифікації виробників продовольчої сировини, кормів, харчових продуктів і супутніх матеріалів з тим, щоб забезпечити споживачів від небезпечної чи неякісної продукції. В Україні також поступово поширюється зазначена практика, зокрема на відповідність добровільному стандарту GLOBALG.A.P. уже сертифіковано близько 50 господарств. Водночас, за даними моніторингу, проведеного Мінекономіки, у 2020 р. загальна площа сільськогосподарських земель з органічним статусом та перехідного періоду становила 462 тис. га (1,1 % від загальної площі земель сільськогосподарського призначення України). Водночас нараховувалось 549 операторів органічного ринку, з них 419 – сільськогосподарські виробники. Внутрішній споживчий ринок органічних продуктів в Україні розширюється через основні мережі супермаркетів і становив 25,1 млн дол. США (світовий ринок – 106 млрд дол. США (2019 р.)). Основними видами органічної продукції є молоко та молочна продукція (65 % оргринку), круп'яні і зернові вироби, борошно, насіння (18 %), овочі та фрукти (4 %), яйця, соки, напої, пасти, м'ясна продукція, прянощі та спеції, цукор, олія, морозиво та інша продукція, до якої входять хлібобулочні та макаронні вироби, олія, мед, шоколад, чай та кава [19]. Є інші приклади сертифікації господарств за національними та міжнародними вимогами, але їх статистика поки що не ведеться. Це здебільшого господарства, що співпрацюють за прямими угодами із супермаркетами та продовольчими компаніями.

Очевидно, що господарства первинного виробництва, які ще не приступали до впровадження мінімальних вимог безпечності, найближчим часом будуть змушені різними способами розв'язувати цю проблему. Досвід їх вирішення за кордоном та його адаптація до специфічних умов аграрного сектору України були раніше опрацьовані в публікації [20, с. 348–350] та є актуальними, однак потребують гнучкої адаптації до нинішніх умов.

Зазначимо, що безпечність продовольчої сировини є однією із важливих складових забезпечення стійкості харчової індустрії. На думку О. Бокія [21, с. 23], «стійкість продовольчої системи доцільно розглядати як її здатність до розширеного відтворення та раціонального використання ресурсів, забезпечення потреб споживачів у продовольстві та швидкої протидії загрозам, кризам та непередбачуваним явищам із мінімальними втратами». Погоджуючись з наведеним розумінням стійкості продовольчої

системи, акцентуємо увагу на тому, що харчова індустрія, як її ключова частина, характеризується інтегральним показником стійкості. Вважаємо, що таким показником слід розглядати випуск харчової продукції на рівні не нижчому, ніж у попередньому міжкризовому періоді. Зокрема, у 2010–2015 рр. середньорічний індекс продукції становив 107,8 %, у 2016–2021 рр. – 104,7 %, тобто стійкість знижується. Отже, стабільне надходження безпечної і якісної сировини та подальші кроки щодо активізації вирішення назрілих проблем – це складові зміцнення стійкості харчової індустрії.

Важливим напрямом забезпечення стійкості харчової індустрії є проведення інноваційно-технологічної модернізації підприємств харчової індустрії [22, с. 271–352]. За результатами проведеного аналізу матеріально-технічного забезпечення харчової індустрії встановлено позитивні зрушення в якісній структурі основних засобів, зокрема: нарощування капітальних інвестицій, особливо відчутне після спаду в 2014–2015 рр. Крім цього відбулося перевищення вартості надходження нових основних засобів над обсягами вибулих та відчутне зменшення з 2015 р. частки повністю проамортизованих (за винятком 2020 р.). Зазначені позитивні зрушення фактично слугували каталізатором якісних змін, у результаті яких спадні тренди почали змінюватися на висхідні.

Показовим у цьому відношенні були 2015 і 2016 рр. – тоді вибуло відповідно близько 10 і 6 % повністю зношених основних засобів, а надійшло 15 і 6 % нових капітальних засобів праці і це забезпечило злам низхідного (зростання коефіцієнта зношення основних засобів у 2016 р. включно) тренду та його зміну на висхідний (тобто, зниження коефіцієнта зношення основних засобів, починаючи з 2017 р.). Ці тренди фактично продовжувалися до 2019 р. включно.

Потребує детального аналізу період перелому висхідного (знос основних засобів зменшується) тренду на низхідний за переходу до 2020 р., тобто змін, які забезпечили стрибок зносу основних засобів із 42,1 % (кінець 2019 р.) до 49,1 % у 2020 р., що навіть більше, ніж у попередньому 2018 р. – 48,3 %. Така тенденція була забезпечена на основі наступних чинників: зростання первісної (переоціненої) вартості основних засобів на початок року: 2019 р. (до 2018 р.) – (235,5 млрд:179,0 млрд грн.) 131,5 %; 2020 р. (до 2019 р.) – (258,6 млрд: 235,5 млрд грн.) 109,8 %; випереджання темпів приросту надходження основних засобів у 2019 р. над їх вибуттям; зростання первісної (переоці-

неної) вартості основних засобів на кінець року: (260,7:207,2) 125,8 %; (316,6:260,7) 121,4 %; зростання вартості основних засобів, на які повністю нараховано амортизацію; зростання залишкової (переоціненої) вартості основних засобів: (151,0:107,1) 141,0 %; (161,1:151,0) 106,7 %; рівень і вектор зносу основних засобів за рік: у 2019 р. зниження коефіцієнта зносу, у 2020 р. – збільшення цього показника.

На основі зазначеного вище можна зробити висновок про те, що точка зламу тренду, тобто тенденції зниження коефіцієнта зносу основних засобів (висхідний) і переходу до його зростання (низхідний) – кінець 2019 р. Майже рівномірне зростання первісної (переоціненої) вартості основних засобів (53,5 і 55,9 млрд грн) у перед- (2019 р.) і післязламний (2020 р.) роки, з однієї сторони, за помірного та майже дворазового збільшення повністю проамортизованих основних засобів (абсолютно: 15,2 і 25,8 млрд грн; відносно: 6,1 і 9,0 %), з другої, а з третьої, навіть за нормативного та багаторазового збільшення обсягу вибулих основних засобів (абсолютно: 7,0 млрд і 51,3 млрд грн; відносно: 3,9 і 21,8 %), не спромоглися стабілізувати ступінь зносу наприкінці періоду (2020 р.) на передзламному рівні (кінець 2019 р.). Вважаємо, що це відбулося внаслідок суттєвого збільшення частки повністю проамортизованих і дуже зношених основних засобів у віковій структурі матеріальних активів на кінець 2020 р. Це стосується будинків та споруд, які експлуатують в межах 20–25 і більше років, машин та обладнання – 10–15 років, транспортних засобів – 7–10 років, виробничої інфраструктури (лінії електропередач, трубопроводи різного призначення) – 20 років та ін. У первісній вартості підприємств такі матеріальні активи враховують за ціною придбання, а їх зношеність – пропорційно строку корисного використання, тобто, чим більший строк, тим більший знос. Тому чим більша частка повністю проамортизованих та дуже зношених основних засобів, тим вища загальна зношеність матеріальних активів підприємств і видів економічної діяльності.

У вказаному контексті, однак значно ширше, доцільно систематизувати та проаналізувати рушійні сили і чинники, які сприяли, гальмували чи безпосередньо стали прямим каталізатором трансформацій і глибинних змін, що відбулися починаючи з 2014 р. Насамперед це завершення переходу підприємств харчової індустрії на модель харчової безпеки, яка запроваджена в країнах Співтовариства. Отже, фактично йдеться про розроблення харчового законодавства України на новому рівні, тобто

у контексті тих змін, що відбулися з 2014 р. (і раніше, якщо вони не були враховані) у нормативно-правовому полі з харчової безпеки країн-членів ЄС та адаптації до них вітчизняної законодавчо-нормативної бази. Одними із найризиковіших у цьому значенні (за їх недотримання) є ветеринарно-санітарні вимоги (ВСВ) щодо утримання тварин і птиці та санітарні й фітосанітарні заходи (СФЗ), з розробленням, адаптацією до відповідних європейських та дотриманням яких і дотепер не було забезпечено належного порядку в Україні. Вихідною основою у цьому значенні стало наступне положення: Україна має наблизити своє законодавство про СФЗ щодо охорони тварин до законодавства ЄС, як це визначено у Додатку V до цієї Угоди [23, ст. 6 Нормативно-правове наближення, п.1]. З метою його реалізації було розроблено та затверджено Всеохоплюючу стратегію імплементації законодавства у сфері санітарних та фітосанітарних заходів [24]. За період 2016–2021 рр. Україна загалом мала адаптувати в національне законодавство понад 250 актів ЄС за такими напрямками: державний контроль у сфері СФЗ, безпечність харчових продуктів та кормів, здоров'я і благополуччя тварин, здоров'я рослин тощо. План адаптації налічує 1943 заходи, з яких СФЗ становлять 12 %. На кінець лютого 2020 р. було забезпечено наближення 52 % нормативних актів України до законодавства ЄС (у сфері СФЗ).

Зазначимо, що за оцінками Мінагрополітики [25, с. 2], орієнтовно у 2018 р. в Україні зареєстровано 7340 суб'єктів господарювання, діяльність яких пов'язана з виробництвом та обігом кормів. Виробництво зерна здійснювали близько 23757 сільськогосподарських підприємств. Отже, більше 30 тис. суб'єктів господарювання можуть бути/або ж постійно, періодично чи спорадично прямо причетні до виробництва кормів чи кормових матеріалів.

Введення у дію у січні 2020 р. Закону України «Про безпечність та гігієну кормів» (№ 2264-VII від 21.12.2017), низки підзаконних актів (табл. 7) і чинність ЗУ «Про ветеринарну медицину» (2498-XII від 25.06.1992) фактично унормували та дозволяють забезпечити дотримання вимог безпеки, гігієни та якості по усьому кормо-виробничо-харчовому ланцюгу: від якості і схожості насінневого матеріалу для вирощування кормових матеріалів до утилізації відходів переробно-харчового виробництва й споживання харчової продукції. Однак, основною вимогою у цьому ланцюгу стали безпечність та гігієна кормів, від яких значною мірою залежить виробництво безпечної та якісної продукції тваринного походження, значна ча-

стина якої є сировиною для випуску готової харчової продукції.

Отже, з одного боку, забезпечення операторами ринку відповідності технологій виробництва, обігу та використання кормів вимогам національної нормативної бази, які гармонізовані з Директивами ЄС, технічними регламентами, стандартами, настановами належної практики, а з другого, – імплементація базових принципів, методичних підходів й нормативних актів ЄС у сферу вітчизняних СФЗ, формують єдине нормативно-правове поле ветеринарно-санітарних й фітосанітарних вимог для операторів ринку кормів (ОРК). У такий спосіб відбувається не лише перехід на якісно вищий рівень вимог у агропродовольчому ланцюзі за принципом «з поля до столу», а також забезпечується їх неперервність. Поєднання вказаних підходів уможливить практичне досягнення в Україні науково обґрунтованого рівня вимогливості до усіх учасників і складників (виробничих об'єктів, процесів, матеріалів) кормо-виробничо-харчового ланцюга, що забезпечить однаковий рівень захисту базових характеристик представників живої природи: здоров'я рослин, здоров'я і благополуччя тварин, здоров'я людей з метою збереження, підтримання та зміцнення здоров'я нації.

Зазначимо, що у 2016 р. було започатковане, а з 2018 р. відбувається активне просування щодо досягнення еквівалентності між національною і європейською нормативними базами у сфері виробництва, обігу та використання кормів. Наступним кроком стало поетапне впровадження усіма учасниками кормо-виробничо-харчового ланцюга в практику вимог безпечності та гігієни кормів в усіх його ланках. Йдеться про безумовне дотримання базових вимог, які закріплені в наступних термінах і нормативних положеннях, зокрема [26, ст. 2, п.1, пп. 2; 3; 9; 30 і 48]: 2) безпечні корми; 3) благополуччя тварин; 9) гігієна кормів (гігієнічні вимоги); 30) кормові матеріали; 48) первинне виробництво кормів.

Зазначимо, що ЗУ «Про безпечність та гігієну кормів» від 29.01.2020 р. унормовує згадані вище вимоги через діяльність відповідних адміністративно-управлінських органів та низку методичних положень. Вважаємо, що впровадження у національне законодавство й підзаконну нормативну базу в сфері виробництва і обігу кормів, а також їх використання для виробництва продукції тваринного походження, вимог чинних Директив ЄС, регламентів, стандартів і настанов належної практики забезпечило підвищену вимогливість до вітчизняної

продукції і виробників, а також їх відповідальність за порушення базових нормативних положень [27]. Зокрема, перелік включає більше двадцяти видів правопорушень, а відповідальність за їх здійснення передбачає накладання штрафів, зокрема: на юридичних осіб (ЮО) – у межах від 5 до 50 мінімальних заробітних плат (МЗП), на фізичних осіб-підприємців (ФОП) – від 3 до 40 МЗП, тобто залежить від рівня загрози конкретного правопорушення суспільному благополуччю, але якщо це не створює загрози життю та/або здоров'ю людини та/або тварини.

Водночас, якщо виробництво та/або обіг харчових продуктів або кормів становлять загрозу для життя та/або здоров'я людини та/або тварини, головний державний інспектор (головний державний ветеринарний інспектор) приймає рішення про тимчасове припинення виробництва та/або обігу харчових продуктів та/або кормів. Така заборона стосується лише того виду господарської діяльності чи тієї частини потужностей, яка створює реальну загрозу для життя та/або здоров'я людини та/або тварини, і вона чинна на період часу, необхідний та достатній для усунення вказаної загрози.

На початок 2020 р. в Україні проведено наближення до європейського законодавства дещо більше половини нормативних актів у сфері СФЗ. Повною мірою весь їх перелік має набути чинності, як це передбачено Всеохоплюючою Стратегією імплементації законодавства у сфері СФЗ, наприкінці 2021 року. Отже, буде завершено впровадження в національне законодавство нормативних актів ЄС і сформовано неперервний ланцюг вимог до усіх учасників, процесів і складників кормо-виробничо-харчового ланцюга.

У найближчій перспективі необхідно забезпечити завершення впровадження мінімальних вимог програм-передумов, які започатковано лише в окремих сегментах первинного виробництва [11], зокрема, господарствах, які спеціалізуються на вирощуванні продукції тваринного походження. Відомо, що в Україні одним із потенційно найнебезпечніших продуктів є сире молоко, оскільки за недотримання гігієнічних вимог під час його виробництва зростають ризики та імовірність виникнення небезпеки для його споживачів. З метою підвищення обізнаності щодо контролю безпечності та якості сирого молока, рамок умов для забезпечення простежуваності й прозорості Держпродспоживслужба України та Швейцарія розробили спільний проект створення системи контролю за безпечністю

харчових продуктів на основі оцінки ризиків у циклі виробництва та збуту молочних продуктів в Україні (SAFOSO). ДПСС України на початку 2019 р. затвердила Концепцію реалізації Пілотного проєкту із запровадження програми контролю сирого молока у Вінницькій, Миколаївській, Полтавській та Харківській областях [28]. У лютому 2021 р. до проєкту залучені Хмельницька, Волинська, Донецька, Дніпропетровська і Київська області [29]. Це складова частина швейцарсько-української Програми «Розвиток торгівлі з вищою доданою вартістю в органічному та молочному секторах України», що обумовило прийняття двох внутрішньовідомчих нормативних актів: перший стосувався Вимог до сирого молока і молочних продуктів [30], а другий – форми Акта результатів державного контролю (інспектування) дотримання операторами ринку вимог харчової безпеки [31]. Акт включає близько 130 запитань щодо дотримання ОР вимог чинного законодавства.

Значну увагу у проєкті приділяють наданню інформації на основі створення онлайн-платформи «Молочний модуль». Це програмний додаток, який буде інтегровано до Головної інформаційної системи Держпродспоживслужби і сприятиме співпраці операторів ринку з лабораторіями та компетентним органом, з метою виконання вимог нового гігієнічного законодавства. Передбачається, що доступ до «Молочного модуля» мають: оператори ринку, що здійснюють первинне виробництво або зберігання молока; фахівці лабораторій, які здійснюватимуть відбір зразків; фахівці лабораторій, які проводитимуть дослідження; державні інспектори (центрального, обласного та районного рівня). Щодо результатів лабораторних досліджень сирого молока, то ця інформація буде доступною до: державних інспекторів різного рівня – до результатів підконтрольних їм операторів ринку; операторів ринку – лише до власних результатів; операторів ринку (молокопереробні підприємства) – до результатів своїх постачальників сировини, якщо останні нададуть їм таке право.

Очевидно, що зазначені вище заходи сприятимуть забезпеченню формування ефективної системи державного і приватного контролю дотримання ОР вимог безпечності за виробництва сирого молока (визначення рівня загального бактеріологічного забруднення та/або кількості соматичних клітин). Система контролю передбачає впровадження Настанов з належної практики (виробництва, гігієни, кормів) та введення в обіг молока і молочних продуктів на основі дотримання критеріїв, що

встановлені до сирого молока, які обумовлюють його придатність до введення в обіг [32].

Важливим індикатором євроінтеграції є надання Європейською Комісією дозволів на експорт продукції АПК підприємствам продовольчого комплексу України. Вважаємо, що достатньою підставою для висновку про вищий рівень довіри споживачів до харчової продукції, що експортується Україною на продовольчі ринки країн ЄС, це результат її відповідності європейським вимогам безпечності та якості. Однак важливо проаналізувати ситуацію на агропродовольчих ринках України, використовуючи з цією метою матеріали Держпродспоживслужби (табл. 3).

Наведені дані у таблиці 3 дозволяють зробити кілька важливих висновків, а саме: офіційно Держпродспоживслужба розпочала діяльність з квітня 2016 р., а тому першим календарним роком став наступний, тобто 2017 р., який прийнято за основу і щодо якого можна проводити порівняння; період становлення ДПСС продовжувався майже два роки і тоді ж формувалася структура статистичної звітності Служби. У зв'язку з цим виникла неспівставність і нестача відповідної інформації за перший і наступні роки. Це також свідчить про поступове освоєння персоналом ДПСС покладених функцій і закріплених повноважень, що стосуються реального сектору економіки – підприємств харчової індустрії та господарств первинного виробництва; зросла реєстрація потужностей ОР (на третину) та видача експлуатаційних дозволів на потужності (у 2,5 рази), що пов'язані із харчовими продуктами, а також чисельність суб'єктів господарювання, які отримали дозвіл на експорт продукції (харчової і нехарчової) на ринки ЄС; активізується робота і підвищується результативність у сфері державного нагляду за безпечністю та якістю харчових продуктів, про що свідчить, з одного боку, зменшення кількості вилучених з реалізації продуктів, а з іншого, збільшення кількості перевірок та ін.

За прогнозами Світового банку, унаслідок вторгнення РФ в Україну «валовий внутрішній продукт (ВВП) України за підсумками 2022 р. може знизитись на 45,1 %, порівняно з попереднім роком, а рівень бідності зросте в 11 разів. Експорт товарів та послуг скоротиться на 80 %, імпорт – на 70 %, тимчасом держборг до ВВП збільшиться з 50,7 до 90,7 %. Прогноз інфляції – 15 % зі збільшенням до 19 % наступного року. Очікується, що приватне споживання в Україні цього року знизиться на 50 %, державне – на 10 %, а капітальні інвестиції просядуть на 57,5 % [33]».

Таблиця 3 – Динаміка об'єктів реєстрації, заходів державного нагляду і здійснення контролю ДПСС України у сфері безпеки харчових продуктів та ветеринарної медицини

Напрямок і сфера впливу	Один. вимір.	2017	2018	2019	2020	2020 до 2017=%
1	2	3	4	5	6	7
1. Державна реєстрація потужностей операторів ринку (ОР)						
- внесено за рік	потужність	н/д	50980	51206	н/д	100,4*
- виключено з реєстру	-/-	н/д	8564	13166	н/д	153,7*
- зареєстровано на кінець року	-/-	211000	238731	288337	н/д	136,7
2. Видача експлуатаційних дозволів на потужності, діяльність яких пов'язана із:						
- харчовими продуктами	потужність	760	640	1926	н/д	у 2,5 р.б.
- неїстівними продуктами	-/-	н/д	417	618	н/д	148,2*
3. Заходи державного нагляду до порушників законодавства у сфері безпеки та окремих показників якості харчових продуктів та у сфері ветеринарної медицини						
Здійснено заходів, усього	один.	н/д	27577	48033	24200	87,7*
- піддано штрафу суб'єктів господарювання	один.	612	1342	752	2457	у 4,0 р.б.
сума штрафу	тис. грн	60,7	7300,5	15964	13780	у 227 р.б.
- видано приписів щодо усунення порушень	один.	н/д	3505	19597	947	у 3,7 р.м.*
- прийнято рішень про тимчасове припинення виробництва	один.	н/д	214	376	738	у 3,4 р.б.*
- прийнято рішень про відкликання харчових продуктів	один.	н/д	н/д	203	н/д	X
4. Здійснення державного ветеринарно-санітарного контролю та державного контролю за безпекою харчових продуктів						
- ветеринарно-санітарна експертиза продукції тваринного і рослинного походження	млн. партій	н/д	17,5	17,6	н/д	100,5*
- не допущено до реалізації небезпечних та недоброякісних продуктів	тонн	н/д	413,4	411,3	н/д	99,5*
- проведено ветеринарно-санітарних експертиз на бойнях	млн експертиз	498,7	564,2	615,9	н/д	123,5
- не допущено до реалізації не-безпечного м'яса й субпродуктів	тонн	30718	30986,9	8856,3	н/д	28,8
5. Здійснення державного нагляду (контролю): реалізація заходів адміністративного впливу за результатами комісійних перевірок						
- накладено штрафів	один.	н/д	22	1470	н/д	У 67 р.б.*
- видано приписів/розпоряджень	один.	н/д	3381	2779	н/д	82,2*
- передано справ до правоохоронних органів	один.	н/д	37	103	н/д	27,8*
- припинено діяльність	один.	н/д	1	0	н/д	0
- ініційовано проведення засідань комісій з ТЕБ та НС	один.	н/д	689	15471		у 22 р.б.*
- надано пропозицій місцевим органам влади та місцевого самоврядування	один.	н/д	11867	39603	н/д	у 3,3* р.б.
- здійснено заходів, у т. ч. обстежень за ініціативою органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, правоохоронних органів	один.	н/д	10105	22486	н/д	у 2,2* р.б.

Продовження табл. 3

1	2	3	4	5	6	7
6. Ринковий нагляд та контроль законодавства про рекламу						
- перевірка характеристик продукції	один.	7969	2646	2226	1696	21,3
- реалізація обмежувальних заходів щодо продукції, яка не відповідає встановленим вимогам	один.	н/д	5882	5665	4985	84,8*
7. Розроблення євроінтеграційних нормативно-правових актів (НПА), диверсифікація ринків збуту та збільшення чисельності експортерів-підприємств АПК						
- усього розроблено НПА	один.	39	54	н/д	н/д	138,5*
- узгоджено форм міжнародних сертифікатів (експорт+імпорт)	один.	39	20	28	н/д	71,8
- перемовини (аудит, оцінка систем) щодо експорту продукції тваринного походження	країн	24	65	70	н/д	у 2,9 р.б.*
- відкрито нових ринків	один.	н/д	85	98	н/д	115,2*
- експортують товари до ЄС	компаній	14136	14715	14545	н/д	102,9
- у т.ч. експортують товари АПК		277	331	333	380	137,2
- з них харчові продукти до ЄС		97	131	153	162	167,0
- частка експортерів товарів АПК	%	1,96	2,25	2,29	н/д	+0,33

Джерело: складено і розраховано за: результати діяльності за 2017 рік. URL: <http://www.consumer.gov.ua/Pictures/Files/Editor/document/zviti%20ДПСС/Звіт%20Липи%2020.02.2018%20презентація.pdf>; результати діяльності у 2018 році. URL: <http://www.consumer.gov.ua/Pictures/Files/Editor/document/zviti%20ДПСС/>; публічний звіт т.в.о. Голови Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів про результати діяльності Держпродспоживслужби у 2019 році. URL: http://www.consumer.gov.ua/ContentPages/Zviti_Pro_Robotu_Derzhprodspozhivsluzhbi/170/; звіт про стан виконання Плану роботи Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів на 2020 рік за 2020 рік. URL: <https://dpss.gov.ua/diyalnist/zvitiprorobotuderzhprodspozhivsluzhbi>.

Пояснення: у зв'язку із удосконаленням форми звітності Держпродспоживслужби за 2020 рік та уточненням основних напрямів діяльності частина даних відсутня, порівняно з попередніми роками.

*Розраховано за статистичними даними лише за два поточні (в основному 2019:2018) роки.

За таких умов країну очікує багатопланова трансформація та поворот у низхідному напрямі різних трендів і тенденцій у розвитку економіки. У результаті буде започаткована нова точка відліку в усіх наукових дослідженнях щодо прояву кризових тенденцій та їх характерних ознак, що потребуватиме пошуку нових підходів і інструментів у мінімізації та нейтралізації негативних тенденцій.

Висновки. Згідно із чинними науковими постулатами, аграрні кризи слідує за фінансово-економічними кризами, але, унаслідок специфіки виробництва, бувають як коротшими, так і зміщеними стосовно початку і закінчення глобальних кризових явищ. Однак аграрна криза 1990-их років була зумовлена докорінною руйнацією планово-адміністративної моделі економіки, проведенням аграрної і земельної реформ у сільському господарстві та роздержавленням власності в переробній і харчовій промисловості. Саме тому для об'єктивної характеристики цього періоду

використовують термін трансформаційний спад. Його «дном» вважається 1999 р., коли був найнижчий рівень виробництва продукції: сільського господарства – близько 50 %, харчової індустрії менше 40 %. З метою подолання наслідків кризи харчової індустрії знадобилося шість років (у 2005 р. індекс продукції склав 102,4 %, порівняно з 1990 р.), а сільському господарству – двадцять (100,6 %).

Обґрунтовано, що повторювані аграрні кризи 2008–2009, 2014–2015 та 2020–2021 рр. характеризувалися спадом виробництва сільськогосподарської продукції, порівняно з попередніми роками. Однак зменшення випуску продукції харчової індустрії відбувалося, здебільшого, на 2–4 квартали пізніше і навіть зміна спадного тренду на висхідний могла початися раніше, ніж вихід сільського господарства із аграрної кризи. Це пов'язано із сезонністю надходження продукції рослинництва та тривалим скороченням обсягів заготівлі і переробки тваринницької сировини для випуску готових

харчових продуктів. Це важливий чинник зменшення залежності харчової індустрії від сільського господарства та збільшення виробництва харчової продукції після подолання трансформаційного спаду (з 2005 р.). Зокрема, середньорічний індекс виробництва продукції у 2005–2009 рр. становив 110,5 %, у 2010–2015 рр. – 107,8 %, у 2016–2021 рр. – 104,7 %. Однак, індекс виробництва валової продукції сільського господарства за 2005–2021 рр. збільшився із 63,5 до 103,4 %.

Харчова індустрія є ключовою частиною агропродовольчого комплексу, стійкість якого розглядається як здатність до розширеного відтворення та раціонального використання ресурсів. За інтегральний показник стійкості харчової індустрії прийнято середньорічний індекс випуску продукції на рівні не нижчому, ніж у попередньому міжкризовому періоді. У другому періоді (до 2016 р.) індекс продукції становив 107,8 %, у третьому – 104,7 %, тобто стійкість знижується. Отже, необхідно активізувати вирішення назрілих проблем, які гальмують посилення зростаючої динаміки у харчовій індустрії.

Доведено, що важливим елементом посилення стійкості харчової індустрії є впровадження у господарствах по вирощуванню первинної продукції мінімальних вимог базових програм (програми-передумови системи НАССР, спрощений підхід системи НАССР, настанови з належних практик); завершення впровадження в усьому агропродовольчому ланцюзі підприємств, господарств і організацій, які узгоджено працюють на кінцевий результат, системи НАССР на основі вимог гармонізованого національного стандарту ДСТУ ISO 22000:2019; проведення семінарів та тренінгів з метою перепідготовки технологічного персоналу на знання та виконання мінімальних вимог базових програм і систем менеджменту безпеки; забезпечення стабільного надходження та у достатніх обсягах безпечної і якісної продовольчої сировини на переробні потужності; проведення інноваційно-технологічної модернізації підприємств харчової індустрії, які мають підвищений коефіцієнт зносу основних засобів; наближення національного харчового законодавства і вимог про застосування санітарних та фітосанітарних заходів (СФЗ) щодо охорони тварин і рослин до законодавства Співтовариства; формування науково обґрунтованого рівня вимогливості до усіх учасників і складників (виробничих об'єктів, процесів, матеріалів, персоналу) кормо-виробничо-харчового ланцюга та ін.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку. Київ: АДЕФ Україна, 2009. 391 с.
2. Петруха С.В. Еволюція методологічних підходів до дослідження аграрних криз. Агросвіт. 2017. № 4. С. 16–34.
3. Індекси промислової продукції за видами діяльності та основними промисловими групами (ОПГ) у 2021 році (остаточні дані). URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/pr/ipp_vd_m/ipp_vd_m_u/arh_ipp_vdm_u.html.
4. Індекс сільськогосподарської продукції у 2021 році (попередні дані). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2022/01/05.pdf>.
5. Статистичний щорічник України за 1998 рік. Держкомстат України. Київ: Техніка, 1999. 438 с.
6. Про державну підтримку малого підприємництва: Закон України від 19.10.2000 р. № 2063-III. Офіційний вісник України. 2000. № 46.
7. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР (згідно із Законом України від 18.05.2017 р. № 2042-УІІІ). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z970771.html.
8. Інтеграція продовольчого комплексу України до внутрішнього ринку Європейського Союзу: процеси і проблеми. Теорія, методологія і практика господарсько-фінансової діяльності підприємств: колективна монографія / Д.Ф. Крисанов та ін. Полтава: ПП «Астроя», 2019. С. 64–70.
9. Вимоги щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпекою харчових продуктів (НАССР): Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 01.10.2012 р. № 590. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1704-12>.
10. ISO/TS 22002-1:2009. Програми обов'язкових попередніх заходів із забезпечення безпечності харчових продуктів. Частина 1. Виробництво харчових продуктів. URL: <https://www.iso.org/obp/ui#iso:std:iso:ts:22002:-1:ed-1:v1:ru>
11. ISO/TS 22002-3:2011. Програми обов'язкових попередніх заходів із забезпечення безпечності харчових продуктів. Частина 3. Виробництво сільськогосподарської продукції. URL: <https://www.iso.org/ru/standard/57389.html>
12. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z970771.html.
13. Торік 380 українських підприємств скористалися правом експорту власної продукції до ЄС. 5 січня 2022. URL: <https://agropolit.com/news/22894-torik-380-ukrayinskih-pidpriyemstv-skoristalisya-pravom-eksportu-vlasnoyi-produktsiyi-do-yes>
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР (в редакції Закону України від 22.07.2014 р. № 1602-VII). URL: http://www.fortetsya.org.ua/index.php?option=com_

content&view=article&id=8970:---22072014--1602-vii-q-----q&catid=67: vru&Itemid=133.

15. Сільське господарство України. Статистичний збірник. 2020. Київ: Держстат України, 2021. 230 с.

16. Настанови з сертифікації сільгоспвиробників відповідно до добровільного стандарту GLOBAL G.A.P./ USAID. Проект Агроінвест. Київ, 2015. 44 с.

17. Слива Ю.В. Вимоги європейських торгових мереж до національної сільськогосподарської та харчової продукції, що імпортується в ЄС. Видано за сприяння Посольства Великої Британії в Україні. Київ, 2015. 50 с.

18. Практичний довідник аграрного експортера до ЄС. Вип. 1. «Консультації України в питаннях аграрної торгівлі – в рамках Повної та Всеохоплюючої Угоди про вільну торгівлю (ПВУВТ) між ЄС та Україною». Київ-Берлін, 2016. URL: http://agritrade-ukraine.com/images/ATU/Бібліо/Практичний_довідник.pdf. 141 с.

19. Органічне виробництво в Україні. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=ed6463ce-f338-4ef0-a8a8-e778d3d0ffd1&title=Organichne_Virobnitstvo_VUkraini.

20. Крисанов Д.Ф. Інтеграція агрохарчового сектора України в єдиний нормативний простір Європейського Союзу: монографія. Київ, 2016. 368 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/275.pdf>.

21. Бокій О.В. Стійкість функціонування продовольчої системи в нестабільних макроекономічних умовах. Продовольчі ресурси. 2018. № 11. С. 21–32.

22. Ресурсні можливості розвитку аграрного сектора економіки України: кол. моногр. / О.В. Шубравська та ін. НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. Київ, 2017. 440 с.

23. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Ст. 64. Нормативно-правове наближення. Угода 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

24. Про схвалення Всеохоплюючої стратегії імплементації Глави IV (Санітарні та фітосанітарні заходи) Розділу IV “Торгівля і питання, пов’язані з торгівлею” Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 228-р. Київ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248928183>

25. Аналіз регуляторного впливу проекту наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Правил застосування спрощеного підходу до розроблення, запровадження та використання постійно діючих процедур, заснованих на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках (НАССР)». URL: [agro.me.gov.ua > пра > pro-zatverdzhennya](http://agro.me.gov.ua/pr/pro-zatverdzhennya). С.2.

26. Про безпечність та гігієну кормів: Закон України № 2264-VII від 21.12.2017. Офіційний вісник України. 2018. № 9.

27. Про державний контроль, що здійснюється з метою перевірки відповідності законодавству про харчові продукти та корми, здоров'я та благополуччя тварин: Закон України № 2042- VII від 18.05.2017. Розділ IX. Відповідальність за порушення цього Закону, законодавства про харчові продукти та корми. Офіційний вісник України. 2017. № 55.

28. Держпродспоживслужба та проект Safoso спільно розробили пілотний проект щодо контролю сирого молока на території чотирьох областей. Держпродспоживслужба. 26 лютого 2019 року. URL: <https://dpss.gov.ua/news/derzhprodspozhivsluzhba-ta-proekt-safoso-spilno-rozrobili-pilotnij-proekt-shchodo-kontrolyu-sirogo-moloka-na-teritoriyi-chotiroh-oblastej?v=5ed2846bd3e15>

29. Усе більше областей готові долучитися до пілотного проекту із запровадження програми контролю сирого молока. Держпродспоживслужба. 25 лютого 2021 року. URL: <https://dpss.gov.ua/news/use-bilshe-oblastej-gotovi-doluchatsiya-do-pilotnogo-proyektu-iz-zaprovadzhennya-programi-kontrolyu-sirogo-moloka>.

30. Про затвердження Вимог до безпечності та якості молока і молочних продуктів: Наказ Міністерства аграрної політики України від 12.03.2019 №118. Офіційний вісник України. 2019. № 52. Ст. 1815.

31. Про затвердження форми акта, складеного за результатами проведення планового (позапланового) заходу державного контролю (інспектування) стосовно додержання операторами ринку вимог законодавства про харчові продукти та корми, здоров'я та благополуччя тварин: Наказ Міністерства аграрної політики України від 08.08.2019 № 447. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE33934.html.

32. Кравченко І., Висоцька І. Нові вимоги до безпечності молока: нові виклики перед операторами ринку. Економіка і менеджмент. 2019. № 7. С. 8–15.

33. До вторгнення РФ в Україну банк очікував зростання економіки на 3,2% за підсумками поточного року. Падіння ВВП України на 45% і зростання бідності: прогноз Світового банку. 11.04.22. URL: <https://tsn.ua/svit/padinnya-vvp-ukrayini-na-45-i-zrostannya-bidnosti-prognoz-svitovogo-banku-2034052.html>.

REFERENCES

- Gal'chyns'kyj, A.S. (2009). Kryza i cykly svitovogo rozvytku [Crisis and cycles of world development]. Kyi'v: ADEF Ukrai'na. 391 p.
- Petruha, S.V. (2017). Evoljucija metodologichnyh pidhodiv do doslidzhennja agrarnyh kryz [Evolution of methodological approaches to the study of agrarian crises]. Agrosvit. № 4, pp. 16–34.
- Indeksy promyslovoi' produkcii' za vydamy dijalnosti ta osnovnymy promyslovymy grupamy (OPG) u 2021 roci (ostatochni dani) [Indices of industrial production by type of activity and main industrial groups (OPG) in 2021 (final data)]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/pr/ipp_vd_m/ipp_vd_m_u/arh_ipp_vdm_u.html.
- Indeks sil'skogospodars'koi' produkcii' u 2021 roci (poperedni dani) [Index of agricultural products

in 2021 (preliminary data)]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2022/01/05.pdf>.

5. Statystychnyj shhorichnyk Ukrainy za 1998 rik. Derzhkomstat Ukrainy [Statistical Yearbook of Ukraine for 1998 / State Statistics Committee of Ukraine]. Kyi'v: Tehnika, 1999. 438 p.

6. Pro derzhavnu pidtrymku malogo pidprijemnytva: Zakon Ukrainy vid 19.10.2000 r. № 2063-III. [On state support of small business: Law of Ukraine of 19.10.2000 № 2063-III]. Oficijnyj visnyk Ukrainy. 2000. № 46.

7. Pro osnovni pryncypy ta vymogy do bezpechnosti ta yakosti harchovyh produktiv: Zakon Ukrainy vid 23.12.1997 № 771/97-VR (zgidno iz Zakonom Ukrainy vid 18.05.2017 r. № 2042-UIII) [On the basic principles and requirements for food safety and quality: Law of Ukraine of 23.12.1997 № 771/97-VR (according to the Law of Ukraine of 18.05.2017 № 2042-UIII)]. Available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z970771.html.

8. Krysanov, D.F. ta in. (2019). Integracija prodovol'chogo kompleksu Ukrainy do vnutrishnogo rynku Jevropejs'kogo Sojuzu: procesy i problemy. Teorija, metodologija i praktyka gospodars'ko-fiansovoi' dijalnosti pidprijemstv: kolektyvna monografija [Integration of the food complex of Ukraine into the internal market of the European Union: processes and problems. Theory, methodology and practice of economic and financial activities of enterprises: a collective monograph]. Poltava: PP «Astraja», pp. 64-70.

9. Vymogy shhodo rozrobky, vprovadzhennja ta zastosuvannja postijno dijuchyh procedur, zasnovanyh na pryncypah Systemy upravlinnja bezpechnistju harchovyh produktiv (NASSR): nakaz Ministerstva agrarnoi' polityky ta prodovol'stva Ukrainy vid 01.10.2012 r. № 590 [Requirements for the development, implementation and application of permanent procedures based on the principles of the Food Safety Management System (HACCP): Order of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine dated 01.10.2012 № 590]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1704-12>.

10. ISO/TS 22002-1:2009. Programy obov'jazkovykh poperednih zahodiv iz zabezpechennja bezpechnosti harchovyh produktiv. Chastyna 1. Vyrobnnytvo harchovyh produktiv [Programs of mandatory precautionary measures to ensure food safety. Part 1. Food production]. Available at: <https://www.iso.org/obp/ui#iso:std:iso:ts:22002:-1:ed-1:v1:ru>

11. ISO/TS 22002-3:2011. Programy obov'jazkovykh poperednih zahodiv iz zabezpechennja bezpechnosti harchovyh produktiv. Chastyna 3. Vyrobnnytvo sil'skogospodars'koi' produkcii' [Programs of mandatory precautionary measures to ensure food safety. Part 3. Production of agricultural products]. Available at: <https://www.iso.org/ru/standard/57389.html>

12. Pro osnovni pryncypy ta vymogy do bezpechnosti ta yakosti harchovyh produktiv: Zakon Ukrainy vid 23.12.1997 № 771/97-VR. [On the basic principles and requirements for food safety and quality:

Law of Ukraine of 23.12.1997 № 771/97-VR]. Available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z970771.html.

13. Torik 380 ukrai'ns'kyh pidprijemstv skorystalysja pravom eksportu vlasnoi' produkcii' do JeS. [Last year, 380 Ukrainian companies exercised their right to export their products to the EU]. 5 sichnja 2022. Available at: <https://agropolit.com/news/22894-torik-380-ukrayinskih-pidprijemstv-skorystalysya-pravom-eksportu-vlasnoyi-produktsiyi-do-yes>

14. Pro vnesennja zmin do dejakyh zakonodavchyh aktiv Ukrainy shhodo harchovyh produktiv: Zakon Ukrainy vid 23.12.1997 № 771/97-VR [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Food Products: Law of Ukraine of 23.12.1997 № 771/97-BP]. Available at: http://www.fortetsya.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=8970:---22072014--1602-vii-q-----q&catid=67:vru&Itemid=133.

15. Sil's'ke gospodarstvo Ukrainy. Statystychnyj zbirnyk [Agriculture of Ukraine. Statistical collection]. 2020. Kyi'v: Derzhstat Ukrainy, 2021. 230 p.

16. Nاستanovy z sertyfikacii' sil'gospvyrobnykiv vidpovidno do dobrovil'nogo standartu GLOBAL G.A.P./ USAID. [Guidelines for certification of agricultural producers in accordance with the voluntary standard GLOBAL G.A.P./ USAID]. Proekt Agroinvest. Kyi'v, 2015. 44 p.

17. Slyva, Ju.V. (2015). Vymogy jevropejs'kyh torgovyh merezh do nacional'noi' sil'skogospodars'koi' ta harchovoi' produkcii', shho importujet'sja v JeS. [Requirements of European trade networks for national agricultural and food products imported into the EU. Issued with the assistance of the British Embassy in Ukraine]. Vydano za spryjannja Posol'stva Velykobrytanii' v Ukraini. Kyi'v. 50 p.

18. Praktychnyj dovidnyk agrarnogo eksportera do JeS. Vyp.1. «Konsul'tuvannja Ukrainy v pyttannjah agrarnoi' torgivli – v ramkah Povnoi' ta Vseohopljujuchoi' Ugody pro vil'nu torgivlju (PVUVT) mizh JeS ta Ukrainoj» [Practical guide for agricultural exporters to the EU. Issue.1. "Advising Ukraine on Agricultural Trade - in the framework of the Full and Comprehensive Free Trade Agreement (FTA) between the EU and Ukraine"]. Kyi'v-Berlin, 2016. Available at: http://agritrade-ukraine.com/images/ATU/Biblio/Praktychnyj_dovidnyk.pdf. 141 s.

19. Organichne vyrobnnytvo v Ukraini [Organic production in Ukraine]. Available at: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=ed6463ce-f338-4ef0-a8a8-e778d3d0ffd1&title=Organichne_VirobnnytstvoVUkraini.

20. Krysanov, D.F. (2016). Integracija agroharchovogo sektora Ukrainy v jedynyj normatyvnyj prostir Jevropejs'kogo Sojuzu: monografija [Integration of the agri-food sector of Ukraine into the single normative space of the European Union: monograph]. Kyi'v, 368 p. Available at: <http://ief.org.ua/docs/mg/275.pdf>.

21. Bokij, O.V. (2018). Stijkist' funkcionuvannja prodovol'choi' systemy v nestabil'nyh makroekonomichnyh umovah. Prodovol'chi resursy. [Sustainabili-

ty of the food system in unstable macroeconomic conditions. Food resources]. No 11, pp. 21–32.

22. Resursni mozlyvosti rozvytku agrarnogo sektora ekonomiky Ukrainy: kol. monogr. [Resource opportunities for the development of the agricultural sector of the economy of Ukraine: col. monograph] / O.V. Shubravs'ka ta in. NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prognov. Kyi'v, 2017. 440 p.

23. Ugoda pro asociaciju mizh Ukrain'noju, z odniji' storony, ta Jevropejs'kym Sojuzom, Jevropejs'kym spivtovarystvom z atomnoi' energii' i i'hnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi' storony. St. 64. Normatyvno-pravove nablyzhennja. [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part. St. 64. Regulatory approximation]. Ugoda 27.06.2014. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

24. Pro shvalennja Vseohopljujuchoi' strategii' implementacii' Glavy IV (Sanitarni ta fitosanitarni zahody) Rozdil IV "Torgivlja i pytannja, pov'jazani z torgivljeju" Ugody pro asociaciju mizh Ukrain'noju, z odniji' storony, ta Jevropejs'kym Sojuzom, Jevropejs'kym Spivtovarystvom z atomnoi' energii' i i'hnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi' storony: Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy [On approval of the Comprehensive Strategy for the Implementation of Chapter IV (Sanitary and Phytosanitary Measures) of Chapter IV "Trade and Trade-Related Issues" of the Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their States members, on the other hand: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 24 ljutogo 2016 r. № 228-r. Kyi'v. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248928183>

25. Analiz reguljatorного vplyvu proektu nakazu Ministerstva agrarnoi' polityky ta prodovol'stva Ukrainy «Pro zatverdzhennja Pravyl zastosuvannja sproshhenogo pidhodu do rozroblennja, zaprovadzhennja ta vykorystannja postijno dijuchyh procedur, zasnovanyh na pryncypah systemy analizu nebezpečnyh faktoriv ta kontrolju u krytychnykh tochkah (NASSR)» [Analysis of the regulatory impact of the draft order of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine "On approval of the Rules for applying a simplified approach to the development, implementation and use of permanent procedures based on the principles of hazard analysis and control at critical points (HACCP)"]. Available at: agro.me.gov.ua > npa > pro-zatverdzhennja. P. 2.

26. Pro bezpechnist' ta gigijenu kormiv: Zakon Ukrainy [On safety and hygiene of feed: Law of Ukraine]. № 2264-UII vid 21.12.2017. Oficijnyj visnyk Ukrainy. 2018. № 9.

27. Pro derzhavnyj kontrol', shho zdijsnujet'sja z metoju perevirky vidpovidnosti zakonodavstvu pro harchovi produkty ta kormy, zdorov'ja ta blagopoluchchja tvaryn: Zakon Ukrainy №2042-UII vid 18.05.2017. Rozdil IH. Vidpovidal'nist' za porushennja c'ogo Zakonu, zakonodavstva pro harchovi produkty ta kormy. [On state control carried out to verify compliance with legislation on food and feed, animal

health and welfare. Law of Ukraine №2042-UII of 18.05.2017. Section IX. Liability for violation of this Law, legislation on food and feed]. Oficijnyj visnyk Ukrainy. 2017. № 55.

28. Derzhprodspozhyvsluzhba ta proekt Safoso spil'no rozroblyly pilotnyj proekt shhodo kontrolju syrogo moloka na terytorii' chotyroh oblastej. Derzhprodspozhyvsluzhba. [The State Food and Consumer Service and the Safoso project have jointly developed a pilot project on raw milk control in four oblasts. State Food and Consumer Service]. 26 ljutogo 2019 roku. Available at: <https://dpss.gov.ua/news/derzhprodspozhyvsluzhba-ta-proekt-safoso-spilno-rozrobly-pilotnij-proekt-shhodo-kontrolyu-sirogo-moloka-na-teritoriyi-chotiroh-oblastej?v=5ed2846bd3e15>

29. Use bil'she oblastej gotovi doluchatsja do pilotnogo projektu iz zaprovadzhennja programy kontrolju syrogo moloka. Derzhprodspozhyvsluzhba. [More and more oblasts are ready to join a pilot project to implement a raw milk control program. State Food and Consumer Service] 25 ljutogo 2021 roku. Available at: <https://dpss.gov.ua/news/use-bilshe-oblastej-gotovi-doluchatisya-do-pilotnogo-proyektu-iz-zaprovadzhennja-programi-kontrolyu-sirogo-moloka>.

30. Pro zatverdzhennja Vymog do bezpechnosti ta jakosti moloka i molochnyh produktiv: Nakaz Ministerstva agrarnoi' polityky Ukrainy [On approval of the Requirements for safety and quality of milk and dairy products: Order of the Ministry of Agrarian Policy of Ukraine] vid 12.03.2019 №118. Oficijnyj visnyk Ukrainy. 2019. No 52. Part. 1815.

31. Pro zatverdzhennja formy akta, skladenogo za rezul'tatamy provedennja planovogo (pozaplannovogo) zahodu derzhavnogo kontrolju (inspektuvannja) stosovno doderzhannja operatoramy rynku vymog zakonodavstva pro harchovi produkty ta kormy, zdorov'ja ta blagopoluchchja tvaryn: Nakaz Ministerstva agrarnoi' polityky Ukrainy [On approval of the form of the act drawn up as a result of a planned (unscheduled) measure of state control (inspection) regarding compliance by market operators with the requirements of legislation on food and feed, animal health and welfare: Order of the Ministry of Agrarian Policy of Ukraine]. vid 08.08.2019 № 447. Available at: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/RE33934.html.

32. Kravchenko, I., Vysoc'ka, I. (2019). Novi vymogy do bezpechnosti moloka: novi vyklyky pered operatoramy rynku. Ekonomika i menedzhment. [New requirements for milk safety: new challenges for market operators. Economics and management]. No 7, pp. 8–15.

33. Do vtorgnennja RF v Ukrainu bank ochikuvav zrostannja ekonomiky na 3,2% za pidsumkamy potochnogo roku. Padinnja VVP Ukrainy na 45% i zrostannja bidnosti: prognov Svitovogo banku [Prior to the Russian invasion of Ukraine, the bank expected economic growth of 3.2% this year. Ukraine's GDP decline by 45% and poverty growth: World Bank forecast]. 11.04.22. Available at: <https://tsn.ua/svit/padinnja-vvp-ukrayini-na-45-i-zrostannja-bidnosti-prognov-svitovogo-banku-2034052.html>.

Modern agrarian crises and components of Ukrainian food industry sustainability

Shust O., Varchenko O., Krysanov D., Drahan O., Tkachenko K.

The main systemic flaws and problems that led to the destruction of the planning and administrative model of the economy and the transition to a market, and in the agricultural sector were accompanied by a transformational recession in the 1990s and the emergence of recurrent agrarian crises in the future. It is established that the consequences of the decline in agriculture correlate with the scale of production by the capacity of the food industry, but with a shifted time frame. It was confirmed that, first of all, the agrarian crisis covers agricultural production, and it further affects other branches and sectors of the agri-food complex.

The peculiarities of the manifestation of agrarian crises of 2008-2009, 2014-2015 and 2020-2021 are revealed and the inter-crisis periods concerning the causes and consequences of noticeable fluctuations with the production of food enterprises are analyzed. It is established that the achievement of the pre-crisis (1990) level of food, beverages and tobacco products occurred six years after the "bottom" of the transformational recession, and agricultural products - twenty years later. However, the COVID-19 pandemic has caused a worldwide crisis and an agrarian crisis in Ukraine which resulted in significant weakening of resilience due to reduction in food production. In this regard, it was important to identify and assess the degree of key problems development the agricultural sector, on the progress of which in the face of increasing market turbulence and will depend on the sustainability of the food industry.

The key components for preserving and strengthening the sustainability of the food industry for the current stage have been systematized, in particular, satisfying processing capacities in safe and high-quality food raw materials and carrying out innovative and technologi-

cal modernization of food processing enterprises, completing national food security legislation of Ukraine on sanitary and phytosanitary measures for the protection of animals and plants to EU legislation. It is established that the implementation of HACCP in food industry is rather topical in the need for a comprehensive solution to a number of problems in the feed-food chain "from field to table". It is grounded that the practical observance of hygiene, safety and quality requirements will ensure the safety of products of animal origin.

It is revealed that market operators comply with the requirements of national regulations, which are harmonized with EU Directives, technical regulations, standards, guidelines of good practice, and implementation of basic principles, methodological approaches and regulations of the Community in the field of domestic sanitation. phytosanitary measures, form a single regulatory field of veterinary and phytosanitary requirements for feed market operators. As a result, a transition to a qualitatively higher level of requirements in the chain "from the field to the table" will take place and ensure their continuity and increasing the level of compliance with safety and quality standards of livestock products.

It is emphasized that the advancement of Ukraine's agricultural sector on the path of integration into the EU internal market is accompanied by the emergence of new differences and inconsistencies between domestic and European requirements, changes in the regulatory framework and their implementation in practice. This is an important prerequisite for providing processing facilities with safe and high-quality raw materials and the production of competitive products, which will contribute to increase the sustainability of the food industry.

Key words: agrarian crisis, market turbulence, development trends, stability of the food industry, regulatory framework for the production of livestock products.

Copyright: Шуст О.А. та ін. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Шуст О.А.

Варченко О.М.

Крисанов Д.Ф.

Драган О.О.

Ткаченко К.В.

<https://orcid.org/0000-0001-7066-8020>

<https://orcid.org/0000-0002-9090-0605>

<https://orcid.org/0000-0002-9065-3325>

<https://orcid.org/0000-0001-6431-8825>

<https://orcid.org/0000-0002-0369-3100>

ЕКОНОМІКА

УДК 338.24:330.341.1:636.4.022

JEL Q12, Q16

**Державне регулювання інноваційного розвитку
племінного свинарства**Ібатуллін М.І.¹ , Хахула Б.В.² ¹ Національний університет біоресурсів і природокористування України² Білоцерківський національний аграрний університет

Ібатуллін М.І., Хахула Б.В. Державне регулювання інноваційного розвитку племінного свинарства. Економіка та управління АПК. 2022. № 1. С. 27–39.

Ibatullin M., Khakhula B. State regulation in pedigree swine production innovative development. AIC Economics and Management. 2022. № 1. PP. 27–39.

Рукопис отримано: 01.04.2022 р.

Прийнято: 20.04.2022 р.

Затверджено до друку: 24.06.2022 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2022-173-1-27-39

У статті розглянуто економічні засади державної підтримки інноваційного розвитку племінного свинарства в Україні. Обґрунтовано у якості інструментів державного регулювання ринку продукції племінного свинарства прогнозування розвитку галузі свинарства на основі науково обґрунтованих вимог продовольчої безпеки й відповідно до одержаних розрахунків визначення потреби в досліджуваній продукції. Саме на такі прогнозні розрахунки доцільно зорієнтувати дієві інструменти державного регулювання. Аргументовано, що за таких умов основним завданням є визначення необхідної кількості племінних свиноматок з метою нарощування загального поголів'я свиней в Україні для забезпечення необхідних обсягів споживання свинини.

Доведено необхідність створення конкурентоспроможних селекційних стад, що відповідають вимогам індустріального свинарства, це пріоритетне завдання галузі в середньостроковій перспективі, оскільки внаслідок минулих у країні глибоких економічних перетворень, розриву більшості виробничо-технологічних ланцюжків, неповноцінного комплектування товарних підприємств кросованим молодняком і відсутності протягом останніх двадцяти років значних селекційних досягнень у галузі простежується суттєве відставання за основними показниками продуктивності вітчизняних порід від племінного матеріалу кращих селекційних компаній. Зроблено висновок, що низька конкурентоспроможність вітчизняної племінної бази в кінцевому підсумку призвела до зменшення кількості порід свиней, поширених на території України та подальшого їх заміщення більш ефективними зарубіжними генетичними ресурсами.

Обґрунтовано в нормативно-правових актах, які регулюють правовідносини у племінному тваринництві, розмежувати повноваження між Міністерством аграрної політики та продовольства України, зокрема, Департаменту ринків тваринництва, Державної племінної інспекції й обласними департаментами агропромислового розвитку. Зокрема, пропонується віднести до напрямів діяльності департаментів агропромислового розвитку обласних державних адміністрацій експертизу племінної продукції та видачу племінних свідоцтв.

З метою створення умов для підвищення конкурентоспроможності племінного свинарства як на внутрішньому, так і зовнішніх ринках, доцільно: удосконалити систему субсидування купівлі племінного молодняка щодо стимулювання попиту на вітчизняний матеріал; розділити функції наукового і практичного забезпечення тваринницької галузі вітчизняним матеріалом; з метою оптимізації витрат на субсидування купівлі племінних тварин держава має чітко визначити критичну ефективність придбання племінної продукції, а також розробити механізм повернення субсидій, якщо їх отримувач не забезпечив досягнення передбачених показників.

Ключові слова: державне регулювання, інноваційний розвиток, племінне свинарство, ефективність, конкурентоспроможність, сільськогосподарське підприємство.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. На сьогодні свинарство є найбільш значимою галуззю у забезпеченні продовольчої безпеки країни, конкурентоспроможний розвиток якої залежить від стану кон'юнктури ринку племінної продукції. Водночас для формування товарної пропозиції на ринку племінного свинарства характерні залежність від імпортних поставок, зменшення поголів'я у племінних господарствах, нестача маточного поголів'я спеціалізованих ліній та м'ясних порід свиней, що зумовлює зниження виробництва високопродуктивного молодняка для комплектування товарних стад.

Розвиток галузі свинарства в Україні, незважаючи на світову продовольчу кризу, за останні роки демонструє певне зростання, однак є безліч проблем і завдань, які потребують якнайшвидшого вирішення за участю держави. Зокрема це нарощення обсягів виробництва пісної свинини з низькими витратами, переведення галузі на інноваційні ресурсощадні технології. Отже, постає невідкладна потреба в обґрунтуванні стратегічних пріоритетів розвитку племінного свинарства і, відповідно, розробки складових організаційно-економічного регулювання його діяльності, з огляду на перспективні завдання, серед яких основним є орієнтація на інноваційний тип розвитку.

Питання функціонування племінного свинарства розглянуто у працях таких науковців як Р. Грабовський, М. Іббатулін, Д. Крисанов, В. Лаврук, О. Мазуренко, В. Микитюк, І. Паска, Ю. Самойлик, І. Свиноус, І. Яцків, О. Шуст та багатьох інших. Наукові праці зазначених вище науковців стали основою досліджень функціонування племінного свинарства, однак проблеми досягнення його збалансованості розкрито недостатньо, що обумовлює необхідність подальшого вивчення в аспекті повного задоволення попиту у якісній та конкурентоспроможній генетичній продукції.

Метою дослідження є обґрунтування стратегічних пріоритетів державного регулювання ринку інноваційного розвитку племінного свинарства в аспекті досягнення науково обґрунтованих норм продовольчого забезпечення країни свининою.

Матеріал та методи дослідження. Для реалізації поставлених завдань використовували наступні методи та прийоми: монографічний, абстрактно-логічний, розрахунково-конструктивний.

Дані Державної служби статистики України доводять, що монографічний метод використано для комплексного вивчення явищ, процесів, які супроводжують розвиток племінного свинарства з метою виявлення причинно-наслідкових

зв'язків та стійких тенденцій у функціонуванні галузі. Водночас, абстрактно-логічний метод використано за розробки прогнозних розрахунків показників поголів'я племінних свиноматок, виходу поголів'я свиней на одну свиноматку та інших економічних показників. Розрахунково-конструктивний метод було застосовано за обґрунтування показників розвитку племінного свинарства в аспекті забезпечення продовольчої безпеки країни та існуючих тенденцій здійснення експортно-імпортних операцій у галузі. Окрім цього абстрактно-логічний метод використано за обґрунтування інструментів державного регулювання інноваційного розвитку племінного свинарства країни.

Інформаційною базою дослідження слугували економічні дані розвитку галузі свинарства і племінного свинарства Державної служби статистики України.

Результати дослідження та обговорення. Нині спостерігається зростання обсягів імпорту продукції свинарства в Україну. Наголосимо на основних причинах збільшення обсягів імпорту свинини – це високі собівартість і ціна на свиней в Україні. Незважаючи на подорожчання свинини в ЄС протягом 2019 р. на 48 %, імпорт залишається вигіднішим і дешевшим порівняно з українською свининою в напівтушах – 58 грн/кг з ПДВ проти 68 грн/кг з ПДВ, за середньої річної ціни на живих свиней в Україні 45 грн/кг. Якщо порівняти із європейськими цінами, вартість свиней живою вагою в нашій країні має бути не більше 38 грн/кг [1].

Розглянуто обґрунтування як доцільний крок для інструментів державного регулювання ринку продукції племінного свинарства, прогнозування розвитку галузі свинарства на основі науково обґрунтованих вимог продовольчої безпеки й відповідно до одержаних розрахунків визначення потреби в досліджуваній продукції. Саме на такі прогнози розрахунки доцільно зорієнтувати дієві інструменти державного регулювання. Основним завданням є визначення необхідної кількості племінних свиноматок з метою нарощування загального поголів'я свиней в Україні для забезпечення необхідних обсягів споживання свинини. Зазначимо, що за проведення прогнозних розрахунків буде дотримано умову щодо відмови від імпортової сировини (якість, безпека) (варіант 1), яка у структурі споживання свинини становить 13 % (рис. 1).

Алгоритм розрахунку прогнозу передбачає використання таких показників: норматив споживання свинини становить 26 кг на 1 особу за рік (за фактичного 19 кг). Прийmemo досягнення нормативного рівня споживання у 2030 р. 26 кг. Отже, середньорічний темп зростання спожи-

вання до 2030 р. становитиме $1,029 \left(\sqrt[11]{\frac{26}{19}} \right)$, або

щорічний приріст споживання свинини має становити 2,9 %.

Чисельність населення за прогнозом зменшиться до 38 625,2 тис. осіб (2025 р.) та на 36 195,2 тис. осіб. (до 2030 р.). Отже, щорічні прирости чисельності населення становитимуть 0,984 і 0,987 за відповідні періоди.

Наступним кроком буде розрахунок необхідного фонду споживання свинини. Насамперед спрогнозуємо зміну продуктивності свиней – забійна маса 1 голови тварини. Скористаємося методом аналітичного вирівнювання динамічних рядів, тобто вирівнювання за допомогою степеневої функції, яка найточніше відображає тенденцію розвитку, тобто більшою буде довіра до результатів прогнозування (рис. 1).

Отже, тенденція прогнозного зростання забійної ваги свиней, що відображають дані рисунка 1, відповідає загальносвітовим. Проте, на відміну від країн ЄС, де в свинарстві переважають м'ясні та беконні породи, в Україні – це сальні й м'ясо-сальні. Ця обставина в найближчій перспективі буде диктувати необхідність суттєвої зміни маточного поголів'я свиней у господарствах усіх категорій.

Одним із стримуючих чинників підвищення ефективності виробництва свинини розглядається нераціональне використання кормів. За даними порівняльного аналізу виробничих показників у свинарстві в 2019 р. нами встав-

новлено, що ціна комбікормів в Україні була нижчою на 30 %, а у собівартості свиней витрати кормів вищі в нашій країні на 40 % ніж в ЄС. Унаслідок цього свиней у вітчизняних умовах вирощують на місяць довше, із на 30 % вищими витратами кормів, крім того, свиноматок на українських свинокомплексах на 30 % більше за однакової кількості свиней на забій, якщо порівнювати Україну та ЄС, що теж зумовлює перевитрати кормів [2]. Забійний вихід від українських свиней – 68–72 %, тим часом як зарубіжні фермери отримують плату за забійний вихід 80 % від живої маси тварини, різниця 550 грн на кожній свині [3].

Відомо, що нині більшість промислових виробників продукції свинарства орієнтуються на продукцію компанії Topigs Norsvin. Свиноматки народжують 15–17 поросят вагою 1,4–1,5 кг та вигодовують їх самостійно, маючи 15–18 робочих сосків. Свині виростають швидше на +30 діб, за 154 доби 110 кг із конверсією кормів 2,1–2,4 кг. Отже, відчутна економія на кормах: скорочення тривалості відгодівлі на 30 діб; на 1/3 менші витрати кормів на свиноматок; спрощене обслуговування свиноматок – свиноматка TN70 сама годує своє потомство; менший падіж і вибраковування поросят. Важливо вказати, що потомство TN Темро стійке до багатьох інфекцій, зокрема РРСС, та має високу ефективність навіть у несприятливих умовах вирощування [4].

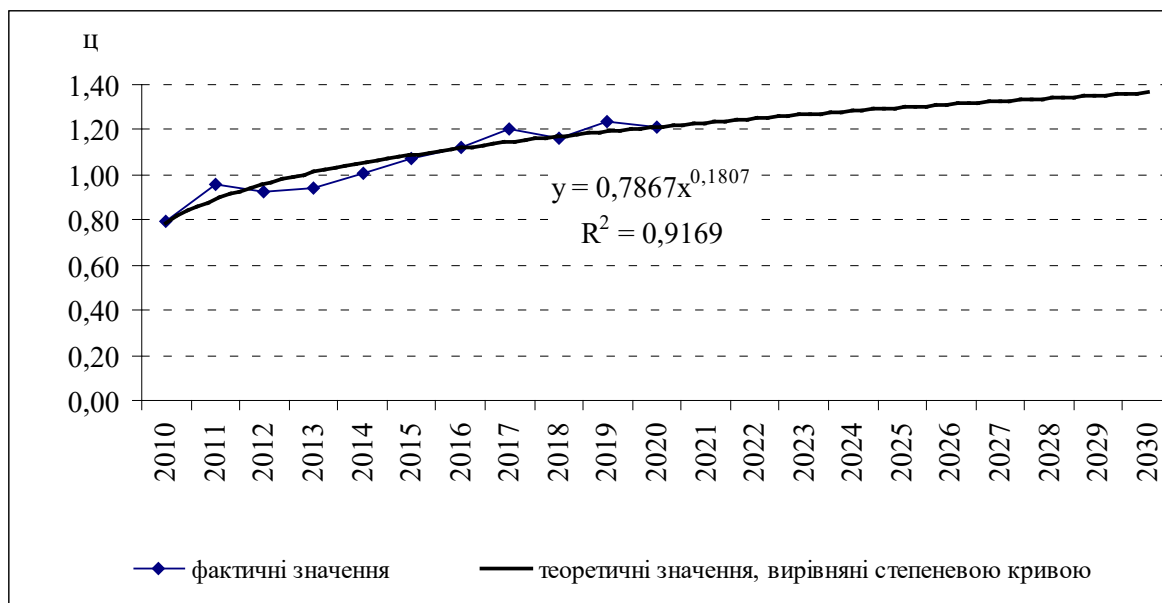

Рис. 1. Динаміка фактичних та прогнозних значень ваги реалізованих на забій свиней господарствами усіх категорій, ц.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Прогнозні значення ваги реалізованих на забій свиней розраховуємо за рівнянням:

$$y = 0,7867x^{0,1807}. \quad (1)$$

На наступному етапі проведемо розрахунок необхідного поголів'я з метою забезпечення нормативного рівня споживання свинини для прогнозної кількості населення України.

Проведені розрахунки свідчать, що у прогнозованому періоді до 2030 р. рівень споживання свинини в розрахунку на 1 особу зростатиме. Очевидно, що така тенденція простежуватиметься за умови очікуваного збільшення величини доходів населення та підвищення купівельної спроможності споживачів. Цьому сприятиме також культура споживання населення, яка формується під впливом національних традицій, де страви із свинини є домінуючими.

Прогнозні розрахунки свідчать, що із 2019 р. спостерігатиметься позитивна тенденція до збільшення поголів'я свиней. Ця обставина потребує створення сприятливих умов для розвитку свинарства, врахування специфіки виробничого циклу в галузі, а також наявності дієвої державної та регіональної підтримки щодо впровадження інноваційних технологій тощо. Отже, загальна чисельність свинопоголів'я до 2030 р. становитиме 6939 тис. голів.

Очевидно, що зростаюча динаміка поголів'я свиней зумовить ситуацію, за якої частка сільськогосподарських підприємств у структурі поголів'я щороку буде зростати за зменшен-

ня частки господарств населення (рис. 2). Це пояснюється передусім складною демографічною ситуацією в сільських населених пунктах, що зумовлено старінням населення та міграційними процесами.

Отже, за тенденції, що склалася, частка сільськогосподарських підприємств у загальному поголів'ї свиней у 2030 р. може досягти 74,3 %. Проте це можливо за умови підвищення дієвості інструментів державної та регіональної підтримки у напрямі активізації залучення приватних інвестицій у розвиток свинарства та прийнятного співвідношення цін на фішерний корм і живих свиней, що сприятиме розвитку корпоративного сектору аграрної економіки. Відповідно зростатиме частка сільськогосподарських підприємств, яка, за нашими розрахунками на основі використання методу згладжування динамічних рядів, становитиме в 2030 р. не менше 85 %.

Вітчизняна практика підтверджує, що 1 племінна свиноматка за рік дає 20 голів свиней, що дозволяє розрахувати прогнозу кількість і потребу в поголів'ї свиноматок [5].

За проведеними розрахунками на основі використання економіко-статистичних методів прогнозування потреба в племінних свиноматках за період 2020–2030 рр. зросте на 43,2 %, водночас очікувана кількість знизиться на 33,9 %, при цьому дефіцит збільшиться у 5,6 раза. Вирішення цього питання необхідне в аспекті

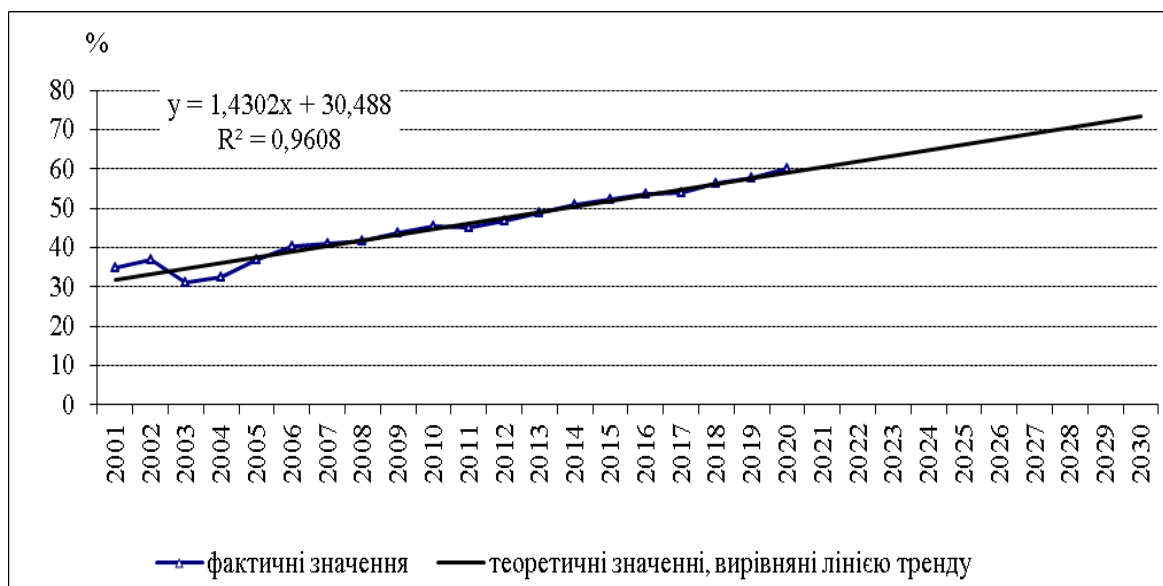

Рис. 2. Динаміка частки сільськогосподарських підприємств у загальному поголів'ї свиней України, %.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

забезпечення продовольчої безпеки країни. Можна запропонувати два способи вирішення зазначеної проблеми: по-перше, запровадження заходів державної та регіональної підтримки племінного свинарства та досягнень сільськогосподарської науки; по-друге, закупівля племінних свиней із-за кордону за рахунок коштів державного бюджету. Проте на сьогодні це неможливо через обмеження державного бюджету [6].

Слід наголосити, що у межах угоди про вільну торгівлю між Україною та ЄС у 2021 р. буде переглянуто річну квоту 20 тис. т безмитного імпорту свинини з ЄС. При цьому експортних поставок свинини з України до ЄС не передбачається не лише через несприятливий статус нашої країни з африканської чуми свиней, а також низьку її конкурентоспроможність, значно вищу собівартість і ціну української свинини. До прикладу, у січні 2021 р. на німецькій біржі ціна на кондиційну свинину в напівтушах, без ПДВ, становила 1,19 євро/кг, в Україні теж без ПДВ – 1,45 євро/кг. Значно дешевше коштували в Німеччині напівтуші некондичійних свиней, які переросли, та свиноматок – 0,65 євро/кг [7]. За даними аналітичних оглядів, вісім років поширення АЧС в Україні та останні три роки в ЄС, зокрема з 2020 р. у Німеччині, в поєднанні з обмеженнями у роботі м'ясопереробних підприємств та закладів харчування через Covid-19 – вплинули на традиційні канали збуту свинини у світі. Одним із наслідків стало зниження цін на свинину в ЄС до рівня собівартості [8].

Узагальнюючи економічні процеси на ринку продукції свинарства, зокрема племінного, вважаємо за доцільне описати їх ступенем залежністю:

$$y = 240,16x^{-0,3847}. \quad (2)$$

За рівнянням розраховуємо прогнозні значення імпорту свинини – фонд споживання за рахунок вітчизняної продукції менший, ніж у варіанті 1, отже, менша кількість поголів'я свиней, зокрема племінних.

Результати розрахунку прогнозних значень основних показників показують незначне збільшення поголів'я свиней у господарствах всіх форм господарювання та частки сільськогосподарських підприємств. Отже, зростанням поголів'я у господарствах корпоративного сектору аграрної економіки вдалося компенсувати зниження кількості свиней в особистих селянських господарствах. Проте в найближчі 10 років без імпорту продуктів забою свиней забезпечити потребу населення країни неможливо. Ця обставина свідчить про наявність резервів щодо нарощення обсягів виробництва продук-

ції свинарства на основі державно-приватного партнерства й реалізації інноваційних технологій вирощування та відгодівлі свиней, а також нереалізованих можливостей у розвитку племінного свинарства.

Результати дослідження переконують, що упродовж найближчих 10 років за варіантом 2 (з урахуванням імпорту свинини) спостерігатиметься також дефіцит поголів'я племінних свиноматок. Отже, перед органами державної влади та місцевого самоврядування постає завдання з розробки заходів стимулювання щодо залучення приватних інвестицій у розвиток селекції та генетики племінного свинарства.

Створення конкурентоспроможних селекційних стад, що відповідають вимогам індустріального свинарства, є пріоритетним завданням галузі в середньостроковій перспективі. Оскільки внаслідок минулих у країні глибоких економічних перетворень, розриву більшості виробничо-технологічних ланцюжків, неповноцінного комплектування товарних підприємств кросованим молодняком і відсутності протягом останніх двадцяти років значних селекційних досягнень у галузі простежується суттєве відставання за основними показниками продуктивності вітчизняних порід від племінного матеріалу кращих селекційних компаній. Низька конкурентоспроможність вітчизняної племінної бази в кінцевому підсумку призвела до зменшення кількості порід свиней, поширених на території України та подальшого їх заміщення більш ефективними зарубіжними генетичними ресурсами [9].

У таких умовах за формування прогнозу потреби для задоволення продовольчої безпеки необхідно модернізувати інструменти державної підтримки. Зазначимо, що на підтримку сільського господарства виділяють до 4 % державного бюджету країни. Фінансування державної підтримки аграрного сектору здійснювалося протягом 2017–2020 рр. у межах 8–10 програм, що зумовило економічно необґрунтований розподіл фінансових ресурсів між галузями сільського господарства. Вважаємо, що на сьогодні необхідно запровадити новий механізм державної підтримки сільського господарства – єдина субсидія, яка об'єднує низку раніше розроблених напрямів субсидування. Державна підтримка в межах «єдиної субсидії» дає можливість областям самостійно визначати пріоритети, ефективніше використовувати кошти державного бюджету, спростити механізм розподілу субсидій на регіональному рівні й досягти більшої його оперативності.

Дотації для сільгоспвиробників, що надають з державного і обласного бюджетів, мають бути спрямовані на відшкодування частини витрат, пов'язаних із проведенням затратних заходів з ведення селекційно-племінної роботи із тваринами, зокрема будівництво та модернізацію станцій штучного запліднення, контрольно-випробувальних станцій, нуклеусів, які нині не є об'єктами державної підтримки. Крім того, з метою підтримки галузі Держпрограмою має бути передбачено субсидування частини процентної ставки за інвестиційними кредитами, субсидії на відшкодування частини прямих понесених витрат на створення і модернізацію об'єктів тваринництва [10].

Кошти із бюджетів суб'єктів України, джерелом фінансового забезпечення яких є субсидії, мають надаватися також і у вигляді грантової підтримки. Грант на розвиток суб'єктів малого підприємництва з виробництва продукції племінного свинарства доцільно формувати за рахунок коштів обласного, районного бюджетів та бюджету ОТГ за такими напрямками: розробка проєктної документації будівництва, реконструкції або модернізації виробничих приміщень; придбання обладнання та технічних засобів; купівля племінного молодняка свиней у вітчизняних суб'єктів племінної справи, зареєстрованих у Державному племінному реєстрі. Розмір гранту, наданого конкретному малому сільськогосподарському підприємству, має визначати конкурсна комісія, створювана Департаментом агропромислового розвитку відповідної області.

Вважаємо, що гранти необхідно надавати з урахуванням таких вимог: термін діяльності суб'єкта господарювання на дату подачі заявки на конкурс перевищує 12 міс. з дати реєстрації; зареєстрований на території відповідної області; відповідає критеріям малого підприємства; передбачає умови для створення власної чи спільно з іншими сільськогосподарськими товаровиробниками кормової бази, або готує пропозиції щодо укладення договорів на придбання кормів; розроблено бізнес-план щодо виробництва продукції племінного свинарства з терміном окупності не більше 8 років; наявний план витрат із вказаними найменуваннями придбаного майна, виконаних робіт і наданих послуг із зазначенням їх кількості, ціни, джерел фінансування; керівник малого підприємства зобов'язується використовувати грант протягом 24 днів із дня надходження коштів на рахунок і використовувати майно, закуплене за рахунок гранту, виключно на розвиток господарської діяльності; створення умов для організації не менше трьох постійних робочих

місць; керівництво зобов'язується здійснювати діяльність протягом не менше п'яти років після отримання гранту; відсутня прострочена заборгованість по страхових внесках, пені, штрафам.

Субсидії племінному свинарству необхідно виділяти для стимулювання селекційно-племінної роботи з метою забезпечення сучасних високотехнологічних селекційних досягнень у свинарстві, стимулювання виробництва племінного матеріалу, підвищення його конкурентоспроможності на міжнародному ринку; збереження найбільш цінних для національного тваринництва нечисленних і зникаючих вітчизняних порід свиней [11].

Господарства корпоративного сектору аграрної економіки – отримувачі субсидій повинні мати свідоцтво про реєстрацію в Державному племінному реєстрі й забезпечувати рівень відтворення ремонтного племінного молодняка для комплектування власного стада і понадремонтного племінного молодняка для подальшої реалізації. Державна підтримка має надаватися всім суб'єктам підприємницької діяльності, які включені до Державного племінного реєстру за пропозиціями суб'єктів України. Відповідно до Правил надання та розподілу субсидій з державного бюджету, обласних бюджетів з метою досягнення цільових показників обласних програм розвитку агропромислового комплексу в умовах децентралізації, місцеві органи самоврядування мають самостійно визначати розмір субсидій на розвиток племінного свинарства в розрахунок на одну умовну голову [12].

Вважаємо за доцільне передбачити виділення субсидій на компенсацію прямих понесених витрат на будівництво і модернізацію об'єктів сільськогосподарського призначення, об'єктів селекційно-генетичних центрів, станцій штучного запліднення, нуклеусів тощо, які нині не є об'єктами державної підтримки. Метою субсидування має стати підтримка інвестиційних проєктів, спрямованих на створення та модернізацію об'єктів племінного свинарства, що належать на праві власності сільськогосподарським підприємствам та науково-дослідним установам НААН, які здійснюють свою діяльність у сфері племінного свинарства.

Крім того, необхідно забезпечити підтримку розвитку племінного свинарства на рівні окремих регіонів на основі розробки й реалізації стратегічних комплексних програм розвитку сільських територій.

Високий рівень інноваційності племінного свинарства потребує підвищення результативності аграрних досліджень і фінансування сільсь-

когосподарської науки на основі грантів [13]. Безперечно, що при цьому необхідно змінити й дослідницький потенціал науково-дослідних установ та закладів вищої аграрної освіти, а також сформувати культуру розробки наукових проєктів. Основними критеріями відбору проєктів на отримання гранту слід визначати такі: актуальність проєктів для розвитку досліджуваної галузі; оригінальність проєкту, його інноваційний зміст; перспективи продовження науково-дослідних робіт; актуальність кінцевого результату; економічна доцільність проєкту та його ефективність; реалізація проєкту, затребуваність його результатів; наявність переваг порівняно із реалізованими проєктами; одержання синергетичного ефекту, висока економічна, соціальна та екологічна ефективність; відповідність тематики проєкту пріоритетним напрямом розвитку аграрного сектору економіки.

Грант повинен мати цільове призначення і не може бути використаний одержувачем на інші цілі. Розмір гранту визначається відповідно до заявки на його надання та проєктом переможця конкурсу.

Недостатній обсяг фінансування аграрної науки не дозволяє реалізувати наявний потенціал для розробки і впровадження новітніх технологій, збільшення обсягів виробництва продукції та підвищення продуктивності праці. Варто зазначити, що частка державного бюджетного фінансування аграрної науки у 10 разів нижче, ніж у розвинених країнах, що ускладнює реалізацію масштабних програм модернізації галузей сільського господарства щодо впровадження інноваційних технологій на основі досягнень науки. Вважаємо, що асоціація свинарів України має взяти на себе ініціативу з розробки програми модернізації свинарства і племінного зокрема на основі державного-приватного партнерства. У межах цієї програми слід передбачити розділ, яким визначається посилення науково-дослідної та дослідно-конструкторських робіт, створення і виробництво нової техніки, систем машин і технологій для механізації та автоматизації процесів за виробництва продукції свинарства.

Успішний розвиток свинарства має забезпечувати підготовка і перепідготовка кадрів [14]. Вважаємо, що в межах запропонованої вище програми та за рахунок коштів її членів науковцями Білоцерківського національного аграрного університету доцільно розпочати випуск серії матеріалів про системи обліку і оцінку племінних тварин у країнах-імпортерах племінних свиней та розробок щодо імплементації таких систем у вітчизняну практику. На базі БНАУ доцільно проводити постійно діючі

семінари з метою ознайомлення фахівців-практиків із сучасними генетичними методами в селекції, отримання практичних навичок розробки селекційної стратегії, проведення прижиттєвої ультразвукової діагностики м'ясності тварин, дослідження якісних характеристик насіння кнурів-плідників, використання результатів ДНК-аналізу в селекції.

Максимального генетичного прогресу досягають через реалізацію великомасштабних генетичних програм, які передбачають постійні інвестиції в науково-дослідницьку діяльність та застосування новітніх племінних технологій. Створюючи великі селекційно-генетичні центри на території України, що сконцентрують у собі великомасштабну генетичну роботу, вітчизняне свинарство зможе в стислий у часі період якісно підвищити виробничі й економічні результати завдяки збереженню вітчизняних напрацювань у галузі, доповнюючи їх прогресивними розробками, наявними в зарубіжній селекції.

Сучасне свинарство засноване на гібридизації трьох чистих порід: йоркшир, ландрас і дюрок. Продуктивність гібридів свиней вище продуктивності тварин, отриманих за промислового схрещування, на 8–10 %. Гібридизація свиней є одним з основних чинників виробництва високоякісної свинини. Зокрема, у США, Канаді, Данії, та інших країнах з інтенсивним свинарством до 90 % товарних свиней є гібридами.

В останні роки зменшилася частка племінного поголів'я, що зумовлено створенням дочірніх підприємств провідних світових селекційних компаній і нарощуванням виробництва вітчизняними підприємствами на основі репродукції зарубіжних генетичних ресурсів високоякісної племінної продукції. Практично всі найбільші підприємства співпрацюють із однією або кількома західними генетичними компаніями [5].

Світові лідери свинарства знаходяться в процесі злиття і поглинання. Це є свідченням того, що лише утворюючи найпотужніші альянси дрібні й середні генетичні компанії можуть вижити на цьому ринку. На світовому ринку діють близько 30 генетичних компаній, із яких 50 % ринку мають лише 4 генетичні компанії. Висока залежність від іноземних компаній потребує налагодження відповідного контролю за якістю ввезеного племінного матеріалу за вжиття наведених заходів.

Вважаємо, що за імпорту племінних свиней в Україну необхідно проводити державне випробовування щодо оцінки продуктивних ознак у спеціалізованих племінних станціях,

за винятком тварин, які ввезено з метою проведення наукових досліджень, державних випробувань. Лише після таких випробувань і введення переваги імпорتنих порід можна рекомендувати їх до використання в умовах вітчизняного товарного свинарства. Очевидно, що з метою підвищення ефективності галузі необхідно збільшити кількість гібридних свиной від 30–50 до 80 % через пошук й поєднання на ефект гетерозису спеціалізованих ліній свиной. Із цією метою потрібно створити умови для проведення тестування, забезпечивши необхідну кількість тварин відповідних порід. Крім цього, слід відмовитися від недієвих програм племінного обліку, оскільки деякі з них, поширені в свинарстві, є методами розрахунку індексів або способами виключення схрещування споріднених особин.

Доцільно сприяти розвитку вітчизняним розробкам у сфері племінної оцінки, при цьому вони мають бути повністю узгоджені з іноземними методиками, зокрема BLUP. Вважаємо, що запровадження сучасних методів ранньої діагностики племінної цінності дозволить істотно прискорити одержання результатів селекційного прогресу та підвищити ефективність племінного свинарства.

У стратегічній перспективі важливо відновити діяльність Інституту свинарства, що дозволить систематизувати селекційну роботу, сформувати єдину базу даних племінних тварин, розробити національні стандарти та нові принципи оцінки тварин з урахуванням вітчизняних масивів даних із бонітування і закордонних систем оцінки, що базуються на індексах генетичної цінності. При цьому в законі про племінне тваринництво відсутні положення, які регламентують порядок визначення виду племінного господарства у громадян і фермерів без створення юридичної особи.

Через зазначені неузгодженості учасники діяльності в галузі племінного тваринництва опиняються в нерівному становищі, виключивши доступ громадян і фермерських господарств без створення юридичної особи до діяльності з племінного тваринництва. Зазначимо, навіть для господарств, що мають форму індивідуального підприємця, фермерського господарства без утворення юридичної особи, з парком техніки, обладнанням і виробничими приміщеннями, процедура зміни правового статусу індивідуального підприємця на статус юридичної особи є складною, особливо щодо зміни системи оподаткування та передачі основних засобів виробництва.

За наділення фермерських господарств правом вести діяльність в галузі племінного

тваринництва без утворення юридичної особи, їм необхідно буде звернутися за державною послугою для визначення виду організації – суб'єкта племінної справи у тваринництві. Щоб відповідати певному виду організації, необхідно задовольнити мінімальні вимоги щодо кількісного та якісного складу поголів'я, а також впровадити комплекс селекційних заходів. Із урахуванням викладеного, за експертною оцінкою кількість фермерських господарств збільшиться не більш як удвічі [6].

На сьогодні науково-дослідні організації та заклади вищої аграрної освіти продовжують займатися розробкою нових і вдосконаленням наявних технологій, принципів і методик ведення селекційно-племінної справи, окремих елементів селекційних програм. Результати найбільш перспективних розробок подають до державних органів з управління племінного тваринництва, які погоджують їх та оформляють у вигляді оновлених нормативних документів. Лише після цього нові методики та технології ведення племінної роботи можуть офіційно застосовуватися на території України.

Однією з основних вимог для племінного господарства є щорічне подання до Міністерства аграрної політики та продовольства України звіту про стан племінного поголів'я з результатами оцінки племінних і продуктивних якостей тварин за звітний період. Отже, на державному рівні провадиться щорічний моніторинг за станом племінного тваринництва в Україні на рівні порід, областей і племінних господарств. Збір інформації про продуктивність тварин товарної зони популяцій здійснює Державна служба статистики України.

Вважаємо, що доцільно передбачити проведення періодичного сільськогосподарського перепису, де об'єктом мають бути племінні сільськогосподарські тварини. Сільськогосподарський перепис сприятиме створенню унікальної інформаційної бази, прив'язаної до топографічної основи, яка за умови її використання дозволить обґрунтовано розробити весь комплекс завдань перспективного розвитку сільського господарства як на рівні країни, так і в окремих областях. На основі даних перепису вітчизняний аграрний бізнес отримає інформацію про те, в яких районах найбільша концентрація племінних свиной певної породи та можливості розвитку виробництва продукції племінного і товарного свинарства, наявність ресурсного потенціалу для розвитку галузі тощо.

Вважаємо, що важливе значення у досягненні збалансованого розвитку ринку продукції племінного свинарства мають не лише

інструменти державного регулювання, а й інституціональні. Зважаючи на це, доцільно створити громадську організацію, пріоритетними напрямками діяльності якої мають стати: збереження генетичних ресурсів тварин рідкісних і зникаючих видів, а також порід свиней; визначення джерел фінансування її діяльності; створення умов для стійкого функціонування. Ці завдання можливо вирішити через удосконалення законодавчої та нормативної бази в галузі племінного тваринництва та оптимізації структури управління ним з огляду на різні види і породи тварин; розробки та затвердження сучасних нормативних документів для оцінки племінних якостей тварин і ведення племінних книг (інформаційних баз даних).

Створення дієвих структур управління племінним тваринництвом із конкретизацією повноважень, джерел фінансування та відповідальності; створення єдиної ієрархічної інформаційної системи на породному рівні управління різними видами сільськогосподарських тварин; розробка селекційних програм по породах тварин із зазначенням цілей, завдань і методів племінної роботи.

Щодо наукових досліджень, то їх рівень залежить: від обсягів державної підтримки; пріоритетності виробництва певного виду продукції; ступеня економічного стану виробничих організацій, зорієнтованих на виробництво різних видів продукції; наявності кваліфікованих фахівців – науковців з різних напрямів досліджень.

Уряд в особі Міністерства аграрної політики та продовольства України має здійснювати наступні види діяльності: визначення цілей селекції, загального напрямку розвитку популяції на державному і регіональному рівнях, розробляти нормативну базу й окреслювати напрями фінансової підтримки; провадити ідентифікацію тварин; розробляти й організувати реалізацію державної системи ідентифікації тварин, сперми, ембріонів та іншого генетичного матеріалу; реалізувати законодавчу і нормативну базу реєстрації генетичних ресурсів в інформаційних системах; надання послуг зі штучного осіменіння: розробляти державні стандарти якості сперми виробників, затверджувати інструкції зі штучного осіменіння тварин, визначати нормативи щодо охоплення штучним осіменінням різних видів тварин, здійснювати підтримку організацій зі штучного осіменіння тварин; визначати перелік обов'язкових заходів щодо генетичної оцінки тварин різних видів, організувати й підтримувати їх реалізацію. Зазначені вище пропозиції доцільно внести до проекту Закону України «Про загальнодержавну програму селекції в тваринництві до 2030 року».

Вважаємо, що існує необхідність у розробці Загальнодержавної програми селекції у тваринництві до 2030 року, основним завданням якої має стати забезпечення адаптації законодавства України у сфері племінної справи в тваринництві до законодавства Євросоюзу. Реалізація державної політики в галузі племінної справи у тваринництві має бути спрямована на поліпшення племінних і продуктивних якостей тварин, що є вирішальним чинником у збільшенні обсягів виробництва продукції тваринництва. Незважаючи на це в Україні на межі повного зникнення опинилися деякі породи сільськогосподарських тварин. Тому, з огляду на недостатню увагу до племінної справи виникла необхідність посилити державне регулювання у тваринництві та контроль за дотриманням законодавства в селекційній роботі.

Метою Загальнодержавної програми селекції у тваринництві на період до 2030 року є реалізація державної політики, спрямованої на створення, збереження, відтворення та раціональне використання племінних ресурсів, поліпшення генетичної якості тварин; забезпечення функціонування єдиної системи селекції у тваринництві, ефективне використання в селекційному процесі найцінніших світових генетичних ресурсів, збереження генофонду наявних, локальних і зникаючих порід, підвищення економічної ефективності й конкурентоспроможності галузі, формування власного експортного потенціалу племінних ресурсів, створення та матеріальне забезпечення функціонування державної племінної служби.

Дослідницькі організації як дорадчий орган мають визначити цілі селекції, ідентифікації та реєстрації тварин, а саме: розробляти параметри селекційних програм, оптимізувати чисельність селекційних груп, інтенсивність відбору тварин на кожному етапі селекційного процесу; розробляти принципи, організацію і технологію унікальної ідентифікації тварин; принципи реєстрації тварин різних видів і порід; забезпечувати вдосконалення методів штучного запліднення та проводити генетичну оцінку тварин, розробляти методичні, організаційні та технологічні основи генетичної оцінки, надавати сервісні послуги з генетичної ідентифікації та оцінки тварин.

Доцільно сприяти об'єднанню або створенню кооперативів тваринників по породах, які будуть діяти на принципах державно-приватного партнерства. Вони мають: встановлювати стандарти продуктивності, екстер'єрних показників, росту і розвитку тварин, загальні принципи відбору та їх підбору; проводити ідентифікацію, а в деяких випадках можуть на-

давати сервісні послуги з ідентифікації тварин; реєстрацію тварин у базах даних племінних ресурсів по породах і областях; здійснювати генетичну оцінку.

Окремі селекціонери-тваринники (племінні господарства) на місцевому рівні мають визначати цілі селекції: брати участь у реалізації селекційних програм та їх обговоренні; виконувати всі функції щодо практичної реалізації ідентифікації тварин; реєструвати тварин, впроваджувати заходи щодо збору даних та актуалізації основної інформації в базах даних; надавати послуги зі штучного осіменіння – проводити штучне запліднення тварин та їх генетичну оцінку.

Національні комерційні компанії мають: брати участь у розробленні селекційних програм; надавати послуги з придбання бирок, мічених тварин; проводити реєстрацію тварин у базах даних, розробляти програмні засоби з реєстрації тварин в інформаційних системах; пропонувати послуги зі штучного осіменіння – надавати генетичний матеріал для цієї процедури (більш ніж 90 % тваринницьких організацій використовують штучне запліднення); проводити генетичну оцінку достовірності походження.

З метою прийняття виважених управлінських рішень всіма суб'єктами ринку племінного свинарства пропонується створити автоматизовані бази даних по всіх суб'єктах племінної справи у тваринництві – Державний реєстр суб'єктів племінної справи у тваринництві, замість Державного племінного реєстру, який містить інформацію лише про племінні стада, однак не забезпечує накопичення та обробку інформації про суб'єктів за оцінкою тварин, у лабораторіях генетичної експертизи тощо.

Крім того, пропонується створити Державний реєстр селекційних досягнень у тваринництві як інформаційного джерела про якість селекційних досягнень і необхідної складової для впровадження захисту прав інтелектуальної власності на породи тварин, забезпечити державну реєстрацію селекційних досягнень, що є обов'язковою умовою за експорту племінних (генетичних) ресурсів вітчизняної селекції; розділити повноваження управління та контролю в межах одного урядового органу – Державної племінної інспекції Міністерства аграрної політики та продовольства України.

Постала невідкладна потреба в чіткому визначенні функцій державних органів у сфері племінного тваринництва, формування вертикалі державної інспекції з племінної справи у тваринництві як органу контролю за дотриманням вимог чинного законодавства в племінному тваринництві; формуванні державної

системи управління племінною справою у тваринництві відповідно до світових вимог, норм і правил, а також законодавчої бази для надання фінансової державної підтримки у веденні племінної справи у тваринництві відповідно до вимог Світової організації торгівлі [17].

Реалізація запропонованих заходів дасть можливість сформувати чітку систему державного управління та контролю в племінному тваринництві, що забезпечить результативну дієвість вітчизняної системи селекції у тваринництві, зменшить залежність вітчизняних виробників від імпортованих племінних (генетичних) ресурсів, сприятиме зменшенню кількості порушень і фальсифікацій на ринку племінних ресурсів, створить передумови для формування відповідних інформаційних баз даних, які нададуть можливість виробникам продукції тваринництва мати об'єктивну оцінку наявних на Україні племінних (генетичних) ресурсів і суб'єктів племінної справи у тваринництві, що забезпечить більш рентабельне виробництво продукції тваринництва та підвищення її конкурентоспроможності завдяки зростанню продуктивності й зниження собівартості.

Висновки. Вважаємо за доцільне в нормативно-правових актах, які регулюють правовідносини у племінному тваринництві, розмежувати повноваження між Міністерством аграрної політики та продовольства України, зокрема, Департаменту ринків тваринництва, та Державної племінної інспекції й обласними департаментами агропромислового розвитку. Зокрема, пропонуємо віднести до напрямів діяльності департаментів агропромислового розвитку обласних державних адміністрацій експертизу племінної продукції та видачу племінних свідоцтв.

З метою створення умов для підвищення конкурентоспроможності племінного свинарства як на внутрішньому, так і зовнішніх ринках доцільно: удосконалити систему субсидування купівлі племінного молодняка щодо стимулювання попиту на вітчизняний матеріал; розділити функції наукового і практичного забезпечення тваринницької галузі вітчизняним матеріалом; з метою оптимізації витрат на субсидування купівлі племінних тварин держава має чітко визначити критичну ефективність придбання племінної продукції, а також розробити механізм повернення субсидій, якщо їх отримувач не забезпечив досягнення передбачених показників.

Водночас підтримуємо дії держави, спрямовані на стимулювання закупівлі племінних свиней в іноземних товаровиробників. За відсутності повноцінного внутрішнього ринку

продукції свинарства, зокрема племінного, такий захід сприятиме підвищенню рентабельності інвестицій у будівництво великих комплексів замкнутого циклу з вирощування та відгодівлі свиней на промисловій основі. Вважаємо, що в довгостроковій перспективі вітчизняні племінні господарства зможуть уникнути дефіциту пропозиції, однак нині та в середньостроковій перспективі ситуація, що склалася, є стримуючим чинником для свинарства загалом і де-факто не зміцнює продовольчу безпеку країни. Однак в умовах обмеження імпорту продуктів забою свиней ця ситуація стає загрозливою для України. Саме тому механізм державного регулювання ринку продукції племінного свинарства розглядається нами в напрямі стимулювання племінних господарств нарощувати виробничі потужності, водночас важливо передбачити і те, що сільськогосподарські підприємства-виробники товарної продукції свинарства змогли б вигідно купувати племінний матеріал за кордоном в очікуванні, що вітчизняний ринок з часом зможе задовольнити їх потреби.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Будзак В., Будзак О. Імпортозаміщення сільськогосподарської продукції на ринку України. Товари і ринки. 2021. № 2. С. 44–52.
2. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. <https://www.idss.org.ua/monografii/Prognoz%20Ukrain.pdf>
3. Лаврук В.О., Лаврук Н.А. Тваринництво: стан та перспективи розвитку. Агросвіт. 2020. № 22. С. 9–15.
4. Копитець Н.Г. Розвиток ринку м'яса свиней. Економіка АПК. 2020. № 1. С. 56–63.
5. Кіц М.В., Альохіна Н.С. Економічна ефективність галузі свинарства у сільськогосподарських підприємствах Львівщини. Економіка АПК. 2020. № 6. С. 36–40.
6. Тваринництво України: стан, проблеми, шляхи розвитку (1991–2017–2030 рр.) / за ред. акад. НААН М.І. Бащенко. Київ: Аграр. наука, 2017. 160 с.
7. Патица Н.І. Напрями та перспективи інтеграції сільського господарства України у світовий аграрний ринок. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2021. Вип. 23(2). С. 53–60.
8. Ляховська О.В. Зовнішня торгівля України м'ясом і м'ясними продуктами: тенденції та географічні аспекти. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2020. Вип. 3. С. 48–52.
9. Патица Н.І. Зовнішня торгівля агропродовольчою продукцією України в умовах поширення пандемії COVID-19. Економіка АПК. 2021. № 9. С. 52–65.
10. Титарчук І.М. Аналіз ролі агропромислового комплексу в економіці країни: внутрішній розвиток та зовнішня торгівля. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2020. Вип. 16(2). С. 84–93.
11. Загальні тенденції розвитку фермерських господарств в Україні / І.М. Демчак та ін. Київ: НДІ «Укראгропромпродуктивність», 2016. 58 с.
12. Ревенко А.Д. Державна підтримка аграрного сектору в умовах міжнародної координації економічної політики: зарубіжний досвід. Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. 2020. Вип. 5. С. 87–103.
13. Балян А.В., Гришова І.Ю., Шабатура Т.С. Публічна політика та державна підтримка розвитку аграрного виробництва в Україні. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2021. № 2. С. 156–167.
14. Шибаніна О.В., Купчишина О.А. Державна підтримка інноваційного розвитку аграрного сектору України. Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки. 2020. № 2. С. 340–352.
15. Голбан Т.Т. Державна підтримка інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного сектору економіки. Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки. 2019. № 1. С. 312–319.
16. Русанюк В.В. Державна підтримка розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки. Економіка АПК. 2020. № 7. С. 84–93.
17. Васильєва Л.М. Державна підтримка аграрного сектору економіки країни в умовах функціонування в складі СОТ як основа забезпечення продовольчої безпеки. Modern economics. 2019. № 17. С. 55–60.

REFERENCES

1. Budzjak, V., Budzjak, O. (2021). Importozamishhennja sil's'kogospodars'koi' produkcii' na rynku Ukrai'ny. Tovary i rynky. [Import substitution of agricultural products on the market of Ukraine. Goods and markets]. No 2, pp. 44–52.
2. Kompleksnyj demografichnyj prognosz Ukra'iny na period do 2050 r. [Comprehensive demographic forecast of Ukraine for the period up to 2050]. Available at: <https://www.idss.org.ua/monografii/Prognoz%20Ukrain.pdf>
3. Lavruk, V.O., Lavruk, N.A. (2020). Tvarynnyctvo: stan ta perspektyvy rozvytku. [Livestock: state and prospects of development]. Agrosvit. No 22, pp. 9–15.
4. Kopytec', N.G. (2020). Rozvytok rynku m'jasa svynej. Ekonomika APK. [Development of the pig meat market. Economics of agro-industrial complex]. No 1, pp. 56–63.
5. Kic, M.V., Al'ohina, N.S. (2020). Ekonomichna efektyvnist' galuzi svynarstva u sil's'kogospodars'kyh pidpryjemstvah L'vivshhyny. [Economic efficiency of the pig industry in agricultural enterprises of Lviv region]. Ekonomika APK. [Economics of agro-industrial complex]. No 6, pp. 36–40.

6. Tvarynnyctvo Ukrainy: stan, problemy, shljahy rozvytku [Livestock of Ukraine: state, problems, ways of development]. (1991–2017–2030 rr.) / za red. akad. NAAN M.I. Bashhenka. Kyi'v: Agrar. nauka, 2017. 160 p.

7. Patyka, N.I. (2021). Naprjamy ta perspektyvy integracii' sil'skogo gospodarstva Ukrainy u svitovij agrarnyj rynek. [Directions and prospects of integration of agriculture of Ukraine into the world agricultural market]. Naukovyj visnyk Uzhgorods'kogo nacional'nogo universytetu. Serija: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo. [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy]. Iss. 23 (2), pp. 53–60.

8. Ljahovs'ka, O.V. (2020). Zovnishnja torgivlja Ukrainy m'jasom i m'jasnymy produktamy: tendencii' ta geografichni aspekty. [Ukraine's foreign trade in meat and meat products: trends and geographical aspects]. Social'no-ekonomichni problemy suchasnogo periodu Ukrainy. [Socio-economic problems of the modern period of Ukraine]. Iss. 3, pp. 48–52.

9. Patyka, N.I. (2021). Zovnishnja torgivlja agro-prodovol'choju produkcijeju Ukrainy v umovah poshyrennja pandemii' COVID-19. [Foreign trade in agri-food products of Ukraine in the context of the spread of the COVID-19 pandemic]. Ekonomika APK. [Economics of agro-industrial complex]. No 9, pp. 52–65.

10. Tytarchuk, I.M. (2020). Analiz roli agropromysloвого комплексу v ekonomici kraïny: vnutrishnij rozvytok ta zovnishnja torgivlja. [Analysis of the role of the agro-industrial complex in the country's economy: domestic development and foreign trade]. Aktual'ni problemy rozvytku ekonomiky regionu. [Current problems of economic development of the region]. Iss. 16(2), pp. 84–93.

11. Zagal'ni tendencii' rozvytku fermers'kyh gospodarstv v Ukraini [General trends in the development of farms in Ukraine]. / I.M. Demchak, D.M. Mykytjuk, I.V. Svyynous, V.A. Byba ta in., Kyi'v: NDI «Ukragro-promproduktyvnist'», 2016. 58 p.

12. Revenko, A.D. (2020). Derzhavna pidtrymka agrarnogo sektoru v umovah mizhnarodnoi' koordinacii' ekonomichnoi' polityk: zarubizhnyj dosvid. [State support of the agricultural sector in the context of international coordination of economic policies: foreign experience]. Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty. [International relations: theoretical and practical aspects]. Iss. 5, pp. 87–103.

13. Baljan, A.V., Gryshova, I.Ju., Shabatura, T.S. (2021). Publichna polityka ta derzhavna pidtrymka rozvytku agrarnogo vyrobnyctva v Ukraini. [Public policy and state support for the development of agricultural production in Ukraine]. Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verhovnoi' Rady Ukrainy. [Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine]. No 2, pp. 156–167.

14. Shebanina, O.V., Kupchyshyna, O.A. (2020). Derzhavna pidtrymka innovacijnogo rozvytku agrar-

nogo sektoru Ukrainy. [State support for innovative development of the agricultural sector of Ukraine]. Visnyk HNAU. Serija: Ekonomichni nauky. [Bulletin of KhNAU. Series: Economic Sciences]. No 2, pp. 340–352.

15. Golban, T.T. (2019). Derzhavna pidtrymka investycijno-innovacijnogo rozvytku agrarnogo sektoru ekonomiky. [State support for investment and innovation development of the agricultural sector of the economy]. Visnyk HNAU. Serija: Ekonomichni nauky. [Bulletin of KhNAU. Series: Economic Sciences]. No 1, pp. 312–319.

16. Rusanjuk, V.V. (2020). Derzhavna pidtrymka rozvytku pidpryjemnyctva v agrarnomu sektori ekonomiky. [State support for the development of entrepreneurship in the agricultural sector of the economy]. Ekonomika APK. [Economics of agro-industrial complex]. No 7, pp. 84–93.

17. Vasil'jeva, L.M. (2019). Derzhavna pidtrymka agrarnogo sektoru ekonomiky kraïny v umovah funkcionuvannja v skladi SOT jak osnova zabezpechennja prodovol'choi' bezpeky. [State support of the agricultural sector of the country's economy in terms of functioning within the WTO as a basis for food security]. Modern economics. [Modern economics]. No 17, pp. 55–60.

State regulation in pedigree swine production innovative development

Ibatullin M., Khakhula B.

The paper considers the economic principles of pedigree swine production innovative development in Ukraine. We consider substantiation as an expedient measure among the instruments of the state regulation, estimating the pig industry on the basis of evidence-based food safety requirements and determining the need for the studied product in accordance with the estimation calculations. It is expedient to focus the effective tools of state regulation on such assessment. The main task is to determine the required number of breeding sows in order to increase the total number of pigs in Ukraine to further ensure the required amount of pork consumption.

It has been proved that the formation of competitive breeding herds that meet the industrial pig breeding requirements is a priority task for the industry in the medium term, due to significant lagging of the main indicators of domestic breeds productivity from the breeding material of the best breeding companies caused by the previous deep economic transformations, rupture of most production and technological chains, inappropriate provision of the commodity enterprises with crossbred young stock and lack of significant breeding achievements in the industry for the last twenty years. The low competitiveness of the domestic breeding base eventually led to a decrease in the number of pig breeds distributed in Ukraine and their further replacement by more efficient foreign genetic resources.

We consider it expedient to differentiate powers between the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine, in particular, the Department of Livestock

Markets, the State Breeding Inspectorate and regional departments of agro-industrial development through amending the legal acts regulating legal relations in pedigree livestock breeding. In particular, it is proposed to add the examination of breeding products and issuance of breeding certificates to the responsibilities of the departments of agro-industrial development of regional state administrations.

In order to create conditions for increasing the pedigree pigs breeding competitiveness in both domestic and foreign markets, it is advisable to: improve the system of subsidies for the purchase of young

pedigree animals in order to stimulate demand for domestic material; to distribute the functions of scientific and practical support of the livestock industry with domestic material; in order to optimize the cost of subsidizing the purchase of breeding animals, the state must clearly define the critical effectiveness pedigree products purchasing, as well as to develop a mechanism for refunding the subsidies if the recipient has not achieved the targets.

Key words: state regulation, innovative development, pedigree swine breeding, efficiency, competitiveness, agricultural enterprise.

Copyright: Ібатуллін М.І., Хахула Б.В. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Ібатуллін М.І.

Хахула Б.В.

<https://orcid.org/0000-0001-8765-6261>

<https://orcid.org/0000-0003-4286-2381>

УДК 338.439.4:005.44

JEL Q18, F6, O1

Теоретичні основи розвитку агропродовольчих систем в умовах глобальних змін

Варченко О.О.

Білоцерківський національний аграрний університет

 Варченко О.О. E-mail: 1207Olia@gmail.com

Варченко О.О. Теоретичні основи розвитку агропродовольчих систем в умовах глобальних змін. Економіка та управління АПК. 2022. № 1. С. 40–50.

Varchenko O.O. Theoretical bases of agri-food systems development under the global changes. AIC Economics and Management. 2022. № 1. PP. 40–50.

Рукопис отримано: 18.04.2022 р.

Прийнято: 20.04.2022 р.

Затверджено до друку: 24.06.2022 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2022-172-1-40-50

У статті розглянуто концепцію системної економіки як напряму в економічній теорії на основі узагальнення положень неокласичної, інституціональної та еволюційної теорій, яка базується на поєднанні процесів створення, функціонування, взаємодії та трансформації економічних систем. Узагальнено підходи до розуміння категорії економічна система, яка охоплює процеси виробництва, розподілу, обміну та споживання благ, а також зв'язки між товаровиробниками і споживачами матеріальних благ та послуг.

Аргументовано, що структура та механізм функціонування економічних систем базується на кібернетичних, інформаційних та організаційних теоретичних принципах загальної теорії систем. Доведено, що на основі наукових напрямів загальної теорії систем, синергетики, теорії змін, теорії катастроф та інших ізоформізм проявляється не лише як подібність або чітка відповідність побудови систем, а також як спільність в їх функціонуванні та розвитку.

Обґрунтовано, що складна економічна система має емерджентну синергетичну поведінку, її розвиток базується на основі нерівноважних відхилень критичних точок біфуркацій. Виявлено, що складні економічні системи мають високу невизначеність поведінки та орієнтуються у стратегічному розвитку на пошук шляхів саморозвитку, пошуку нереалізованих резервів, що обумовлює досягнення якісно нового стану системи.

Доведено, що основними чинниками, які зумовлюють порушення стійкості функціонування агропродовольчих систем та досягнення їх збалансованого соціо-еколого-економічного розвитку, є інновації та засади сталого розвитку. Систематизовано чинники сучасного розвитку агропродовольчих систем, які мають негативний та позитивний вплив на їх стійкість, урахування яких необхідно забезпечити за обґрунтування варіантів їх розвитку на основі цілеорієнтованого управлінського впливу на них.

Висвітлено, що агропродовольчі системи функціонують в умовах багаторівневого середовища та виділено стратегічні пріоритети їх розвитку на мікро-, мезо-, макро- та мегарівнях. Наголошено, що агропродовольчі системи впливають на розвиток сільських територій та спроможні забезпечити стійкість гомеостатичної системи. Поглиблено дефініцію категорії агропродовольчі системи та узагальнено їх специфічні особливості, тренди розвитку, виклики та загрози у напрямі досягнення цілей сталого розвитку.

Ключові слова: економічна система, агропродовольча система, сільські території, сталий розвиток, інновації, глобалізація.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Агропродовольчі системи є складовим елементом системи суспільного відтворення, які в останні роки в нашій країні демонструють досить стійке зростання, однак темпи цього процесу недостатні для виведення на якісно інші параметри їх розвитку. Це пояснюється тим, що агропродовольчі системи функціонують у динамічно мінливому зовнішньому та внутрішньому середовищі, які зумовлюють відповідні зміни у них, це впливає на процеси економічного розвитку країни та структурні перетворення всередині системи. Узагальнення наукової літератури дозволило виділити чинники, які мають вплив на розвиток агропродовольчих систем, а саме підвищення попиту на продовольство та продовольчої безпеки: зростання чисельності населення світу; глобалізаційні кліматичні зміни та скорочення запасів водних ресурсів, що використовують у сільському господарстві; деградація сільськогосподарських земель; підвищення добробуту населення в країнах, що розвиваються, насамперед, в Азії, Китаї; перенасичення сільськогосподарських земель мінеральними добривами, коли їх додаткове внесення не супроводжується зростанням урожайності тощо [1–4].

Очевидно, що в умовах нестабільності та високого рівня невизначеності, що зумовлені як зазначеними вище чинниками впливу, так і посиленням прояву різних пандемій, зокрема Covid-19, веденням на окремих територіях країн воєнних дій, зокрема Україні обумовлює необхідність розробки обґрунтованих сценаріїв їх перспективного розвитку, у яких визначальними мають стати національні та глобальні завдання щодо реалізації цілей сталого розвитку. Це потребує обґрунтування теоретико-методологічних засад функціонування агропродовольчих систем із урахуванням змін як національного, так і глобального середовища їх функціонування.

Зазначимо, що в процесі генезису та еволюції наукових знань в сфері функціонування агропродовольчих систем є досить значна кількість досліджень багатьох аспектів та проблем їх розвитку. Однак, це жодним чином не знижує актуальності даного дослідження, оскільки агропродовольчі системи на національному та глобальному рівнях набувають кардинальних змін, підвищується їх глобалізація, концентрація, інноваційність, науко- та капіталомісткість, цифровізація, це впливає на їх властивості щодо стійкості, цілісності, сталості, адаптивності, інноваційності, зростання. У зв'язку з цим є потреба уточнення понятійного апарату, типологізації та систематизації

генезису теорій розвитку агропродовольчих систем в сучасних умовах.

Метою дослідження є обґрунтування системи теоретико-методологічних положень розвитку агропродовольчих систем в межах системної парадигми та ідентифікація пріоритетних принципів їх стратегічного розвитку, зокрема сталого розвитку та інноваційності, специфічних характеристик, структури та складових елементів, ознак класифікації їх видів у сучасних умовах.

Матеріал і методи дослідження. Теоретичну основу дослідження становили сукупність фундаментальних і методологічних знань, теорій та результатів міждисциплінарних і прикладних досліджень. Проведене дослідження базується на системній парадигмі, яка розглядає країну, з одного боку, як макросистему, що взаємодіє із іншими макросистемами, такими як держава та суспільство, із іншого – як певна просторово-часова сфера виникнення (створення), функціонування (діяльності та взаємодії), трансформації (реорганізації) та ліквідації (злиття, поглинання і т.д.) економічних систем різного рівня. Отже, дослідження базується на системному підході, який забезпечив вивчення агропродовольчої системи як складової економічної макросистеми із урахуванням впливу сучасних викликів та загроз.

Дослідження базувалося на узагальненні наукових праць представників різних економічних шкіл і напрямів, а також узагальненні думок зарубіжних та українських науковців у сфері функціонування агропродовольчих систем. Водночас передбачало систематизацію тенденцій змін чинників зовнішнього та внутрішнього середовища їх функціонування, а також обґрунтування наслідків цих змін та напрямів адаптації досліджуваної системи до них.

Під час проведення дослідження діалектичний метод використано за виявлення об'єктивних передумов розвитку агропродовольчих систем, монографічний – за формулювання мети та висновків дослідження. Метод аналізу та синтезу забезпечив формування понятійно-категоріального апарату, метод індукції дозволив узагальнити результати наукових досліджень в сфері функціонування агропродовольчих систем з метою формування цілісної теоретичної концепції.

Результати дослідження та обговорення. Узагальнення наукової літератури дозволило встановити необхідність розробки теоретично-методологічних та практичних положень розвитку агропродовольчих систем, основними завданнями яких є забезпечення національної продовольчої безпеки в основних видах сільсь-

когосподарської продукції та продовольства, досягнення збалансованої внутрігалузевої та міжгалузевої взаємодії, а також створення сприятливого середовища для розвитку аграрної економіки. Очевидно, що сучасний етап розвитку агропродовольчих систем потребує критичного переосмислення наявних наукових положень, поглибленого вивчення сутності понятійного апарату та його уточнення на основі типологізації і систематизації категорії агропродовольчі системи. Вважаємо, що ця дефініція має відображати виробничі відносини, внутрігалузеві та міжгалузеві зв'язки в агровиробництві, стратегічні пріоритети розвитку – сталість та інноваційність, а також чинники і загрози, які впливають на стійкість, цілісність агропродовольчих систем.

Значимо, що система – слово грецького походження, означає об'єднання, яке складається із частин. Із позиції системного підходу система розглядається як сукупність елементів, взаємопов'язаних один із одним, які забезпечують її цілісність. Зокрема, в найбільш загальному вигляді дефініція систем представлена у фаховій літературі, базується на узагальненні поглядів провідних шкіл та напрямів наукової думки. Зокрема, в економічному енциклопедичному словнику система розглядається як комплекс підсистем, елементів та компонентів і характерних їм властивостей, взаємодія між якими та середовищем зумовлює якісно або нову інтегративну цілісність [5, с. 361].

Значимо, що розвиток системної парадигми відбувся на основі узагальнення положень неокласичної, інституціональної та еволюційної теорій, у результаті чого сформовано концепцію системної економіки [6]. Зокрема, основне поняття цієї парадигми – система розглядалася на макрорівні, а згодом набула розвитку у напрямі урахування провідного значення економічних систем на всіх рівнях, а також була доповнена елементами просторово-часового аналізу та загальною теорією систем.

Системний підхід в економіці з'явився в ХХ ст. на основі загальної теорії систем Л. фон Берталанфі, який розглядав систему як сукупність взаємопов'язаних елементів [7]. Системна економічна теорія за узагальнень системної парадигми Корнаї визначає систему на основі її внутрішньої структури, а саме її зовнішню стійкість та цілісність. Цікавим є підхід, за яким систему розглядають як єдність, що складається із взаємозалежних частин, кожна із яких привносить щось конкретне в унікальні характеристики цілого [9]. Синтез цих підходів дає можливість істотно розширити потенціал розвитку системної економіки.

Отже, під економічною системою розуміють відносно відособлену й відносно стійку в просторі та часі частину певного цілого, для якої властивим є зовнішня цілісність та внутрішня різноманітність [8]. Система вважається економічною, якщо вона в тому чи іншому ступені реалізує процеси виробництва, розподілу, обміну та споживання благ. Водночас, економічну систему можна розглядати як впорядковану певним чином систему зв'язків між товаровиробниками та споживачами матеріальних благ і послуг. За такого підходу, основу економічної системи становитиме галузева система, як основний виробник (продавець) матеріальних благ та послуг, а також споживач (покупець) матеріальних та інших ресурсів. При цьому слід враховувати таку складову економічної системи як територіальна система, яка є основою для розміщення галузевої системи, а також самостійною складовою економічної системи. Очевидно, що цей складовий елемент для агропродовольчих систем є важливим, оскільки просторова розосередженість сільськогосподарських угідь, їх показники родючості, розміщення й доступу води, світла, тепла тощо забезпечують їх продуктивність та ефективність сільськогосподарського виробництва рослинницької продукції.

Очевидно, що будь-яка система має внутрішні тенденції, пов'язані із підтримкою її життєдіяльності: функціонування та розвиток. Зокрема, функціонування – це комплекс дій, спрямованих на підтримку й збереження вже наявних функцій, що визначають цілісність, якісну визначеність та головні сутнісні характеристики системи. З метою забезпечення функціонування економічна система орієнтується до стабілізації процесів, які в ній перебігають, а її розвиток слід розглядати як комплекс дій, спрямованих на набуття нових та позбавлення застарілих якостей в умовах мінливого середовища. Очевидно, що з метою забезпечення розвитку необхідно провести відповідні зміни процесів у системі.

Розглянемо насамперед складні економічні системи як об'єкт дослідження економічної теорії з погляду системного підходу, основними принципами загальної теорії систем є принципи системності та ізоморфізму. Принцип системності передбачає розгляд об'єктів, процесів та явищ навколишнього середовища як систем зі всіма властивими їм закономірностями. Однак наявність спільних закономірностей не заперечує специфіки побудови, функціонування і розвитку систем різного типу. Зміст принципу ізоформізму полягає в тому, що структура однієї системи частково або пов-

ністю відповідає структурі іншої системи у випадку однозначної відповідності можна говорити про їх подібність. Згідно із сучасними науковими напрямами загальної теорії систем, синергетики, теорії змін, теорії катастроф та інших ізоформізм проявляється не лише як подібність або чітка відповідність побудови систем, а також як спільність в їх функціонуванні та розвитку.

Система як базова наукова категорія не має однозначного тлумачення її сутності. Зокрема, на нашу думку найбільш повною є дефініція, яка розглядає систему як сукупність об'єктів і процесів, які взаємодіють та взаємопов'язані між собою, утворюють єдине ціле, набуваючи нових властивостей не притаманних складовим його компонентам взятих окремо. Універсальними властивостями притаманними всім без винятку системам є цілісність, яка передбачає взаємний вплив змін елементів системи, а також самої системи на її складові. По-друге, ієрархічність означає, що система включає складові різного ступеня агрегації рівні та окремі елементи, які можуть розглядатися як система, а будь-яка система є частиною більш складної системи. По-третє, інтегративність означає, що система має властивості, які не притаманні її окремим елементам, так само і її елементи мають властивості не характерні для системи загалом.

Водночас конструктивний підхід до визначення системи передбачає виділення ознак, які дозволяють її виокремити із навколишнього середовища (входів-ресурсів, виходів-результатів, виконуваних функцій та цілей), її зв'язків із зовнішнім середовищем, а також рушійних сил, які змушують систему еволюціонувати.

Отже, економічна система це сукупність ресурсів та економічних суб'єктів, які взаємопов'язані та взаємодіють між собою в сфері виробництва, розподілу, обміну й споживання, та утворюють єдине ціле. Слушним також буде підхід, який розглядає економічну систему як сукупність економічних явищ та процесів, що відбуваються у суспільстві на основі діючих у ньому відносин власності та організаційно-правових форм господарювання.

Заслугує на увагу також трактування про структуру та механізм функціонування економічних систем, який базується на кібернетичних, інформаційних та організаційних теоретичних принципах загальної теорії систем. Зокрема, організація являє собою один із компонентів економічних систем та є об'єднанням людей з метою виконання економічних функцій у межах, які визначаються правами діяльності. Ці люди розглядаються як абстрак-

тні невідимі одиниці організацій, і відповідно, господарських систем, зайняті одержанням і обробкою інформації. Господарська система буде функціонувати лише у тому випадку, якщо елементарні її частини будуть взаємодіяти одна із одною через потоки інформації. Водночас система ділиться на дві сфери: реальну, в якій здійснюються потоки товарів, їх виробництво, розподіл, обмін та споживання; контролюючу, у якій проходять інформаційні потоки (спостереження, передача інформації та її обробка). Інформаційна підсистема це механізм збирання, зберігання, передачі та зворотного контролю актуальної інформації, яка виконує координуючу функцію у економічній системі. Економічна система є частиною більш складної соціально-економічної системи, яка також включає людей із їх знаннями, здібностями та потребами, технології, матеріальні та природні ресурси, політичну та культурну системи.

Узагальнюючи зазначене вище, можна зробити висновок про те, що економічна система складається із господарюючих суб'єктів, економічних процесів, матеріальних, інформаційних та енергетичних потоків, інформаційного середовища, інституціональних обмежень формального типу і мотиваційного механізму. Функцією економічної системи є раціональний розподіл обмежених благ і ресурсів, а її цілі можуть відрізнятися залежно від суб'єкта, цілепокладання та рівня ієрархії системи.

Розуміння сутності економічної системи створює відповідну теоретичну основу для вивчення причин та напрямів змін в економічних системах, що дозволяє встановити вектор її розвитку. Виявленню закономірностей розвитку економічних систем присвячена праця Р. Нельсона та С. Дж. Уінтера [10], у якій автори висунули тезу про еволюційну генетику, згідно з якою окремі особливості організації можуть передаватися у часі. Водночас вони стверджують, що зміни неминучі під впливом зовнішнього середовища. Економічним суб'єктам властивою є певна реакційність, тобто бажання уникнути змін. В еволюційній теорії передбачуваність поведінки організації описується на основі поняття рутини, згідно з якою розвиток фірми відбувається шляхом змін рутин.

Розвиток системи слід розглядати як цілеспрямовану послідовність змін того чи іншого об'єкта системи, які обумовлюють покращення його функціонування щодо його взаємодії із зовнішнім середовищем. Розвиток це незворотна цілеспрямована зміна, яка характеризується трансформацією якості переходу до нового рівня організації. Якісні зміни економічної системи забезпечують активізацію інноваційного

процесу на основі впровадження інноваційних розробок, здебільшого техніко-технологічного змісту, що сприяє інтенсивному зростанню і підвищенню якості чинників виробництва. Наукові дослідження та історичний досвід доводять, що розвиток економічних систем залежить від динаміки інноваційних процесів.

Водночас слід розглянути теорію нелінійного розвитку економічних систем, так звану синергетичну теорію [11]. Ця теорія еволюції великих складних систем, яким властиво відкритість, незрівноваженість, нелінійність, зворотній зв'язок та постійний зв'язок із зовнішнім середовищем. До таких систем належить і людське суспільство та різні підсистеми цієї системи, які характеризуються на всіх рівнях переліченими синергетичними ознаками.

Очевидно, що процеси розвитку будь-якої системи пов'язані зі змінами певних характеристик. Водночас процеси постійного розвитку притаманні лише складним системам, які спроможні адаптуватися до змін зовнішнього середовища. Складна система має емерджентну синергетичну поведінку, її розвиток базується на хаотичних механізмах генерації нових ідей та наступному їх відборі. Зазначимо, що хаос є нерегулярною неперіодичною поведінкою складної системи та необхідною умовою розвитку складної системи. Зміни у складних системах відбуваються на основі нерівноважних відхилень критичних точок біфуркацій. У точці біфуркації виникає невизначеність стану системи, випадковість виводить її на новий шлях, на основі відбору з'являються нові форми організації. Парадокс складної системи полягає у тому, що для більш високого ступеня порядку необхідна внутрішня невпорядкованість зміни станів, хаотичність. Складні економічні системи мають високу невизначеність поведінки та орієнтуються у стратегічному розвитку на пошук шляхів її удосконалення. Ці перспективи майбутнього стану в момент біфуркації обумовлюють розвиток системи на основі саморозвитку, пошуку нереалізованих резервів, у результаті чого досягається якісно новий стан системи [12].

Хаос може виникати за дії позитивних зворотних зв'язків та зміни параметрів системи, у разі зміни вектора впливу – виникає нестійкість системи, яка зумовлює катастрофічні стани на рівні окремих економічних суб'єктів. Ринкове саморегулювання також функціонує в хаотичному режимі.

Швидка стрибкоподібна зміна стану системи під впливом випадкових величин зумовлює катастрофу, яка виникає тоді, коли система перебуває на межі рівноважного стану, або у

випадку невеликих збурень виникають значні зміни в системі. У процесі зміни стійких та нестійких станів впорядкованість параметрів системи переходить у хаотичні режими. Середнє значення множини хаотичних процесів характеризує економічне зростання.

Очевидно, що для відкритих систем, таких як агропродовольчі, які функціонують у мінливому динамічному зовнішньому середовищі у випадку виникнення нестійкого стану можуть мати прояв спонтанні стани внутрішньої або просторової впорядкованості завдяки процесам самоорганізації за незворотних процесів. При цьому є можливість виявити подібність процесів, які відбуваються у різних системах, що дозволяє зробити висновок про те, що процеси самоорганізації підпорядковані спільним законам. Упорядкування структури за незворотних процесів, які впливають на стійкість систем назвали дисипативними, а порядок, що виникнув, порядком через флуктуації.

Одним із чинників, що зумовлює порушення стійкості функціонування економічних систем, є інновації, які слід розглядати флуктуаціями (випадковими відхиленнями). Унаслідок цього відбувається так звана «творча руйнація» та відновлення економіки, які на думку Й. Шумпетера запускають процес самоорганізації, у результаті чого створюється нова структура [13]. Зазначимо, що процесами самоорганізації є такі процеси, які через наявні у системи драйвери приводять її у стан рівноваги до створення більш складної впорядкованої структури. У результаті самоорганізації виникає новий відносний стійкий еволюційний стан, який можна розглядати початком нового циклу.

Важливими принципами розвитку будь-яких економічних систем різного рівня є засади сталого розвитку, особливо в пошуку напрямів досягнення збалансованого соціо-еколого-економічного розвитку агропродовольчих систем. Постулати цих теоретичних засад відносяться до більш ранніх моделей розвитку 1970-х років «границь росту» та «сталого росту». Відомо, що сталий розвиток це такий розвиток, який задовольняє потреби в поточний момент часу, не ставлячи під загрозу можливості та перспективи майбутніх поколінь. Концепція сталого розвитку має міждисциплінарний прояв, а тому весь комплекс соціальних, економічних, технологічних, екологічних аспектів у забезпеченні сталості агропродовольчих систем доцільно вивчати на основі системного підходу.

Іншим принципом досягнення стійкості економічних систем, зокрема агропродовольчих, є інновації, під впливом яких у результаті процесу самоорганізації формуються структур-

тури, які притягують аттрактори численних траєкторій їх розвитку, визначаючи напрями інноваційного розвитку та темпи економічного зростання. Згідно з теорією синергетики існує обмежений дискретний спектр еволюційних структур аттракторів для будь-якої складної системи, який визначається власними властивостями певної складної системи. У нелінійних ситуаціях нестабільності та наявності численних варіантів еволюції, людина, менеджер (менеджери) як активні суб'єкти відіграють вирішальну роль у виборі раціонального напрямку розвитку. Це означає можливість управління цим процесом, незважаючи на те, що еволюційні структури виникають із хаосу, вони до певної міри зумовлені відповідними діями.

В агропродовольчих системах окремі процеси мають негативний вплив на її стійкість, зокрема, ріст чисельності населення та підвищення попиту на продовольчі ресурси, впровадження інновацій, продуктів диджиталізації, роботизації сприяють вивільненню працівників, необхідність використання великих масивів інформації зумовлює оволодіння інструментальними методами її опрацювання, обмеженість та значні темпи скорочення площ земельних сільськогосподарських ресурсів, втрата ними родючості є обмежувальними чинниками у формуванні товарної пропозиції у обсягах відповідно до наявної потреби, висока частота виникнення воєнних конфліктів у різних регіонах світу, зокрема війна в Україні, що не дозволяє повністю використати виробничий потенціал у агровиробництві тощо. Саме тому за обґрунтування варіантів розвитку агропродовольчої системи доцільно врахувати їх реальний стан та на основі управлінського підходу можна впливати на них з метою стимулювання самоорганізації реалізації потенційно можливих шляхів розвитку. Очевидно, що у цьому випадку існує небезпека прояву ризиків значних коливань, що вимагає знання законів правильної побудови аттракторів відповідних даному середовищу, а не нав'язувати середовищу невласних йому форм організації.

Отже, процеси функціонування і розвитку агропродовольчих систем органічно взаємопов'язані між собою та відображають діючі одночасно такі її стани як стійкість та мінливість. Інновації слугують каталізаторами порушення стійкого функціонування систем у режимі біфуркацій, має місце вихід на хаотичний режим, запускається процес самоорганізації, формуються структури аттракторів. Водночас, додержання принципів сталого розвитку доз-

воляють на основі цілеспрямованих управлінських впливів формувати аттрактори в межах соціо-еколого-економічного збалансування, що дозволить системі досягнути ознак стійкості.

Ми поділяємо думку, що за вивчення агропродовольчих систем доцільно застосовувати діалектичний та системний підходи пізнання, які являють собою дослідження сукупності усіх явищ, складових її відтворювальної динаміки в комплексі внутрігалузевих та міжгалузевих зв'язків, які утворюють матеріальну єдність, де бізнес-процеси не лише залежать один від одного, але й переходять під впливом різних зовнішніх та внутрішніх чинників із кількісних змін у нову якість [15]. Саме тому дослідження агропродовольчих систем не має обмежуватися вивченням конкретних елементів, явищ та дій, а передбачає розгляд їх комплексної сукупності.

Розвиток агропродовольчих систем відбувається у межах певних загальних правил, які визначаються стратегією розвитку сільського господарства і харчової промисловості, вимогами щодо якості та безпечності агропродовольства, ресурсним і технологічним забезпеченням та їх перспективним оновленням відповідно до інноваційного розвитку. Процеси глобалізації та європейської інтеграції також передбачають у додаток до економічних, соціальних, екологічних та інституціональних принципів розвитку урахування інтеграційних засад у стратегічному розвитку агропродовольчих систем.

Складність та багаторівневість агропродовольчих систем зумовлює численні взаємозв'язки між її суб'єктами та їх різну інтенсивність, а неоднорідність розвитку територіально-галузевих утворень – значні відмінності у темпах економічного розвитку локалізованих господарюючих суб'єктів та специфіку виробничих процесів, економічних відносин тощо. Зазначимо, що специфіка агропродовольчих систем визначається численними чинниками, серед яких доцільно виділити наступні: традиційно сформований перелік видів сільськогосподарської продукції, що виробляється, та продуктів її переробки, істотна диференціація сільськогосподарських товаровиробників за технологіями та технічним рівнем забезпечення; істотна залежність сільськогосподарського виробництва від природно-кліматичних умов та біологічних процесів; невідповідність періодів виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції та її переробки; високий ступінь просторового розміщення сільськогосподарського виробництва та значна диференціація регіонів країни за умовами агрови-

робництва; неоднорідний рівень сільського населення за віком, освітою, фаховою підготовкою, що вимагає значних затрат на підготовку кадрів та підвищення їх кваліфікації; значний вплив неформальних чинників.

Крім цього, за вивчення агропродовольчих систем доцільно врахувати, що її цілісність проявляється у тому, що сільське господарство є невіддільним від сільських територій, є основним елементом природно-соціо-еколого-економічної системи. Це зумовлено, насамперед, системністю ресурсного потенціалу, що випливає із базового значення землі, невіддільної від еколого-природного середовища. Специфіка використання землі, як об'єкта сільськогосподарської праці проявляється у постійному продукуванні її родючості, тобто ресурсні функції сільського господарства на основі системи прямих та зворотних зв'язків дозволяють реалізувати виробничі функції.

Інший елемент агропродовольчої системи трудові ресурси, представляють частину соціуму певної сільської території, є носіями національних та культурно-історичних традицій, сільського укладу життя. Безперечно набутий досвід щодо вирощування сільськогосподарської продукції, утримання худоби є позитивними впливами на стійкість системи, однак старіння сільського населення, високий рівень міграції у місто та за кордон людей у працездатному віці, а також високі вимоги до технічних та інших знань за експлуатації високопродуктивних сільськогосподарських машин та іншого обладнання, що використовують у технологічних процесах тощо, негативно впливають на збалансований їх розвиток.

Вважаємо, що важливість агропродовольчих систем підтверджується їх системоутворювальними функціями. Оскільки сільськогосподарська продукція та продовольство є предметами споживання першої необхідності, які не мають замінників, а відтворення має бути неперервним у часі та просторі, то всі сфери економіки, які його забезпечують, представляють збалансовану інтегровану підсистему таких сфер економіки як сільське господарство, виробництво засобів виробництва для сільського господарства, переробка сільськогосподарської сировини, елементи інфраструктури та ін.

При цьому не можна полишати поза увагою агропродовольчих систем питання балансу між централізацією та децентралізацією у регулюванні багатофункціональним їх розвитком, що забезпечується дією відповідного організаційно-економічного механізму, який включає сукупність важелів ринкового саморегулювання та економічних і адміністративних

методів, важелів впливу. Стан структурних важелів організаційно-економічного механізму розвитку агропродовольчого сектору, зокрема багатофункціонального сільського господарства, визначається якісним станом середовища його функціонування в певний момент часу.

Агропродовольчі системи функціонують в умовах багаторівневого соціально-економічного середовища, як цілісності мікро-, мезо-, макро- та мегарівнів. На макрорівні визначального значення на сучасному етапі розвитку ринкових відносин набуває диверсифікація як адаптивний інструмент, який визначає багатофункціональний розвиток агропродовольчих систем. Стан регіональних агропродовольчих ринків на мезорівні впливає, насамперед, на виробничі та ресурсні функції. Прояв макроекономічної нестабільності, зокрема, інфляційні процеси, безробіття безпосередньо впливають на можливості реалізації виробничих, ресурсних і соціально-культурних функцій.

Агропродовольчі системи мають вплив на розвиток сільських територій та спроможні забезпечити, згідно з теорією систем, принцип стійкості гомеостатичної системи, тобто протидіяти зовнішнім збуренням. Це протистояння зовнішнім чинникам, відносно агропродовольчої системи, породжує імпульси їх багатофункціонального розвитку, а зовнішнє середовище, за допомогою його стратегічних імперативів, породжує емерджентний ефект у вигляді умов розвитку соціуму. Емерджентність формується у процесі обґрунтування цілей, напрямів та шляхів розвитку агропродовольчих систем з метою одержання ефекту використання різних ресурсів. У результаті цього зовнішнє середовище виходить на новий якісний рівень свого розвитку та через інструменти організаційно-економічного механізму впливає на багатофункціональність агропродовольчих систем. Цей процес має циклічний прояв в прогресивному варіанті, забезпечуючи неперервність відтворення чинників і результатів діяльності агропродовольчого виробництва в межах певної локальної території. Багатофункціональність агропродовольчих систем це одна із складових національного добробуту, яка, з одного боку, забезпечує сталий розвиток сільських територій, а з іншого, системи за таких умов самостійно реалізують принципи сталості. Отже, нами обґрунтовано відкриту динамічну самоорганізуючу систему багатофункціонального розвитку агропродовольчих систем, яка потребує конкретизації та формалізації окремих аспектів розвитку, а також місця та значення кожної із її складових у межах побудови моделі розвитку.

Розглянемо підходи до дефініції агропродовольчих систем та обґрунтуємо їх специфічні ознаки. Узагальнюючи дефініції агропродовольчих систем можемо зробити висновок про те, що їх розглядають у розрізі сільськогосподарства та харчової промисловості. Зокрема, система сільське господарство розглядається «... як земельна площа в регіоні, яка виробляє конкретні види продукції» [16]; «... як сукупність складових, які об'єднані певною формою взаємодії та взаємозалежності, діють у встановлених межах до досягнення визначеної цілі» [17]. Дещо ширшим є підхід, за яким агропродовольчі системи інтегрують різні компоненти, такі як: природні ресурси, енергія, робоча сила, маркетинг, фінанси, генетичний потенціал, корми, обладнання, що визначається взаємозалежністю сукупності підприємств, організацій, видів діяльності та відносин, які спільно розвиваються та забезпечують матеріально-технічними ресурсами сільське господарство, здійснюють виробництво сільськогосподарської сировини, обробку, переробку, транспортування, продаж продуктів харчування кінцевим споживачам [18]. Отже, агропродовольчі системи включають виробництво, збирання, зберігання, переробку, пакування, маркетинг, торгівлю, транспортування, формування попиту, приготування напівфабрикатів та готової їжі, споживання і утилізацію продовольчих відходів. Цікавим є підхід до тлумачення агропродовольчих систем, за яким вони включають діяльність (від виробництва до споживання), результати діяльності (продовольча безпека, екосистемні послуги, біорізноманіття, соціальне забезпечення) та взаємовідносини між людьми [19]. Очевидно, що забезпечення взаємодії серед перелічених вище складових елементів агропродовольчих систем є надзвичайно важливим ніж те, як кожен компонент функціонує незалежно.

Отже, агропродовольчі системи включають господарюючих суб'єктів, які здійснюють бізнес-процеси від виробництва сільськогосподарської продукції до її споживання, переробки та утилізації відходів, в результаті чого формуються матеріальні, фінансові та інформаційні потоки, функціонування яких перебуває під впливом ринкового саморегулювання та важелів організаційно-економічного регулювання, чинників інституціонального середовища, глобальних викликів та загроз.

Сучасні системи харчування характеризуються як високопродуктивні, інтенсивні, які негативно впливають на навколишнє середовище [20, 21]; переробка, розподіл та роздрібна торгівля продовольством є спеціалізованими,

що створює додаткові робочі місця та додану вартість; диверсифікація виробничої програми завдяки виробництву біопалива, кормів для тварин; роздрібні сегменти впливають як на виробничі системи, так і споживчу поведінку; споживачі мають можливість задовольнити потреби продовольством, виробленим у різних країнах світу.

Сучасним трендом у розвитку агропродовольчих систем є біотехнології, такі як генетична модифікація, молекулярні маркери, гідропоніка, інструменти точного землеробства та обробки великих масивів даних [22]. Водночас, в сучасних агропродовольчих системах набувають поширення альтернативні системи землеробства, зорієнтовані на екологізацію виробничої діяльності, переробки відходів сільськогосподарського виробництва у альтернативні джерела енергії. Очевидно, що визначальним трендом розвитку агропродовольчих систем на стратегічну перспективу буде виконання національних та глобальних завдань, які визначено цілями сталого розвитку. Сьогодні агропродовольчі системи світу зазнають кардинальних змін унаслідок впливу глобалізації, концентрації, індустріалізації, інноваційності, капіталомісткості та цифровізації, що потребує розробки комплексу заходів щодо їх зміцнення задля досягнення цілей сталого розвитку у напрямі вирішення проблем бідності та голоду, а також підвищення їх стійкості до кліматичних змін та економічних криз.

Глобалізація, високі темпи урбанізації та змін уподобань споживачів відкривають нові можливості для агропродовольчих систем, однак посилюються проблеми пов'язані із недоїданням, забезпеченням безпеки харчових продуктів, деградацією навколишнього середовища, великими втратами продовольства та харчовими відходами. За цих умов важливо підвищити дієвість державної підтримки та приватних інвестицій, що сприятиме розвитку інклюзивних та ефективних агропродовольчих систем.

Висновки. Обґрунтовано, що вивчення складних економічних систем доцільно здійснювати на основі використання системного підходу, який передбачає інтеграцію основних економічних парадигм інституціональної, інформаційної, синергетичної теорій та теорії економічних систем в аспекті просторово-часового підходу, аналізу численних чинників та умов трансформації економічної системи. Узагальнено, що розвиток економічних систем найбільш глибоко відображає науковий напрям – синергетика, в якому воно розглядається у площині мінливості та стійкості, а також

дозволяє пояснити прояви спонтанних станів внутрішньої або просторової впорядкованості завдяки процесам самоорганізації за незворотних процесів.

Однак, за всієї логічності положень синергетики в межах цієї теорії ніколи не розглядали питання про прискорений перехід економічної системи до стійкого стану. Обґрунтовано, що з метою прискореного виходу у стійкий режим функціонування агропродовольчих систем необхідно забезпечити впровадження техніко-технологічних інновацій та заходів і практичних дій щодо реалізації принципів сталого розвитку. За такого підходу інноваційність та сталість будуть каталізаторами порушення стійкого функціонування систем в режимі біфуркацій та формування відповідних аттракторів, під впливом яких система досягає стійкості та економічного зростання. Саме тому за обґрунтування перспективних варіантів розвитку агропродовольчої системи доцільно врахувати їх реальний стан та на основі управлінського впливу стимулювати процеси самоорганізації щодо потенційно можливих шляхів їхнього розвитку.

Визначено специфічні ознаки агропродовольчої системи, серед яких виділено: відкритість та динамічність; мінливість; складність та багаторівневість; залежність від особливостей виробництва, продукції та ін., урахування яких дозволить конкретизувати та формалізувати окремі її аспекти розвитку, а також визначити місце та значення кожного із її складових елементів у межах розробки моделі її економічного зростання.

Агропродовольчі системи розглядаємо як сукупність господарюючих суб'єктів, що здійснюють бізнес-процеси від виробництва сільськогосподарської продукції до її споживання, переробки та утилізації відходів, у результаті чого формуються матеріальні, фінансові та інформаційні потоки, функціонування яких перебуває під впливом ринкового саморегулювання та важелів організаційно-економічного регулювання, чинників інституціонального середовища, глобальних викликів та загроз.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. FAO. The future of food and agriculture: Trends and challenges. 2017. URL: <https://www.fao.org/3/I6583e/I6583e.pdf>
2. The Future Challenges of Food and Agriculture / O. Calicioglu et al. An Integrated Analysis of Trends and Solutions. 2019. No 11. 222 p. URL: <https://doi.org/10.3390/su11010222>
3. Горлачук М.А. Агропродовольчий ринок в умовах глобалізації: світовий досвід регулювання та інфраструктурно-інституційного розвитку.

Науково-виробничий журнал: Інноваційна економіка. 2019. № 5–6. URL: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2019.5-6.6>

4. Features of Food Security of the Country in Conditions of Economic Instability / G.M. Kaletnik et al. Int. J. Manag. Bus. Res. 2019. No 9 (4). P. 176–186.
5. Економічна енциклопедія / С.В. Мочерний відп. ред. Вид. «Академія». 2002. Т 3. 951 с.
6. Ellman M., Kornai J. Economics, methodology and policy. Cambridge Journal of Economics. 2021. Vol. 45. No 2. P. 371–390. URL: <https://doi.org/10.1093/cje/beaa056>
7. Берталанфи Л. фон. Общая теория систем – обзор проблем и результатов. Системные исследования. 1969. С. 34–35.
8. Клейнер Г.Б. Новая теория экономических систем и ее приложения. Вестник РАН. 2011. № 9. С. 794–808.
9. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: пер. с англ. Москва: Дело, 1999. 800 с.
10. Нельсон Р.Р., Уинтер С.Дж. Эволюционная теория экономических изменений. Москва: Финстатинформ, 2000.
11. Домбровский О.Г. Економічна система у вимірах синергетики: часовопросторовий контент. Ефективна економіка. 2013. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1788>
12. Касьянова Н.В., Кавун І.С. До проблеми запобігання хаосу економічних систем. Економіка і суспільство. Мукачівський державний університет. 2018. Вип. 16. С. 978–982.
13. Николис Г., Пригожин И. Самоорганизация в неравновесных системах: от диссипативных структур к упорядоченности через флуктуации. 1979. 512 с.
14. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія. Київ: Основа, 1995. 528 с.
15. Крисанов Д.Ф., Варченко О.М. Аграрно-економічні системи в умовах посилення екзогенної та ендогенної турбулентності. Економіка та управління АПК. 2020. № 2. С. 7–21.
16. Brief history of agricultural systems modeling / Jones J.W. et al. Agricultural systems. 2017. Iss. 155. P. 240–254.
17. TEEB for Agriculture & Food: an interim report, United Nations Environment Programme, Geneva, Switzerland. 2015. URL: http://img.teebweb.org/wp-content/uploads/2015/12/TEEBAgFood_Interim_Report_2015_web.pdf
18. Food Systems and Natural Resources / H. Westhoek et al. A Report of the Working Group on Food Systems of the International Resource Panel. 2016. URL: https://www.resourcepanel.org/sites/default/files/documents/document/media/food_systems_summary_report_english.pdf
19. Ericksen P.J. Conceptualizing food systems for global environmental change research. Global Environmental Change. 2008. No 18(1). P. 234–245.
20. Pingali P.L. Green Revolution: Impacts, limits, and the path ahead. Proceedings of the National Academy of Sciences. 2012. No 109 (31). P. 12302–12308.

21. Food security: the challenge of feeding 9 billion people / H.C.J. Godfray et al. *Science*. 2010. No 327 (5967). P. 812–818.

22. Global Agriculture. Agriculture at a crossroads. 2017. URL: www.globalagriculture.org/report-topics/food-speculation.html

REFERENCES

1. FAO. The future of food and agriculture: Trends and challenges, 2017. Available at: <https://www.fao.org/3/I6583e/I6583e.pdf> (Accessed 6 April 2022).

2. Calicioglu, O., Flammini, A., Bracco, S., Bellù, L., Sims, R. The Future Challenges of Food and Agriculture: An Integrated Analysis of Trends and Solutions. *Sustainability*. 2019, no 11, 222 p. Available at: <https://doi.org/10.3390/su11010222> (Accessed 6 April 2022).

3. Gorlachuk, M.A. (2019). Agroprodovol'chij rynek v umovah globalizacii': svitovij dosvid reguljuvannja ta infrastruktorno-instytucijnogo rozvytku. [Agro-food market in the countries of the world: a summary of regulation and infrastructure and institutional development]. *Naukovo-vyrobnychij zhurnal: Innovacijna ekonomika*. [Scientific and vyrobnychny journal: Innovative Economics]. No. 5–6. Available at: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2019.5-6.6> (Accessed 6 April 2022).

4. Kaletnik, G.M., Shubravskaja, O.V., Ibatullin, M.I. (2019). Osoblyvosti prodovol'choi bezpeky krainy v umovakh ekonomichnoi nestabilnosti [Features of Food Security of the Country in Conditions of Economic Instability]. *Int. J. Manag. Bus. Res.* Vol. 9 (4), pp. 176–186.

5. *Ekonomichna encyklopedija* / S.V. Mochernyj vidp. red. [Economic Encyclopedia]. 2002. Vol. 3. 951 p.

6. Ellman, M., János, K. Economics, methodology and policy. *Cambridge Journal of Economics*, 2021. Vol. 45. Iss. 2, pp. 371–390. Available at: <https://doi.org/10.1093/cje/beaa056> (Accessed 7 April 2022).

7. Bertalanfi L. fon. (1969). Obshhaja teorija sistem – obzor problem i rezul'tatov. *Sistemnye issledovanija* [General systems theory - a review of problems and results. *System Research*], pp. 34–35.

8. Klejner, G.B. (2011). Novaja teorija jekonomicheskikh sistem i ee prilozhenija. [New theory of economic systems and its applications]. *Vestnik RAN*. [Bulletin of the Russian Academy of Sciences]. No. 9, pp. 794–808.

9. Meskon, M.H., Al'bert, M., Hedouri, F. (1999). *Osnovy menedzhmenta: per. s angl.* [Fundamentals of Management]. Moscow: Delo. 800 p.

10. Nel'son, R.R., Uinter, S.Dzh. (2000). *Jevoljucionnaja teorija jekonomicheskikh izmenenij* [Evolutionary theory of economic change]. Moscow: Finstatinform. 474 p.

11. Dombrovskij O.G. (2013). *Ekonomichna sistema u vymirah synergetyky: chasovoprostorovyj kontent*. [Economic system for synergy measurements: space-time content]. *Efektivna ekonomika*. [Effective Economy]. No. 2, Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1788>

12. Kasianova, N.V., Kavun, I.S. (2018). Do problemy zapobihannia khaosu ekonomichnykh system

[To the problem of preventing the chaos of economic systems]. *Ekonomika i suspilstvo: Mukachivskiy derzhavnyi universytet* [Economics and Society: Mukachevo State University]. Vol. 16, pp. 978–982.

13. Nikolis, G., Prigozhin, I. (1979). Samoorganizacija v neravnovesnyh sistemah: ot dissipativnyh struktur k uporjadochennosti cherez fluktuacii. [Self-organization in nonequilibrium systems: from dissipative structures to ordering through fluctuations]. 512 p.

14. Shumpeter, J. (1995). Kapitalizm, socializm i demokratija. [Capitalism, socialism and democracy]. Kyi'v: Osnova. 528 p.

15. Krysanov, D.F., Varchenko, O.M. (2020). Agrarno-ekonomichni systemy v umovah posylennja ekzogennoi' ta endogennoi' turbulentnosti. [Agrarian and economic systems in terms of increasing exogenous and endogenous turbulence]. *Ekonomika ta upravlinnja APK*. [Economics and Management of AIC]. No.2, pp. 7–21.

16. Jones, J.W., Antle, J.M., Basso, B., Boote, K.J., Conant, R.T. (2017). Brief history of agricultural systems modeling. *Agricultural systems*. Vol. 155, pp. 240–254.

17. TEEB for Agriculture & Food: an interim report, United Nations Environment Programme, Geneva, Switzerland, 2015. Available at: http://img.teebweb.org/wp-content/uploads/2015/12/TEEBAgFood_Interim_Report_2015_web.pdf (Accessed 10 April 2022).

18. Westhoek, H., Ingram J., Van Berkum, S., Özay, L., and Hajer M. UNEP. Food Systems and Natural Resources. A Report of the Working Group on Food Systems of the International Resource Panel. 2016. Available at: https://www.resourcepanel.org/sites/default/files/documents/document/media/food_systems_summary_report_english.pdf (Accessed 10 April 2022).

19. Ericksen, P.J. (2008). Conceptualizing food systems for global environmental change research. *Global Environmental. Change*. Iss.18(1), pp. 234–245.

20. Pingali, P.L. (2012). Green Revolution: Impacts, limits, and the path ahead. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. No 109(31), pp. 12302–12308.

21. Godfray, H.C., Beddington, J.R., Crute, I.R., Haddad, L., Lawrence, D., Muir, J.F., Pretty, J. (2010). Food security: the challenge of feeding 9 billion people. Vol. 327(5967), pp. 812–818.

22. Global Agriculture. Agriculture at a crossroads, 2017. Available at: www.globalagriculture.org/report-topics/food-speculation.html (Accessed 10 April 2022).

Theoretical bases of agri-food systems development under the global changes

Varchenko O.O.

The article considers the concept of system economy as a direction in economic theory based on the generalization of neoclassical, institutional and evolutionary theories, which is based on a combination of processes of creation, functioning, interaction and transformation of economic systems. Approaches to understanding the category of economic system, which covers the processes of production, distribution, ex-

change and consumption of goods, as well as the relationship between producers and consumers of material goods and services are generalized.

It was argued that the economic systems functioning structure and mechanism is based on cybernetic, informational and organizational theoretical principles of general systems theory. Having considered the scientific directions of general systems theory, synergetics, change theory, catastrophe theory *etc.*, it was proved that isoformisms is manifested not only as similarity or clear correspondence of systems construction, but as commonality in their functioning and development as well.

It was substantiated that a complex economic system has an emergent synergetic behavior and its development is based on non-equilibrium deviations of critical bifurcation points. It was revealed that complex economic systems have high uncertainty of behavior and their strategic development is focused on the search for self-development ways and unrealized reserves which results in a qualitatively new state of the system.

Innovations and sustainable development principle were proved to be the main factors of violations in the agri-food systems sustainability and achieving their balanced socio-ecological and economic development. The negative and positive impact factors influencing the sustainability of agri-food systems modern development are systematized. These factors must be taken into account when substantiating the options for the systems development on the basis of targeted management influence.

The paper highlights that agri-food systems operate in a multilevel environment and identifies strategic priorities for their development at the micro, meso, macro and mega levels. It is emphasized that agri-food systems affect the development of rural areas and they can ensure the homeostatic systems. The definition of the category "agri-food systems" is extended and their specific features, development trends, challenges and threats in achieving the sustainable development goals are generalized.

Key words: economic system, agro-food system, rural areas, sustainable development, innovation, globalization.

Copyright: Варченко О.О. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Варченко О.О.

<https://orcid.org/0000-0002-3543-6926>

ЕКОНОМІКА

УДК 338.436:636.034(477)

JEL F15, Q13, Q17

Економічні аспекти розвитку інтеграційних зв'язків в молочному скотарстві УкраїниРадько В.І.¹ , Сало І.А.² , Ємчик Т.В.³ , Семісал А.В.⁴ ¹ Національний університет біоресурсів і природокористування України² ННЦ «Інститут аграрної економіки»³ Вінницький національний аграрний університет⁴ Білоцерківський національний аграрний університет

Радько В.І., Сало І.А., Ємчик Т.В., Семісал А.В. Економічні аспекти розвитку інтеграційних зв'язків в молочному скотарстві України. Економіка та управління АПК. 2022. № 1. С. 51–61.

Radko V., Salo I., Yemchik T., Semysal A. Economic aspects of integration ties in dairy cattle breeding development in Ukraine. AIC Economics and Management. 2022. № 1. PP. 51–61.

Рукопис отримано: 01.04.2022 р.

Прийнято: 20.04.2022 р.

Затверджено до друку: 24.06.2022 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2022-172-1-51-61

У статті розглянуто економічні аспекти розвитку інтеграційних зв'язків в молочному скотарстві України. Взаємовигідні інтеграційні зв'язки сільськогосподарських організацій з іншими суб'єктами ринкових відносин дають змогу істотно підвищити їх економічну стійкість. Окрім загальносистемних чинників, що визначають агропромислову інтеграцію, молочному підкомплексу притаманна низка специфічних особливостей, що зумовлюють виникнення й розвиток інтеграційних процесів у сфері виробництва, переробки та збуту молока.

Доведено, що у молочному підкомплексі кооперативна форма власності може конкурувати з акціонерною в глобальному масштабі. Це пов'язано насамперед з тим, що історично в країнах, які спеціалізуються на виробництві молока, переважала вертикальна кооперація, що дає змогу фермерам управляти доходами від реалізації готової молочної продукції.

Високий ступінь концентрації молочного бізнесу надає кооперативам можливість використовувати найсучасніші технології переробки, проводити гнучку товарну політику, отримати доступ на міжрегіональні та міжнародні ринки, комбінувати молочний бізнес із матеріально-технічним постачанням та іншими важливими послугами, послаблювати негативний вплив сезонних коливань у виробництві молока.

Характерною особливістю взаємозв'язків між вітчизняними сільськогосподарськими товаровиробниками молока і переробними підприємствами є прояв некооперативної інтеграції, яка базується на контрактній основі. Аргументовано, що контрактний вид інтеграції молочних заводів із сільськогосподарськими товаровиробниками є досить простою формою економічних відносин та створює можливості для подальшого розвитку.

Встановлено, що недовіра молочних кооперативів пояснюється низькою активністю сільських жителів – власників корів щодо формування та членства в них. Доведено, що в більшості регіонів відсутні передумови щодо створення СОКів, більшість населення утримує 1 корову і орієнтується на власне самозабезпечення.

Обґрунтовано, що молочно-продуктовий кластер, який засновано на принципах взаємовигідного та довгострокового партнерства між його суб'єктами, є рушійною силою забезпечення економічного зростання в досліджуваній галузі, створює передумови до збільшення зайнятості населення у регіоні, пропозиції якісної молока-сировини та безпечності молочної продукції, що загалом сприятиме стійкому розвитку підприємств молочного скотарства в регіоні та інших учасників кластерного об'єднання.

Ключові слова: молочне скотарство, кооперація, інтеграція, кластер, сільськогосподарське підприємство, особисте селянське господарство.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Розвиток кооперації та інтеграції за виробництва й переробки молока є одним з основних чинників підвищення економічної стійкості сільськогосподарських товаровиробників. Необхідність забезпечення цього процесу найбільш гостро постає для малих форм сільськогосподарського виробництва. Об'єднання зусиль підприємств та інших галузей аграрного виробництва на основі кооперації та інтеграції дасть змогу сконцентрувати трудові, матеріальні та фінансові ресурси на виробництво кінцевої продукції, відновити еквівалентність обміну між галузями, раціонально використовувати наявні виробничі потужності, узгоджувати економічні інтереси товаровиробників та координувати їх дії у ринковому середовищі.

Сільськогосподарські підприємства стають учасниками інтеграційних процесів, прагнучи знизити ризик, пов'язаний із виробництвом, його залежністю від кліматичних умов, стихійністю ринку сільськогосподарської продукції, необхідністю підвищення конкурентоспроможності виробництва. Переробні й обслуговуючі підприємства також мають на меті забезпечити надходження стабільних доходів, завдяки наявності надійної сировинної бази або ринків збуту виробленої продукції і надання послуг.

Дослідження проблем розвитку кооперації в Україні знайшло відображення у наукових працях відомих вітчизняних економістів-аграрників, однак зазначена проблема в сучасних умовах залишається недостатньо дослідженою й потребує значного теоретико-методологічного, методичного та прикладного поглиблення й обґрунтування.

Метою дослідження є узагальнення теоретичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо розвитку інтеграційних зв'язків в молочному скотарстві України.

Матеріал та методи дослідження. У процесі дослідження застосовували такі методи: монографічний, діалектичний та абстрактно-логічний, які слугували для здійснення теоретичних і методологічних узагальнень та формулювання висновків.

Монографічний метод дослідження дозволив узагальнити світовий досвід розвитку інтеграційних процесів у галузі молочного скотарства та виокремити драйвери забезпечення його зростаючої динаміки.

Діалектичний підхід до вивчення інтеграційних процесів в молочному скотарстві передбачив використання синтезу та аналізу як методів дослідження. Ці методи дозволили вивчити окремі явища та процеси, які характеризують економічні відносини між учасниками моло-

копродуктового ланцюга поставок та оцінити їх вплив на стійкість досліджуваної галузі.

Абстрактно-логічний метод дослідження використано за обґрунтування моделей інтеграції учасників молокопродуктового ланцюга поставок та визначення їх практичного використання у вітчизняній практиці.

Інформаційною базою слугували дані розвитку молочної галузі Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики, звітність окремих сільськогосподарських підприємств, власні спостереження авторів.

Результати дослідження та обговорення. Взаємовигідні інтеграційні зв'язки сільськогосподарських організацій з іншими суб'єктами ринкових відносин дають змогу істотно підвищити їх економічну стійкість. Крім загальносистемних чинників, що визначають агропромисловою інтеграцію, молочному підкомплексу притаманна низка специфічних особливостей, що зумовлюють виникнення й розвиток інтеграційних процесів у сфері виробництва, переробки та збуту молока. Основними із них, на наш погляд, є такі: молоко як швидкопсувний продукт потребує негайної і практично щоденної реалізації, тому сільгоспвиробники мають встановлювати довготривалі, стабільні зв'язки з переробними підприємствами або організовувати власну переробку молока; сезонна зміна обсягів виробництва молока не збігається зі змінами попиту і потребує тривалого зберігання продукції; обсяг виробництва окремих сільгосптоваровиробників недостатній для самостійного виготовлення продуктів глибокої переробки молока (сир, масло вершкове тощо), тому створення невеликих переробних цехів на базі одного господарства є нерентабельним, особливо в умовах значної віддаленості від ринків збуту кінцевої продукції; через високу вартість молокопереробного обладнання та значні експлуатаційні витрати невеликі сільськогосподарські підприємства та фермери не можуть його придбати, тому не мають можливості забезпечити економію на масштабах виробництва [1].

Саме тому країни з ринковою економікою проводять стимулюючу і протекціоністську політику щодо інтеграційних процесів у виробництві сільськогосподарської сировини та продовольства. Конкурентоспроможність аграрного сектору провідних країн світу нині забезпечують не малі фермерські господарства, а великі корпоративні структури у сфері агробізнесу, які спроможні оперативнo впроваджувати інноваційні розробки у виробничу діяльність. Вони також отримують понад 75 % загального обсягу державної підтримки, що надається аграрній сфері. Зокрема, у США вер-

тикальна інтеграція в молочному скотарстві в деяких випадках повністю витіснила традиційні відносини між сільгосптоваровиробниками і переробними підприємствами. Подібна ситуація простежується і в Японії та європейських країнах. У Швеції, наприклад, частка кооперації та інтеграції у виробництві й реалізації молока досягає 100 %, Данії – 96 %, Нідерландах – 88 % [2].

Характерною особливістю розвитку молочного бізнесу в світі є стрімке зростання концентрації виробництва: кооперативам-гігантам «Fonterra» у Новій Зеландії, «Dairy Farmers of America» у США, «Arla Foods» у Данії, «Danone» у Франції належить переважна частина ринку молока і молочних продуктів.

Більшість кооперативів-гігантів, як найбільші експортери молочної продукції, тяжіють до розміщення переробних виробництв на території своєї країни. Тобто вони уникають здійснювати прямі іноземні інвестиції в інші країни. Зокрема, власником новозеландської транснаціональної компанії «Фонтерра» є вертикально інтегрований кооператив, членами якого є 10,5 тис. новозеландських фермерів-пайовиків. Пайовики несуть відповідальність за зобов'язаннями фірми в межах пайового капіталу [3]. Крім того, у виробничу діяльність компанії залучено кілька тисяч найманих працівників, які не є членами кооперативу.

Історично кооперативи виникли як спосіб подолання розриву в ринкових можливостях між великими капіталістичними структурами і дрібною розрізною масою фермерів, а компанія «Фонтерра» є рідкісним прикладом кооперативу транснаціонального масштабу.

Заява про кооперативну ідентичність, прийнята 1995 р. в Манчестері на Міжнародному конгресі, присвяченому сторіччю Міжнародного кооперативного альянсу, проголошує, що кооперативи (будь-яких форм) – це автономна асоціація людей, які добровільно об'єдналися для задоволення своїх суспільно-економічних, соціальних і культурних потреб на основі демократично керованого підприємства, що знаходиться в спільному володінні його членів. При цьому під асоціацією людей (об'єднанням) маються на увазі не лише окремі люди, а також їхні групи – юридичні особи, що наділяються тими ж правами, що й індивідуальні члени [4]. Таке розуміння кооперативів дає можливість виділити їх з усієї маси юридичних осіб (господарських товариств, товариств), організованих на інших засадах та з іншими економічними і соціальними орієнтирами. Відмінність кооперативу від акціонерного товариства полягає передусім у механізмах розподілу

доходів від підприємницької діяльності та участі працівника в управлінні підприємством (соціальне партнерство). Кооператив формується як спільнота людей, а не капіталів.

У компанії «Фонтерра» кооператив – це бізнес, що належить і контролюється людьми, які користуються його послугами. Члени кооперативу рівною мірою беруть участь у доходах бізнесу. Така організаційна форма створює довірчі відносини між учасниками виробничо-збутового процесу по всьому продовольчому ланцюжку. Кожний член кооперативу може проголосувати за лідера (один член – один голос). Фермери постачають молокопереробним підприємствам молоко і беруть участь у доходах через виплати. Заводи компанії розташовані як у Новій Зеландії, так і в країнах з ринками, де використовують сире молоко місцевого виробництва, однак яке відповідає вимогам компанії. Глобальні ланцюжки «Фонтерра» охоплюють 140 країн світу. Компанія є провідним світовим експортером молочної продукції, на неї припадає третина міжнародної торгівлі молочними продуктами.

Отже, у молочному підкомплексі кооперативна форма власності може конкурувати з акціонерною в глобальному масштабі. Це пов'язано насамперед з тим, що історично в країнах, що спеціалізуються на виробництві молока, переважала вертикальна кооперація, що дає змогу фермерам управляти доходами від реалізації готової молочної продукції. У такий спосіб був подоланий антагонізм інтересів між молочним тваринництвом і молочною промисловістю. Укрупнення кооперативів дало змогу не лише задовольнити національні потреби в молочній продукції, а також брати активну участь спочатку у світовій торгівлі, а потім і в міжнародному інвестуванні в молочний бізнес інших країн [5].

Традиційно найбільш розвинена селянська кооперація в країнах Північної Європи. У Данії та Фінляндії через кооперативи реалізується до 90 % всього товарного молока, у Швеції і Норвегії кооперативи забезпечують до 100 % переробки і збуту молока. У країнах Центральної Європи ступінь вертикального кооперування дещо нижче, однак і там більше половини молочної продукції реалізується через кооперативи: у Франції частка кооперативних продажів молока становила 50 %, Німеччині – 65 %, у Нідерландах – 84 %.

Високим розвитком кооперативного сектору характеризується і молочна галузь США. До 1890 р. в США налічувалося близько тисячі агропромислових кооперативів, з яких майже дві третини займалися виробництвом і прода-

жем молочних продуктів. Наприкінці 1930 рр. на кооперативи припадало 36 % від національного виробництва масла вершкового і 25 % виробництва сиру. Крім виробництва молочної продукції кооперативи також стали займатися маркетингом рідкого молока [6].

В останні роки спостерігається тенденція до злиття невеликих і середніх кооперативів у країні з метою більш ефективного маркетингу, розширення обсягу продажів і більш економічної переробки молока. Процес концентрації в кооперативному секторі США зумовлений також особливостями антимонопольного законодавства, яке не розглядає об'єднання фермерів як загрозу конкуренції. У результаті утворюються великомасштабні кооперативні структури, які володіють десятками переробних заводів і контролюють ринок молочної продукції на значній території країни. У 2015 р. на вісім найбільших кооперативів припадало 63 % обсягу молока, реалізованого всіма кооперативами країни і 52 % загального обсягу товарного молока США.

Високий ступінь концентрації молочного бізнесу надає кооперативам можливість використовувати найсучасніші технології переробки, проводити гнучку товарну політику, отримати доступ на міжрегіональні та міжнародні ринки, комбінувати молочний бізнес із матеріально-технічним постачанням та іншими важливими послугами, послаблювати негативний вплив сезонних коливань у виробництві молока. Великі багатогалузеві й багаторівневі компанії здатні лише оперативно реагувати на попит, маючи фінансовий і кадровий потенціал, а також фактично визначати структуру й динаміку ринку. За оцінками експертів, у світовому молочному бізнесі очікується формування 8–10 найбільших транснаціональних корпорацій із товарообігом кожної близько 10 млрд дол. США, які зможуть контролювати до 80 % експорту молочних продуктів у світі [7].

Нині розміри вітчизняних сільськогосподарських підприємств – виробників молока не можуть гарантувати їм конкурентоспроможність порівняно з потужнішими іноземними компаніями не лише на зовнішньому, а також і внутрішньому ринку. Вони докладають певних зусиль для розширення своєї присутності в Україні не лише на ринку збуту продукції, а й на ринку сировини, дефіцит якого відчувався останнім часом. З цією метою в Україні вони активно створюють виробничі потужності, зокрема через набуття контролю над діючими підприємствами, що сприятиме не лише подальшому зміцненню конкурентів, а також звууженню можливостей розвитку вітчизняних молокопереробних підприємств. Такий процес

цілком закономірний, проте центр управління та акумуляції прибутку за такого розвитку подій буде знаходитися поза межами України, що негативно позначиться на величині надходжень до державного і місцевих бюджетів.

Визначаючи форму інтеграційної структури розвитку підприємств, необхідно передбачити перспективи розвитку галузі, враховуючи при цьому чотири стадії процесу консолідації: початкову, зростання, спеціалізації і створення альянсів.

Оцінюючи сучасний стан розвитку інтеграційних відносин необхідно наголосити на відсутності вертикально інтегрованих структур холдингового типу в молочному скотарстві.

Загалом поширення холдингових компаній на практиці ускладнено тим, що чинним законодавством України за перетворення державних підприємств у приватні вони не були передбачені як різновид організаційно-правової форми господарювання. Зазначимо, крім наявних переваг (залучення великого капіталу, можливість проведення єдиної інвестиційної політики, координації та контролю номінально самостійних учасників формування тощо), розвиток холдингових структур в аграрному секторі може бути пов'язано з низкою негативних наслідків для сільськогосподарських товаровиробників, що особливо простежується в останні роки [8].

Характерною особливістю взаємозв'язків між вітчизняними сільськогосподарськими товаровиробниками молока і переробними підприємствами є прояв некооперативної інтеграції, яка базується на контрактній основі. Узагальнюючи контракційний вид інтеграції молочних заводів із сільськогосподарськими товаровиробниками, слід зазначити, що і в цій досить простій формі економічних відносин, криються можливості для подальшого розвитку. Зокрема у розвинених країнах світу діють різні форми і типи контрактів. Найбільший практичний інтерес становлять контракти із заробітною платою, фінансові, підрядні або орендні.

Контракт із заробітною платою. За цієї форми взаємовідносин фірма-інтегратор забезпечує сільськогосподарського товаровиробника кормами, молодняком, обладнанням, паливом, електроенергією, ветеринарним і технологічним обслуговуванням, страхуванням. Грошова винагорода, яку виплачують фермеру за реалізовану продукцію відповідно до укладеного контракту, фактично є платою за його працю. Подібні угоди практикувалися і в Україні, особливо за вирощування та відгодівлі молодняка великої рогатої худоби і свиней [9].

Наступний вид – фінансовий контракт є різновидом складних контрактів, що передбачають

кредитування або інші інструменти фінансування фермерських господарств. Він набув поширення в Нідерландах, Франції, Канаді, США. Подібне явище спостерігалось і в Україні, коли молокопереробні підприємства здійснювали кредитування господарств корпоративного сектору під майбутні поставки молока. Проте подібні види угод доцільні лише за умови відсутності інфляційних процесів в економіці країни, суттєвих коливань закупівельних цін на сировину та відпускних цін – на молокопродукти, а також можливості здійснювати економічно обґрунтований прогноз закупівельних цін. У нинішніх умовах такі передумови для кредитування господарств корпоративного сектору – виробників молока не склалися, а також сільських домогосподарств, які утримують 3 корови і більше, що суттєво обмежує їхні фінансові можливості для трансформації в суб'єкти підприємницької діяльності. На нашу думку, сезонне (короткострокове) кредитування на покриття поточних потреб та довгострокове на придбання племінних тварин і будівництво тваринницьких приміщень господарств корпоративного сектору дало б можливість сформувати стійку сировинну зону високоякісної молокосировини. Надання позик сільським домогосподарствам, які утримують 3 корови і більше певною мірою неможливе, оскільки вони не є суб'єктом підприємницької діяльності. Отже, налагодити кредитування ОСГ можливо через обслуговуючий кооператив, членом якого має бути селян-

ське домогосподарство, або за реєстрації його як суб'єкта підприємницької діяльності.

За підрядного або орендного контракту інтегратор надає в оренду продуктивну худобу і купує в нього продукцію. Подібний вид угод в Україні не набув поширення. Такі угоди мають укладати вітчизняні молокопереробні підприємства.

В нинішніх умовах не всі розглянуті схеми інтеграційних відносин між сільськогосподарськими підприємствами, особистими селянськими господарствами і переробниками можуть застосовуватися на практиці. Однак, з урахуванням економічних умов, доцільно розвивати систему контрактації саме за першими трьома напрямками. Для цього склалися певні передумови, а саме: відсутність у багатьох сільськогосподарських товаровиробників фінансових ресурсів для придбання худоби та інших засобів виробництва, високі ціни на новітнє технологічне обладнання та вироблене молоко. Крім того, необхідно враховувати і соціальний ефект – створення додаткових робочих місць у сільській місцевості та збільшення надходжень до бюджету об'єднаних територіальних громад [10].

Зазначимо, що величина витрат на збут молока в сільгоспідприємствах залежить насамперед від вибору каналів реалізації продукції. За результатами дослідження, серед прямих і непрямих каналів збуту молока можна виділити чотири типових (рис. 1).

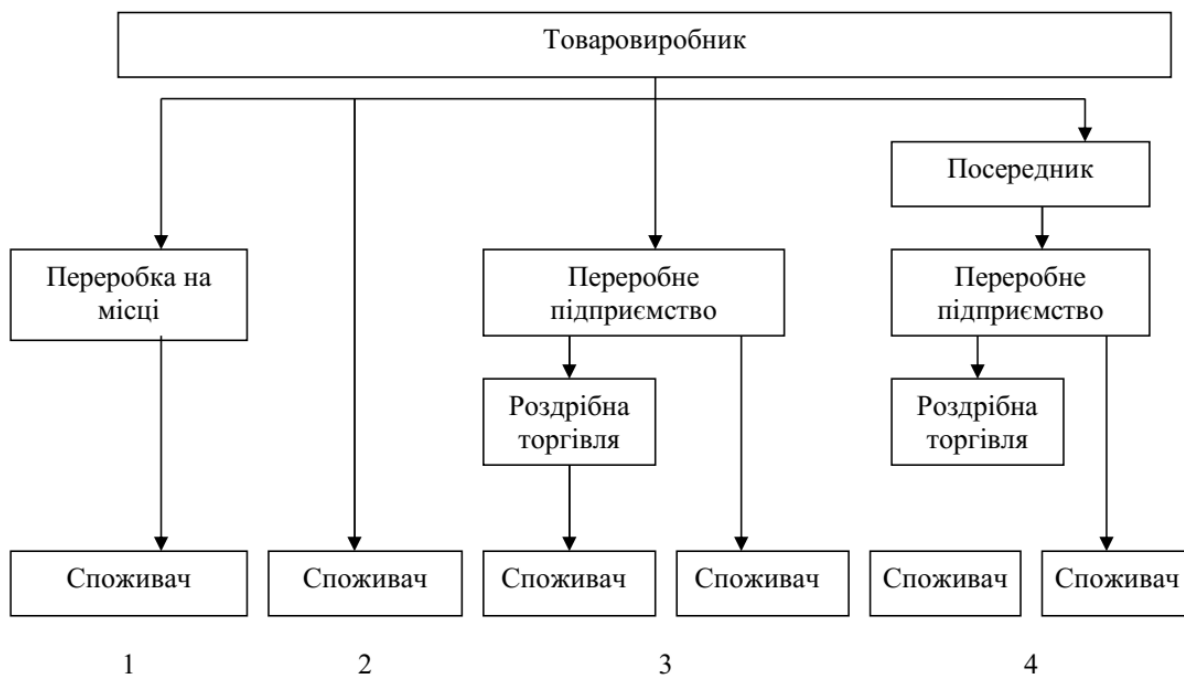

Рис. 1. Канали збуту молокосировини сільськогосподарськими підприємствами.

Джерело: узагальнено авторами.

Перший канал збуту (переробка на місці – споживач) характерний для великих сільськогосподарських підприємств, які самостійно здійснюють виробництво, переробку, упаковку і збут продукції через свої роздрібні магазини. По суті, це найефективніший для товаровиробника канал збуту, хоча він потребує значних інвестицій у створення переробної бази.

Малі сільськогосподарські підприємства та особисті селянські господарства Київської та Вінницької областей займаються збутом молока у інший спосіб: це самостійний продаж на роздрібних ринках (другий канал збуту), продаж молока безпосередньо на молокопереробне підприємство (третій канал збуту) або посередникам (четвертий канал збуту). Кожний канал має свої переваги і недоліки.

У третьому каналі збуту молока-сировини бере участь молокопереробне підприємство, а в четвертому ще й посередник. У кожного з них свої економічні інтереси, реалізація яких призводить до виникнення позитивних і негативних моментів у їхній діяльності.

Значні витрати на зберігання і відчутна потреба дрібнотоварних сільгоспвиробників мати готівкові кошти для ведення поточної виробничої діяльності змушують їх частіше використовувати четвертий канал, продаючи молоко-сировину за готівкові кошти численним посередникам на не вигідних для себе умовах.

При цьому система взаєморозрахунків призводить до збільшення кількості посередників між виробниками і споживачами сільськогосподарської продукції, створює базу для тіньової торгівлі, підвищує ціну продажу молочних продуктів для кінцевих споживачів і знижує закупівельну ціну для дрібнотоварних виробників.

Для більшості особистих селянських господарств, що займаються виробництвом молока, характерними є: велика віддаленість від великих роздрібних ринків, наявність надлишкових потужностей у переробних підприємствах; відсутність власного транспорту за незадовільного стану автомобільних доріг і власного холодильного обладнання [11]. Це створює умови для монополізації закупівельних цін на молоко-сировину оптовим посередникам, які займаються збором молока і доставкою його для переробки на молокопереробні підприємства.

Отже, для дрібнотоварних сільгоспвиробників найбільш ефективним розглядається четвертий канал збуту молока-сировини на переробне підприємство, однак за добровільного об'єднання їх у сільськогосподарський споживчий кооператив зі збуту молока.

Нині найбільш суттєвими проблемами в діяльності молокопереробного підприємства є такі: дефіцит сировини, пов'язаний зі зменшенням обсягу виробництва молока середніми і великими сільгосппідприємствами або його переробкою на місцях виробництва; неповна завантаженість виробничих потужностей; ризики у поставках молока для переробки в потрібний час за великих транспортних витрат; низька купівельна спроможність населення і, як наслідок, невисокий рівень рентабельності молокопереробного підприємства; висока конкуренція на місцевих ринках молокопродуктів у зв'язку з їх інтервенцією з найближчих областей [12]. Очевидно, що ці проблеми можна вирішити за появи великого здавача молока в особі сільськогосподарських споживчих кооперативів, які об'єднують дрібнотоварних виробників. Це усуне проміжну ланку і забезпечить гарантію поставок молочної сировини. Тому створення таких кооперативів економічно вигідно для обох сторін.

За вступу сільгоспвиробників до кооперативу перевагами для них будуть: доступність кредитних ресурсів, допомога в забезпеченні кормами і медикаментами, збільшення продуктивності та валового надою молока, а також ціни закупівлі молока, підвищення самозайнятості населення. Негативна особливість виявляється в необхідності здійснення початкових внесків (паїв).

Позитивними моментами співпраці з кооперативом для молочного комбінату є: гарантія безперебійного надходження сировини, спрощення процедури збору молока, зменшення кількості постачальників за укрупнення партії закупівлі сировини, зростання прибутку через збільшення обсягів переробки. Негативним моментом є необхідність підвищення закупівельної ціни на молоко.

У середовищі науковців вважають, що найбільш ефективна модель розвитку інтеграційних взаємовідносин малих господарств корпоративного сектору та особистих селянських господарств через мережу створених сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Проте практичний досвід діяльності переконує, що вони не набули поширення, це є свідченням до певної міри низької ефективності їх діяльності [13].

Згідно з даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, на 1 січня 2021 р. зареєстровано 1022 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативи, з яких реально функціонує майже вдвічі менша кількість – лише 613. Однією з головних перешкод для масштабного розвитку обслуговуючих

сільськогосподарських кооперативів (СОК) в Україні нині є недосконалість і нестабільність законодавчої бази. Зокрема, невизначеність статусу СОКів, що створює певну колізію в оподаткуванні їх діяльності.

Встановлено, що недовіра молочних кооперативів пояснюється низькою активністю сільських жителів – власників корів щодо формування та членства в них. На нашу думку, в більшості регіонів відсутні передумови щодо створення СОКів, більшість населення утримує 1 корову й орієнтується на власне самозабезпечення. На нашу думку, потенційними членами сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів мають стати ОСГ, які утримують не менше 3-х корів, мають компактне розташування, тобто знаходяться один від одного на відстані 1–2 км, кількість їх має становити не менше ніж 10–15 господарств. При цьому необхідно зазначити, ініціатива щодо створення СОКів має належати не державним і місцевим органам самоврядування, а безпосередньо головам сільських домогосподарств [14].

Нині підтримують діяльність сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів зовнішні інвестори, благодійні фонди, міжнародні організації, сприяючи купівлі обладнання, постачанню порід великої та дрібної рогатої худоби. У кожний діючий СОК інвестовано до 200 тис. грн для організації сучасних молокоприймальних пунктів та налагодження господарських послуг для членів кооперативу. За допомогою підтримки в молокоприймальні пункти було закуплено обладнання, що дає змогу зберігати енергетичну цінність молока, обладнано та облаштовано лабораторії з контролю якості молока.

Як свідчить досвід діяльності кооперативів, створених за участі міжнародної благодійної фундації «Хайфер Проджект Інтернешнл», їхні учасники мають можливість отримати безкоштовно племінних молочних корів (нетелей), а також нові шляхи збуту продукції за вигідними для селян цінами. Члени кооперативів, які отримують тварин, зобов'язуються дотримуватися принципу «Передачі дару»: виростити й передати нетелей наступній сім'ї [15]. Проте через особливості ментальності сільських жителів подібні благодійні акції й відповідно розвиток молочних кооперативів не набули широкого поширення.

Необхідно зазначити, що ініціаторами створення кооперативів були потужні сільськогосподарські компанії, зокрема корпорація «Сварог Вест Груп». Вона – засновник першого національного аграрного кооперативу (ПНАК), який своїми програмами охопив вже понад 300

населених пунктів у чотирьох областях України. Загальна кількість учасників становить 6,6 тис. членів. Загалом, в ПНАКа задіяно 25 тис. учасників.

Зокрема, члени кооперативу – власники великої рогатої худоби реалізують не менше 40 т молока щодня, отримуючи за кожний літр бонусну гривню в межах відповідної програми, учасники ПНАКа придбали продовольчих товарів на суму понад 400 тис. грн. Вироблене ними молоко користується попитом на заводах «ТМ молоко», «Білогір'я молокопродукт», «Терра Фуд», «Укрпродукт», «Дубномолоко» («Комо») та ін.

Вирішення проблеми віддаленості можливе лише за встановлення тісних інтеграційних зв'язків між суб'єктами господарювання на всіх етапах технологічного процесу від виробництва та переробки молока через формування територіального молочного кластера в природно-кліматичних зонах, сприятливих для ведення молочного скотарства.

Актуальність кластеризації економіки регіонів – сировинних зон молокопереробних підприємств багато в чому зумовлена розумінням незгодженості, відсутності єдиної політики в розвитку взаємозалежних і пов'язаних виробництв на певній території. Ще однією передумовою прискорення цих процесів є висока диференціація господарської діяльності в межах регіону, для зниження якої потрібно визначити і розвинути «точки» зростання. Їх роль можуть успішно відігравати кластери [15].

Результати досліджень дають підстави стверджувати, що за останні 10 років окремі суб'єкти агробізнесу – виробники молока впровадили сучасні ресурсощадні технології доїння та утримання корів, почали використовувати енергоефективну техніку, що дозволяє скоротити витрати на виробництво продукції. Водночас за рівнем продуктивності праці в молочному скотарстві Україна суттєво відстає від таких розвинених в аграрній галузі країн як США, Канада, Фінляндія. Це є стримуючим чинником в успішній конкурентній боротьбі на зовнішньому ринку молокопродукції.

Найважливішим завданням для кластерного утворення в нинішніх умовах є забезпечення високої якості молока-сировини, що потребує нейтралізації прояву на будь-якому етапі виробництва чинників, під впливом яких якість погіршується. Тобто основна умова виробництва якісного молока – збереження його властивостей протягом процесу виробництва, що можливо лише за добре організованої системи контролю. Тому важливим елементом механізму управління якістю є контроль якості та

безпеки молока не лише в первинній ланці, а також на всіх етапах виробництва і рівнях регулювання.

Аналіз системи контролю якості та безпеки молока показав, що через невелику кількість лабораторій різного підпорядкування неможливо контролювати весь обсяг виробленого молока та молокопродуктів, але, водночас, в разі надто великої кількості лабораторій їх буде неможливо технічно оснастити всім необхідним обладнанням та реактивами, а також фахівцями необхідної кваліфікації. Крім того, в більшості сільськогосподарських підприємств не ведеться контроль якості кормів, що також негативно впливає на забезпечення якості та безпечності молока і молочної продукції [16].

Нами узагальнено принципи, відповідно до яких повинна формуватися система контролю якості та безпеки молока у межах функціонування територіального молокопродуктового кластера: гарантія виробництва безпечної для здоров'я споживача продукції; інтегрований підхід до контролю якості та безпеки; відповідальність за безпеку продукції повинна бути розподілена між усіма суб'єктами, які беруть участь у технологічному процесі виробництва і переробки молока; незалежність й об'єктивність; комплексність; прозорість механізму контролю; єдність методичних підходів щодо проведення контролю.

Важливою умовою виробництва якісного молока є раціональний розподіл функцій контролю між учасниками територіального кластера, оскільки в наявних підходах до організації контролю якості сільськогосподарської продукції, яка включає ряд відомств, відсутній незалежний орган, який би здійснював комплексний контроль показників, що характеризують якість і безпеку молока.

Крім того, у вітчизняній практиці не проводиться диференційований контроль, тобто по окремих групах показників: технологічні властивості молока, споживчі параметри, показники мікробіологічної безпеки тощо. Диференційований підхід дасть змогу здійснювати повну і достовірну оцінку властивостей сировини залежно від цілей використання, створити умови для проведення комплексного аналізу якості й безпеки молока, забезпечить «прозорість» процесу виробництва з погляду забезпечення якості сировини, що є важливим для своєчасного усунення джерел погіршення якості [17].

Слід зазначити, що за відсутності єдиного державного органу, який би контролював якість і безпеку сільськогосподарської сировини, необхідно щоб ця функція була покладена

на створену Координаційну раду в складі представників галузевих інститутів НААН, вищих навчальних закладів аграрного профілю та інших представників суб'єктів господарювання – членів молочного територіального кластера.

Створення Координаційної ради забезпечить: розробку і реалізацію єдиного підходу до регулювання якості; високий методичний рівень внутрішньокластерних стандартів якості; послідовність у проведенні контролю якості та безпеки молока; формування обґрунтування щодо прийняття управлінських рішень на основі узгодження думок і бачень фахівців різного профілю; забезпечення єдиного підходу і методики до проведення контролю якості молока і молокопродуктів на всіх технологічних етапах виробництва; проведення комплексного моніторингу якості та безпеки молока; збір, систематизацію та формування достовірної інформації про якість і безпеку молока. За такого підходу буде забезпечено ефективну систему координації дій, що дозволить оптимізувати систему контролю та виключити дублювання випробувань.

Включення до складу ради наукових установ сприятиме вирішенню завдань забезпечення якості на науковій основі, впровадження наукових розробок у виробництво з урахуванням новітніх досягнень, сучасних підходів і світової практики регулювання якості.

Необхідною умовою ефективного функціонування механізму контролю якості сировини є відповідність метрологічного забезпечення функціям, які на них покладені. На нашу думку, доцільним є використання обладнання сертифікованих лабораторій оцінки якості сільськогосподарської продукції галузевих НДІ вищих навчальних закладів аграрного профілю, зокрема БНАУ, які є учасниками кластерного об'єднання. Запропоновані заходи щодо поліпшення організації контролю сприятимуть оптимізації кількості лабораторій з оцінки якості молока [18].

Для забезпечення стійкого виробництва молока з високим рівнем споживчих і технологічних властивостей сільськогосподарськими підприємствами – виробниками молока та кормів мають бути розроблені науковцями та узгоджені з членами Координаційної ради молочного кластера виробничі стандарти, які є основою для запровадження на тваринницьких комплексах інтегрованої системи управління якістю й безпекою. Вони являють собою науково обґрунтований комплекс заходів організаційного та управлінського змісту, який включає: систему моніторингу технологічного процесу; порядок визначення чинників ризику виробництва мо-

лока та способи їх нівелювання; вимоги щодо проведення кожного етапу виробництва молока.

Особливість моделі полягає в збалансованому функціонуванні організаційно-економічних елементів (контроль, інформаційне забезпечення, оцінка відповідності та ін.), які забезпечують досягнення заданих критеріїв якості. У межах моделі розроблені методичні пропозиції щодо створення галузевої системи моніторингу якості молока, в основу яких покладено комплексну оцінку показників якості та безпеки продукції, а також чинників, що обумовлюють їх формування. Перевага запропонованої системи моніторингу полягає у створенні інформаційної бази даних про сировину, що забезпечує вирішення завдань аналітичного, організаційного та економічного змісту.

Участь у кластері органів місцевого самоврядування забезпечує можливість здійснювати фінансування заходів, пов'язаних із підвищенням якості молока відповідно до регіональних програм розвитку молочного скотарства. Саме зазначені вище заходи мають спрямовуватися в ті сільськогосподарські підприємства – виробники молока, які здійснюють заходи з покращення якості та збільшення обсягів молока й одночасно є членами територіального молочного кластера.

Висновки. Вважаємо, що молочно-продуктовий кластер, який засновано на принципах взаємовигідного та довгострокового партнерства між його суб'єктами, є рушійною силою забезпечення економічного зростання в досліджуваній галузі, створює передумови до збільшення зайнятості населення у регіоні, пропозиції якісної молока-сировини та безпечності молочної продукції, що загалом сприятиме стійкому розвитку підприємств молочного скотарства в регіоні та інших учасників кластерного об'єднання. Отже, запровадження кластерного підходу в розвитку інтеграційних зв'язків між виробниками молока та молочної продукції у Київській області є необхідною умовою відродження молочного скотарства, підвищення ефективності виробничої діяльності суб'єктів досліджуваної галузі та їх конкурентоспроможності.

Очевидно, що сприяння розвитку кластерних об'єднань у молокопродуктивній галузі є актуальним у нинішніх умовах, коли першочерговим є питання забезпечення якості та безпечності молока і молочної продукції, що можливо за умови використання у виробничій практиці інноваційного обладнання, технологій та виробничих ресурсів, а також інформації, високопрофесійного персоналу. У результаті цього товаровиробники галузі будуть спроможні

пропонувати на ринок високоякісну сировину та молочну продукцію, що відповідає вимогам споживчого попиту як на внутрішньому, так і світових ринках, що створює для вітчизняних товаровиробників потенційну можливість для розвитку вітчизняного молочного скотарства та молокопереробної галузі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Свиноус І.В., Ібагуллін М.І. Розвиток кооперативних зв'язків при виробництві і збуту продукції особистими селянськими господарствами. Інноваційна економіка. 2015. № 3. С. 180–184.
2. Шпичак О.М., Свиноус І.В. Реалізація продукції особистими селянськими господарствами – витрати, ціни, ефективність: монографія. Київ: ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2008. 300 с.
3. Манжура О.В. Аграрна кооперація: досвід Європейського Союзу для України. Управління розвитком. 2015. № 1. С. 15–20.
4. Дудич Л. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація як перспективний напрям розвитку аграрної економіки. Вісник Львівського національного аграрного університету. Архітектура і сільськогосподарське будівництво. 2019. № 20. С. 161–164.
5. Липчук В.В., Радух Н.Б. Сільськогосподарська кооперація в Польщі: досвід для України. Modern economics. 2020. № 20. С. 147–155.
6. Бурик З.М. Обслуговуюча кооперація сільських територій: досвід політики держав ЄС. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 7. С. 96–102.
7. Рибчак О.С., Бондаренко Н.В., Кобилянський О.М. Кооперація як основний регуляторний механізм розвитку підприємницької діяльності аграрної сфери. Агросвіт. 2019. № 6. С. 20–26.
8. Калачевська Л.І. Сільськогосподарська кооперація у контексті інноваційного розвитку сільських територій в Україні. Інтелект ХХІ. 2018. № 6. С. 61–65.
9. Самойленко Т.Г. Кооперація в аграрному секторі як напрямок сталого розвитку сільської місцевості. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2018. Т. 29(68), № 3. С. 22–24.
10. Дідківська Л.В. Сільськогосподарська кооперація – основа розвитку аграрного підприємництва в Україні. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. 2017. Вип. 12(1). С. 186–192.
11. Богомолова К.С., Островерх О.В. Сільськогосподарська кооперація як один із шляхів підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. 2017. Вип. 185. С. 69–75.
12. Чернецька О.В. Кооперація як передумова прояву синергетичного ефекту в діяльності аграрних підприємств. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2016. Вип. 249. С. 431–441.
13. Торосян Г.А. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація як стратегічний напрям у кон-

тексті соціально-економічного розвитку сільських територій. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2016. Вип. 19. С. 45–48.

14. Шиндирук І. П. Кооперація та корпоратизація в системі економічної співпраці господарюючих суб'єктів. Економіка АПК. 2016. № 7. С. 54–59.

15. Саковська О. М. Кооперація в аграрному виробництві: сучасні виклики та перспективи розвитку. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2016. № 2. С. 32–45.

16. Самойлик Ю. В. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація як організаційно-економічний засіб підвищення рівня технічного забезпечення АПК. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2014. Вип. 8. С. 109–113.

17. Рибак Я. Я. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація як засіб розвитку особистих селянських господарств. Економіка АПК. 2014. № 9. С. 103–107.

18. Борщевський В. В., Магас В. М. Сільськогосподарська кооперація: ринкові механізми розвитку. Економіка АПК. 2014. № 10. С. 14–19.

REFERENCES

1. Svynous, I.V., Ibatullin, M.I. (2015). Rozvytok kooperatyvnyh zv'jazkiv pry vyrobnyctvi i zbutu produkciï osobystymy seljans'kymy gospodarstvamy. Innovacijna ekonomika. [Development of cooperative relations in the production and sale of products by private farms. Innovative economy]. No 3, pp. 180–184.

2. Shpychak, O.M., Svynous, I.V. (2008). Realizacija produkciï osobystymy seljans'kymy gospodarstvamy – vytraty, ciny, efektyvnist': monografija. [Sales of products by personal farms – costs, prices, efficiency: a monograph]. Kyïv: NNC "Instytut agrarnoi' ekonomiky". 300 p.

3. Manzhuira, O.V. (2015). Agrarna kooperacija: dosvid Jevropejs'kogo Sojuzu dlja Ukraïny. Upravlinnja rozvytkom. [Agrarian cooperation: the experience of the European Union for Ukraine. Development management]. No 1, pp. 15–20.

4. Dudych, L. (2019). Sil's'kogospodars'ka obslugovujucha kooperacija jak perspektyvnyj naprjam rozvytku agrarnoi' ekonomiky. [Agricultural service cooperation as a promising area of agricultural economy]. Visnyk L'vivs'kogo nacional'nogo agrarnogo universytetu. Arhitektura i sil's'kogospodars'ke budivnytvo. [Bulletin of Lviv National Agrarian University. Architecture and agricultural construction]. No 20, pp. 161–164.

5. Lypchuk, V.V., Raduh, N.B. (2020). Sil's'kogospodars'ka kooperacija v Pol'shhi: dosvid dlja Ukraïny. [Agricultural cooperation in Poland: experience for Ukraine]. Modern economics. No 20, pp. 147–155.

6. Buryk, Z.M. (2019). Obslugovujucha kooperacija sil's'kyh terytorij: dosvid polityky derzhav JeS. Investycii: praktyka ta dosvid. [Rural Service Cooperatives: The Experience of EU Policy. Investments: practice and experience]. No 7, pp. 96–102.

7. Rybchak, O.S., Bondarenko N.V., Kobyljans'kyj O.M. (2019). Kooperacija jak osnovnyj reguljatornyj mehanizm rozvytku pidpryjemny'koi' dijalnosti agrarnoi' sfery. [Cooperation as the main regulatory mecha-

nism for the development of entrepreneurial activity in the agricultural sector]. Agrosvit. No 6, pp. 20–26.

8. Kalachevs'ka, L.I. (2018). Sil's'kogospodars'ka kooperacija u konteksti innovacijnogo rozvytku sil's'kyh terytorij v Ukraïni. Intelpekt XXI. [Agricultural cooperation in the context of innovative development of rural areas in Ukraine. Intelligence XXI]. No 6, pp. 61–65.

9. Samojlenko, T.G. (2018). Kooperacija v agrarnomu sektori jak naprjamok stalogo rozvytku sil's'koi' miscevoli. [Cooperation in the agricultural sector as a direction of sustainable rural development]. Vcheni zapysky Tavrijs'kogo nacional'nogo universytetu imeni V.I. Vernads'kogo. Serija: Ekonomika i upravlinnja. [Scientific notes of Tavriya National University named after VI Vernadsky. Series: Economics and Management]. Vol. 29(68). No 3, pp. 22–24.

10. Didkivs'ka, L.V. (2017). Sil's'kogospodars'ka kooperacija – osnova rozvytku agrarnogo pidpryjemnytva v Ukraïni. [Agricultural cooperation is the basis for the development of agricultural entrepreneurship in Ukraine]. Visnyk Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Ogijenka. Ekonomichni nauky. [Bulletin of Kamyanets-Podilsky National University named after Ivan Ogienko. Economic sciences]. Vol. 12(1). pp. 186–192.

11. Bogomolova, K.S., Ostroverh O.V. Sil's'kogospodars'ka kooperacija jak odyin iz shljahiv pidvyshhennja konkurentospromozhnosti agrarnyh pidpryjemstv. [Agricultural cooperation as one of the ways to increase the competitiveness of agricultural enterprises]. Visnyk Harkivs'kogo nacional'nogo tehničnogo universytetu sil's'kogo gospodarstva imeni Petra Vasylenka. [Bulletin of the Petro Vasylenko Kharkiv National Technical University of Agriculture]. 2017. Vol. 185. pp. 69–75.

12. Cherenec'ka, O.V. (2016). Kooperacija jak peredumova projavu synergetychnogo efektu v dijalnosti agrarnyh pidpryjemstv. [Cooperation as a prerequisite for the manifestation of the synergetic effect in the activities of agricultural enterprises]. Naukovyj visnyk Nacional'nogo universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannja Ukraïny. Serija: Ekonomika, agrarnyj menedzhment, biznes. [Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series: Economics, agricultural management, business]. Iss. 249, pp. 431–441.

13. Torosjan, G.A. (2016). Sil's'kogospodars'ka obslugovujucha kooperacija jak strategichnyj naprjam u konteksti social'no-ekonomičnogo rozvytku sil's'kyh terytorij. [Agricultural service cooperation as a strategic direction in the context of socio-economic development of rural areas]. Naukovyj visnyk Mizhnarodnogo humanitarnogo universytetu. Serija: Ekonomika i menedzhment. [Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Economics and Management]. Iss. 19, pp. 45–48.

14. Shyndyruk, I.P. (2016). Kooperacija ta korporatyzacija v systemi ekonomičnoi' spivpraci gospodarjujuchykh sub'ektiv. [Cooperation and corporatization in the system of economic cooperation of economic entities]. Ekonomika APK. No 7, pp. 54–59.

15. Sakovs'ka, O.M. (2016). Kooperacija v agrarnomu vyrobnyctvi: suchasni vykylyky ta perspektyvy rozvytku. Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannja nauky i praktyky. [Cooperation in agri-

cultural production: current challenges and prospects. *Economy. Finances. Management: current issues of science and practice*. No 2, pp. 32–45.

16. Samojlyk, Ju.V. (2014). *Sil's'kogospodars'ka obslugovujucha kooperacija jak organizacijno-ekonomichnyj zasib pidvyshhennja rivnja tehničnogo zabezpečennja APK*. [Agricultural service cooperation as an organizational and economic means of increasing the level of technical support of the agro-industrial complex]. *Visnyk Sums'kogo nacional'nogo agrarnogo universytetu. Serija: Ekonomika i menedzhment*. [Bulletin of Sumy National Agrarian University. Series: Economics and Management]. Iss. 8, pp. 109–113.

17. Rybak, Ja.Ja. (2014). *Sil's'kogospodars'ka obslugovujucha kooperacija jak zasib rozvytku osobystyh seljans'kyh gospodarstv*. [Agricultural service cooperation as a means of developing personal farms]. *Ekonomika APK*. [Economics of agro-industrial complex]. No 9, pp. 103–107.

18. Borshhevs'kyj, V.V., Magas, V.M. (2014). *Sil's'kogospodars'ka kooperacija: rynkovi mehanizmy rozvytku*. [Agricultural cooperation: market mechanisms of development. Economics of agro-industrial complex]. *Ekonomika APK*. [Economics of agro-industrial complex]. No10, pp. 14–19.

Economic aspects of integration ties in dairy cattle breeding development in Ukraine

Radko V., Salo I., Yemchyk T., Semysal A.

The article deals with economic aspects of integration ties in dairy cattle breeding development of Ukraine. Mutually beneficial integration of agricultural organizations with other market players significantly improves their economic stability. In addition to system-wide factors that determine agro-industrial integration, dairy subcomplex has a number of specific features that determine occurrence and development of integration processes in the field of production, processing and sales of milk.

It is proved that a cooperative form of ownership may compete with joint stock in a global scale in dairy subcomplex mainly due to the fact that vertical cooperation has prevailed historically in countries specializing in milk production, which allows farmers to manage income from the dairy products sale.

High dairy business concentration provides cooperatives with the opportunity to use the latest processing technologies, to pursue flexible commodity policies, to get access to interregional and international markets, to combine dairy business with logistics and other important services, to reduce the negative influence of seasonal fluctuations in milk production.

The characteristic feature of the relationship between domestic milk producers and processing enterprises is its non-cooperative integration, which is based on contractual arrangements. To summarize the contracting type of dairy factories integration with agricultural producers, it should be noted that in this rather simple form of economic relations involves opportunities for further development.

It is established that the low activity of establishing and dairy cooperatives running is inefficient due to low activity rural residents who farm cows. In our opinion, there are no prerequisites for agricultural cooperatives establishment in most regions since most of the population have only one cow and is focused on its self-provision.

We believe that dairy-grocery cluster based on the principles of mutually beneficial long-term partnership between the subjects is the driving force in ensuring economic growth in the examined industry. It creates conditions for employment growth in the region, proposals for high-quality dairy raw materials and safe milk products. In general, this will contribute to the sustainable development of dairy cattle breeding enterprises in the region and other participants of the cluster association.

Key words: dairy cattle breeding, cooperation, integration, cluster, agricultural enterprise, personal peasant farm.

Copyright: Радько В.І. та ін. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Радько В.І.

Сало І.А.

Ємчик Т.В.

Семісал А.В.

<https://orcid.org/0000-0002-6740-9527>

<https://orcid.org/0000-0001-6413-1550>

<https://orcid.org/0000-0001-6998-4325>

<https://orcid.org/0000-0002-5918-4233>

УДК 330.31

JEL Q19

Розвиток державно-приватного партнерства в агропромисловому виробництві та сільських територіях України

Усата Н.В. , Ксенофонтов М.М.

ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН

 Usata N.B. E-mail: u_natasha@ukr.net

Усата Н.В., Ксенофонтов М.М. Розвиток державно-приватного партнерства в агропромисловому виробництві та сільських територіях України. Економіка та управління АПК. 2022. № 1. С. 62–71.

Usata N., Ksenofontov M. Mainways of public-private partnership development in agro-industrial production and rural areas of Ukraine. AIC Economics and Management. 2022. № 1. PP. 62–71.

Рукопис отримано: 01.04.2022 р.

Прийнято: 20.04.2022 р.

Затверджено до друку: 24.06.2022 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2022-172-1-62-71

Вирішення низки соціально-економічних проблем аграрної сфери України є неможливим без побудови партнерських відносин та налагодження конструктивного діалогу між державою і приватним бізнесом. Формування партнерських моделей взаємовідносин відкриває нові можливості та забезпечує певні вигоди для учасників угоди.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану реалізації проєктів державно-приватного партнерства та визначення основних способів розвитку ДПП в Україні.

У дослідженні розкрито історичний аспект виникнення такої форми взаємовідносин між державою та приватним партнером як державно-приватне партнерство (ДПП) в різних країнах світу.

Проаналізовано сучасний стан розвитку ДПП, особливості конструктивної взаємодії між державними структурами та бізнесом у вирішенні суспільно значущих завдань соціально-економічного розвитку на довгостроковій основі. Обґрунтовано доцільність розвитку партнерських відносин між державою та бізнесом. Виявлено основні чинники, що спричиняють негативний вплив на успішність реалізації проєктів ДПП в аграрній сфері.

Розглянуто основні моделі участі приватного сектору у реалізації інвестиційних проєктів в агропромисловому виробництві та визначено їх основні особливості. Доведено, що впровадження проєктів ДПП сприяє ефективному управлінню об'єктами державної та комунальної власності, створенню умов для використання новітніх технологій та інновацій тощо.

Висока ефективність механізму ДПП, як форми взаємодії держави та бізнесу, доведена досвідом багатьох країн світу. Тому його необхідно розвивати і в нашій країні для розв'язання важливих соціально-економічних проблем через об'єднання ресурсів державного й приватного секторів. Для цього необхідно подолати низку законодавчих, політичних, економічних та інституційних бар'єрів, що стримують поширення ДПП.

Узагальнено приклади світової практики використання механізму ДПП в сільському господарстві, на основі чого визначено основні способи реалізації проєктів ДПП в агропромисловому виробництві та сільських територіях України, зокрема: будівництво, обслуговування та управління оптовими ринками для збуту сільськогосподарської продукції; розвиток інфраструктури аграрного ринку; розвиток виробничої інфраструктури; переробка відходів сільського господарства; будівництво, експлуатація та управління іригаційними (зрошуваними) системами; будівництво, експлуатація та управління об'єктами соціальної інфраструктури у сільській місцевості.

Проведені дослідження дають можливість зробити висновок про те, що в Україні ДПП розвивається вкрай повільно, рівень реалізації

проектів ДПП незначний, кількість реалізованих проектів мінімальна, а їх ефективність є низькою через перешкоди правового та економічного змісту для ведення бізнесу. Проблема полягає не стільки в кількості укладених угод між державним та приватним партнерами, скільки в результативності та ефективності їх виконання.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, аграрний сектор, проекти ДПП, форми ДПП, держава, приватний партнер, інноваційний розвиток, угода.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Аграрний сектор у суспільному значенні є важливою складовою економіки України, що забезпечує формування продовольчої безпеки, нарощування експортного потенціалу та посилення позицій на зовнішніх товарних ринках. Зокрема, із 2014 р. Україна незмінно входить до п'ятірки світових лідерів за експортом основної продукції рослинництва та вже декілька років поспіль сільське господарство забезпечує понад 40 % виручки від експорту [1]. У 2021 р. частка сільського господарства у виробництві ВВП України становила понад 10 % і була найвищою серед інших секторів економіки [2]. Це потребує від держави проведення активної діяльності щодо підтримки та розвитку основної галузі української економіки.

Розвиток аграрного сектору залежить від впровадження сучасних методів господарювання, використання новітніх технологій, залучення інвестиційних ресурсів, які забезпечать можливість комплексного та повноцінного використання наявного потенціалу галузі.

Одним з ефективних способів залучення приватних інвестицій та реалізації інвестиційних проектів у світі є державно-приватне партнерство (ДПП), яке передбачає конструктивну взаємодію державних структур та бізнесу у вирішенні суспільно значущих завдань соціально-економічного розвитку. За побудови такого партнерства відкриваються нові можливості для обох сторін, збільшуються шанси на успіх за реалізації масштабних проектів, враховуються інтереси кожної сторони. Зацікавленість держави в участі приватного партнера пояснюється залученням не лише фінансових ресурсів для реалізації масштабних проектів, а також складних управлінських, організаційних і виробничих технологій та досвіду бізнесу. Приватний сектор, залучаючи власні кошти та сучасні технології, розраховує на державну підтримку для реалізації проектів ДПП, доступ до певних ресурсів та формування сприятливого інвестиційного середовища з боку держави.

Питанню розвитку ДПП присвячено багато уваги у працях вітчизняних та зарубіжних науковців, а саме: О. Бойко досліджував світовий досвід та перспективи реалізації ДПП в Україні [3];

В. Онегіна, Л. Батюк – розвиток сільських територій в Україні на засадах ДПП [4]; І. Косач – концептуальні засади розробки стратегії розвитку ДПП в АПК України та особливості формування інтеграційних підприємницьких агропромислових структур на засадах ДПП [5]; І. Литвинчук, К. Самойленко – інституціональне забезпечення розвитку публічно-приватного партнерства у сфері інноваційного розвитку аграрної економіки [6]; В. Дергачова, К. Кузнецова – ДПП як інституціональний інструмент інвестування економіки [7]; В. Сазонов – історію розвитку ДПП [8]; А. Кредісов, А. Білоус – використання світового досвіду ДПП в Україні [9]; С. Нездоймінов – реалізацію ДПП в агрорекреаційній сфері [10]; М. Воробйова – сучасний стан та перспективи розвитку ДПП в Україні [11]; НедУайд – можливості для розвитку ДПП у сільському господарстві України [12]; О. Сімсон – моделі розвитку ДПП [13]; М. Кочеров – гарантії прав приватних партнерів та їх нестабільність [14]; В.Круглов і Д.Терещенко – реалізацію проектів ДПП в аграрному секторі економіки [15]; О.Радченко – визначення основних тенденцій, найбільш дієвих механізмів та інструментів, проблем ДПП в АПК в умовах глобалізації [16]; Х. Григор'єва – пропозиції щодо механізмів фінансової підтримки аграрного сектору економіки України з боку держави [17]; Н. Клевцевич – обґрунтовано значення партнерства держави з приватним сектором у забезпеченні збалансованого регіонального розвитку [18]; Г. Комарницька – розробка концептуальних основ активізування ДПП [19].

Незважаючи на значну кількість досліджень у цій сфері, поки що залишаються не повністю розкритими питання щодо основних способів активізації механізму ДПП в АПК в умовах розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності та потребують поглибленого вивчення.

Мета дослідження – аналіз сучасного стану реалізації проектів державно-приватного партнерства та визначення основних способів розвитку ДПП в Україні.

Матеріал і методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою проведеного дослідження стало використання загальнонаукових і спеціальних методів. Зокрема, метод

аналізу та синтезу – для узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду ДПП, вивчення сучасних підходів до вирішення проблем розвитку ДПП в АПК; монографічний метод – за вивчення літературних джерел, законодавчих та інших підзаконних актів; статистичний метод – за аналізу сучасного стану реалізації проєктів ДПП в Україні; метод порівняння – за дослідження та аналізу практики використання механізмів ДПП в зарубіжних країнах; метод системного узагальнення – для розроблення концептуальної моделі активізації ДПП тощо.

Інформаційно-довідковою базою проведеного дослідження слугували законодавчі та підзаконні акти України, аналітичні та статистичні матеріали Міністерства економіки України, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених та фахівців з питань розвитку ДПП, періодичні видання, ресурси мережі Internet тощо.

Результати дослідження та обговорення.

На сьогодні питання розвитку партнерства є надзвичайно актуальним, оскільки для реалізації масштабних проєктів бюджетних коштів недостатньо. Тому залучення приватних партнерів та використання механізмів побудови довгострокових відносин з ними є вкрай необхідним. Для відновлення і модернізації аграрної економіки необхідна комерційна практика та капітал бізнесу, який має досвід функціонування у глобальній інформаційній системі.

Як переконає міжнародний досвід, ДПП є одним із перспективних механізмів економічного та соціального розвитку на регіональному і місцевому рівнях, який передбачає вигідну довгострокову (від 5 до 50 років) співпрацю, що здійснюється на договірній основі для реалізації загальної мети між державним (державна, територіальні громади в особі відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування) та приватним (юридичні особи, крім державних та комунальних підприємств, фізичні особи – підприємці) партнерами через об'єднання їх ресурсів та справедливого розподілу можливих ризиків для реалізації інвестиційних проєктів [20].

Зародження такої форми взаємовідносин як ДПП сягає у глибоку давнину. Ще в 18 ст. до н.е. у літописах Вавилону зустрічаються перші спогади про таку співпрацю: правитель Вавилону Хаммурапі для того щоб заохотити своїх працівників до ефективної і тривалої роботи надавав їм житло, земельну ділянку та рабів на період їх служби [21].

Співпраця між державним і приватним секторами для створення, забезпечення та управління інфраструктурою, особливо транспортною, має давні традиції в багатьох країнах світу. Історія проєктів ДПП в Бразилії, Іспанії,

Італії, Мексиці, США, Франції та інших країнах налічує декілька століть.

Відомо, що перша концесія по освоєнню корисних копалин була надана в Іспанії ще в 1256 році. Перша споруда каналу за концесійним принципом у Франції датується 1552 роком.

На початку XIX ст. ДПП в концесійній формі активно використовували в Австрії, Бельгії, Бразилії, Росії для будівництва залізниць [8; 22].

Для України ДПП є відносно новим соціально-економічним явищем, оскільки воно офіційно запроваджено лише в 2010 році Законом України «Про державно-приватне партнерство» [20], тимчасом за кордоном цей механізм був поширеним уже давно.

Згідно із чинним законодавством, у межах державно-приватного партнерства можуть існувати наступні види договорів щодо участі суб'єктів приватного сектору у реалізації проєктів ДПП:

1. Договір концесії:

✓ концесіонер отримує ексклюзивні права від держави на експлуатацію, обслуговування, інвестування та отримання прибутків від державного активу;

✓ концесіонер виплачує державі або фіксує суму, або відсоток від прибутку чи вартості активів;

✓ створено окрему процедуру закупівлі – концесійний конкурс;

✓ регулюється Законом України «Про концесію».

2. Договір спільної діяльності:

✓ сторони зобов'язуються спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення певної мети;

✓ спільна діяльність можлива як з об'єднанням, так і без об'єднання внесків;

✓ сторонами договору виступають фізичні та юридичні особи;

✓ регулюється Цивільним кодексом України.

3. Договір управління майном:

✓ за цим договором одна сторона (установник управління) передає другій стороні (управителю) майно в управління, а управитель зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління цим майном в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодонабувача);

✓ регулюється Законом України «Про управління об'єктами державної власності».

4. Інші (змішані) договори.

Узагальнення міжнародного та вітчизняного досвіду дало можливість з'ясувати основні переваги механізму ДПП для його учасників (рис. 1).

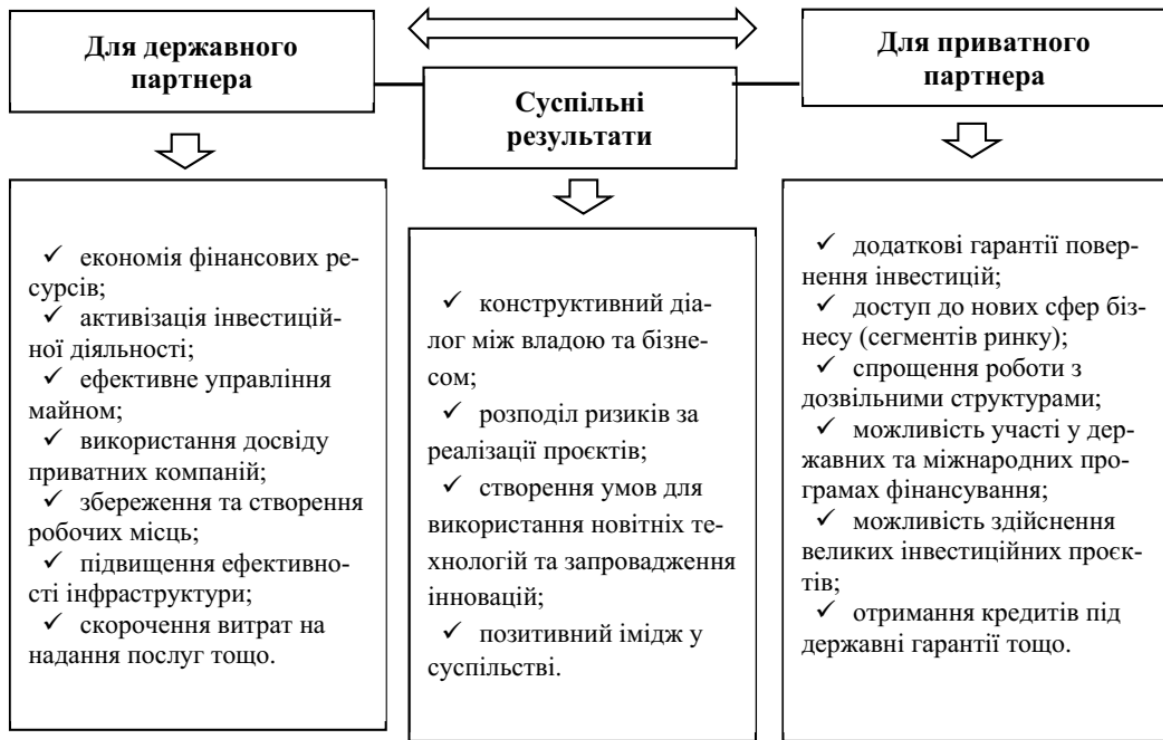

Рис. 1. Переваги механізму ДПП.

Джерело: узагальнено за [4; 12; 23].

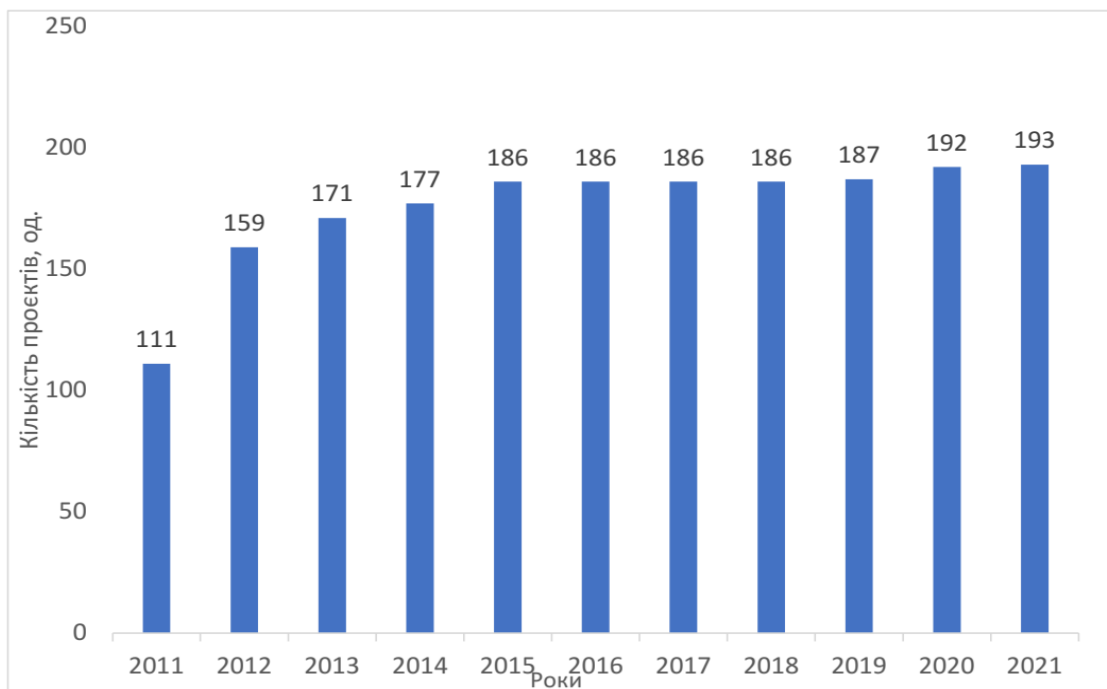

Рис. 2. Кількість проєктів ДПП в Україні.

Джерело: побудовано за даними Міністерства економіки України.

Встановлено, що фактично в Україні практика вирішення суспільних проблем на основі використання механізму ДПП обмежена. Зокрема, за даними центральних та місцевих органів виконавчої влади в Україні станом на 01.01.2022 р. на засадах ДПП укладено 193 договори, з яких реалізується 31 договір (22 – договори концесії, 5 – договорів про спільну діяльність, 4 – інші договори), 162 договори не реалізуються (43 договори розірвані/закінчилися термін дії, 119 договорів – не виконуються). Однак, якщо розглядати в динаміці, то протягом 2011–2021 рр. кількість проєктів ДПП збільшилася на 82 од. (рис. 2).

Отже, у 2021 р. лише 31 проєкт із 193 (або 16 %) є успішним. Це означає, що більшість угод спіткала невдача через високі збитки та розірвання контрактів. Проблема полягає не в кількості укладених угод між державним та приватним учасниками, а в результативності та ефективності їх виконання.

Із загальної кількості проєктів ДПП, що реалізуються, основна частина – 8 проєктів (близько 26 %) реалізовано в сфері збору, очищення та розподілення води, 8 (26 %) – у сфері виробництва, транспортування і постачання тепла та розподілу і постачання природного газу, 4 (13 %) – інші, 3 (10%) – виробництво, розподілення та постачання електричної енергії, 3 (10 %) – в сфері інфраструктури, 2 (6 %) – туризм, 2 (6 %) – охорона здоров'я, 1 (3 %) – поводження з відходами, крім збирання та перевезення.

За результатами проведених досліджень встановлено нерівномірний розподіл у 2021 році договорів ДПП у регіональному розрізі. У 8 областях – Вінницькій, Волинській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Черкаській, Чернівецькій, Луганській не укладено жодного такого договору. Лідируючі позиції серед областей з реалізації договорів ДПП мають: Закарпатська та Миколаївська області – по 4 договори (26 %); Донецька, Запорізька і Львівська – по 3 договори (29 %); Київська, Дніпропетровська та Херсонська – по 2 договори (20 %). Водночас Одеська, Хмельницька, Житомирська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Полтавська, Харківська, Чернігівська – по 1 договору (25 %) [24].

Використання ДПП у агропромисловому комплексі України спостерігається в поодиноких випадках, зокрема стосовно експлуатації потужностей морських портів для сільськогосподарської продукції (зберігання, перевалка, транспортування), сільський туризм, забезпечення функціонування зрошувальних/осушувальних систем тощо.

Законом України «Про державно-приватне партнерство» передбачено сфери застосування ДПП, серед яких аграрний комплекс окремо не виділяється, а зазначено про можливість його впровадження в інших сферах, крім видів господарської діяльності, які дозволено здійснювати виключно державним підприємствам, установам та організаціям [20]. Реалізацію інвестиційних проєктів в межах ДПП в аграрній сфері було визначено Стратегією розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 р., затвердженою Розпорядженням КМУ від 17.10.2013 № 806-р. У ній зазначено, що напрямом регуляторної політики в аграрному секторі окреслено формування ефективної регуляторної системи на засадах ДПП, впровадження ризикоорієнтованого підходу під час здійснення державного контролю та пріоритетне фінансування інноваційно-інвестиційних проєктів на засадах ДПП [25].

Додаткові імпульси для розвитку зазначених правовідносин щодо агропромислового виробництва та сільських територій надано з 2014 р., після затвердження на урядовому рівні Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади (№ 333-р.) [26]. Це привело до суттєвого розширення кола потенційних суб'єктів ДПП завдяки органам місцевого самоврядування як суб'єктів розпорядження місцевими бюджетами, фінансова база яких значно зросла у процесі перерозподілу повноважень. До того ж у 2019 році з метою удосконалення визначених правових, організаційних та фінансових засад реалізації інвестиційних проєктів, що здійснюються на умовах концесії, було прийнято «новий» Закон України «Про концесію» (№ 155-IX) [27].

Як показує вітчизняна практика, спостерігається порушення принципів ДПП. Недотримання їх здебільшого відбувається з боку державного партнера, який часто керується власними цілями за укладання угоди. Незважаючи на передбачену законом рівність сторін, у даних партнерських взаємовідносинах домінуюче значення належить державі. Інвестиційні проєкти в багатьох випадках є недостатньо прозорими, а також наявний несправедливий розподіл ризиків між учасниками; здебільшого тягар відповідальності перекладається на бізнес.

У процесі дослідження з'ясовано, що найбільш серйозною перешкодою щодо реалізації проєктів ДПП є загальний стан інституційного середовища, в якому приватному партнеру доводиться реалізовувати проєкти ДПП та незавершеність формування інституційного механізму, здатного системно сприяти розробленню

науково обґрунтованої мережі проєктів ДПП і здійснювати моніторинг їх реалізації протягом періоду їх життєвих циклів. До основних перешкод успішної партнерської взаємодії держави та бізнесу належать:

- недосконалість законодавства в сфері ДПП;
- дефіцит державних коштів на реалізацію проєктів ДПП;
- відсутність сформованого інституційного середовища;
- політична нестабільність та недовіра приватного сектору до держави щодо виконання нею своїх зобов'язань;
- різниця у цілях держави та бізнесу за реалізації проєктів;
- складність і довготривалість процедури укладення договору;
- відсутність системи управління фінансовими та фінансовими ризиками партнерів;
- наявність корупційних проявів в органах влади;
- високі витрати на участь у конкурсах;
- відсутність необхідного досвіду та навиків для реалізації проєктів ДПП тощо [4; 11].

Отже, наявна в Україні законодавча система та стан інвестиційного середовища не сприяють розвитку та використанню повною мірою потенціалу ДПП. Для реалізації успішних проєктів ДПП необхідно щоб органи влади та бізнес працювали узгоджено в загальнонаціональних інтересах у різних сферах економіки. Саме тому за формування партнерських моделей взаємовідносин особливо важливим є баланс інтересів учасників угоди.

Як успішний зразок використання механізму ДПП можна навести приклад Великобританії, де за останні двадцять років було реалізовано понад 600 великих проєктів ДПП, на які припало 15 % від усіх публічних інвестицій. Значного розвитку ДПП також набуло в Австралії, Ірландії, США, де воно постійно сприяє підвищенню стандартів надання державних послуг. У Німеччині приватні інвестиції у провадження наукових досліджень становлять більше 50 млрд євро [28].

Встановлено, що найбільш поширеною формою взаємовідносин між державою та бізнесом серед форм ДПП у Франції, Італії, Бразилії, Мексиці, Германії, Китаї, Індії є концесія, яка краще всього зарекомендувала себе в таких сферах: транспорт, ЖКГ, соціальна інфраструктура [28]. В Україні також ця форма є найбільш поширеною, впровадження якої почалося із прийняттям Закону України «Про концесії» (№ 999-ХІV, 1999 р.) та Закону України «Про концесію» (№155-ІХ, 2019 р.); тим-

часом у світі масштабні концесійні проєкти успішно реалізуються вже понад століття.

Під час застосування законодавства про ДПП на практиці виникає низка проблемних моментів. Зокрема, більшість цих проблем виникає за реалізації проєктів на державному рівні за участі центральних органів виконавчої влади (понад 80 %). Реалізація проєктів на місцевому рівні здійснюється із набагато меншою кількістю перешкод, оскільки немає потреби погоджувати їх з іншими державними органами [29].

На сьогодні в нашій країні немає не лише політичної та економічної, а також законодавчої стабільності. Розглянемо Податковий кодекс України, до якого за 9 років були внесені зміни більш ніж 130 законами, а це в середньому одна зміна на місяць. Така ж ситуація спостерігається в інвестиційній галузі. Державні гарантії інвестицій в Україні давно стали умовними поняттями, в більшості випадків держава відмовляється захищати інтереси інвесторів [14]. В таких умовах породжується недовіра приватного сектору до держави, у бізнесу не виникає бажання співпрацювати із органами державної влади.

Нами було проведено узагальнення досвіду використання проєктів ДПП у сільському господарстві зарубіжних країн. Встановлено, що у Бразилії, Індії, Перу, Марокко та Йорданії – це будівництво, експлуатація і управління іригаційними проєктами; у Філіппінах, Індії, Мексиці та Пакистані – це будівництво та управління мережами компаній «холодного ланцюгу»; у Філіппінах та Йорданії – це будівництво, обслуговування та управління ринками для збуту місцевої сільськогосподарської продукції; у Філіппінах – це будівництво та експлуатація зернових терміналів у морських портах; у Молдові, Бразилії, Словенії, Уганді та на о. Маврикій – це переробка відходів сільського господарства тощо [30].

Узагальнення світової практики використання механізму ДПП дало підстави визначити основні способи реалізації проєктів ДПП в агропромисловому виробництві та сільських територіях України: будівництво, обслуговування та управління оптовими ринками для збуту сільськогосподарської продукції; розвиток інфраструктури аграрного ринку; розвиток виробничої інфраструктури; переробка відходів сільського господарства; будівництво, експлуатація та управління іригаційними (зрошування) системами; будівництво, експлуатація та управління об'єктами соціальної інфраструктури у сільській місцевості тощо.

Тому, успішний розвиток механізму ДПП та використання повною мірою його потенціалу для розвитку вітчизняної економіки можливі за умови, коли держава зможе забезпечити для інвестора свою підтримку, привабливість та безпеку вкладення фінансових ресурсів у державну власність, а приватний партнер, зі свого боку, виконання передбачених угодою зобов'язань.

Висновки. Проведені дослідження показують, що практика використання механізму ДПП в АПК є обмеженою, кількість реалізованих проєктів мінімальна, а їх ефективність є низькою через відсутність сприятливого правового та економічного середовища для ведення бізнесу.

Проте, висока ефективність механізму ДПП, як форми взаємодії держави та бізнесу, доведена досвідом багатьох країн світу. Тому його необхідно розвивати і в нашій країні для розв'язання важливих соціально-економічних проблем через об'єднання ресурсів державного й приватного секторів. Для цього необхідно подолати низку законодавчих, політичних, економічних та інституційних бар'єрів, що стримують розвиток та поширення ДПП.

Усунення зазначених перешкод дасть можливість розширити потенціал ДПП у інноваційному розвитку агропромислового виробництва та сільських територій. Важливим є також законодавчо-нормативне закріплення стратегічних орієнтирів розвитку аграрного сектору економіки, як це робиться у провідних зарубіжних країнах. До того ж, строк дії чинної «Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року», яка визначала реалізацію інвестиційних проєктів на засадах державно-приватного партнерства в аграрній сфері, як пріоритетний напрям досягнення стратегічних цілей, уже закінчився.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Солонина Є. Українське сільське господарство може «витягти з кризи» всю економіку – експерти. Економіка. 27 січня 2021 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrainian-apk-can-support-all-economy/31070474.html>.
2. Торік понад 10% ВВП виробили у сільському господарстві – Лещенко. 24 червня 2022 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3400937-torik-ponad-10-vvp-virobili-u-silskomu-gospodarstvi-lesenko.html>
3. Бойко О. Державно-приватне партнерство: світовий досвід та перспективи реалізації в Україні. Юридична газета. 2013. № 22 (364). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/derzhavnoprivatne-partnerstvo-derzhavnoprivatne-partnerstvo-svi-toviy-dosvid-ta-perspektivi-realizaciyi-v-ukrayini.html>
4. Онегіна В.М., Батюк Л.А. Державно-приватне партнерство та розвиток сільських територій в Україні. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2017. № 2. С. 64–71.
5. Косач І.А. Концептуальні засади розробки стратегії розвитку державно-приватного партнерства в АПК України. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2018. № 1(13). С. 24–31. DOI: 10.25140/2411-5215-2018-11913)-24-31.
6. Литвинчук І.Л., Самойленко К.А. Інституціональне забезпечення публічно-приватного партнерства у сфері інноваційного розвитку аграрної економіки України. Економіка сільського господарства і АПК. 2016. № 10. С. 212–223.
7. Дергачова В.В., Кузнєцова К.О. Державно-приватне партнерство як інституціональний інструмент інвестування економіки країни. Бізнесінформ. 2018. № 1. С.111–116.
8. Сазонов В.Е. История государственно-частного партнерства. Москва, 2012. URL: https://www.bmpravo.ru/show_stat.php?stat=934.
9. Кредісов А.І., Білоус А.О. Державно-приватне партнерство: світовий досвід та його використання в Україні. Економіка України. 2016. № 2. С. 4–15.
10. Нездоймінов С. Державно-приватне партнерство в агорекреаційній сфері регіону. Агросвіт. 2013. № 17. С. 17–22.
11. Воробйова М.О. Державно-приватне партнерство в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2016. Вип. 20. Частина 1. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_20/1/11.pdf.
12. Нед Уайт. Можливості для ДПП у сільському господарстві в Україні. URL: <https://ppp-ukraine.org/wpcontent/uploads/2014/01/1.-Ned-White-Opportunities-for-Agr.-PPPs-in-Ukraineukr.pdf>.
13. Сімсон О. Державно-приватне партнерство в інноваційній сфері. Вісник Академії правових наук України. 2011. С. 224–225.
14. Кочеров М. «Нестабільні» гарантії прав приватних партнерів. "Юридична Газета" № 1. 21 січня 2020. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/derzhavnoprivatne-partnerstvo/nestabilni-garantiyi-prav-privatnih-partneriv.html>
15. Круглов В.В., Терещенко Д.А. Реалізація проєктів державно-приватного партнерства в аграрному секторі. Публічне управління та регіональний розвиток. 2021. № 3. С.675–698. DOI: 10.34132/pard2021.13.06.
16. Радченко О.П. Проблеми та тенденції використання державно-приватного партнерства в АПК в умовах глобалізації. Приазовський економічний вісник. 2019. Вип. 6 (17). С. 53–56. DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2019-6-10>.
17. Григор'єва Х.А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: «Гельветика», 2019. 596 с.
18. Клевцевич Н.А. Державно-приватне партнерство як інструмент регіонального розвитку. Економіка та управління національним господарством. 2017. Вип. 9. С.237–241.

19. Комарницька Г.О. Концептуальні основи активізування державно-приватного партнерства в умовах розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності. Бізнес Інформ. 2019. №8. С. 53–58. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-8-53-58>.

20. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 20 жовт. 2010 р. № 2404-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>

21. Хандусенко Н. Державно-приватне партнерство: позитивні приклади з історії та сучасності. 12.07.2017. URL: <https://komora.info/22-golovni-novini/2651-derzhavno-privatne-partnerstvo-pozitivni-prikladi-z-istoriji-ta-suchasnost>.

22. История развития государственного-частного партнерства в мире. URL: <http://ppp-lawrussia.ru/ekspert/zar/zar-op.htm>.

23. Сутність, ознаки та переваги механізму ДПП. Міністерство економіки України. Департамент інвестицій. 24.07.2020. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=196d3373-eb07-4834-a61e-b3608f28eb22&title=SutnistDerzhavnopri vatnogoPartnerstva>

24. Стан здійснення ДПП в Україні. Міністерство економіки України. Департамент інвестицій. 31.01.2022 URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini>

25. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Розпорядження КМУ від 17 жовт. 2013 р. № 806-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80> (дата звернення 20.10.2019).

26. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади: Розпорядження КМУ від 1 квіт. 2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>. (дата звернення 20.04.2022).

27. Про концесію: Закон України від 3 жовт. 2019 р. № 155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17> (дата звернення 20.04.2022).

28. Дабагян Е.К. Развитие государственного-частного партнерства в Российской Федерации. Российское предпринимательство. 2015. № 4 (274). С. 611–622. URL: <http://www.creativeconomy.ru/journals/index.php/rp/article/view/98/>

29. Державно-приватне партнерство як механізм реалізації нової регіональної політики: можливості застосування та практичні аспекти впровадження інвестиційних проектів: Звіт. 2017. 106 с. URL: http://rdpa.regionet.org.ua/images/129/PPP_report_U-LEAD_30_10_2017.pdf

30. Інформаційно-роз'яснювальні матеріали щодо державно-приватного партнерства. ДПП Темник 1. URL: https://cg.gov.ua/web_docs/2016/05/docs

REFERENCES

1. Solonyna, Je. Ukrain's'ke sil's'ke gospodarstvo mozhe «vytjagty z kryzy» vsju ekonomiku – eksperty [Ukrainian agriculture can "pull out of the crisis" the whole economy - experts]. *Ekonomika*. 27 sichnja 2021 r. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrainian-apk-can-support-all-economy/31070474.html>.

2. Torik ponad 10% VVP vyrobly u sil's'komu gospodarstvi – Leshhenko [Last year, more than 10% of GDP was produced in agriculture - Leshchenko]. 24 chervnja 2022 r. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3400937-torik-ponad-10-vvp-virobili-u-sil'skomu-gospodarstvi-leshenko.html>

3. Bojko, O. (2013). Derzhavno-privatne partnerstvo: svitovyj dosvid ta perspektyvy realizacii' v Ukrai'ni [Public-private partnership: world experience and prospects for implementation in Ukraine]. *Jurydychna gazeta*. No 22 (364). Available at: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/derzhavnoprivatne-partnerstvo/derzhavnoprivatne-partnerstvo-svitoviy-dosvid-ta-perspektivi-realizaciyi-v-ukrayini.html>

4. Onegina, V.M., Batjuk, L.A. (2017). Derzhavno-privatne partnerstvo ta rozvytok sil's'kyh terytorij v Ukrai'ni [Public-private partnership and development of rural areas in Ukraine]. *Aktual'ni problemy innovacijnoi' ekonomiky*. No 2, pp. 64–71.

5. Kosach, I.A. (2018). Konceptual'ni zasady rozrobky strategii' rozvytku derzhavno-privatnogo partnerstva v APK Ukrai'ny [Conceptual bases of development of strategy of development of public-private partnership in agrarian and industrial complex of Ukraine]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnja*. No 1(13), pp. 24–31. DOI: 10.25140/2411-5215-2018-11913)-24-31.

6. Lytvynchuk, I.L., Samojlenko, K.A. (2016). Instytucional'ne zabezpechennja publichno-privatnogo partnerstva u sferi innovacijnogo rozvytku agrarnoi' ekonomiky Ukrai'ny [Institutional support of public-private partnership in the field of innovative development of agrarian economy of Ukraine]. *Ekonomika sil's'kogo gospodarstva i APK*. No 10, pp. 212–223.

7. Dergachova, V.V., Kuznjecova, K.O. (2018). Derzhavno-privatne partnerstvo jak instytucional'nyj instrument investuvannja ekonomiky kraii'ny [Public-private partnership as an institutional tool for investing in the country's economy]. *Biznesinform*. No 1, pp. 111–116.

8. Sazonov, V.E. (2012). Istorija gosudarstvenno-chastnogo partnerstva [History of public-private partnership]. Moskva. Available at: http://www.bmpravo.ru/show_stat.php?stat=934.

9. Kredisov, A.I., Bilous, A.O. (2016). Derzhavno-privatne partnerstvo: svitovyj dosvid ta jogo vykorystannja v Ukrai'ni [Public-private partnership: world experience and its use in Ukraine]. *Ekonomika Ukrai'ny*. No 2, pp. 4–15.

10. Nezdoinov, S. (2013). Derzhavno-privatne partnerstvo v agrokreativnij sferi regionu [Public-private partnership in the agro-recreational sphere of the region]. *Agrosvit*. No 17, pp. 17–22.

11. Vorobjova, M.O. (2016). Derzhavno-privatne partnerstvo v Ukrai'ni: suchasnyj stan ta perspektyvy rozvytku [Public-private partnership in Ukraine: current status and development prospects]. *Naukovyj visnyk Hersons'kogo derzhavnogo universytetu*. Iss. 20. Part 1. Available at: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_20/1/11.pdf.

12. Ned Uajt. Mozhyvosti dlja DPP u sil's'komu gospodarstvi v Ukrai'ni [Opportunities for PPP in

agriculture in Ukraine]. Available at: <http://ppp-ukraine.org/wpcontent/uploads/2014/01/1.-Ned-White-Opportunities-for-Agr.-PPPs-in-Ukraineukr.pdf>.

13. Simson, O. (2011). Derzhavno-pryvatne partnerstvo v innovacijnij sferi [Public-private partnership in the field of innovation]. *Visnyk Akademii pravovyh nauk Ukrainy*, pp. 224–225.

14. Kocherov, M. (2020). «Nestabil'ni» garantii prav pryvatnyh partneriv ["Unstable" guarantees of the rights of private partners]. *"Jurydychna Gazeta" № 1. 21 sichnja 2020*. Available at: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/derzhavnoprivatne-partnerstvo/nestabilni-garantii-prav-pryvatnih-partneriv.html>

15. Kruglov, V.V., Tereshhenko, D.A. (2021). Realizacija projektiv derzhavno-pryvatnogo partnerstva v agrarnomu sektori [Implementation of public-private partnership projects in the agricultural sector]. *Publichne upravlinnja ta regional'nyj rozvytok*. No 3, pp. 675–698. DOI: 10.34132/pard2021.13.06.

16. Radchenko, O.P. (2019). Problemy ta tendencii vykorystannja derzhavno-pryvatnogo partnerstva v APK v umovah globalizacii [Problems and trends use of public-private partnership in agriculture in the context of globalization]. *Pryazovs'kyj ekonomichnyj visnyk*. Iss. 6 (17), pp. 53–56. DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2019-6-10>.

17. Grygor'jeva, H.A. (2019). Derzhavna pidtrymka sil'skogo gospodarstva Ukrainy: problemy pravovogo zabezpechennja: monografija [State support of agriculture of Ukraine: problems of legal support: monograph]. Herson: «Gel'vetyka», 596 p.

18. Kljevcevyh, N.A. (2017). Derzhavno-pryvatne partnerstvo jak instrument regional'nogo rozvytku [Public-private partnership as a tool for regional development]. *Ekonomika ta upravlinnja nacional'nym gospodarstvom*. Iss. 9, pp. 237–241.

19. Komarnyc'ka, G.O. (2019). Konceptual'ni osnovy aktivizuvannja derzhavno-pryvatnogo partnerstva v umovah rozvytku investycijno-innovacijnoi dijial'nosti [Conceptual bases of activization of public-private partnership in the conditions of development of investment and innovation activity]. *Biznes Inform*. No 8, pp. 53–58. Available at: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-8-53-58>.

20. Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo: Zakon Ukrainy [On public-private partnership: Law of Ukraine] vid 20 zhovt. 2010 r. № 2404-VI. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>

21. Handusenko, N. (2017). Derzhavno-pryvatne partnerstvo: pozytyvni pryklady z istorii ta suchasnosti [Public-private partnership: positive examples from history and modernity]. 12.07.2017. Available at: <https://komora.info/22-golovni-novini/2651-derzhavno-privatne-partnerstvo-pozitivni-prikladi-z-istoriji-ta-suchasnost>.

22. Istorija razvitija gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v mire [The history of the development of public-private partnerships in the world]. Available at: <http://ppp-lawrussia.ru/ekspert/zar/zar-op.htm>.

23. Sutnist', oznaky ta perevagy mehanizmu DPP [The essence, features and benefits of the PPP mechanism]. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy. De-

partment investycij. 24.07.2020. Available at: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=196d3373-eb07-4834-a61e-b3608f28eb22&title=SutnistDerzhavnoprivatnogoPartnerstva>

24. Ctan zdijsnennja DPP v Ukraini [Status of PPP implementation in Ukraine]. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy. Departament investycij. 31.01.2022 Available at: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdijsnenniaDppVUkraini>

25. Pro shvalennja Strategii rozvytku agrarnogo sektoru ekonomiky na period do 2020 roku: Rozporjadzhennja KМУ [On approval of the Strategy for the development of the agricultural sector of the economy for the period up to 2020: Order of the Cabinet of Ministers] vid 17 zhovt. 2013 r. № 806-r. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80>

26. Koncepcija reformuvannja misceвого samovrjaduvannja ta terytorial'noi organizacii vlady: Rozporjadzhennja KМУ [The concept of reforming local self-government and territorial organization of power: Order of the Cabinet of Ministers] vid 1 kvit. 2014 r. № 333-r. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>.

27. Pro koncesiju: Zakon Ukrainy [On the concession: Law of Ukraine] vid 3 zhovt. 2019 r. № 155-IH. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>

28. Dabagjan, E.K. (2015). Razvytye gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v Rossyjskoj Federacyi [Development of public-private partnership in the Russian Federation]. *Rossyjskoe predprynimatel'stvo*. No 4 (274), pp. 611–622. Available at: <http://www.creativeconomy.ru/journals/index.php/rp/article/view/98/>

29. Derzhavno-pryvatne partnerstvo jak mehanizm realizacii novoi regional'noi polityky: mozhlyvosti zastosuvannja ta praktichni aspekty vprovadzhennja investycijnyh projektiv: Zvit [Public-private partnership as a mechanism for implementing a new regional policy: applications and practical aspects of implementing investment projects: Report]. 2017. 106 p. Available at: http://rdpa.regionet.org.ua/images/129/PPP_report_U-LEAD_30_10_2017.pdf

30. Informacijno-roz'jasnjuval'ni materialy shhodo derzhavno-pryvatnogo partnerstva [Information and explanatory materials on public-private partnershi]. DPP Temnyk 1. Available at: https://cg.gov.ua/web_docs/2016/05/docs

Mainways of public-private partnership development in agro-industrial production and rural areas of Ukraine

Usata N., Ksenofontov M.

Majority of social and economic problems of Ukraine's agrarian sphere can not be solved without formation of partner relationships and constructive dialogue between the state and private business. The formation of partner relationship models opens up new possibilities and provides certain advantages for participants' agreement.

The aim of the research is to analyze the current state of implementation of public-private partnership

projects and determine the main ways for PPP development in Ukraine.

In the article reveals the historical aspect of public-private partnership (PPP) development between the state and private participator in different countries of the world.

The current state of development, the features of the constructive interaction between state bodies and business in solving of long-term socially important tasks of social and economic development are analyzed. The expediency of developing partnership between state and business is grounded. The main factors of negative influence on the effectiveness of PPP projects implementation in agrarian sphere are identified.

The main models of private business participation in the accomplishment of investment projects in agro-industrial production are considered and their main features are determined. It is proven that implementation of PPP projects promotes the effective management of state and municipal property objects and the creation of conditions for use of new technologies and innovation, etc.

The high efficiency of PPP mechanism as a form of interaction between state and business has been proven by the experience of many countries around the world. Thus, public-private partnership needs to be developed in our country to solve significant social and economic problems through combining the

resources of public and private sectors. To do this, it is necessary to overcome a number of legislative, political, economic and institutional barriers that hinder the PPP development.

The study generalizes the world practice of using of the PPP mechanism in agriculture and determines the main priority directions of PPP project implementation in agro-industrial production and rural areas of Ukraine. These include: construction, maintenance and management of wholesale markets of agricultural production; development of infrastructure of agrarian market; development of production infrastructure, agricultural waste processing; irrigation systems construction, operation and management; construction, exploitation and management of social infrastructure objects in rural areas.

The study reveals that PPP in Ukraine develops very slowly, the level of PPP project accomplishment is low, the number of implemented projects is minimal and its effectiveness is low because of legal and economic obstacles for doing business. The problem is not so much the low number number of concluded agreement between the state and the private partner, but rather the effectiveness and efficiency of their implementation.

Key words: public-private partnership, agrarian sector, PPP projects, forms of PPP, state, private partner, innovation development, agreement.

Copyright: Усача Н.В., Ксенофонтов М.М. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Усача Н.В.

Ксенофонтов М.М.

<https://orcid/0000-0003-3997-1579>

<https://orcid/0000-0002-9736-6644>

УДК 338.43:339.13:637.5
JEL Q13, D4

Теоретичні засади та практичні підходи до врегулювання взаємовідносин між учасниками ланцюга постачання м'яса

Копитець Н.Г.¹ , Волошин В.М.²

¹ Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

² Національний науковий центр «Інститут землеробства
Національної академії аграрних наук України»

 Копитець Н.Г. E-mail: Nataliia_kopitets@ukr.net

Копитець Н.Г., Волошин В.М. Теоретичні засади та практичні підходи до врегулювання взаємовідносин між учасниками ланцюга постачання м'яса. Економіка та управління АПК. 2022. № 1. С. 72–84.

Kopytets N., Voloshyn V. Theoretical principles and practical approaches to the relations regulation between the participants of the meat supply chain. AIC Economics and Management. 2022. № 1. PP. 72–84.

Рукопис отримано: 01.04.2022 р.

Прийнято: 20.04.2022 р.

Затверджено до друку: 24.06.2022 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2022-172-1-72-84

Стаття присвячена вивченню теоретичних засад та практичних підходів до врегулювання взаємовідносин між учасниками м'ясопродуктового ланцюга постачання. Питання формування та трансформації продовольчих ланцюгів наразі є одними з найбільш обговорюваних і досліджуваних іноземними та вітчизняними науковцями.

Обґрунтовано, що за формування кінцевої ціни частка безпосередніх виробників яловичини та свинини має негативну динаміку скорочення та коливається в межах 30–40 %. Значно більша частка виробників у роздрібній ціні м'яса птиці (47,1–59,5 %), що пояснюється вертикальною інтеграцією та замкнутим циклом виробництва.

Доведено, неузгодженість економічних відносин між учасниками ланцюга виробництво–переробка–торгівля–споживач ринку м'яса впливає як на забезпеченість м'ясопереробних підприємств сировиною, так і на формування цін, які б задовольняли всіх учасників та є причиною незадовільної цінової ситуації на м'ясо.

Узагальнення теоретичних, методологічних та практичних засад щодо функціонування продовольчого ланцюга виробництво–переробка–торгівля–споживання м'яса, аналіз і оцінка участі кожної з ланок та вивчення міжнародного досвіду дозволили виокремити ряд напрямів врегулювання взаємовідносин між ними, що передбачають збільшення частки участі сільськогосподарського виробника: укладання справедливих та ефективних договорів між учасниками ринку м'яса; створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та інших об'єднань виробників; формування та функціонування мережі оптових ринків сільськогосподарської продукції; підтримка створення та розвитку коротких ланцюгів постачання; розвиток інноваційних логістичних підходів та методів, заснованих на сучасних цифрових технологіях.

Встановлено, що відносини між учасниками ланцюга виробництво–переробка–торгівля–споживання м'яса мають будуватися на принципах довіри, справедливості, взаємної поваги, корпоративної соціальної відповідальності.

Обґрунтовано, що зміни вимог споживачів до продуктів харчування, зокрема до м'яса, посилення конкуренції, зміни у державному регулюванні, технологічні досягнення, підвищений акцент на ефективності та стійкості, безпеці харчових продуктів впливають на зміни у бізнесі та стратегіях конкурентоспроможності, які в кінцевому підсумку приводять до трансформацій у продовольчих ланцюгах у вигляді нових та інноваційних логістичних підходів і методів.

Ключові слова: ринок м'яса, продовольчий ланцюг, ціна, врегулювання взаємовідносин, інноваційні логістичні підходи.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Постійне зростання чисельності населення світу актуалізує та потребує вирішення питання створення ефективних, стійких, безпечних і здорових систем забезпечення продуктами харчування [1]. Виробництво та розподіл продуктів харчування наразі є одними з найбільш обговорюваних та досліджуваних тем у контексті сталого розвитку.

Особливої актуальності в умовах економічної турбулентності набуває завдання забезпечення ефективного функціонування ланцюгів стратегічних товарних ринків через впровадження виважених механізмів і заходів їх регулювання [2].

Ринок м'яса є важливою складовою продовольчого ринку країни, від стабільності функціонування якого значною мірою залежать рівень життя населення та забезпечення продовольчої безпеки країни. М'ясо та м'ясні продукти належать до найважливіших продуктів харчування [3].

Інтенсифікація виробництва продукції тваринництва широко пропонується для задоволення зростаючих потреб у тваринницькій продукції та сприяння покращенню засобів щодо функціонування сільських домогосподарств [4].

Для розвитку ринку м'яса необхідні заходи щодо поліпшення ситуації в усіх сегментах продовольчого ланцюга ринку м'яса (виробництво продукції тваринництва, переробка м'ясної сировини і реалізація кінцевої продукції) [5].

Інтеграція виробництва та переробки, розподілу та споживання продуктів харчування на місцевих ринках у сільській місцевості була предметом досліджень С. Форсмана і Дж. Паананена. Якісне тематичне дослідження присвячено відносинам між сільськими постачальниками продуктів харчування та підприємствами громадського харчування у Фінляндії. До інтеграції автори підходять із погляду альтернативного ланцюга постачання продуктів харчування, наприклад, місцевої продовольчої системи [6].

Науковці з Тайланду відмічають, що ланцюг постачання свиней є довгим і нестійким до змін навколишнього середовища. Найбільш уразливою ланкою в ланцюгу є вирощування свиней. Тому вони розробили модель системної динаміки як інструмент для менеджерів, що дозволяє візуалізувати рух всього виробничого ланцюга. Цей інструмент дозволяє інтегрувати важливі чинники на кожному рівні розведення, які впливатимуть на кількість свиней на відгодівлі [7].

У статті К. Перез, де Р. Кастро, М. Фонт і Фурнолз підкреслюється складність ланцюга постачання свинини для отримання якісної продукції та демонструється, що, розглядаючи виробництво свинини як ланцюг, а не як окремі етапи, які виконують різні компанії, м'ясний сектор може легше вирішити завдання точного реагування на вимоги споживачів [8].

О. Ахумада і Дж.Р. Віллібос зосередили увагу на застосуванні моделей планування в ланцюгу постачання агропродовольчих товарів. Основний акцент було зроблено на планування виробництва та розподілу цих товарів [9].

Фінансові втрати в ланцюгу постачання свинини вивчали Джоао Г.М. Дош Рейс, Сіваніла Т. Мачадо, Родриго С. Сантос, Іреніла Де А. Наас, Роне В. Олівейра, зазначаючи, що між фермою та бойнями відбуваються втрати живої маси свиней. Неможливо проаналізувати ці втрати лише в одній ланці ланцюга. Необхідно також враховувати ціну, яку сплачує кінцевий споживач, від якої одержують винагороду всі учасники ланцюга постачання свинини [10].

Якість ланцюга постачання сільськогосподарських свіжих продуктів досліджували Ман Мохан Сіддх, Гунджан Соні, Ракеш Джайн, Мілінд Кумар Шарма, Вінод Ядав [11].

Біргіт Шульце-Ехлерс і Свен Андерс встановлювали причини за яких ланцюги постачання свинини переважно орієнтовані на масове виробництво у поєднанні з простежуваністю та безпекою харчових продуктів, тимчасом мало уваги приділяється потенційно прибутковим нішевим ринкам, орієнтованим на внутрішні ознаки якості. Використовуючи усталені аналітичні рамки гедоністичного ціноутворення та економіки транзакційних витрат, вони пропонують альтернативні стратегії сегрегації та просування органолептично диференційованої свинини [12].

Дослідники з Кіпру спробували визначити несумлінну торгівельну практику, що існує у кіпрському ланцюгу постачання продуктів харчування, оцінити її вплив на залучені зацікавлені сторони та надати рекомендації, які допоможуть перенести відповідну Директиву ЄС до національного законодавства [13].

Задоволеність цінами та лояльність виробників, значення посередників у ділових відносинах у кенійському ланцюгу постачання були об'єктом досліджень С. Мутоного, К. Бейкель, А. Гяу, С.Н. Хйортсо [14].

Ряд науковців зауважують, що індійський агропродовольчий ланцюг постачання вкрай неорганізований з погляду потоку продуктів, засобів та інформації, що призводить до низької прибутковості фермерів [15].

На інтеграції дрібних сільськогосподарських виробників до агропродовольчих ланцюгів доданої вартості зосереджувала увагу О.М. Бородіна [16].

Негативні детермінанти функціонування агропродовольчих ланцюгів в умовах пандемії COVI-19 були систематизовані О. Варченко [17].

С. Носратабаді, А. Мосаві, З. Лакнер наголошують, що споживчий попит та якість продукції є двома основними чинниками, що впливають на бізнес-моделі всіх фірм, які задіяні у ланцюгу постачання продуктів харчування, незалежно від їх становища в ланцюгу [18].

Аналіз трансмісії цін на свинину в агропродовольчому ланцюгу проведений Л. Чечурою і Л. Шобровою свідчить, що ланцюг свинини орієнтований на попит [19].

І. Лечанова, ґрунтуючись на результатах аналізу трансмісії цін, доводить асиметрію трансмісії цін у чеському ланцюгу м'ясних товарів як у напрямі пропозиції, так і попиту. Асиметрія передачі у напрямі пропозиції, тобто від фермера до споживача (особливо у разі зростання цін), може передбачати наявність ринкової влади в окремих ланок ланцюга, особливо у переробників або роздрібних продавців. Асиметрія передачі у напрямі попиту, тобто від кінцевого споживача до фермера, теж зазначається, хоча можливі причини асиметрії зовсім інші. Шок попиту (різке падіння споживчого попиту), за яким часто слідує падіння цін на споживчому рівні, може бути зумовлений загрозами безпеці харчових продуктів. Вони мають важливе значення у м'ясному товарному ланцюгу, де передбачаються підвищені ризики порушення норм безпеки харчових продуктів, особливо у зв'язку з частим поширенням хвороб тварин (таких як коров'ячий сказ, пташиний грип, ящур), що є основною причиною аналізу цінової трансмісії, орієнтованої на попит [20].

Незважаючи на значну кількість ґрунтовних публікацій із тематики агропродовольчих ланцюгів, недостатньо дослідженим залишається питання врегулювання взаємовідносин між учасниками ланцюга ринку м'яса, що потребує дослідження у цьому напрямі.

Метою роботи є дослідження, узагальнення та обґрунтування теоретичних засад і практичних підходів щодо врегулювання взаємовідносин між учасниками продовольчого ланцюга ринку м'яса.

Матеріал і методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою наукового дослідження є діалектичний метод пізнання економічних явищ, фундаментальні праці вітчизняних і зарубіжних дослідників щодо

проблем формування продовольчих ланцюгів та взаємовідносин між їх учасниками. У процесі дослідження було використано загальноприйняті методи і прийоми: індукції й дедукції, аналізу і синтезу, аналогії і порівняння, формалізації, графічний для опрацювання теоретичних положень, аналізу та обґрунтування напрямів врегулювання відносин між учасниками ланцюга виробництво–переробка–торгівля–споживання ринку м'яса і виявлення та ілюстрації тенденцій досліджуваних економічних явищ.

Результати дослідження та обговорення.

У сучасних економічних умовах розвитку України між учасниками продовольчих ланцюгів, зокрема виробниками сільськогосподарської продукції, переробними підприємствами, торговельними організаціями відсутня коректність в економічних відносинах, що впливає на рівень дохідності їх господарювання. Досить відчутно це у періоди різких змін у попиті, особливо ажіотажному та стосується підприємств роздрібною торгівлі, які найбільш наближені до кінцевого споживача [21, 22].

Формування взаємовідносин виробників, продавців і споживачів ринку м'яса можна дослідити за допомогою аналізу цінового ланцюга від виробника сільськогосподарської продукції до роздрібною торгівлі. Під час розрахунку частки кожного з учасників цінових ланцюгів за окремими видами м'яса не було враховано бюджетні пільги й дотації, що надає держава сільськогосподарським товаровиробникам, наприклад, по податку на додану вартість, із метою визначення фактичного внеску кожної ланки у новостворений продукт [23].

Частку кожного з учасників цінового ланцюга на ринку м'яса наведено на рисунку 1.

Представлені результати доводять, що за формування кінцевої ціни частка безпосередніх виробників яловичини та свинини має негативну динаміку скорочення та коливається в межах 30–40 %. Особливо критично зменшується частка участі виробників яловичини у формуванні агропродовольчого ланцюга. Зокрема у період 2012–2020 рр. їх частка скоротилася від 40,8 до 30,6 %. Водночас зросла від 18,3 до 31,6 % частка торгівлі та посередників. Меншими темпами скорочується частка виробників свинини, при цьому частка торгівлі та посередників становить 32,8–33,5 %.

Доведено, що за формування цін на яловичину, свинину та продукти їх переробки класичні механізми ринкового ціноутворення не діють, оскільки такі частки не дозволяють виробникам, зокрема, господарствам населення, активно нарощувати обсяги виробництва.

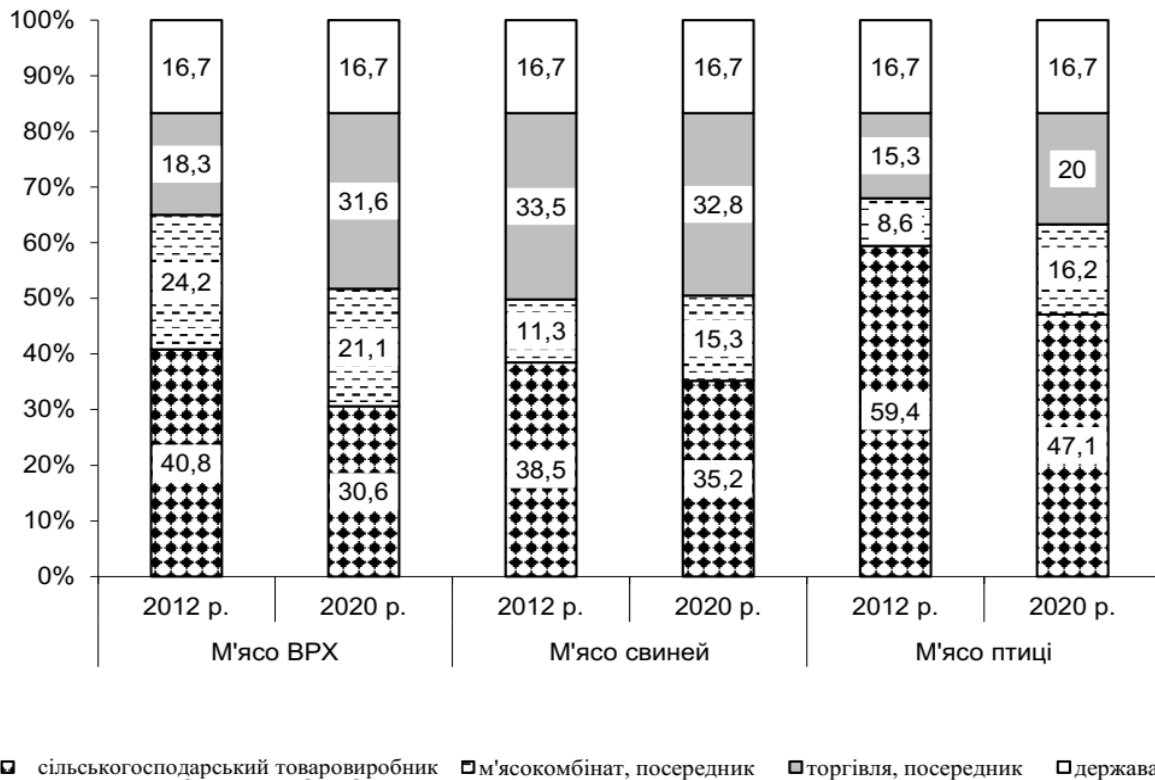

Рис. 1. Структура роздрібної ціни на основні види м'яса у 2012–2020 рр., %.

Джерело: розроблено за даними [24].

Основним чинником ціноутворення є монопольне становище окремих суб'єктів на ринку, які встановлюють «правила гри». Ціни на яловичину та свинину у роздрібній мережі є високими, а власники великої рогатої худоби та свиней (основні товаровиробники) продовжують скорочувати поголів'я [25]. Це вказує на недосконалість механізму ціноутворення та нееквівалентний розподіл доходів між суб'єктами ланцюга: виробництво–переробка–торгівля–споживання на ринку м'яса (див. рис. 1), де найбільш незахищеними залишаються основні виробники продукції – господарства населення, які без об'єднання не в змозі поодиначі відстоювати свої інтереси.

Водночас, значно кращу ситуацію спостерігаємо з м'ясом птиці, де частка виробників сягала 47,1–59,5 %, що дозволило їм суттєво наростити поголів'я птиці та збільшити обсяги виробництва. Значно більша частка виробників у роздрібній ціні м'яса птиці пояснюється вертикальною інтеграцією та замкнутим циклом виробництва, коли і виробником, і переробним підприємством є Агрохолдинг, здійснюючи

реалізацію кінцевої продукції через фірмові магазини та ларки. Наразі і у цьому агроподовольчому ланцюгу відбувається перерозподіл участі окремих ланок.

Представлені результати дозволяють сформулювати висновок, що роль посередників на ринку м'яса України є неформальною та неконтрольованою, проте значущою. Первинні виробники, насамперед великої рогатої худоби та свиней мають обмежений доступ до ринку та ізольовані від основних споживачів через значні матеріально-технічні та транспортні витрати. Вони часто уникають цих витрат безпосередньо, продаючи худобу посередникам.

Оцінивши цінову ситуацію на ринку м'яса за основними його видами та цінові ланцюги основних видів м'яса, встановлено, що у ланцюгах виробництво–переробка–торгівля–споживання ринку м'яса існує залежність між динамікою змін цінової ситуації та наближеністю до кінцевого споживача. Виявлено, що зростання цін на сільськогосподарську сировину зумовлює відповідне зростання у наступних ланках переробки та торгівлі кінцевою продукцією [22].

У зв'язку з нестабільним курсом долара і спровокованим ажіотажним попитом у 2019–2020 рр. в ланці роздрібною торгівлі відбулося зростання цін, що є пропорційним до збільшення витрат на закупівлю сировини переробними підприємствами та відповідно оптово-відпускних цін. Це створило надмірну маржу, яка спричинила нерівні умови функціонування усіх учасників продовольчого ланцюга ринку м'яса. Для роздрібною торгівлі характерна ситуація, за якої продаж у цій ланці відбувається щоденно та відповідно є можливість реагувати на ажіотажний попит покупця підвищенням роздрібних цін. Ця ланка вигідно користується даною ситуацією. Водночас, тривалість періоду вирощування худоби та птиці об'єктивно позбавляє сільськогосподарських товаровиробників можливості аналогічно реагувати на економічну ситуацію [21].

За наявних умов виробники м'яса змушені шукати канали збуту на стихійних ринках або продавати її посередникам прямо з двору. Остання схема ділових стосунків упродовж кількох років набула особливого поширення, проте на цьому неофіційному каналі збуту втрачає і держава, і виробник.

Виявлено, що на ринку м'яса спостерігаються факти, коли торговельні фірми висувають фінансові вимоги до виробників продукції, вимагаючи від своїх потенційних партнерів сплатити так звану «плату за вхід», що стягується за розміщення товарів у магазинах мережі, плату за кожну товарну позицію, «плату за полицю» – за розміщення товарів на найвигідніших місцях. Досі неврегульованими питаннями залишаються терміни розрахунку за продукцію. Наявні відстрочення платежів за поставлену та реалізовану продукцію, які зазвичай є вимогою торговельників за укладення договорів на постачання.

Строк здійснення розрахунків між торговельними організаціями й переробними підприємствами, зокрема за поставлену м'ясну та молочну продукцію, становить 25–45 днів, в окремих випадках – до 60 днів із дня поставки продукції або за фактичною реалізацією продукції. Законодавче обмеження цього терміну створює проблему вимивання обігових коштів переробних підприємств. Існуючий нині термін створює проблему розрахунків із сільськогосподарськими товаровиробниками.

Отже, неузгодженість економічних відносин між учасниками ланцюга виробництва–переробка–торгівля–споживач ринку м'яса впливає як на забезпеченість м'ясопереробних підприємств сировиною, так і на формування цін, які б задовольняли всіх учасників та є причиною незадовільної цінової ситуації на м'ясо.

Самостійно вийти із ситуації, що склалася, товаровиробники продукції, особливо ті що вирощують велику рогату худобу, неспроможні. Саме тому за вирішення цієї проблеми необхідно враховувати інтереси і товаровиробників, і переробників м'ясної продукції. Зокрема, розвиток ринку м'яса великої рогатої худоби практично залежить від політики уряду щодо нього. Можна передбачити, що в країні і надалі відбуватиметься скорочення поголів'я великої рогатої худоби та обсягів внутрішнього виробництва яловичини і телятини до тих пір, доки не будуть створені рівні умови для господарювання всіх учасників м'ясного ринку [26].

Вбачаємо, що за цих умов основний вихід – це відновлення кооперативних зв'язків між господарствами населення та переробними підприємствами з вирощування і відгодівлі молодняку великої рогатої худоби та свиней за активної участі державних та місцевих органів влади, формування обслуговуючих кооперативів як з'єднувальної ланки між товаровиробником та переробником [27].

Доведено, що таке поєднання економічних інтересів може принести наступні економічні та соціальні вигоди:

1. Мінімізація залучення інвестиційних ресурсів у високоризикові галузі тваринництва. На сьогодні з урахуванням складних політичних та економічних процесів вкладати кошти в інвестиційні проекти з терміном окупності понад 1 рік є надзвичайно ризиковано. Встановлення кооперативних зв'язків із господарствами населення потребує лише вкладення коштів у придбання молодняку худоби.

2. Створення в країні доданої вартості через ефективне використання фуражного зерна основними виробниками продукції тваринництва. В Україні залежно від регіонів частка фуражного зерна коливається в межах 50–75 % від величини валового збору зернових. Відродження кооперативних зв'язків по відгодівлі сільськогосподарських тварин дало б змогу придбати значну кількість фуражного зерна, яка спрямовувалася б на корм сільськогосподарським тваринам.

3. Економічна зацікавленість сільськогосподарських, переробних та торговельних структур ринку м'яса в реалізації кооперативних зв'язків із господарствами населення. Економічна вигода для сільськогосподарських підприємств проявляється в отриманні доходу у вигляді дотацій за реалізацію великовагової худоби та свиней, приросту поголів'я сільськогосподарських тварин та у вигляді економії витрат на вирощування тваринницької

продукції. Переробні та торгівельні підприємницькі структури будуть мати гарантовану високоякісну сировину і продукцію.

4. Акцент на екологічності продукції. Більшість господарств населення консервативні щодо впровадження нових інтенсивних технологій вирощування та відгодівлі сільськогосподарських тварин, тобто здійснюють відгодівлю без застосування різноманітних стимуляторів росту. Як свідчить закордонний досвід, рівень цін на худобу, птицю та м'ясо отримане без використання стимуляторів росту та антибіотиків значно вищий, ніж за використання елементів інтенсивної технології відгодівлі сільськогосподарських тварин.

5. Нарощування поголів'я свиней та великої рогатої худоби загалом по Україні.

6. Часткова зайнятість сільського населення. Розвиток кооперативних зв'язків дав би змогу залучити тимчасово безробітних сільських жителів і частково зняти соціальну напругу на селі.

7. Додатковий дохід для господарств населення. Для більшості господарств населення такий вид кооперативних зв'язків сприяв би отриманню додаткових грошових доходів [27].

Створення стійких зв'язків між дрібно-товарними виробниками і підприємствами агропродовольчої індустрії гарантує останнім сталий розвиток їхнього бізнесу, а сільським домогосподарствам – доступ до вигідних ринків [16].

Слід акцентувати увагу, що саме контрактна форма є основною у США між фермерами, які вирощують худобу та м'ясопереробними підприємствами. Крім цього, Служба сільськогосподарського маркетингу Міністерства сільського господарства США керує Програмою поширення фермерського ринку та фінансує проекти, які розвивають, координують і створюють прямі ринки від виробника до споживача. Мета цієї програми та подібних проєктів – допомогти збільшити доступ споживачів до продукції місцевого виробництва. Дрібні фермери у США можуть реалізувати живу худобу через аукціони живої худоби, а продукти забою – на фермерських роздрібних ринках.

Більшість держав-членів Європейського Союзу, але не всі з них, мають особливі національні правила, що захищають виробників сільськогосподарської продукції від недобросовісної торгової практики, що спостерігається в ділових відносинах у ланцюгу постачання сільськогосподарської продукції і продуктів харчування до споживача. Відносини між усіма учасниками ланцюга виробництво–пе-

реробка–торгівля–споживання сільськогосподарської продукції, зокрема м'яса, у країнах Європейського Союзу регулюються укладеними справедливими договорами або ініціативами саморегулювальних організацій (кооперативами та іншими об'єднаннями виробників).

На законодавчому рівні у країнах Європейського Союзу чітко і послідовно здійснюється політика щодо забезпечення справедливих доходів для фермерів, більш ефективного функціонування ланцюга постачання продуктів харчування та усунення у ньому дисбалансів.

Вбачаємо доречним відмітити важливі положення Директив ЄС. Зокрема, головне значення в забезпеченні продовольчої безпеки і належного функціонування ланцюга постачання харчових продуктів мають збалансовані відносини між усіма учасниками ланцюга виробництво–переробка–торгівля–споживання сільськогосподарської продукції, зокрема м'яса, вільна та справедлива конкуренція, свобода укладання контрактів і суворе та ефективне забезпечення дотримання відповідного законодавства, що дозволяє захистити всіх економічних суб'єктів в ланцюгу постачання харчових продуктів, незалежно від географічного положення [28].

Усі учасники ланцюга виробництво–переробка–торгівля–споживання ринку м'яса, повною мірою та послідовно мають забезпечувати дотримання закону про конкуренцію, правил про недобросовісну конкуренцію та антимонопольних правил і, зокрема, застосовувати суворі покарання за зловживання домінуючим становищем в ланцюгу постачання продуктів харчування.

Із метою залучення м'ясопереробних підприємств до участі в кооперативних зв'язках по вирощуванню та відгодівлі сільських тварин з господарствами населення необхідно, щоб держава виділяла пільгові кредити на придбання молодняку ВРХ та свиней, а також на придбання корму. У переробних підприємств утворилася б надійна сировинна зона, що дало змогу частково відмовитись від використання імпортної сировини [27].

Наразі активним є формування територіальних брендів та крафтових виробництв як джерел наповнення бюджетів територіальних громад. Доцільним було б долучитися до цього процесу об'єднаним територіальним громадам, зокрема, з виробництва органічного м'яса, брендів видів м'яса та ковбас. Варто наголосити, що у країнах ЄС крафтове виробництво є досить поширеним. Різноманітна продукція (від випічки, сиру, вина до ковбасок та копченого м'яса) характеризується високою

якістю та унікальним смаком. Для України це новинка. Ця ніша ринку м'яса лише починає розвиватись. Однак вже маємо яскраві приклади розвитку крафтового виробництва, що спеціалізується на виготовленні м'ясопродуктів. Зокрема, «Димне м'ясо від Тараса» у м. Києві. П'ять років тому Тарас Парандій заснував компанію, що спеціалізується на виготовленні копченого м'яса. Асортимент досить широкий – від бекону до качки та ексклюзивного телячого язика, понад 40 товарних позицій, які можна придбати безпосередньо у виробника, у мережах «Сільпо», «Novus», «Auchan», «Winetime» чи замовити доставку. У крафтовому виробництві застосовується стара технологія копчення на дровах. Виробництво фактично побудоване на технології handmade. Такий спосіб виготовлення та смак досить відрізняються від промислових копченостей. Навіть упаковка продуктів унікальна – дерев'яні коробки [29].

Агрохолдинг МХП у 2020–2021 рр., відкрив 70 магазинів своєї торгової мережі «М'ясомаркет». Це не лише поява на ринку ритейлу магазинів нового формату, а також і створення невеличких острівців позитивних емоцій, де якісний сервіс і доброзичливе ставлення – один з основних пріоритетів, акцентують у МХП. Розвиток франчайзингової мережі «М'ясомаркет», а також інших гастрономічних форматів МХП – DönerMarket та гастро-студії «Секрети Шефа» – є практичними кроками втілення стратегії щодо трансформації компанії з сировинної на кулінарну» [30].

Академік О.М. Шпичак дотримується позиції, що для розв'язання економічно-організаційних неузгодженостей у взаємовідносинах між учасниками продовольчих ланцюгів необхідно створювати узгоджувальні комісії цін, витрат і доходів у процесі руху продукції від виробника сировини до кінцевого споживача. Економічна сутність цього питання ґрунтується на тому, що кожен із учасників продуктового ланцюга виробництво–переробка (заготівля)–торгівля безпосередньо заінтересований у співпраці й має місце комплексне бачення, що успіх кожного з них залежить від спільної узгодженості дій, ефективне функціонування однієї ланки є запорукою повноцінного функціонування суміжних ланок [21].

О.А. Козак та Л.М. Малік зазначають, що «інститут міжгалузевих відносин найефективніше реалізується через створення різних типів добровільних інтегрованих об'єднань, які забезпечують прямий зв'язок між їхніми учасниками, сприяють скороченню витрат та збільшенню прибутків, формують економічну

й фінансову стійкість усієї структури, протидіють негативним впливам ринкових процесів і в кінцевому підсумку забезпечують еквівалентність обміну в аграрній сфері» [31].

Удосконалення процесу ціноутворення, на думку І. Яціва і С. Яціва, передбачає створення сприятливих умов для розвитку підприємницької діяльності, що дасть змогу збільшити кількість партнерів сільськогосподарських підприємств, задіяних у процесі реалізації їх продукції. Йдеться про розвиток інституту посередників, розгортання діяльності збутових чи багатофункціональних обслуговуючих кооперативів, гуртових ринків та інших елементів ринкової інфраструктури. Конкуренція між посередниками, наявність у сільськогосподарських підприємств можливостей вибрати вигідний канал реалізації продукції, усунення негативних наслідків моносонії в системі її збуту дасть змогу створити ринкове середовище, в якому в процесі ціноутворення не буде явних перекосів на користь однієї зі сторін [32].

Одним із напрямів усунення посередників між учасниками продовольчого ланцюга виробництво–переробка–торгівля–споживання на ринку м'яса вбачаємо створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Новостворені підприємства активізують конкуренцію на ринку м'яса та відбудеться усунення стихійних посередницьких структур, які нині закупають вироблену продукцію у сільського населення. Вважаємо, що підприємницька діяльність виробників м'яса буде успішною на ринку, якщо вони братимуть участь не лише в ланці виробництво, а скористаються вигодами інших ланок завдяки об'єднанню на кооперативних засадах із іншими учасниками ринку з метою переробки і продажу продукції.

Цілоком поділяємо позицію О.М. Бородіної що об'єднання дрібних агровиробників може бути єдиною потужною організацією, здатною впливати на рівень цін як під час закупівлі значних обсягів ресурсів та послуг, так і за реалізації великих партій товарів, що підвищує захищеність фермерів стосовно змін цінової кон'юнктури та, на противагу відокремленому фермеру, дає можливість розробляти довгострокові стратегії розвитку для об'єднання. Принципи, за якими функціонують кооперативні та інші господарські некомерційні маркетингові об'єднання, забезпечують їх членам рівні умови доступу до ринків товарів та послуг. Господарства, різні за розміром земельних ділянок, рівнем дохідності, професійної підготовки тощо, мають рівні можливості вступу до такого об'єднання і, ставши його

членами та клієнтами, одержують справедливу вигоду пропорційно своїй участі у кооперативній діяльності [33].

Наявність на ринку м'яса сільськогосподарських кооперативних та інших некомерційних об'єднань не дозволить посередникам та великим підприємствам монопольно встановлювати ціну на продукції. Отже, вони захищатимуть споживчий ринок від цінових стрибків та розширять купівельну спроможність пересічних споживачів.

Ще одним із напрямів врегулювання взаємовідносин у ланцюгу просування м'яса від виробника до споживача у багатьох країнах світу є створення та функціонування мережі оптових ринків сільськогосподарської продукції. Уникненню зловживань під час руху продукції від виробника до споживача сприятиме створення оптових ринків сільськогосподарської продукції. На сьогодні є певний ціновий конфлікт споживача та виробника. На оптових ринках можна побачити реальну ціну на сільськогосподарську продукцію. На них не слід пускати перекупників, які заповнили продовольчі ринки у багатьох українських містах [34].

Ринок м'яса характеризується великою кількістю ланок у ланцюгу виробництво–переробка–торгівля–споживання, які відокремили виробника від споживача.

Група дослідників зазначила, що більшість обсягів продажу та розподілу продуктів харчування здійснюється довгими традиційними ланцюгами постачання, в межах яких продукти переміщуються від виробників до кінцевих споживачів. Проте через це продовольчі системи організовані у такий спосіб, що «відключають» виробників від споживачів [35].

Така ситуація загострює ряд проблем: значна кількість харчових відходів, продовольча безпека, збитки навколишньому середовищу, несправедливий розподіл доданої вартості та прибутку між учасниками ланцюгу та ін., а також дати підстави для підвищення інтересу до якості продуктів харчування, продуктів харчування місцевого виробництва та методів виробництва продуктів харчування.

Однак, поширений останнім часом здоровий спосіб життя набуває світового масштабу та передбачає здорове харчування. Тобто споживачі хочуть мати продукти харчування без бруду, консервантів, антибіотиків, бачити процес створення продукту, а це орієнтує на короткі продуктові ланцюги та віддаляє від транснаціональних торгівельних мереж. Споживачі в усьому світі бажають споживати їжу з «обличчям», і все більше надають перевагу придбанню продуктів харчування через корот-

кі продуктові ланцюги на локальних (місцевих) ринках чи мережу Інтернет [33].

Отже, інтерес до ланцюгів постачання продуктів харчування, відмінних від традиційних, швидко зріс. Були створені нові харчові ланцюги, ключовими елементами яких є скорочення харчового ланцюга та підкреслення відносин між виробником та споживачем [36].

Політики та особи, які приймають рішення, мають прагнути до зміцнення ролі та переговорної позиції малих підприємств у ланцюгу постачання продовольства. Це може бути досягнуто завдяки розвитку ефективних організацій виробників, коротких ланцюжків поставок продовольства, міжгалузевих організацій та стратегічних партнерств [37].

Відповідно до Постанови № 1305/2013 Європейського Парламенту та Ради від 17 грудня 2013 р. «Про підтримку розвитку сільських районів Європейським сільськогосподарським фондом для розвитку сільських районів (EAFRD) і скасування Постанови Ради (ЄС) № 1698/2005», короткий ланцюг постачання – це ланцюг постачання за участю обмеженої кількості економічних операторів, зобов'язаних співпрацювати, що забезпечує економічний розвиток місцевості, тісні географічні та соціальні відносини між виробниками, переробниками та споживачами [38].

Короткі ланцюги постачання продовольства привернули значну увагу дослідників, особливо в Європі, де вони все частіше оновлюються та реконфігуруються через мінливі споживчі очікування і попит. Вони включають широкий спектр ринкових ініціатив, зокрема прямі продажі на фермах, сільське господарство за підтримки спільноти, фермерські ринки, фермерські магазини, прямі поставки від фермера до роздрібного продавця, схеми закупівель їдалень або ресторанів, а також цифрові платформи, що пропонують відомі фермерські продукти [35].

Пандемія Covid-19 внесла свої корективи у життя населення та економіки всього світу. Загроза захворіти і обмеження в переміщенні та торгівлі актуалізували як виробників, переробників, торговців, так і споживачів до пошуку можливих варіантів задоволення своїх інтересів щодо придбання продуктів харчування, зокрема м'яса.

Для прикладу, поява Covid-19 у Сполучених Штатах створила серйозні проблеми для всіх сегментів ланцюга постачання м'яса, але особливо для виробників та споживачів. Починаючи з квітня 2020 р. спалахи COVID-19 на м'ясокомбінатах призвели до значних переробів у роботі та створили проблеми надви-

робництва та низьких цін для тваринників. Ці збої тимчасово скоротили виробництво м'яса, що зумовило підвищення цін для споживачів та обмежило купівлю м'яса деяких домогосподарств. Споживачі також перемістили закупівлі м'яса із мережі громадського харчування в роздрібні магазини, що створило проблеми з логістикою в ланцюгу постачання та вплинуло на оптові і роздрібні ціни. Виробництво м'яса продовжувало відставати від рівня 2019 р. навіть після того, як заводи знову відкрилися. Отже, зміна моделей споживання може мати значні наслідки для ланцюгів постачання [39].

Одним із нових напрямів урегулювання взаємовідносин між учасниками продовольчого ланцюга виробництво–переробка–торгівля–споживання ринку м'яса в умовах пандемії Covid-19 стали онлайн-продажі та онлайн-покупки, е-комерція з використанням різноманітних засобів. Зокрема, учасники ринку м'яса (сільськогосподарські виробники, переробники, оптові та роздрібні торговці) почали продавати свою продукцію безпосередньо споживачам через мережу Facebook, мережі мобільних телефонів створюючи групи у Вайбер та WhatsApp, створюючи власні Інтернет сайти. Необхідно зазначити, що ці зміни почалися ще до пандемії, однак стрімко прискорилися у 2020 р. надаючи нові можливості для малого та середнього продовольчого бізнесу та посередників у доставці.

Цифровізація радикально змінює традиційні продовольчі ланцюги. Моделі електронної комерції та Інтернет вважаються важливими чинниками, що спонукають учасників ринку м'яса вводити новації у свої бізнес-моделі.

Висновки. Узагальнюючи зазначене доцільно сформулювати висновок, що питання формування і трансформації продовольчих ланцюгів наразі є одними з найбільш обговорюваних і досліджуваних іноземними та вітчизняними науковцями.

Формування взаємовідносин виробників, продавців і споживачів вітчизняного ринку м'яса було досліджено через аналіз цінового ланцюга. Обґрунтовано, що за формування кінцевої ціни частка безпосередніх виробників яловичини і свинини має негативну динаміку скорочення та коливається в межах 30–40 %. Значно більша частка виробників у роздрібній ціні м'яса птиці (47,1–59,5 %) пояснюється вертикальною інтеграцією та замкнутим циклом виробництва.

Доведено, неузгодженість економічних відносин між учасниками ланцюга виробництво–переробка–торгівля–споживач ринку м'яса впливає як на забезпеченість м'ясоперероб-

них підприємств сировиною, так і на формування цін, які б задовольняли всіх учасників та є причиною незадовільної цінової ситуації на м'ясо.

Узагальнення теоретичних, методологічних та практичних засад щодо функціонування продовольчого ланцюга виробництво–переробка–торгівля–споживання ринку м'яса, аналіз та оцінка участі кожної з ланок та вивчення міжнародного досвіду дозволили виокремити ряд напрямів врегулювання взаємовідносин між ними, що передбачають збільшення частки участі сільськогосподарського виробника:

- укладання справедливих та ефективних договорів між учасниками ринку м'яса;

- створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та інших об'єднань виробників;

- формування та функціонування мережі оптових ринків сільськогосподарської продукції;

- підтримка створення та розвитку коротких ланцюгів постачання;

- розвиток інноваційних логістичних підходів та методів, заснованих на сучасних цифрових технологіях.

Встановлено, що відносини між учасниками ланцюга виробництво–переробка–торгівля–споживання ринку м'яса мають будуватися на принципах довіри, справедливості, взаємної поваги, корпоративної соціальної відповідальності. Необхідною умовою побудови взаємної довіри між учасниками ланцюга виробництво–переробка–торгівля–споживання ринку м'яса є дотримання принципів свободи та справедливості укладення договорів і взаємовигідних відносин; корпоративна соціальна відповідальність найбільшого з учасників, щоб обмежити його переваги під час переговорів і пошук рішення, яке буде прийнятним для всіх.

Обґрунтовано, що зміни вимог споживачів до продуктів харчування, зокрема до м'яса, посилення конкуренції, зміни у державному регулюванні, технологічні досягнення, підвищений акцент на ефективності та стійкості, безпеці харчових продуктів впливають на зміни у бізнесі та стратегіях конкурентоспроможності, які в кінцевому підсумку приводять до трансформації у продовольчих ланцюгах у вигляді нових та інноваційних логістичних підходів і методів, заснованих насамперед на сучасних цифрових технологіях. Такі інноваційні логістичні рішення дозволяють розвивати бізнес, забезпечуючи гнучкість та оперативну реакцію ринку в умовах зростаючої конкуренції.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. IT digital value chain connecting research, innovation and deployment. In *Digitising the Industry: Internet of Things Connecting the Physical, Digital and Virtual Worlds* / O. Vermesan et al. River Publishers Series in Communications, 49. River Publishers: Gistrup, Denmark, 2016.
2. Nishchayana O.V. Tax regulation of flow processes in the chain of the Ukrainian market of grain and bread products. *Economics: time realities. Scientific journal*. 2021. No. 1 (53). P. 5–13. DOI: 10.15276/ETR.01.2021.10.
3. Копитець Н.Г., Волошин В.М. Сучасний стан та тенденції ринку м'яса. *Економіка АПК*. 2020. №6. С. 59–68. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202006059>
4. Impact of intensification of various livestock production in small-scale live stock systems / H.M.J. Udo, et al. *Livestock*. 2011. No. 139. P. 22-29. DOI: 10.1016/j.livsci.2011.03.020.
5. Lupenko Yu.O., Kopytets N.Hr., Voloshyn V.M. Structural changes in the meat market. *BIO Web-Conferences*. 2021. Vol. 36, 08006. DOI: <https://doi.org/10.1051/bioconf/20213608006>.
6. Forsman S., Paananen J. Local food supply chain: a case of rural food processing firms and catering business in Finland. Urban areas rural areas and recycling the organic way for ward? *Proceedings from NJF seminar No 327*. 2001. P. 71–80.
7. System dynamics modelling of an integrated pig production supply chain / Piewthongngam Kullapapruk, et al. *Biosystems Engineering*. 2014. Vol. 127. P. 24–40. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.biosystemseng.2014.08.007>.
8. Perez C., deCastro R. and Font i Furnols M. The pork industry: a supply chain perspective. *British Food Journal*. 2009. Vol. 111. No. 3. P. 257–274. DOI: <https://doi.org/10.1108/00070700910941462>.
9. Ahumada O. and Villalobos J.R. Application of planning models in the agri-food supply chain: a review. *European Journal of Operational Research*. 2009. Vol. 196. No. 1. P. 1–20.
10. Financial losses in pork supply chain: a study of the pre-slaughter handling impacts. / Joao G. M. Dos Reis et al. *Eng. agric.* 2015. No 35 (1). DOI: <https://doi.org/10.1590/1809-4430-Eng.Agric.v35n1p163-170/2015>.
11. Agri-fresh food supply chain quality: a literature review / Man Mohan Siddh et al. *Industrial Management & Data Systems*. 2017. Vol. 117. Iss. 9. P. 2015-2044. DOI: 10.1108/IMDS-10-2016-0427
12. Birgit Schulze-Ehlers and Sven Anders. Towards consumer-driven meat supply chains: opportunities and challenges for differentiation by taste. *Agriculture and Food Systems*. February 2018. Vol. 33. Special Issue 1: Value Chain Development and Impacts. P. 73–85. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1742170517000059>.
13. Markou M., Stylianou A., Marianthi G., Adamides G. Identifying business-to-business unfair trading practices in the food supply chain: the case of Cyprus. *New Medit*. 2020. No. 19(1). P. 19–34.
14. Price satisfaction and producer loyalty. The role of mediators in business to business relationships in Kenya mango supply chain / S. Mutonyi et al. *British Food Journal*. 2016. No. 118(5). P. 1067–1084.
15. Strategic analysis of the Indian agri-food supply chain / S. Meena et al. *Business*. 2019. No. 1. DOI: 10.1007/S12597-019-00380-5.
16. Бородина О.М. Інтеграція дрібних сільськогосподарських виробників до агропродовольчих ланцюгів доданої вартості: методологічні підходи та емпіричні дослідження. *Економіка і прогнозування*. 2014. № 2. С. 73–83.
17. Варченко О.О. Особливості формування агропродовольчих ланцюгів на зовнішніх ринках. *Економіка та управління АПК*. 2021. № 1. С. 14–27. DOI: [doi: 10.33245/2310-9262-2021-162-1-14-27](https://doi.org/10.33245/2310-9262-2021-162-1-14-27).
18. Nosratabadi S., Mosavi A., Lakner Z. Food Supply Chain and Business Model Innovation. *Foods*. 2020. No. 9(2). DOI: 10.3390/foods9020132.
19. Čechura L., Šobrová L. The price transmission in pork meat agri-food chain. *Agric. Econ. Czech*, 2008. No. 54. P. 77–84. DOI: <https://doi.org/10.17221/272-AGRICECON>.
20. Lechanová I. The transmission process of supply and demand shocks in Czech meat commodity chain. *Agric. Econ. Czech*, No. 52. P. 427-435. DOI: <https://doi.org/10.17221/5046-AGRICECON>.
21. Шпичак О.М. Економіко-організаційні неузгодженості взаємовідносин у продуктових ланцюгах в умовах інфляційно-девальваційних процесів: напрями врегулювання. *Економіка АПК*. 2015. № 6. С. 85–95.
22. Методичні положення щодо функціонування системи економічних важелів підвищення споживчої вартості сільськогосподарської продукції та продовольства / О.М. Шпичак та ін. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2020. 72 с.
23. Боднар О. В., Козак О. А., Копитець Н. Г. Напрями врегулювання взаємовідносин виробників, продавців і споживачів соціально-значимих продуктів харчування. *Економіка АПК*. 2014. № 2. С. 42–50.
24. Лупенко Ю.О., Шпичак О.М., Пашко С.О. та ін. Методичні рекомендації щодо оцінки цінних продовольчих ланцюгів. К.: ННЦ «ІАЕ», 2021. 65 с.
25. Розвиток м'ясо продуктового підкомплексу України: монографія / М. В. Гладій та ін.; за ред. М. В. Гладія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2012. 354 с.
26. Копитець Н.Г. Аналіз цінової ситуації на ринку м'яса великої рогатої худоби. *Економіка АПК*. 2020. №11. С. 52–60. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011060>.
27. Копитець Н.Г., Свиноус І.В. Інтеграційні зв'язки особистих селянських господарств з переробними підприємствами в умовах формування ринкових відносин. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2008. Т. 1. С. 125-128.
28. Directive (EU) 2019/633 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on unfair trading practices in business-to-business relationships in the agricultural and food supply chain. URL : <https://>

eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019L0633&qid=1628667690232.

29. Димне м'ясо від Тараса. Тарас Парандій URL : <https://dymne.com.ua>.

30. Івасюк П. В Україні вже 70 "М'ясомаркетів" МХП: що необхідно знати про цю торгову мережу. 4 червня 2021. URL : <https://www.unn.com.ua/uk/news/1931472-v-ukrayini-vzhe-70-myasomarketiv-mkhp-scho-neobkhidno-znati-pro-tsyu-torgovumerezhu>

31. Козак О.А., Малік Л.М. Формування міжгалузевих відносин та еквівалентність обміну в аграрній сфері. Економіка АПК. 2012. № 8. С.17–21.

32. Яців І., Яців С. Формування цін на сільськогосподарську продукцію як чинник розвитку аграрного сектору економіки. Аграрна економіка. 2015. Т. 8. № 1–2. С. 24–31.

33. Аграрна політика для селянських фермерських господарств та їх об'єднань: світовий досвід для України: монографія / за ред. О.М. Бородіної. Київ: ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2021. Ч. 1. 275 с.

34. На оптових ринках можна побачити реальну ціну на сільськогосподарську продукцію. Прес-служба Мінагрополітики. 18 жовтня 2013 року . URL: <https://minagro.gov.ua/news/na-optovikh-rinkakh-mozhna-pobachiti-realnu-tsinu-nasilgospproduktsiyu>

35. Short Food Supply Chains and Local Food Systems in the EU. A State of Play of Their Socio-Economic Characteristics / M. Kneafsey et al. Joint Research Center: Seville, Spain, 2013. URL : <http://ipts.jrc.ec.europa.eu/publications/pub.cfm?id!46279>.

36. Fondse M. Grown Close to Home: A Typology of Short Food Supply Chain Business Models in The Netherlands. Master's Thesis. Wageningen. The Netherlands. 2012.

37. Markou M., Stylianou A., Marianthi G., Adamides G. Identifying business-to-business unfair trading practices in the food supply chain: the case of Cyprus. *New Medit.* 2020. No. 19(1). P. 19–34.

38. Regulation (EU) No 1305/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and repealing Council Regulation (EC) No 1698/2005. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02013R1305-20210625&qid=1628679479584>.

39. Cowley Cortney. COVID-19 Disruptions in the US Meat Supply Chain. Main Street Views. Federal Reserve Bank of Kansas City. 2020. URL : <https://www.kansascityfed.org/agriculture/ag-outlooks/COVID-19-US-Meat-Supply-Chain>.

REFERENCES

1. Vermesan O., Friess P., Guillemain P., Serrano M., Bouraoui M., Freire L.P., Kallstenius T., Lam K., Eisenhaure M., Moessner K., et al. (2016). IT digital value chain connecting research, innovation and deployment. In *Digitising the Industry: Internet of Things Connecting the Physical, Digital and Virtual Worlds*. River Pub-

lishers Series in Communications, 49; River Publishers: Gistrup, Denmark.

2. Nikishyna O.V. (2021). Tax regulation of flow processes in the chain of the Ukrainian market of grain and bread products. *Economics: timereality. Scientific journal.* No. 1 (53), pp. 5-13. DOI: 10.15276/ETR.01.2021.10.

3. Kopytec, N.H., Voloshyn, V.M. (2020). Suchasnyi stan ta tendentsii rynku miasa [Current state and trends of the meat market]. *Ekonomika APK [Ekonomika APK]*. No. 6, pp. 59–68. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202006059>.

4. Udo H.M.J., et al. (2011). Impact of intensification of various livestock production in small-scale livestock systems. *Livestock.* No. 139. pp. 22-29. DOI: 10.1016/j.livsci.2011.03.020.

5. Lupenko Yu.O., Kopytets N.Hr., Voloshyn V.M. (2021). Structural changes in the meat market. *BIO Web Conferences.* Vol. 36, 08006. DOI: <https://doi.org/10.1051/bioconf/20213608006>.

6. Forsman S., Paananen J. (2001). Local food supply chain: a case of rural food processing firms and catering business in Finland. Urban areas rural areas and recycling the organic way forward? *Proceedings from NJF seminar.* No 327, pp. 71-80.

7. Kullapapruk Piewthongngam, Prasert Vijitnopparat, Supachai Pathumnakul, Sawvapark Chumpatong, Monchai Duangjinda. System dynamics modelling of an integrated pig production supply chain. *Biosystems Engineering.* 2014. Vol. 127, pp. 24-40. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.biosystemseng.2014.08.007>.

8. Perez C., deCastro R. and Font i Furnols M. (2009). The pork industry: a supply chain perspective. *British Food Journal.* Vol. 111. No. 3, pp. 257-274. DOI: <https://doi.org/10.1108/00070700910941462>.

9. Ahumada O. And Villalobos J.R. (2009). Application of planning models in the agri-food supply chain: a review. *European Journal of Operational Research.* Vol. 196. No. 1, pp. 1-20.

10. Joao G. M. Dos Reis, Sivanilza T. Machado, Rodrigo C. Santos, Irenilza De A. Naas, Rone V. Oliveira. (2015). Financial losses in pork supply chain: a study of the pre-slaughter handling impacts. *Eng. agric.* No. 35 (1). DOI: <https://doi.org/10.1590/1809-4430-Eng.Agric.v35n1p163-170/2015>.

11. Man Mohan Siddh, Gunjan Soni, Rakesh Jain, Milind Kumar Sharma, Vinod Yadav. (2017). Agri-fresh food supply chain quality: a literature review. *Industrial Management & Data Systems.* Vol. 117. Iss. 9, pp. 2015-2044. DOI: 10.1108/IMDS-10-2016-0427.

12. Birgit Schulze-Ehlers and Sven Anders. (2018). Towards consumer-driven meat supply chains: opportunities and challenges for differentiation by taste. *Agriculture and Food Systems.* February. Vol. 33. Special Issue 1: Value Chain Development and Impacts. pp. 73-85. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1742170517000059>.

13. Markou M., Stylianou A., Marianthi G., Adamides G. (2020). Identifying business-to-business unfair trading practices in the food supply chain: the case of Cyprus. *New Medit.* No. 19(1), pp. 19-34.

14. Mutonyi S., Beukel K., Gyau A., Hjortso C.N. (2016). Price satisfaction and producer loyalty. *The*

roleo fine diator sin business to business relation ships in Kenyan mango supply chain. *British Food Journal*. No. 118(5), pp. 1067-1084.

15. Meena S., Meena S. D., Pratap Saurabh, Patidar R., Daultani Y. (2019). Strategic analysis of the Indian-agri-food supply chain. *Business*. No. 1. DOI:10.1007/S12597-019-00380-5.

16. Borodina O.M. (2014). Intehratsiia dribnykh silskohospodarskykh vyrobnykiv do ahprodovalchyykh lantsiuhiv dodanoi vartosti: metodolohichni pidkhody ta empirychni doslidzhennia [Integration of small agricultural producers into agri-food value chains: methodological approaches and empirical research]. *Ekonomika i prohnozuvannia [Economics and forecasting]*. No. 2. Pp. 73-83.

17. Varchenko O.O. (2021). Osoblyvosti formuvannia ahprodovalchyykh lantsiuhiv na zovnishnikh rynkakh [Features of the formation of agri-food chains in foreign markets]. *Ekonomika t upravlinnia APK [Economics and management of agro-industrial complex]*. No. 1, pp. 14-27.

18. Nosratabadi S., Mosavi A., Lakner Z. (2020). Food Supply Chain and Business Model Innovation. *Food*. No. 9(2). DOI: 10.3390/foods9020132.

19. Čechura L., Šobrová L. (2008). The price transmission in pork meat agri-food chain. *Agric. Econ. Czech*. No. 54, pp. 77-84. DOI: <https://doi.org/10.17221/272-AGRICECON>.

20. Lechanová I. (2006). The transmission process of supply and demand shocks in Czech meat commodity chain. *Agric. Econ. Czech*. No. 52, pp. 427-435. DOI: <https://doi.org/10.17221/5046-AGRICECON>.

21. Shpychak O.M. (2015). Ekonomiko-orhanyzatsiini neuzghodzhennosti vzaiemovidnosyn u produktovykh lantsiuhakh v umovakh inflatsiino-devalvatsiinykh protsesiv: napriamyv rehuliuвання [Economic and organizational inconsistencies of relations in food chains in the conditions of inflation-devaluation processes: directions of settlement]. *Ekonomika APK [Ekonomika APK]*. No. 6, pp. 85-95.

22. Shpychak O.M., Lupenko Yu.O., Bondar O.V. tain. (2020). Metodychni polozhennia shchodo funkcionuvannia systemy ekonomichnykh vazheliv pidvyschennia spozhyvchoi vartosti silskohospodarskoi produktsii ta prodovolstva [Methodical provisions on the function in gof the system of economic levers to increase the consumer value of agricultural products and food]. K. : NNTs «IAE».

23. Bodnar O. V., Kozak O. A., Kopytec N. H. (2014). Napriamy vrehuliuвання vzaiemovidnosyn vyrobnykiv, prodavtsiv i spozhyvachiv sotsialno-znachymykh produktiv kharchuvannia [Directions for regulating the relationship between producers, sellers and consumers of socially significant food products]. *Ekonomika APK [Ekonomika APK]*. No. 2, pp. 42-50.

24. Lupenko Yu.O., Shpychak O.M., Pashko S.O. ta in. Metodychni rekomendatsii shchodo otsinky tsinovyykh prodovolchyykh lantsiuhiv [Methodical recommendations for the assessment of food price chains]. K. : NNTs «IAE», 2021.

25. Hladii M. V., Sabluk P. T., Kopytec N. H. tain. (2012). Rozvytok miasoproduktovoho pidkompleksu

Ukrainy: monohrafiia [Development of the meat product subcomplex of Ukraine: monograph]. K. : NNTs IAE.

26. Kopytec N.H. (2020). Analizt sinovoi situatsii na rynku miasa velykoi rohatoi khudoby [Analysis of the price situation in the beef market]. *Ekonomika APK [Ekonomika APK]*. No. 11, pp. 52-60. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011060>

27. Kopytec N.H., Svydnous I.V. (2008). Intehratsiini zviazyky osobystykh elianskykh hospodarstv z pererobnymy pidpriemstvamy v umovakh formuvannia rynkovyykh vidnosyn [Integration relations of personal peasant farms with processing enterprises in the conditions of formation of market relations]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky [Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic sciences]*. T. 1, pp. 125-128.

28. Directive (EU) 2019/633 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on unfair trading practices in business-to-business relationships in the agricultural and food supply chain. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019L0633&qid=1628667690232>

29. Dymne miaso vid Tarasa [Smoked meat from Taras]. Available at: <https://dymne.com.ua/delivery>

30. Ivasiuk P. V Ukraini vzhe pratsiuie 70 «Miasomarketiv» MKhP [There are already 70 MHP Meat Markets in Ukraine]. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3258943-v-ukraini-vze-pracue-70-masomarketiv-mhp.html>

31. Kozak O.A., Malik L.M. (2012). Formuvannia mizhhaluzevykh vidnosyn ta ekvivalentnist obminu v ahraryi sferi [Formation of intersectoral relations and equivalence of exchange in the agricultural sector]. *Ekonomika APK [Ekonomika APK]*. No. 8, pp. 17-21.

32. Yatsiv I., Yatsiv S. (2015). Formuvannia tsin na silskohospodarsku produktsiiu yak chynnyk rozvytku ahraryi sektoru ekonomiky [Formation of prices for agricultural products as a factor in the development of the agricultural sector of the economy]. *Ahrarna ekonomika [Agrarian economy]*. T. 8, No. 1-2, pp. 24-31.

33. Ahrarna polityka dlia selianskykh fermerskykh hospodarstv ta yikh obiednan: svitovyi dosvid dlia Ukrainy: monohrafiia [Agrarian policy for peasant farms and their associations: world experience for Ukraine: monograph] (2021). Zared. O.M. Borodinoi. K. : DU «In-t ekon. taprohnozuv. NAN Ukrainy.

34. Na optovykh rynkakh mozhna pobachyty realnu tsinu na silskohospodarsku produktsiiu [In the wholesale markets you can see the real price of agricultural products]. Available at: <http://minagro.gov.ua/uk/node/9665>.

35. Kneafsey M., Venn L., Schmutz U., Balazs B., Trenchard L., Eyden-Wood T., Bos. E., Sutton G., Blackett M. (2013). Short Food Supply Chains and Local Food Systems in the EU. A State of Play of Their Socio-Economic Characteristics. Joint Research Center: Seville, Spain. Available at: <http://ipts.jrc.ec.europa.eu/publications/pub.cfm?id%46279>.

36. Fondse M. (2012). Grown Closeto Home: A Typology of Short Food Supply Chain Business Models in The Netherlands. Master's Thesis. Wageningen. The Netherlands.

37. Markou M., Stylianos A., Marianthi G., Adamides G. (2020). Identifying business-to-business un fair trading practices in the food supply chain: the case of Cyprus. *New Medit.* No. 19(1), pp. 19-34.

38. Regulation (EU) No 1305/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and repealing Council Regulation (EC) No 1698/2005. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02013R1305-20210625&qid=1628679479584>

39. Cowley Cortney. (2020). COVID-19 Disruptions in the US Meat Supply Chain. Main Street Views. Federal Reserve Bank of Kansas City. Available at: <https://www.kansascityfed.org/agriculture/ag-outlooks/COVID-19-US-Meat-Supply-Chain>.

Theoretical principles and practical approaches to the relations regulation between the participants of the meat supply chain

Копытets N., Voloshyn V.

The article is studies theoretical principles and practical approaches to the settlement of relations between the food chain participants in the meat market. The issues of formation and transformation of food chains are currently one of the most discussed and studied by foreign and domestic scientists.

It is substantiated that the share of direct producers of beef and pork has a negative dynamics of reduction and fluctuates within 30-40% in the final price formation. The share of producers in the retail price of poultry meat is much higher (47.1-59.5%) due to vertical integration and a closed production cycle.

It is proved that the inconsistency of economic relations between the participants of the "production -

processing - trade - the meat market consumer" chain affects both the supply of meat processing plants with raw materials and the formation of prices that would satisfy all the participants and results in unsatisfactory price situation for meat.

Generalization of theoretical, methodological and practical principles of the "production-processing-trade-consumption" food chain, analysis and evaluation of the role of each of the links and studying the international experience gives grounds for identifying a number of areas in regulation of the relations and predetermine the increase the producer share in the chain through concluding fair and effective agreements between meat market participants; creation of agricultural service cooperatives and other associations of producers; establishment and running a network of wholesale markets for agricultural products; support for the creation and development of short supply chains; development of innovative logistics approaches and methods based on modern digital technologies.

It is established that the relations between the participants of the chain "production-processing-trade-meat market consumption" should be based on the principles of trust, justice, mutual respect, corporate social responsibility.

It is substantiated that changes in consumer demands for food, including meat, increased competition, changes in government regulation, technological advances, increased emphasis on efficiency and sustainability, food safety affect changes in business and competitiveness strategies, which ultimately cause transformations in food chains in the form of new and innovative logistics approaches and methods.

Key words: meat market, food chain, price, relationship settlement, innovative logistics approaches.

Copyright: Копитець Н.Г., Волошин В.М. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Копитець Н.Г.

Волошин В.М.

<https://orcid.org/0000-0002-9827-2981>

<https://orcid.org/0000-0001-9754-9021>

ЕКОНОМІКА

УДК 332.146

JEL O18, C10

Інструментарій теорії конвергенції в економічній науці та практиці регіональної політики УкраїниШибасєва Н.В. , Стороженко І.П. , Бабан Т.О. *Державний біотехнологічний університет* Бабан Т.О. E-mail: babanst1983@gmail.com

Шибасєва Н.В., Стороженко І.П., Бабан Т.О. Інструментарій теорії конвергенції в економічній науці та практиці регіональної політики України. Економіка та управління АПК. 2022. № 1. С. 85–95.

Shibaeva N., Storozhenko I., Baban T. The tools of convergence theory in economic science and practice of regional policy in Ukraine. AIC Economics and Management. 2022. № 1. PP. 85–95.

Рукопис отримано: 18.04.2022 р.

Прийнято: 20.04.2022 р.

Затверджено до друку: 24.06.2022 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2022-172-1-85-95

Проаналізовано сучасні економічні підходи до розуміння впливу диспропорцій на економічний розвиток регіонів України. Дослідження проводили з використанням елементів теорії конвергенції. Основою дослідження було обрано валовий регіональний продукт (ВРП) на душу населення та коефіцієнт Джині у розрізі регіонів за період 2004–2019 рр. Методичною основою обрано абсолютну конвергенцію. Для визначення тенденції зближення економічних показників між регіонами застосовано методи сигма та бета конвергенції.

Протестовано динаміку нерівності розвитку регіонів України у період 2004–2019 рр.: роки у яких регіональну політику проводили за відсутності стратегічного планування (2004–2005 рр.) та з його використанням (2006–2019 рр.). Встановлено, що протягом аналізованого періоду не спостерігалися процеси сигма конвергенції, про що свідчить висхідний тренд значень розрахованого коефіцієнта варіації та коефіцієнта Джині.

Достовірність отриманих результатів підтверджена даними, отриманими з інших джерел інформації (Регіональний індекс людського розвитку, дані Міністерства розвитку громад та територій України). Розрахунок прогнозного коефіцієнта Джині до 2027 р. не підтвердив зменшення диференціації регіонів України у прогнозованому періоді. Проведені розрахунки засвідчили, що середньостатистичному регіону для подолання половини відстані, яка відділяє його від стаціонарного стану, потрібно 14,6 років, що відповідає швидкості конвергенції 3,37 % на рік.

З'ясовано, що у сучасній регіональній політиці виявлені у дослідженні тенденції і розроблені прогнозні показники не враховано, що ускладнює досягнення мети, сформульованої у Державній стратегії регіонального розвитку до 2027 р. Виявлено, що отримані результати не дозволяють зробити висновки щодо ефективності регіональної політики. Тому необхідними є подальші дослідження, зокрема визначення і розрахунок змінних, що відображають вплив регіональної політики на регіональні диспропорції. Також доцільними є врахування і перевірка наявності «клубної» конвергенції, тобто за групами регіонів всередині країни.

Ключові слова: конвергенція, регіони, регіональна політика, стратегія розвитку, прогнозування, рівень розвитку, економічне зростання, ефективність.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Аналіз сучасного стану і прогнозування тенденцій розвитку регіонів є одним з етапів формування політики стійкого розвитку національної економіки загалом та її складової – регіональної політики. Вирівнювання розвитку країн або регіонів всередині країн все частіше стає предметом наукових досліджень. Провідне місце у таких дослідженнях посідає конвергенція. Під конвергенцією розуміють зближення рівня розвитку країн/регіонів у часі. В сучасних умовах теоретичний зміст та прикладна значущість конвергенції втратили політичну складову. Економісти використовують теорію конвергенції як підґрунтя у дослідженнях нерівномірності соціально-економічного розвитку територій, регіонів задля їх інтеграції та консолідації.

Питання наявності конвергенції між країнами з різним рівнем економічного розвитку актуалізували у 60–70 рр. ХХ ст. Поштовхом стала модель економічного зростання Р. Солоу, один з висновків якої полягає в тому, що темпи рівноважного економічного зростання будуть вищими за умови вищого показника капіталоозброєності. Згодом, економіки що відстають за показниками, наздоганяють розвинуті. Конвергенція як явище досліджується на глобальному рівні [1], також на рівні регіонів окремої країни. Аналіз регіонального економічного розвитку з позицій теорії конвергенції дозволяє знайти відповіді на низку питань, а саме: чи зберігаються регіональні диспропорції у часі або відбувається їх зменшення, як значні диспропорції впливають на економічний розвиток регіонів та національної економіки і як держава з використанням інструментів регіональної політики має враховувати/нівелювати диспропорції розвитку регіонів.

Процес вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів, його необхідність і доцільність мають неоднозначні тлумачення. Якщо зменшення диспропорцій на рівні регіонів підвищує економічну, екологічну, соціальну ефективність національної економіки, то суттєве збільшення уваги до функціональних та інституційних аспектів реалізації регіональної політики, визначення як самостійних цілей/завдань регіонального вирівнювання є необхідною складовою державних заходів. Однак така позиція потребує використання методів аналізу моніторингу та прогнозування, які підвищать наукову обґрунтованість і ефективність політики держави. Для визначення ефективності заходів, спрямованих на усунення диспропорцій та прогнозування динаміки необхідна система оцінки процесів

регіональної конвергенції, до якої входять методи сигма та бета конвергенції.

Дослідження, присвячені розвитку регіонів, активізувалися наприкінці ХІХ ст. і набули поширення у ХХ– поч. ХХІ ст. Це сприяло формуванню неокласичних теорій регіонального розвитку (Борте Дж., Маршал А., Зіберт Х.) і теорій кумулятивного зростання (Мюрдаль Р., Вебер А., Річардсон Х.).

Окремо можна виділити напрям досліджень, присвячений детермінантам конвергенції на світовому рівні [2, 3], на рівні ЄС [4], на рівні національної економіки та регіонів України [5–11].

Методи теорії конвергенції та побудовані на їх основі моделі використані у дослідженнях Барро Р. Джей та Сала-і-Мартін Х. [12], Ховітт П. та Майєр-Фолкс Д. [13], Вон Лінкер К. [14]. Зокрема, В. Грига, О. Козирева використовують ці методи для аналізу розвитку регіонів України [15, 16].

У дослідженні спробуємо, скориставшись доробками науковців за вказаними напрямками, застосувати концепції сигма і бета конвергенції до аналізу економічних показників розвитку регіонів України і визначити можливості врахування отриманих даних у формуванні та реалізації регіональної політики.

Метою дослідження є верифікація гіпотези наявності сигма і бета конвергенції в соціально-економічному розвитку регіонів України та обґрунтування доцільності врахування отриманих результатів у системі соціально-економічного прогнозування і моніторингу регіональної політики.

Матеріал і методи дослідження. У дослідженні соціально-економічного розвитку регіонів України ставимо завдання визначити наявність або відсутність конвергенції за доходами між регіонами з використанням методів сигма і бета конвергенції. Конвергенцію будемо розуміти як процес наближення економічних показників регіонів до певного рівня. Економічні показники, що обрані як основа дослідження – валовий регіональний продукт (ВРП) на душу населення (у грн) та коефіцієнт Джині у розрізі регіонів за період 2004–2019 рр. Обидві групи показників взяті з офіційного джерела – даних Державної служби статистики України. Під терміном регіон будемо розуміти таку територіальну одиницю як область, тобто використовувати термін згідно з його тлумаченням у законодавстві України. Для цілей цього дослідження переваги такого розуміння полягають у: 1) наявності бази статистичних даних щодо всіх регіонів (областей) України; 2) можливо-

сті інтерпретації отриманих даних для цілей і завдань регіональної політики України.

У дослідженні як методичну основу використано абсолютну конвергенцію. Такий вибір обумовлений наступними міркуваннями. Умовна конвергенція передбачає наявність фундаментальних розбіжностей у траєкторіях розвитку. Абсолютна конвергенція передбачає однорідність об'єктів і можливість єдиної траєкторії розвитку. Погоджуючись з можливістю наявності суттєвих розбіжностей між регіонами країни за рівнем забезпеченості ресурсами, інституційною спроможністю, вважаємо, що такі розбіжності в середині країни є значно меншими ніж між країнами. Тому вірогідність наявності абсолютної конвергенції між регіонами країни суттєво вище, ніж між країнами. Для визначення тенденції зближення економічних показників між регіонами будемо застосовувати методи сигма та бета конвергенції. Незважаючи на критику, ці методи є найбільш розповсюдженими в економічних дослідженнях [17].

Сигма конвергенція дозволить з'ясувати динаміку нерівності (коефіцієнт Джині). Метод бета конвергенції дозволить з'ясувати можливість відносно бідних регіонів наздогнати багаті. Взаємозв'язок цих показників наступний: із сигма конвергенції впливає бета конвергенція, але з абсолютної β -конвергенції безпосередньо не впливає σ -конвергенція [17]. Інші вчені інтерпретують зв'язок між абсолютною β -конвергенцією і σ -конвергенцією наступним чином. β -конвергенція вказує на тенденцію до зменшення розриву в ВРП на душу населення. Водночас, випадкові шоки, що впливають на економіку регіонів, можуть протидіяти цій тенденції і тимчасово збільшувати дисперсію розподілу ВРП на душу населення.

Результати дослідження та обговорення. Економічний розвиток регіонів України у 90-ті роки ХХ і на початку ХХІ ст. відбувався під впливом ендегенних (кількість і якість ресурсів, переваги геополітичного розташування) та екзогенних чинників (інструменти державної регіональної політики). Для підвищення ефективності регіональної політики, як екзогенного чинника регіонального розвитку, в Україні із 2005 р. запроваджено стратегічне планування регіонального розвитку [18] через реалізацію Державних стратегій регіонального розвитку (ДСРР). У 2021 р. прийнято вже третю ДСРР на період до 2027 р. У цьому аспекті важливими є два питання: 1) як впливає нерівномірність на соціально-економічний розвиток регіонів; 2) яке значення держави у нівелюванні розбіжностей розвитку окремих регіонів.

В економічній науці і практиці немає однозначних відповідей на ці питання. Якщо зменшення диспропорцій на рівні регіонів підвищує економічну, екологічну, соціальну ефективність національної економіки, то суттєве збільшення уваги до функціональних та інституційних аспектів реалізації регіональної політики, визначення як самостійних цілей/завдань регіонального вирівнювання є необхідною складовою державних заходів.

Досвід США свідчить, що протягом 30 років швидкість конвергенції становила в середньому 2 % на рік. При цьому стимулами конвергенції були капіталовкладення, трансфер технологій, однак основним чинником стали процеси внутрішньої міграції та імміграції трудових ресурсів. Додатковий ефект на конвергенцію мали федеральні програми, цільові урядові субсидії, інфраструктурні проекти та державні контракти, федеральні пенсійні програми та програми гарантування, але ефект від них кількісно не розраховували [19].

Тому ми протестували динаміку нерівності розвитку регіонів України у період із 2004–2019 рр. Період охоплює роки у яких регіональну політику проводили за відсутності стратегічного планування (2004–2005 рр.) та з його використанням (2006–2019 рр.). Перевірку проводили на наявність σ -конвергенції та абсолютної β -конвергенції. Залежною змінною був ВРП на душу населення у поточних цінах. Вважаємо, що аналіз у фактичних цінах дозволив визначити рівень диференціації регіонів у поточний момент (табл. 1).

Проведене нами попереднє оцінювання з метою виявлення обмежень аналізу включало перевірку гіпотези про вид розподілу ВРП на одну особу та рівняння регресії. Оцінювання виявило, що ВРП на одну особу по різних регіонах не підпорядкований нормальному закону розподілу. Отже, відсутні підстави використовувати формули для порівняння регіонів, які підходять для нормального розподілу. Однак формули розрахунку сигма і бета конвергенції до них не належать, тож їх використання є прийнятним.

Моделним регресійним рівнянням ми обрали експоненційну функцію.

Щоб використати стандартний метод Classical Normal Linear Regression model, ми знайшли натуральний логарифм від ВРП (рис. 1.). Це дозволило знайти коефіцієнти a_0 та a_1 , які визначають довірчі інтервали. Оскільки гіпотезу про нормальний розподіл помилок регресії у даному випадку підтверджено, довірчим інтервалам можна вірити.

Таблиця 1 – Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу у період 2002–2019 рр., грн

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014 ²	2015 ²	2016 ²	2017 ²	2018 ²	2019 ²
Україна			7273	9372	11630	15496	20495	19832	23600	28488	32002	33473	36904	46413	55899	70233	84235	94661
Області																		
Вінницька			4700	5966	7328	9159	12061	12145	14332	17768	20253	22303	27249	37270	46615	58384	71104	83175
Волинська			4771	6285	7397	9711	12340	11796	13916	16993	19249	19817	23218	30387	34310	49987	58297	73215
Дніпропетровська			8609	11909	15239	20868	30918	27737	34709	42068	44650	46333	53749	65897	75396	97137	114784	122379
Донецька			9713	12490	15725	20197	26028	23137	28986	36446	38907	37830	27771	26864	32318	39411	45959	49422
Житомирська			4397	5554	6636	8485	11545	11419	14616	17184	19551	20286	23678	30698	38520	49737	62911	70247
Закарпатська			4238	5373	6576	8452	10626	10081	12278	14455	17088	17044	19170	22989	25727	34202	41706	48861
Запорізька			8093	10683	13369	18022	23232	20614	23657	27567	30656	30526	37251	50609	59729	75306	85784	91498
Івано-Франківська			5238	6916	8157	10055	12940	12485	14814	19386	23379	24022	27232	33170	37220	46312	57033	63254
Київська			6652	8673	10918	15033	20593	21769	26140	34420	40483	39988	46058	60109	74216	90027	112521	123267
Кіровоградська			5122	6394	7723	9546	13515	13096	15533	19918	22082	25533	29223	39356	47469	55183	67763	77816
Луганська			5973	8131	10085	13628	18338	16562	19788	25067	25950	24514	14079	10778	14251	13883	16301	18798
Львівська			5396	6657	8351	10915	13902	14093	16353	20490	24387	24937	28731	37338	45319	58221	70173	85198
Миколаївська			6424	7801	9769	12227	16175	17050	20276	23402	24838	27355	30357	41501	50091	60549	70336	82149
Одеська			7028	8619	10379	13827	19638	20341	22544	25748	27070	29118	31268	41682	50159	62701	72738	82903
Полтавська			8841	11574	14330	18500	22476	22337	29652	35246	38424	39962	48040	66390	81145	106248	123763	134449
Рівненська			4817	6269	7724	9695	12217	11699	13785	16735	18860	19003	24762	30350	33958	42038	49044	58332
Сумська			5009	6497	7848	10249	13622	13631	15711	19800	21722	23517	26943	37170	41741	51419	62955	70576
Тернопільська			3516	4603	5819	7510	9688	10240	11713	15055	16644	16819	20228	24963	29247	38593	46833	54833
Харківська			7182	9025	11353	15645	21294	21228	23639	27966	29972	31128	35328	45816	57150	69489	86904	92864
Херсонська			4546	5713	6744	8122	11944	12256	14346	16990	17910	19311	21725	30246	36585	45532	52922	59987
Хмельницька			4549	5764	7023	9100	11932	11780	13602	17260	19920	20165	24662	31660	37881	49916	59583	65916
Черкаська			4853	6681	8209	10331	14581	14393	17325	21082	24558	26168	30628	40759	48025	59697	76904	86319
Чернівецька			3589	4654	5650	7369	9771	9383	10939	13228	14529	15154	16552	20338	23365	31509	37441	46136
Чернігівська			5163	6474	7714	10081	13213	13121	15406	19357	22096	22603	26530	35196	41726	55198	69725	78118
м. Київ			23130	28780	35210	49795	61592	61088	70424	79729	97429	109402	124163	155904	191736	238622	283097	320885

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

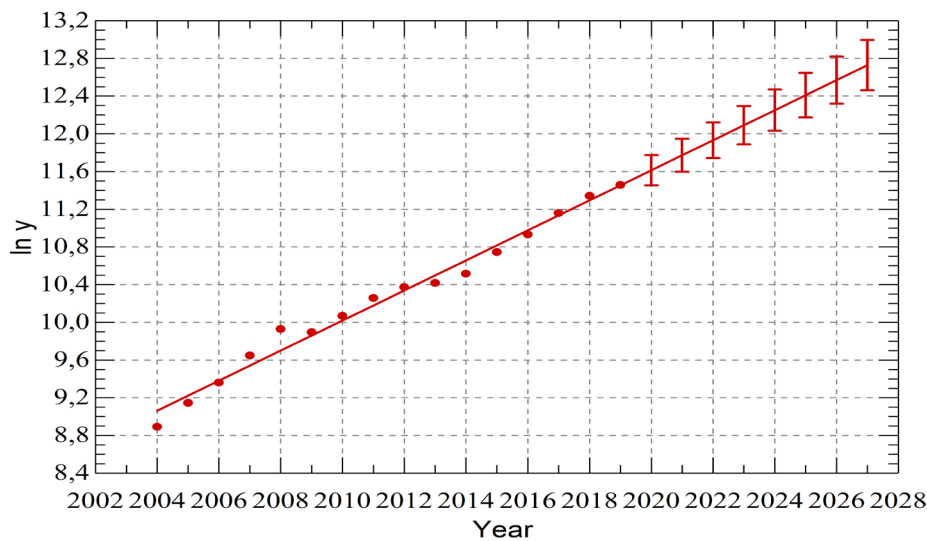

Рис. 1. **Натуральний логарифм від ВРП.**

Джерело: побудовано авторами за власними розрахунками.

Рівняння регресії має вигляд:

$$y = a_0 \cdot \exp\{a_1 \cdot (Year - 2004)\};$$

Лінеарнізація моделі:

$$\ln y = a_0 + a_1 \cdot (Year - 2004)$$

На рівні значущості 0,05

$$a_1 = 0.15935 \pm 0.01187;$$

На рівні значущості 0,05

$$a_0 = 9.064 \pm 0.118;$$

Коефіцієнт детермінації $R^2 = 0.983$;

Коефіцієнт Фішера (F-тест) підтверджує адекватність моделі

$$(F = 829.6; F_{cr} = 4.6; F < F_{cr}).$$

Тому немає підстав відкидати гіпотезу про подальше збільшення ВРП на душу населення в Україні.

Для перевірки наявності σ -конвергенції ми використали коефіцієнт варіації, оскільки на відміну від дисперсії, середнього квадратичного відхилення, він не залежить від масштабу та одиниць виміру. Також використали коефіцієнт Джині. Коефіцієнт варіації розраховано за формулою:

$$V = \frac{\sigma_{ВРП}}{\langle ВРП \rangle} 100\%,$$

де $\sigma_{ВРП}$ – середнє квадратичне відхилення;
 $\langle ВРП \rangle$ – середнє значення.

Коефіцієнт варіації розраховали як із включенням м. Києва як окремого регіону, так і без нього. Результати отримали аналогічні: коефіцієнт варіації є значним і таким, що збільшується із часом (рис. 2).

Також спробували спрогнозувати динаміку коефіцієнта варіації до 2027 р. (року завершення реалізації чинної ДСРР). Коефіцієнт варіації, який ми отримали, прогнозується на рівні

$$V = 38.552 \pm 3.2145 \%$$

Прогноз коефіцієнта варіації на 2020–2027 рр. з урахуванням значущості 0.05:

Рівняння лінійної регресії:

$$V = a_1 \cdot Year + a_0;$$

На рівні значущості 0,05

$$a_1 = 0.3518 \pm 0.1988;$$

На рівні значущості 0,05

$$a_0 = 674.4806 \pm 399.8548$$

Коефіцієнт детермінації $R^2 = 0.5071$

F-тест на рівні значущості 0,05 підтверджує адекватність моделі загалом

$$(F = 14.4; F_{cr} = 4.6; F < F_{cr}).$$

Отже, можемо стверджувати, що сигма конвергенція між регіонами України відсутня та не прогнозується на період реалізації Стратегії регіонального розвитку до 2027 р. (рис. 3).

Аналогічні результати отримали з використанням в аналізі коефіцієнта Джині, як з урахуванням м. Київ, як окремого регіону, так і без нього (рис. 4).

Розрахунок прогнозного коефіцієнта Джині до 2027 р. також не підтверджує зменшення диференціації регіонів України.

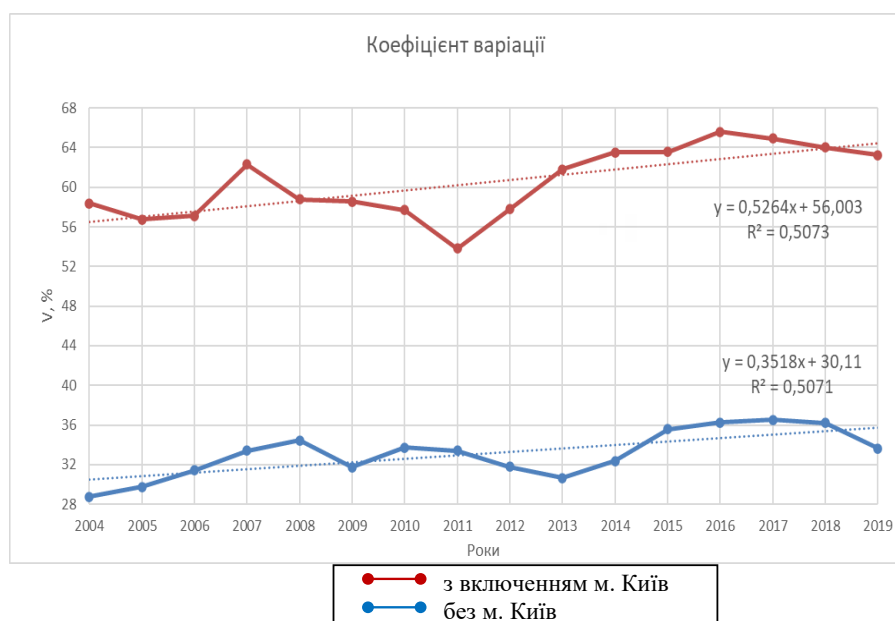

Рис. 2. Коефіцієнт варіації з включенням м. Києва та без нього.

Джерело: побудовано авторами за власними розрахунками.

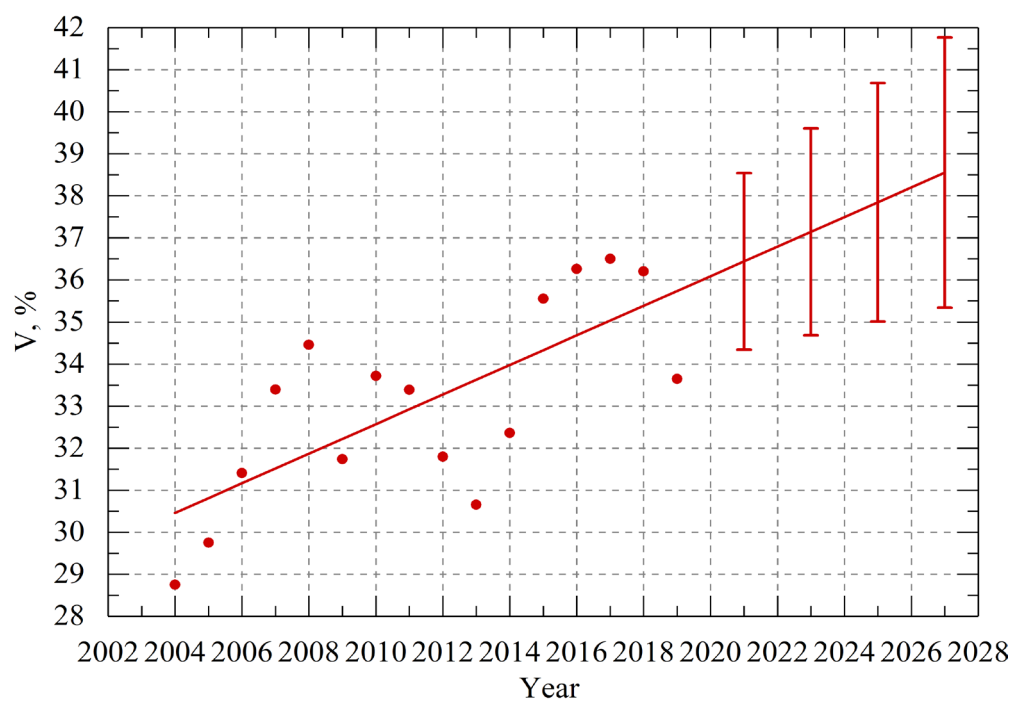

Рис. 3. Прогноз конвергенції між регіонами України на період до 2027 року.

Джерело: побудовано авторами за власними розрахунками.

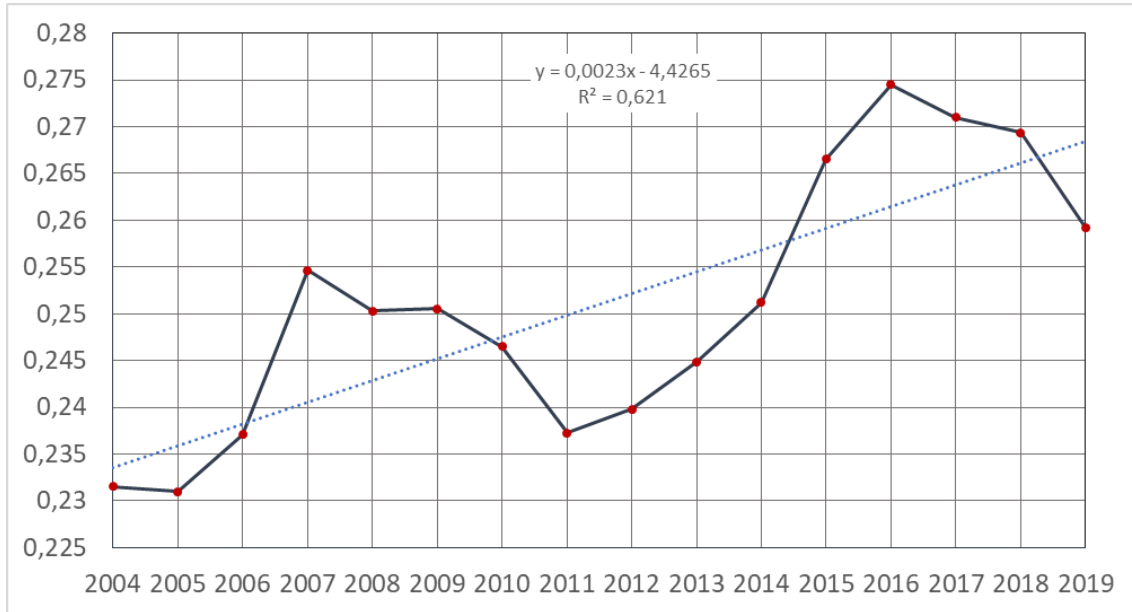

Рис. 4. Коефіцієнт Джині з урахуванням м. Києва як окремого регіону у 2004–2019 рр.

Джерело: побудовано авторами за власними розрахунками.

Рівняння лінійної регресії залежності коефіцієнта Джині від року:

$$Gini\ index = a_1 \cdot Year + a_0;$$

На рівні значущості 0,05

$$a_1 = 0.00194 \pm 0.00109;$$

На рівні значущості 0,05

$$a_0 = -3.73 \pm 2.20;$$

Коефіцієнт детермінації $R^2 = 0.501$.

F-тест на рівні значущості 0,05 підтверджує адекватність моделі загалом

$$(F = 14.5; F_{cr} = 4.6; F < F_{cr}).$$

На рівні значущості 0,05 в 2027 прогнозується $Gini\ index = 0.209 \pm 0.0177$

Оскільки наявність β -конвергенції можлива і за відсутності σ -конвергенції, ми перевірили наявність β -конвергенції між регіонами України. Перевірка абсолютної β -конвергенції передбачає від'ємну (негативну) статистичну залежність між темпом зростання показника та його початковим рівнем. Для аналізу β -конвергенції побудували рівняння регресії:

$$\frac{1}{T} (\ln y_{t+T} - \ln y_t) = \beta \cdot \ln y_t + \alpha; T = 1$$

$$\ln y_{i+1} - \ln y_i = \beta \cdot \ln y_i + \alpha; i = 2004, \dots, 2019$$

На рівні значущості 0,05

$$\hat{\beta} = -0.03925 \pm 0.07005$$

На рівні значущості 0,05

$$\hat{\alpha} = 0.57061 \pm 0.71635$$

Коефіцієнт детермінації

$$R^2 = 0.101$$

F-тест на рівні значущості 0,05 не підтверджує адекватність моделі загалом

$$(F = 1.46; F_{cr} = 4.6; F < F_{cr}).$$

Кореляційний зв'язок між факторами у регресії Барроу статистично не значущий. Довірчий інтервал $-0,109 < \beta < 0,031$ містить 0.

Із ймовірністю 0,95 ми не можемо стверджувати, що $\beta < 0$.

t-тест перевірки гіпотези про рівність нулю коефіцієнта β при альтернативній гіпотезі, що $\beta < 0$ показує наступне: $t = 1.21$.

Гіпотеза про $\beta = 0$ приймається з ймовірністю не менше 0,876.

Загалом для аналізованого періоду не було виявлено абсолютну бета конвергенцію. Відповідно, можливості відносно бідних регіонів наздогнати багаті регіони України у середньостроковому періоді відсутні. Отримані результати важливі не лише з позиції виявлення тенденцій розвитку, вони мають прикладне значення у процесі формування і реалізації ДСРР.

Цілі ДСРР на період 2006–2015 рр. та ДСРР на період 2015–2020 рр. не було досягнуто, але й Досягнення цілей ДСРР ускладнюється за виявлених тенденцій.

Процес конвергенції характеризується такими показниками як: швидкість конвергенції – наскільки скорочується розрив між регіонами за визначений проміжок часу; час, який є необхідним регіонам для подолання половини відстані до стійкого стану.

Таблиця 2 – Цілі Державних стратегій регіонального розвитку України

Назва стратегії	Цілі стратегії
Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 р.	Створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів, забезпечення їх сталого розвитку на сучасній технологічній основі, високої продуктивності виробництва та зайнятості населення.
Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 р.	Забезпечення соціальної та економічної єдності держави, підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, активізації економічної діяльності, підвищення рівня життя населення, додержання гарантованих державою соціальних та інших стандартів для кожного громадянина незалежно від місця проживання.
Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2027 р.	Розвиток та єдність, орієнтовані на людину – гідне життя в згуртованій, децентралізованій, конкурентоспроможній і демократичній Україні, забезпечення ефективного використання внутрішнього потенціалу територій та їх спеціалізації для досягнення сталого розвитку країни, що створює умови для підвищення рівня добробуту та доходів громадян під час досягнення згуртованості в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному та просторовому вимірах. Стратегічні цілі: 1. Формування згуртованої держави в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному, безпековому та просторовому вимірах. 2. Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів. 3. Розбудова ефективного багаторівневого врядування.

Джерело: узагальнено авторами.

Наші розрахунки, проведені за формулами:

$$\beta = - \frac{\ln(1 + bT)}{T}, \quad (1)$$

$$\tau = \frac{\ln 2}{\ln(1 + \beta)}. \quad (2)$$

Свідчать, що:

$$\beta = 4,004 \pm 3,37 \%;$$

$$\tau = 17,7 \pm 14,6 \text{ років.}$$

Тобто середнестатистичному регіону для подолання половини відстані до стійкого стану потрібно 14,6 років, що відповідає швидкості конвергенції 3,37 % на рік.

Отримані результати важливі у контексті підвищення рівня життя в регіонах та відповідно в економіці країни. Також виявлені тенденції необхідно враховувати у регіональній політиці – як інструменті впливу держави на соціально-економічний розвиток країни. У власному дослідженні ми розглядали розвиток регіонів у взаємозв'язку із регіональною політикою країни та не відокремлювали регіональну політику як екзогенний чинник. Наш аналіз засвідчив, що протягом 2005–2019 рр. – періоду реалізації ДСРР на 2006–2015 рр. та ДСРР на 2015–2020 рр. диференціація регіонів мала тенденцію до посилення. Розрахунки сигма і бета конвергенції на період до 2027 р. (період реалізації ДСРР на 2021–2027 рр.) розвитку регіонів на основі використаних моделей прогнозують відсутність конвергенції. Такий тренд ускладнює досягнення цілей ДСРР.

Висновки. Отже ми перевірили гіпотезу наявності сигма і бета конвергенції в соціально-економічному розвитку регіонів України у період 2004–2019 рр. Для перевірки коректності побудови моделі були визначені довірчі інтервали, коефіцієнт детермінації.

Протягом аналізованого періоду не спостерігалися процеси сигма конвергенції, про що свідчить висхідний тренд значень розрахованого коефіцієнта варіації. Результати, отримані на підставі розрахунку індексу Джині, дозволяють зробити аналогічний висновок.

Опосередкована верифікація показника сигма конвергенції через зіставлення розрахованих показників з даними, отриманими з інших джерел інформації (Регіональний індекс людського розвитку, дані Міністерства розвитку громад та територій України), підтверджує достовірність отриманих результатів. Результати дослідження свідчать про придатність створених моделей адекватно описувати процеси, та відповідно про можливість використання на практиці.

Розрахунок прогнозного коефіцієнта Джині до 2027 р. не підтвердив зменшення диференціації регіонів України за рівнем соціально-економічного розвитку.

Оскільки наявність β -конвергенції можлива і за відсутності σ -конвергенції, ми перевірили наявність абсолютної β -конвергенції між регіонами України. За результатами побудови моделі з'ясувалося що $\beta > 0$, це свідчить про відсутність конвергенції.

Основні показники, які характеризують процес конвергенції – це швидкість і час, які

необхідні для подолання половини відстані до стійкого стану. За нашими розрахунками, середньостатистичному регіону для подолання половини відстані, яка відділяє його від стаціонарного стану, потрібно 14,6 років, що відповідає швидкості конвергенції 3,37 % на рік.

З погляду формування регіональної політики, наше дослідження свідчить про невраховання наявних тенденцій та прогнозів, що унеможливить досягнення мети, сформульованої у ДСРР до 2027 р.

Ми використали інструменти теорії конвергенції для аналізу соціально-економічної нерівності регіонів України. Результати свідчать, що аналіз конвергенції є складним, неоднозначним, таким, що має критичні зауваження з боку науковців. Однак стосовно регіонів України отримані результати з використанням сигма і бета конвергенції підтверджуються даними з інших джерел. Отримані результати не дозволяють зробити висновки щодо ефективності регіональної політики. Тому необхідними є подальші дослідження, зокрема визначення і розрахунок змінних, що відображають вплив регіональної політики на регіональні диспропорції. Також доцільними є врахування і перевірка наявності «клубної» конвергенції, тобто за групами регіонів всередині країни. Клубна конвергенція, на відміну від абсолютної, передбачає що економіки регіонів мають не спільну для всіх траєкторію зростання, а спільну серед групи близьких за показниками регіонів, враховуючи початковий рівень та інші характеристики, що відповідає реаліям розвитку регіонів України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Руденко Д. Ю., Зинковская К. Ю. Процессы конвергенции в глобальной экономике. Век глобализации. 2015. Вып. №1(15). С.114–124.
2. Lopez A., De Lucas S., Delgado M.J. Economic convergence in a globalized world: The role of business cycle synchronization. PLoS ONE. 2021. № 16(10): e0256182. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0256182>
3. Evangelia Desli, Alexandra Gkoulgkoutsika. Economic convergence among the world's top-income economies. The Quarterly Review of Economics and Finance. Vol. 80. 2021. P. 841–853. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1062976918301662>
4. Воронов В.В., Лавриненко О.Я., Шашане Я.В. Оценка динамики межрегиональных различий (Европейский опыт). Researchgate 2014. С. 28–39. URL: https://www.researchgate.net/publication/285578969_ОЦЕНКА_ДИНАМИКИ_МЕЗРЕГИОНАЛЬНЫХ_РАЗЛИЧИЙ_ЕВРОПЕЙСКИЙ_ОПЫТ
5. Савчин І.З. Вплив бар'єрів на диспропорційний розвиток регіонів: огляд і аналіз. Бізнес-інформ.

2021. № 4. С. 82–90. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2021-4_0-pages-82_90.pdf

6. Гур'янова Л.С. Модели оценки влияния факторов циклоутворень на конвергентно-дивергентную динамику развития регионов. Интеллект XXI. 2015. № 6. С. 37–45. URL: http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2015/2015_6/5.pdf

7. Заблоцький М.Б. Фінансово-ринкові регулятивні засади конвергенції національних і регіональних інтересів. Регіональна економіка. 2013. № 2. С. 148–157. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/68188/17-Zablotskyi.pdf?sequence=1>

8. Науменко Ж. Г. Конвергенція та дивергенція в регіональній економіці. Економічні інновації. 2013. Вип. 52. С. 255–261. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/67614/26%20-Naumenko.pdf?sequence=1>

9. Притула Я.Я., Кузенко Н.В. Структурні реформи і регіональна конвергенція в Україні. Регіональна економіка. 2013. № 1. С. 7–16. URL: https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/08/regek_2013_1_3.pdf

10. Ропотан І. В. Конвергенція сталого розвитку: поняття та сутність термінології. Економічний форум. 2013. № 3. С. 65–67.

11. Тищенко О.П. Регіональні диспропорції: сутність, критерії визначення та оцінка. Економічна теорія. 2011. № 4. С. 55–64.

12. Barro R. J and Sala-i-Martin X., Convergence. Journal of Political Economy, University of Chicago Press, 1992. Vol. 100(2). P. 223–251.

13. Howitt P. and Mayer-Foulkes D., R&D, implementation and stagnation: a Schumpeterian theory of convergence clubs. Journal of Money, Credit and Banking, 2005. № 37(1). P. 147–177.

14. Von Lyncker K., Thoennesen R. Regional club convergence in the EU: evidence from a panel data analysis. Empir Econ. 2017. № 52. P. 525–553.

15. Грига В.Ю. Економічна динаміка регіонального розвитку в Україні. Науковий вісник Ужгородського університету. 2013. Вип. 4. С. 134–139.

16. Козирева О.В., Кизим М.О. Оцінка β-конвергенції соціально-економічного розвитку регіонів України. Проблеми економіки. 2016. № 3. С. 104–114.

17. Robert J. Barro, Xavier Sala-i-Martin. Economic Growth. Second Edition. The MIT Press. Cambridge, Massachusetts. London, England. 2004. 654 p. URL: <http://piketty.pse.ens.fr/files/BarroSalaIMartin2004.pdf>

18. Про стимулювання розвитку регіонів: Закон України № 2850-IV від 8 вересня 2005 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2850-15#Text>

19. Дороти Дж. Розенберг. Расширение Европейского Союза на восток: проблемы конвергенции. Проблемы теории и практики управления. 2002. № 1. URL: http://vasilieva.narod.ru/5_1_02.htm

20. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

21. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

REFERENCES

1. Rudenko, D.Yu., Zinkovskaya, K.Yu. (2015). Protsessy konvergentsii v globalnoy ekonomike [Processes of convergence in the global economy]. *Vek globalizatsii [Age of globalization]*. Vol. 1(15), pp.114–124.
2. Lopez, A., De Lucas, S., Delgado, M.J. (2021). Economic convergence in a globalized world: The role of business cycle synchronization. *PLoS ONE*, no. 16(10). Available at: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0256182> (Accessed 26 November 2021).
3. Evangelia, Desli, Alexandra Gkoulgkoutsika. (2021). Economic convergence among the world's top-income economies. *The Quarterly Review of Economics and Finance*. Vol. 80, pp. 841-853. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1062976918301662> (Accessed 14 December 2021).
4. Voronov, V.V., Lavrinenko, O. Ya., Stashane, Ya. V. (2014). Otsenka dinamiki mezhregionalnykh razlichiy (Evropeyskiy opyt) [Evaluation of the dynamics of interregional differences (European experience)]. *Researchgate*, pp. 28–39. Available at: https://www.researchgate.net/publication/285578969_OCENKA_DINAMIKI_MEZREGIONALNYH_RAZLICIJ_EVROPEJSKIJ_OPYT (Accessed 18 December 2021).
5. Savchyn, I.Z. (2021). Vplyv barieriv na dysproportsiinyi rozvytok rehioniv: ohliad i analiz [The impact of barriers on disproportionate regional development: a review and analysis]. *Biznes-inform [Business inform]*. No. 4, pp. 82–90.
6. Hurianova, L.S. (2015). Modeli otsinky vplyvu faktoriv tsykloutvoren na konverhentno-dyverhentnu dynamiku rozvytku rehioniv. [Models for estimating the influence of cycling factors on the convergent-divergent dynamics of regional development]. *Intelekt XXI [Intelligence XXI]*. No. 6, pp. 37–45.
7. Zablotskiy, M.B. (2013). Finansovo-rynkovi rehuliatyvni zasady konverhentsii natsionalnykh i rehionalnykh interesiv [Financial and market regulatory principles of convergence of national and regional interests]. *Rehionalna ekonomika [Regional economy]*. No. 2, pp. 148–157.
8. Naumenko, Zh.H. (2013). Konverhentsiia ta dyverhentsiia v rehionalnii ekonomitsi [Convergence and divergence in the regional economy]. *Ekonomichni innovatsii [Economic innovations]*. No. 52, pp. 255–261.
9. Prytula, Ya.Ya., Kuzenko, N.V. (2013). Strukturni reformy i rehionalna konverhentsiia v Ukraini [Structural reforms and regional convergence in Ukraine]. *Rehionalna ekonomika [Regional economy]*. No. 1, pp. 7–16.
10. Ropotan, I.V. (2013). Konverhentsiia staloho rozvytku: poniattia ta sutnist terminolohii [Convergence of sustainable development: the concept and essence of terminology]. *Ekonomichnyi forum [Economic Forum]*. No. 3, pp. 65–67.
11. Tyshchenko, O.P. (2011). Rehionalni dysproportsii: sutnist, kryterii vyznachennia ta otsinka [Regional disparities: essence, criteria for determination and evaluation]. *Ekonomichna teoriia [Economic theory]*. No. 4, pp. 55–64.
12. Barro, R.J and Sala-i-Martin, X. (1992). *Convergence*. *Journal of Political Economy*, University of Chicago Press. Vol. 100(2), pp. 223–251.
13. Howitt, P. and Mayer-Foulkes, D. (2005). R&D, implementation and stagnation: a Schumpeterian theory of convergence clubs. *Journal of Money, Credit and Banking*. No. 37(1). pp. 147–177.
14. Von Lyncker, K., Thoennesen, R. (2017). Regional club convergence in the EU: evidence from a panel data analysis. *Empir Econ*. No. 52, pp. 525–553.
15. Hryha, V.Iu. (2013). Ekonomichna dynamika rehionalnoho rozvytku v Ukraini. [Economic dynamics of regional development in Ukraine]. *Naukovy visnyk Uzhhorodskoho universytetu [Scientific Bulletin of Uzhgorod University]*. Vol. 4, pp. 134–139.
16. Kozryieva, O.V., Kyzym, M.O. (2016). Otsinka β -konverhentsii sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv Ukrainy [Assessment of β -convergence of socio-economic development of the regions of Ukraine]. *Problemy ekonomiky [Problems of the economy]*. No. 3. pp. 104–114.
17. Robert, J. Barro, Xavier, Sala-i-Martin. (2004). *Economic Growth*. Second Edition. The MIT Press. Cambridge, Massachusetts. London, England. 654 p. Available at: <http://piketty.pse.ens.fr/files/Barro-SalaIMartin2004.pdf> (Accessed 12 December 2021).
18. Pro stymuliuвання rozvytku rehioniv: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine «On Stimulating the Development of Regions»]. № 2850-IV 08.09.2005. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2850-15#Text>
19. Doroti Dzh. Rozenberg. Rasshirenie Evropeyskogo soyuza na vostok: problemy konvergentsii [Eastward expansion of the European Union: problems of convergence]. *Problemy teorii i praktiki upravleniya [Problems of the theory and practice of management]*, 2002, no. 1. Available at: http://vasilieva.narod.ru/5_1_02.htm (Accessed 08 December 2021).
20. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021-2027 roky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [On approval of the State Strategy for Regional Development for 2021-2027: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. 2020. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (Accessed 19 January 2022).
21. Ofitsiinyi veb-sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 28 November 2021).

The tools of convergence theory in economic science and practice of regional policy in Ukraine
Shibaeva N., Storozhenko I., Baban T.

Modern economic approaches to understanding the impact of disparities on the economic development of the regions of Ukraine are analyzed. The study was conducted using elements of convergence theory. The study was based on gross regional product (GRP) per capita and the Gini coefficient by region for the period 2004 - 2019. Absolute convergence was chosen as the methodological basis. Sigma and beta convergence methods were used to determine the trend of convergence of economic indicators between regions.

The dynamics of inequality of the Ukraine regions development in the period from 2004 to 2019 was tested:

the years in which regional policy was conducted in the absence of strategic planning (2004 - 2005) and with its use (2006 - 2019). It is established that sigma convergence processes were not observed during the analyzed period, as evidenced by the upward trend in the values of the calculated coefficient of variation and Gini coefficient.

The reliability of the obtained results is confirmed by data obtained from other sources of information (Regional Human Development Index, data from the Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine). The calculation of the Gini forecast coefficient until 2027 did not confirm the decrease in the differentiation of the regions of Ukraine in the forecast period. The calculations showed that the average region needs 14.6 years to cover half of the distance that separates it from the steady state,

which corresponds to a convergence rate of 3.37% per year.

It was found that the current regional policy identified trends in the study and developed forecasts are not taken into account, which complicates the achievement of the goal set in the State Strategy for Regional Development until 2027. It was found that the results do not allow conclusions about the effectiveness of regional policy. Therefore, further research is needed, in particular the identification and calculation of variables that reflect the impact of regional policy on regional imbalances. It is also advisable to take into account and check the presence of "club" convergence, i.e. by groups of regions within the country.

Key words: convergence, regions, regional policy, development strategy, forecasting, level of development, economic growth, efficiency.

Copyright: Шибяєва Н.В., Стороженко І.П., Бабан Т.О. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Шибяєва Н.В.

Стороженко І.П.

Бабан Т.О.

<https://orcid.org/0000-0003-0727-7718>

<https://orcid.org/0000-0002-7344-242X>

<https://orcid.org/0000-0001-8252-901X>

УДК 631.11

JEL Q 12

Концептуальні засади розвитку сільськогосподарських підприємств

Ланченко Є.О.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

 Ланченко Є.О. E-mail: lanchenko@ukr.net

Ланченко Є.О. Концептуальні засади розвитку сільськогосподарських підприємств. Економіка та управління АПК. 2022. № 1. С. 96–108.

Lanchenko Y. Conceptual bases of agricultural enterprises development. AIC Economics and Management. 2022. № 1. PP. 96–108.

Рукопис отримано: 18.04.2022 р.

Прийнято: 20.04.2022 р.

Затверджено до друку: 24.06.2022 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2022-172-1-96-108

Предметом наукового дослідження є науково-практичні засади розвитку різних видів сільськогосподарських підприємств в Україні. Метою статті є обґрунтування концептуальних напрямів виробництва продукції в малих, середніх і великих сільськогосподарських підприємствах в умовах воєнного стану та післявоєнного періоду. Використано дані Держстату України, нормативно-правові акти України та наступні методи наукового дослідження: абстрактно-логічний, системний підхід, монографічний, статистико-економічний.

На основі проведеного ретроспективного аналізу ефективності виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах визначено головні напрями господарської діяльності великих, середніх і малих підприємств у галузі. В умовах воєнного часу і майбутнього післявоєнного періоду, коли очікується значний спад інвестиційної активності, акцент у виробництві агропродукції буде спрямовано на більш трудомісткі й менш капіталомісткі види агробізнесу, зокрема в малих і середньотоварних сільськогосподарських підприємствах.

У сільськогосподарських підприємствах простежується різна питома вага оборотного капіталу в загальній вартості активів. У малих підприємствах у структурі капіталу превалює оборотний, тим часом у великих – основний капітал і капіталозабезпеченість у 3–4 рази більша ніж в інших видах господарювання в галузі. З огляду на це, в умовах воєнного стану й ризикованості капітального інвестування в галузі найбільш вигідним в економічному значенні є ситуація в малих і середніх підприємствах, де зафіксовано кращі показники капіталовіддачі та норми прибутку.

Доведено, що для великотоварних сільськогосподарських підприємств необхідно визначити економічні вектори розвитку в коротко- й середньостроковому періодах. Зокрема диверсифікувати агробізнес і поєднувати розвиток рослинництва й тваринництва, диверсифікувати канали збуту на зовнішній ринок продовольства, орієнтуватися і на внутрішній споживчий ринок. Також цим підприємствам необхідно приділити увагу виробництву біопалива, інших енергетичних ресурсів тощо.

На основі проведеного аналізу капітального інвестування в різних видах сільськогосподарських підприємств, обґрунтовано напрями інвестицій у сільськогосподарські машини та обладнання (їх можна швидко перемістити в разі наближення воєнного фронту). Саме такі інвестиційно-відтворювальні процеси простежуються в малих і середніх підприємствах, на відміну від великих підприємств, які значні інвестиції вкладали у будівництво виробничих і логістичних об'єктів.

Мало-, середньо- й великотоварні форми підприємництва в агробізнесі мають зайняти своє місце в економіці сільських територій. У результаті дослідження узагальнено концептуальні напрями – стратегічні орієнтири соціально-економічного розвитку різних видів сільськогосподарських підприємств на майбутній період.

Ключові слова: підприємництво, сільськогосподарське підприємство, фермерське господарство, продовольча безпека, зайнятість населення, економічна ефективність, капітальні вкладення.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. В останнє десятиріччя сільськогосподарські підприємства виробляють більше 60 % валової продукції в галузі, завдяки чому дотримується високий рівень продовольчої безпеки країни, формується експортний потенціал національної економіки, забезпечуються соціально-економічний розвиток територіальних громад, підприємництва, зайнятість, трудові доходи сільського населення тощо. В умовах воєнного та повоєнного періодів виникла потреба в додаткових економічних дослідженнях щодо обґрунтування напрямів виробництва продукції в різних видах сільськогосподарських підприємств як концептуальних засад їх розвитку.

У даному випадку підтверджується актуальність проведення ретроспективного аналізу розвитку сільськогосподарських підприємств, зокрема великих, середніх і малих форм господарювання в галузі, узагальнення поглядів різних вчених щодо розвитку підприємств галузі, формування висновків щодо подальших напрямів виробництва сільськогосподарської продукції в різних видах підприємств. Результати досліджень забезпечать вирішення наукових проблем формування концепції розвитку сільськогосподарських підприємств у воєнний і післявоєнний періоди.

Науковими питаннями розвитку підприємства та виробництва сільськогосподарської продукції у формальному секторі економіки займалися багато вчених, зокрема М.М. Ільчук, А.А. Дюк та ін. (аналіз теорій підприємництва та специфіки його в аграрному секторі) [1–4]; О.М. Могильний, О.І. Павлов (розвиток великотоварних сільськогосподарських підприємств) [5–6]; М.І. Кісіль, І.В. Свиноус та ін. (інвестиційна привабливість виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах) [7–8]; М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк, С.М. Кваша та інші (діяльність фермерських і кооперативних формувань) [9–14]; О.Ю. Єрмаков, В.В. Вакараш (організаційно-правові форми підприємництва в сільському господарстві) [15]; І.М. Паска, В.І. Радько (розвиток молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах) [16].

Більшість вчених обґрунтовують організаційно-економічні й соціально-трудові засади розвитку підприємництва та підприємств в сільському господарстві. Воєнні дії в Україні, які розпочалися 24 лютого 2022 р. з початком вторгнення військ Російської Федерації на територію нашої країни, вплинули на фінансові, логістичні й інші аспекти господарської діяльності сільськогосподарських підприємств. Від

наукових працівників нині необхідне розроблення стратегічних напрямів розвитку аграрного сектору економіки в умовах війни та повоєнного періоду, що до сьогодні з наукової позиції ще не проводили. Одним із кроків має бути обґрунтування концептуальних напрямів виробництва сільськогосподарської продукції в підприємствах різних видів.

Мета дослідження полягає у визначенні концептуальних засад розвитку сільськогосподарських підприємств на основі обґрунтування напрямів виробництва продукції в малих, середніх і великих сільськогосподарських підприємствах в умовах воєнного стану та повоєнного періодів.

Важливими науково-практичними завданнями дослідження є визначення формальних критеріїв суб'єктів підприємництва в агробізнесі, проведення ретроспективного аналізу соціально-економічного розвитку сільськогосподарських підприємств і на цій основі – обґрунтування напрямів господарської діяльності в різних видах сільськогосподарських підприємств в умовах сучасних викликів воєнного і післявоєнного періодів.

Матеріал і методи дослідження. У процесі проведення досліджень використано нормативно-правові акти України, інформаційні й аналітичні дані Держстату України та результати досліджень вчених. Методичний інструментарій дослідження включає загальнонаукові та спеціальні методи наукового дослідження, зокрема: абстрактно-логічний (для обґрунтування умовиводів і висновків); системний підхід (для обґрунтування напрямів розвитку різних форм господарювання в сільському господарстві); монографічний (врахування результатів дослідження вчених за даним напрямом дослідження); статистико-економічний (для побудови рядів динаміки) тощо.

Результати дослідження та обговорення. Розвиток сільськогосподарських підприємств забезпечує роботою значну частину населення країни, сировиною підприємства харчової і переробної промисловості, податкові надходження в бюджети територіальних громад. Тому в умовах воєнного стану та непрогнозованості настання й тривалості майбутнього повоєнного періоду постала наукова проблема аргументації подальших напрямів соціально-економічного розвитку різних форм агропідприємництва, зокрема в коротко- й середньостроковій перспективі. Такі напрями стануть концептуальними завдяки врахуванню попереднього стану розвитку сільськогосподарських підприємств, а також переваг і загроз розвитку кожного їх виду: великого, середнього й малого підприємства.

Останні дослідження феномена підприємництва проведено М.М. Ільчуком та іншими вченими [1], які виокремили й охарактеризували ряд концепцій його розвитку й доказово підтвердили, що підприємництво залишається сферою, де зберігається безліч відкритих питань, можливостей для формування власних професійних траєкторій та інтервенції в суміжні дисципліни. Підприємницька практика з плином часу змінюється, її дослідники мають бути готові до змін, включно з урахуванням нових галузей, вивченням гравців нового типу, які стали підприємцями в ХХІ ст.

В агробізнесі соціальне значення розвитку підприємництва вдало дослідив А.А. Дюк [2], зазначивши, що в системі підприємство–сільська територія практично локально проявляються засади соціальної відповідальності, які сповідують сільські підприємці. Організаційно-економічна соціалізація підприємництва на селі – один із шляхів створення селозберігаючої моделі господарювання. Для підтримки передумов у її побудові важливе значення має формування кооперативних структур. Агробізнес підприємство постало предметом дослідження В.В. Русанюка [3], який розкрив сутність і основні напрями державного регулювання й підтримки розвитку підприємництва в аграрному секторі в сучасних умовах.

Ураховуючи зазначене вище, зупинимось на юридичному трактуванні підприємницької діяльності, яка в Україні регулюється Господарським кодексом України [17]. Згідно з ним підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Головним суб'єктом підприємництва є підприємство (юридична особа) – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб через систематичне здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності.

Сільськогосподарське підприємство, з огляду на назву, спеціалізується на виробництві рослинницької й тваринницької продукції. Така відповідність підтверджується методологією статистичного обліку та нормативно-правовим регулюванням господарської діяльності в Україні, яким чітко визначено суть даного підприємства та критерії віднесення до них відповідних товаровиробників.

Сільськогосподарське підприємство – суб'єкт господарювання, який має право юридичної особи, або відокремлений підрозділ юридичної особи, що здійснює систематичну виробничу діяльність у галузі сільського господарства, до їх складу включають фермерські господарства [18]. Фермерське господарство є формою підприємництва громадян з метою виробництва, переробки та реалізації товарної сільськогосподарської продукції [17]; є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках ... [19].

Позитивним явищем із 2016 р. було нормативне забезпечення створення сімейних фермерських господарств у формі юридичних осіб або фізичних осіб – підприємців. Останніми мають стати сільські родини, що господарюють на площі сільськогосподарських угідь від 0,5 до 20 га. Державна підтримка останніх має забезпечити створення формальних робочих місць і призупинити трудову еміграцію із сільських територій України.

Важливим є встановлення критерію віднесення до сільськогосподарського підприємства, що зазначено в Податковому кодексі України: сільськогосподарським вважається підприємство, основною діяльністю якого є постачання вироблених (наданих) ним сільськогосподарських товарів (послуг) на власних або орендованих основних фондах, а також на давальницьких умовах, в якій питома вага вартості сільськогосподарських товарів/послуг становить не менш як 75 % вартості всіх товарів/послуг, поставлених протягом попередніх 12 послідовних звітних податкових періодів сукупно [20].

Отже, визначивши об'єкт дослідження – сільськогосподарські підприємства, проведемо ретроспективний аналіз загального стану їх розвитку в Україні за даними таблиці 1. На основі цього обґрунтуємо подальші напрями їх функціонування в складних і важко прогнозованих умовах воєнного та післявоєнного періодів.

Протягом досліджуваного періоду збільшується кількість сільськогосподарських підприємств, обсяг виробництва продукції, прибуток тощо. Висока рентабельність виробництва продукції за такими групами: зернові й зернобобові культури (пшениця, ячмінь, кукурудза), технічні культури (соняшник, соя, ріпак) обумовили концентрацію даних напрямів виробництва рослинницької продукції саме в сільськогосподарських підприємствах. Оскільки останні апріорі налаштовані на досягнення кращих економічних результатів – збільшення

рентабельності продукції, капіталовіддачі, продуктивності праці, урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин на основі застосування інноваційних агротехнологій, удосконалення організації виробництва та праці, її мотивації тощо.

У сільському господарстві України простежується концентрація виробництва: формуються великотоварні компанії (агрохолдинги), які ведуть агробізнес на більш як 10 тисяч гектарах сільськогосподарських угідь. Вони більшою мірою зосереджені на менш трудомістких видах виробництва продукції (зернове господарство, вирощування соняшнику, сої, ріпаку тощо). Водночас залишається проблема формальної зайнятості та формування трудових доходів населення сільських територій, погіршується рівень життя сільського населення тощо [21].

Вчений О.М. Могильний зазначає, що в Україні нині сформована змішана аграрна економіка з різноманітною організаційно-правовою й організаційно-управлінською структурою. Її основою слугують недержавні підприємства та компанії з іноземними інвестиціями. Системно лобіюючи корпоративні інтереси в органах державної влади, вони забезпечують отримання рентних доходів і конкурентний розвиток на зовнішніх, переважно сировинних ринках. Закономірною платою за їх світове лідерство для народу України стає зростання суспільних витрат на сплату монополю високої ренти, системно-структурні перекося базової галузі економіки, загроза поділу сільськогосподарських земель на латифундії серед обмеженого кола олігархів із комплексом деструктивних наслідків для сільських територій [5].

Таблиця 1 – Виробничі й фінансові показники діяльності сільськогосподарських підприємств

Показник	Рік				2020/ 2017, ±
	2017	2018	2019	2020	
Кількість с.-г. підприємств, од.	45558	49208	48504	47523	1965
У т. ч. фермерські господарства	34137	33164	32452	31851	-2286
Виробництво с.-г. продукції, млрд грн	428,4	532,7	531,5	566,2	137,8
У т. ч.:					
продукція рослинництва, %	67,4	69,5	69,9	68,3	0,9
продукція тваринництва, %	48,0	49,5	51,3	52,3	4,3
Питома вага с.-г. підприємств у валовому виробництві с.-г. продукції, %	60,5	62,8	63,1	63,4	2,9
У т. ч. фермерських господарств	10,2	10,9	11,6	10,7	0,5
Фінансовий результат до оподаткування, млрд грн	68,1	70,8	93,6	81,6	13,5
Питома вага прибуткових с.-г. підприємств, %	86,8	86,8	83,5	83,2	-3,6
Рівень рентабельності всієї діяльності с.-г. підприємств, %	16,5	14,2	16,6	13,9	-2,6
Рівень рентабельності виробництва продукції: зернові та зернобобові культури	25,0	24,7	11,8	20,0	-5,0
соняшник	41,3	32,5	23,5	39,4	-1,9
буряк цукровий фабричний	12,4	-11,4	-15,4	-13,5	-25,9
овочеві культури	9,9	13,3	2,8	8,0	-1,9
картопля	10,0	6,8	15,4	11,0	1,0
плодові та ягідні культури	35,4	6,4	6,2	19,0	-16,4
виноград	51,6	22,6	-7,2	-16,2	-67,8
молоко	26,9	16,1	20,6	20,4	-6,5
ВРХ на м'ясо	3,4	-17,7	-27,1	-24,2	-27,6
свині на м'ясо	3,5	6,9	4,7	2,6	-0,9
вівці та кози на м'ясо	-39,6	-16,6	-39,7	-39,4	0,2
птиця на м'ясо	7,0	5,7	-3,7	-0,2	-7,2
яйця птиці свійської	-9,0	5,4	-23,5	-19,2	-10,2

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України [18].

Зрештою, виробництво агропродовольчої продукції в Україні нині забезпечується трьома групами агроформувань: 1) великотоварними сільськогосподарськими підприємствами (агрохолдинги, високоспеціалізовані підприємства, акціонерні товариства); 2) середньотоварними підприємствами (товариства з обмеженою відповідальністю, приватні підприємства, сільськогосподарські виробничі кооперативи); 3) малими формами господарювання (приватні підприємства, фермерські господарства, сільські домогосподарства, особисті селянські господарства) тощо.

Питома вага сільських домогосподарств у валовому виробництві сільськогосподарської продукції становить трохи менше 50 %. Проте вони забезпечують 70–95 % виробництва більш трудомісткої і менш капіталомісткої сільськогосподарської продукції в Україні (овочів, картоплі, плодів і ягід, молока тощо). Зокрема, молочне скотарство в Україні станом на кінець 2020 р. представлено на 2/3 у сільських домогосподарствах. Тут налічується 1865,6 тис. гол. ВРХ, зокрема 1249,1 тис. гол. корів, тим часом у сільськогосподарських підприємствах – лише 1008,4 тис. гол. і 421,9 тис. гол., відповідно. Поголів'я свиней в останніх налічувалося 3629,5 тис. гол., у господарствах населення дещо менше – 2246,7 тис. гол. [18].

Тому в умовах воєнного часу і майбутнього післявоєнного періоду, коли очікується значний спад інвестиційної активності в галузі через очевидні ризики воєнного періоду, акцент у виробництві агропродукції буде спрямовано на більш трудомісткі й менш капіталомісткі види агробізнесу у малих і середньотоварних сільськогоспо-

дарських підприємствах. Птахівництвом, свинарством як високоінтенсивними підгалузями тваринництва традиційно займатимуться переважно спеціалізовані великотоварні підприємства – птахофабрики й свинокомплекси.

Про такі очікування перебігу інвестиційно-відтворювальних процесів у сільськогосподарських підприємствах свідчать результати досліджень М.І. Кісіля [7], який ще до російсько-української війни 2022 р. визначив декілька фаз інвестиційних процесів у сільському господарстві та харчовій промисловості. Зокрема, у 2023–2024 рр. прогнозується уповільнення інвестиційної активності; 2025 р. – початок активізації інвестиційних процесів; 2026–2030 рр. – нарощування темпів інвестиційного розвитку. Тепер можна вважати, що зазначені останні дві фази будуть відтерміновані (перенесені) на післявоєнний період. Особливістю інвестиційного процесу в сільському господарстві слід вказати зменшення участі в ньому малого агробізнесу.

В Україні великих застережень щодо продовольчої безпеки немає, проте, якщо порівнювати з рекомендованими нормами споживання продовольчої продукції за такими позиціями: м'ясо, риба, молоко, плоди і ягоди, овочі, цукор (табл. 2), то перспективним має бути розвиток внутрішнього споживчого ринку продовольства. Саме виробництво більшості зазначених видів продукції є менш капіталомістким і водночас більш трудомістким, що у воєнний та майбутній післявоєнний періоди буде актуальним через велику ризикованість інвестиційних процесів і збільшення пропозиції робочої сили на ринку праці в аграрній сфері.

Таблиця 2 – Споживання основних продуктів харчування в Україні, кг/особа

Показник	У середньому за рік у 2017–2020 рр.	Раціональна норма (розрахунки МОЗ України) ¹	Нестача	
			кг/особа	%
М'ясо та м'ясопродукти, включаючи субпродукти та жир-сирець	53	80	27	33,8
Молоко та молочні продукти	200	380	180	47,4
Яйця, шт.	277	290	13	4,5
Хлібні продукти (хліб та макаронні вироби у перерахунку на борошно; крупи, борошно, бобові)	99	101	2	2,0
Картопля	138	124	x	x
Овочі та баштанні продовольчі культури	163	161	x	x
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	56	90	34	37,8
Риба та рибні продукти	12	20	8	40,0
Цукор	29	38	9	23,7
Олія	12	13	1	7,7

¹ Рекомендовані раціональні норми споживання основних продуктів харчування на душу населення [22].
Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України [18].

Зважаючи на це, актуальним питанням є визначення головних напрямів виробництва агропродукції в різних видах сільськогосподарських підприємств у контексті забезпечення більшої кількості формально зайнятих у сільському господарстві та суміжних напрямках трудової діяльності (харчова й переробна промисловість, торгівля, сервісні послуги тощо). Це забезпечить розвиток територіальних громад, продовольчу безпеку країни у складний час воєнних дій та майбутній повоєнний період, коли суб'єкти підприємництва в коротко- й середньостроковій перспективі з максимальною обережністю ставитимуться до капітального інвестування в агробізнесі.

Крім того, у довоєнний період інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств, як зазначають учені І.В. Свиноус та ін., характеризувалася негативними тенденціями за низкою економічних показників. У сільськогосподарських підприємствах виник дисбаланс фінансових потоків, зменшився рівень рентабельності виробництва зернових і технічних культур. Основною причиною зниження прибутковості слід вказати зростання вартості ресурсів агровиробництва на тлі зниження цін зернових та олійних. Підвищилася орендна плата за землю, заробітна плата працівників, а також зросли податкові відрахування через скасування спецрежиму оподаткування ПДВ тощо [8].

Аналітичні дані про зайнятість, ефективність виробництва продукції, оплату праці, капітальні вкладення в різних видах сільськогосподарських підприємств наведено в таблиці 3 (критерії суб'єктів великого підприємства: 251 працівник і більше, річний дохід більше 50 млн євро; середнього: 51–250 працівників, 10–50 млн євро; малого: 11–50 працівників, 2–10 млн євро; мікропідприємства: до 10 працівників і річний дохід – до 2 млн євро). Оскільки в загальному підсумку виробництво продукції сільського, лісового й рибного господарств становить 661 млрд грн, а питома вага сільськогосподарських підприємств – 85,7 %, або 566,2 млрд грн (див. табл. 1), то для проведення аналізу й формування висновків можна використати інформацію наступної таблиці.

У малих і середніх формах агробізнесу зосереджено більше 90 % зайнятих працівників і тут виробляється більше 85 % агропродукції, тому це два головні суб'єкти аграрної економіки. У малих підприємствах апіорі власни-

ки є, зазвичай, одночасно їх працівниками, тут формується статусна мотивація праці (умовно кажучи, господар і працівник в одній особі), у великих і середніх підприємствах, де в середньому працює близько 130 осіб, що уможливує ведення колективного соціального діалогу й укладання колективних угод регулювання соціально-трудова відносин у підприємстві.

У різних видах сільськогосподарських підприємств простежується різна питома вага оборотного капіталу в загальній вартості всіх активів. Зокрема, у малих підприємствах у структурі капіталу превалює оборотний (купівля насіння, добрив, пестицидів, пального тощо), тим часом у великих – основний капітал і капіталозабезпеченість у них у 3–4 рази більша ніж в інших видах господарювання в галузі. З огляду на це, в умовах воєнного стану й ризикованості капітального інвестування в галузі найбільш вигідним в економічному значенні є ситуація в малих і середніх підприємствах, де зафіксовано кращі показники капіталовіддачі (1,47–1,86 грн) та норми прибутку (5,6–8,6 %). Тут виникає необхідність у воєнний час і надалі збільшувати обсяги товарного кредитування та налагодження корпоративної дисципліни й культури як з контрагентами із закупки насіння, добрив і пального, так і з продажу виробленої агропродукції – із хлібоприймальними пунктами, молокозаводами, м'ясокомбінатами тощо.

Отже, в умовах воєнного стану, коли порушені раніше сформовані логістичні ланцюги експортних поставок агропродукції через південно-східні регіони нашої країни внаслідок бойових дій і воєнного фронту, які були надзвичайно важливими для великотоварних сільськогосподарських підприємств, для останніх необхідно визначити економічні вектори свого розвитку в коротко- й середньостроковому періодах. Зокрема диверсифікувати агробізнес і поєднувати розвиток рослинництва й тваринництва, диверсифікувати канали збуту на зовнішній ринок продовольства, орієнтуватися і на внутрішній споживчий ринок. Також щодо енергетичної безпеки країни і підприємств необхідно приділити більше уваги виробництву біопалива, інших енергетичних ресурсів (енергетична верба, виготовлення паливних брикетів із відходів чи супутньої продукції сільськогосподарського виробництва тощо).

Таблиця 3 – Дані про соціально-економічний розвиток різних видів сільськогосподарських підприємств у 2020 р.

Показник	ВП	СП	МП	МікроП	Разом або в середньому
Кількість діючих підприємств, од.	36	2134	5240	42042	49452
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб	38,6	277,7	121,0	97,4	534,7
У т. ч.: наймані працівники, тис. осіб	38,6	277,4	119,8	70,7	506,5
власники, засновники та члени їх сімей, тис. осіб	0,0	0,3	1,2	26,7	28,2
Середня кількість зайнятих в 1 підприємстві, осіб	1072	130	23	2	1227,8
Питома вага зайнятих, %	7,2	51,9	22,6	18,2	100,0
Витрати на персонал, млн грн	8199,5	39286,9	13174,9	4731,4	65392,7
Оплата праці, млн грн	6797,9	32422,5	14545,3	3725,9	57491,6
Виробничі основні засоби, млн грн	97586,1	170202,9	94719,3	56514,7	419023,0
Інші основні засоби, млн грн	6,0	78,1	42,6	31,6	158,3
Оборотні засоби, млн грн	87440,8	303968,9	183823,9	135890,0	711123,6
Загалом виробничі засоби, млн грн	185032,9	474249,9	278585,8	192436,3	1130304,9
Власний капітал, млн грн	99557,1	271264,7	158820,4	82608,7	612250,9
Питома вага власного капіталу, %	53,8	57,2	57,0	42,9	54,2
Питома вага оборотних засобів у капіталі, %	47,3	64,1	66,0	70,6	62,9
Капіталозабезпеченість 1 зайнятого, тис. грн	2528,3	613,2	783,2	580,6	784,0
Капіталовіддача, грн	0,93	1,86	1,80	1,47	1,58
Норма прибутку, %	4,8	8,6	7,9	5,6	7,3
Капітальні інвестиції, млн грн	6627,3	27315,0	15075,2	715,4	49732,9
У т. ч. в: будівлі та споруди, %	24,7	26,3	13,2	12,3	21,9
машини та обладнання, %	46,8	61,1	83,1	86,4	66,2
Вироблена продукція, млн грн	90514,9	316443,3	171036,3	82956,0	660950,5
Питома вага виробництва продукції, %	13,7	47,9	25,9	12,6	100,0
Реалізована продукція, млн грн	78052,1	289400,1	160723,5	77307,4	605483,1
Рівень товарності виробництва продукції, %	86,2	91,5	94,0	93,2	91,6
Прибуток, млн грн	8794,1	40610,2	21979,8	10846,5	82230,6
Питома вага прибуткових підприємств, %	75,0	84,0	82,6	82,4	83,2
Питома вага оплати праці у вартості виробленої продукції, %	7,5	10,2	8,5	4,5	8,7
Заробітна плата, тис. грн	14,7	9,7	10,1	4,4	9,0
Продуктивність праці 1 зайнятого за рік, тис. грн	2344,9	1139,5	1413,5	851,7	1236,1
Рентабельність праці (прибуток на 1 зайнятого), тис. грн	227,8	146,2	181,7	111,4	153,8

¹ ВП – суб'єкт великого підприємництва; СП – суб'єкт середнього підприємництва; МП – суб'єкт малого підприємництва; МікроП – суб'єкт мікропідприємництва.

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України [23].

Зокрема, учені О.І. Павлов та і ін., досліджуючи розвиток агрохолдингів в системі продовольчої безпеки України, зробили такі висновки: використовуючи у своїй господарській діяльності великий земельний банк, формуючи власний капітал в зарубіжних країнах зі сприятливими умовами оподаткування, розміщуючи свої акції на міжнародних фондових біржах з високим рівнем їх котирування, власники та акціонери великих агропродовольчих компаній концентрують свою увагу на видах діяльності, які приносять «швидкі гроші». Внаслідок цього відбуваються процеси, пов'язані з монокультуризацією рослинництва, занепадом тваринницької галузі, погіршенням якості сільськогосподарських угідь, концентрацією сільськогосподарського виробництва та монополізацією ринку агропродовольчої продукції [6].

На сьогодні для підтримки продовольчої і соціальної безпеки України та вирішення інших важливих питань економічного розвитку, розвитку територіальних громад акцент у державній і регіональній, аграрній політиці слід змістити на малі й середні сільськогосподарські підприємства через їх більш маневрений спосіб ведення агробізнесу. У них капітальні інвестиції переважно спрямовані у сільськогосподарські машини та обладнання (до 86 %), які можна швидко перемістити в разі наближення лінії воєнного фронту, на відміну від великих підприємств, які багато інвестицій вкладали у будівництво виробничих і логістичних об'єктів (25 %) [23], зокрема поблизу великих морських портів України, які вже пошкоджені або знищені в результаті воєнних дій.

Щодо показників продуктивності праці, то їх більші значення простежуються у великих сільськогосподарських підприємствах, відповідно, й заробітна плата там також вища. Однак в силу того, що в середніх і особливо малих і мікропідприємствах більше представлено засновників і власників підприємств, то отриманий прибуток в останніх можна прирівняти до трудових доходів, що частково пояснює дану відмінність в оплаті праці в різних видах підприємств галузі.

Учені М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк та ін. зазначають, що малі підприємства формально представляють середній клас у сільській місцевості. Проте сучасне інституціональне середовище малого підприємництва не забезпечує сприятливі умови його функціонування. Сюди можна віднести недостатню підтримку з боку держави малого й середнього бізнесу, загальний кризовий стан сільських територій. Такий стан є антистимулюючим чинником стосовно посилення соціальної функції підприємництва

та піднесення сільських територій. Один із напрямів формування соціального капіталу, як продукту соціальних взаємодій у процесі господарського обміну, у сільській місцевості є кооперація. Завдяки їй підвищується добробут членів кооперативів через виробництво й реалізацію продукції з вищою доданою вартістю, відходом від сировинної моделі розвитку агробізнесу [9].

Сільськогосподарські кооперативи ведуть свою діяльність на міжнародних принципах кооперації і відповідають концепції підприємництва. Таких кооперативних структур в Україні налічується близько 1300 од. До своєї діяльності вони залучають особисті селянські господарства, які їх створили, що сприяє розширенню підприємництва й розвитку соціального капіталу на селі [10]. Про переваги розвитку фермерських господарств, сільськогосподарської кооперації, інтеграційних процесів в аграрному секторі економіки зазначають й інші вчені-однодумці [11; 4].

Тому з метою створення нових фермерських господарств і/або збільшення найму робочої сили в діючих фермерських господарствах слід забезпечити збільшення масштабу й рівня товарності виробництва продукції, механізацію сільськогосподарських робіт, інтенсифікацію виробництва продукції, збільшення продуктивності праці, формування умов розвитку тваринництва та оптимізацію площ землекористування тощо.

Виправданими позитивними напрямами аграрної політики 2018–2020 рр. є переорієнтація державної підтримки на розвиток малих і середніх сільськогосподарських товаровиробників, зокрема фермерських господарств, та підтримку тваринництва, на закупівлю техніки тощо. Така підтримка має вплинути на збільшення рівня формальної зайнятості населення, зокрема у фермерських господарствах. А обслуговуюча кооперація в сільській місцевості дозволить отримати синергетичний ефект для малого агробізнесу завдяки закупівлі сировини й матеріалів за меншими цінами, формуванню більших партій продукції на продаж і переробку, раціональному використанню машинно-тракторного парку тощо.

Про практичний світовий досвід зазначає С.М. Кваша, що створення кооперативів дозволяє підвищити ефективність зусиль і завдяки продажу значних обсягів сільськогосподарської продукції протистояти великотоварному бізнесу. Заснування кооперативного руху має супроводжуватися підтримкою доходів дрібних і середніх товаровиробників. У даному аспекті створення доданої вартості відбувається відповідно до особливих характеристик продукції, що стимулює продаж за значно вищими цінами [14].

У підсумку можна зазначити, що акцент у державній аграрній політиці під час воєнного стану слід робити на малий і середній агробізнес, який орієнтується, насамперед, на внутрішній споживчий ринок продовольства та є менш ризикованим під час воєнних дій і у важкопрогнозований майбутній повоєнний період. Під час воєнного стану найбільше постраждали великотоварні й експортоорієнтовані сільськогосподарські підприємства через порушення транспортних шляхів руху їх товарної продукції. Тому для останніх перспективним напрямом слід вважати налагодження логістичних ланцюгів експорту вітчизняної аграрної продукції за кордон наземним транспортом через сусідні європейські країни, зокрема Польщу, Словаччину, Угорщину, Молдову, Румунію. Позитивним тут є приєднання України до членів економічної організації Тримор'я, що об'єднує 12 країн ЄС та Україну, розташованих біля Балтійського, Чорного й Адріатичного морів, набуття статусу кандидата в члени ЄС. Це дозволить диверсифікувати канали поставок агропродукції на світовий ринок продовольства.

Поділяємо думки вчених О.Ю. Єрмакова та ін., які, дослідивши організаційно-правові форми підприємництва в сільському господарстві, зазначають, що кожна з них потребує

індивідуального підходу, який враховуватиме можливості й потреби власника. Діяльність кожної форми підприємництва є важливою для агробізнесу й населення, а спільне функціонування підприємств з високим рівнем концентрації та інтенсифікації виробництва й дрібних особистих господарств населення забезпечують певне нівелювання економічних спадів у галузі, підвищують гнучкість, цілісність і стійкість аграрної системи. Потрібно забезпечити розвиток і конкуренцію різних форм власності, рівноправних форм господарювання та організаційних форм виробництва в аграрній сфері, а саме приватних, колективних і державних підприємств, агропромислових об'єднань, кооперативів, товариств, агрокомбінатів, фермерських і особистих селянських господарств тощо [15].

Кожний вид: мало-, середньо- й великотоварні форми підприємництва в агробізнесі мають зайняти своє місце в економіці сільських територій. Тому виникає потреба в узагальненні концептуальних засад як стратегічних орієнтирів соціально-економічного розвитку різних видів сільськогосподарських підприємств на майбутній період (табл. 4, урахувавши масштаби виробництва продукції та кількість найманих працівників у них юридичні форми господарювання наведені умовно).

Таблиця 4 – Концептуальні засади соціально-економічного розвитку різних видів сільськогосподарських підприємств

Вид підприємства ¹	Період	
	воєнний	повоєнний
ВП (агрохолдинги, спеціалізовані підприємства, тепличні господарства, тваринницькі комплекси)	Диверсифікація агробізнесу: виробництво зернових і технічних культур, розвиток тваринництва, зокрема свинарства й птахівництва. Формування власної кормової бази у тваринництві. Виробництво альтернативних видів палива для промислових і побутових потреб	Налагодження різних логістичних шляхів експортних поставок. Відкриття виробничих підрозділів з переробки агропродукції, фірмова торгівля. Удосконалення економічного механізму виробництва й використання альтернативних джерел енергії
СП (ФГ, ПП, ТОВ, СВК)	Ведення зернового господарства, овочівництва. Диверсифікація бізнесу: садівництво, скотарство й свинарство. Налагодження торговельних відносин на локальному рівні	Відкриття переробних цехів з виготовлення борошна, круп, м'ясо-молочної продукції, консервації овочів, плодів і ягід. Збільшення обсягів виробництва трудомісткої продукції
МП (ФГ, ПП)	Виробництво менш капіталомістких і більш трудомістких с.-г. культур (овочі, плоди і ягоди, малі ферми, ставкове рибництво, нішеві культури). Товарне кредитування	Розвиток обслуговуючої кооперації, розширення малого агробізнесу: хлібо-булочний і кондитерський напрями, м'ясні напівфабрикати, молочна продукція тощо
МікроП (сімейні ФГ та ін.)	Збільшення обсягів виробництва агропродовольчої продукції для самозабезпечення та реалізації її надлишків, їх первинна переробка й консервація на рівні територіальних громад	Трансформація економічно активних домогосподарств у сімейні фермерські господарства й отримання державної підтримки. Ведення органічного виробництва агропродукції

¹ ВП – суб'єкт великого підприємництва; СП – суб'єкт середнього підприємництва; МП – суб'єкт малого підприємництва; МікроП – суб'єкт мікропідприємництва; ФГ – фермерські господарства; ПП – приватні підприємства, ТОВ – товариства з обмеженою відповідальністю; СВК – с.-г. виробничі кооперативи.

Джерело: власна розробка.

Стратегічним із погляду забезпечення й збільшення рівня зайнятості в сільській місцевості, заробітної плати та ефективності виробництва сільськогосподарської продукції є поєднання рослинницьких підгалузей зі скотарством або свинарством у всіх видах сільськогосподарських підприємств. Щодо підгалузей аграрного сектору економіки, то у всіх видах підприємств необхідно розвивати тваринництво, зокрема молочний бізнес, виробництво яловичини й телятини тощо. Даний напрям дозволить створити багато робочих місць в країні, збільшити обсяг доданої вартості за переробки продукції скотарства, збільшити перелік експортних товарів за кордон, зокрема в повоєнний період.

Для перспективного інноваційного розвитку скотарства у всіх видах сільськогосподарських підприємств вчені І.М. Паска, В.І. Радько та інші обґрунтували такі стратегічні моделі розвитку молочного скотарства: пріоритетність розвитку фермерських господарств з виробництва молока; пріоритетність розвитку великих інноваційно-орієнтованих сільськогосподарських підприємств з одночасним державним стимулюванням кооперативної форми виробництва молока фермерськими і особистими селянськими господарствами. Дані моделі передбачають зміцнення кормової бази, підвищення рівня годівлі тварин, впровадження комплексної механізації та автоматизації виробничих процесів і переведення галузі на новітні технології, використання високопродуктивних, спеціалізованих порід худоби, підвищення якості тваринницької продукції, удосконалення організації і оплати праці. Водночас вагоме значення має державна підтримка зазначених заходів через бюджетні програми [16].

Слід відмітити про позитивну тенденцію підвищення продуктивності корів у сільськогосподарських підприємствах в останні роки (2017–2022 рр.) до 6634 кг молока на 1 корову, тимчасом у господарствах населення вона становить у межах 4480–4666 кг молока на 1 корову. Отже, потенціал поголів'я стада у господарствах населення необхідно більш ефективно використовувати, що можна забезпечити через якісні зоотехнічні й ветеринарні заходи в кооперативних об'єднаннях дрібних форм агробізнесу у межах територіальних громад. Доступність державної підтримки для цих сільськогосподарських товаровиробників має стимулювати до їх трансформації в сімейні фермерські господарства.

Зокрема, результати досліджень Л.Д. Тулуша й О.Ю. Грищенко свідчать, що потенційна чисельність домогосподарств, у яких наявні

економічні підстави для відповідної трансформації, оцінюється понад 110 тис. од. Із них за окремими напрямами діяльності: близько третини – молочний напрям; до 20 % – інші види тваринництва; близько 20 – вирощування овочів; до 15 – фруктовো-ягідний і 10–15 % – зерново-технічний напрям. Ці господарства перебувають поза системою державних фінансових відносин, що негативно позначається на їх розвитку, конкурентоспроможності, рівні доходів, соціальній захищеності членів і фінансовій спроможності місцевих бюджетів сільських територій [13].

Відрадною в останні роки є акцентування уваги й збільшення державної підтримки з боку Мінагрополітики України на розвиток тваринництва й фермерських господарств. Тому й надалі таку державну підтримку слід продовжувати й стимулювати розвиток ринку праці в аграрній сфері через розвиток різних видів сільськогосподарських підприємств, зокрема додатково за рахунок місцевих фінансових, земельних і виробничих ресурсів, які отримали територіальні громади в результаті децентралізації влади й реформи місцевого самоврядування в Україні.

Приєднуємось до думки Р.Я. Корінця, щодо розвитку сімейних фермерських господарств: сімейне фермерство – не лише економічний чинник у житті сільського населення, а й важливий інструмент формування активного громадянства, без якого неможливо побудувати державу-лідера. Це цілком очевидно, оскільки така форма господарської діяльності є відображенням особливого способу сільського життя, її основою є сім'я, задоволення потреб, причому не лише економічних, а й соціальних, культурних, екологічних і рекреаційних.

Через створені кооперативами об'єднання сімейні ферми стають повноправними учасниками аграрного ринку, оскільки стають цікавими для оптових ринків, торгівлі, громадського харчування. Сімейні фермерські господарства мають стати центром уваги територіальних громад. Очікувані перспективи розвитку сімейних фермерських господарств здатні зробити їх привабливими для молоді, що дасть змогу більш оптимістично розглядати майбутнє українського села [12]. Тому розвиток малого агропідприємництва завдяки статусній мотивації праці та державній підтримці сімейних фермерських господарств дозволить поліпшити демографічну складову розвитку сільських територій України.

Висновки. Провівши аналіз стану розвитку сільськогосподарських підприємств України за 2017–2020 рр., можна відзначити позитивні зрушення за показниками еконо-

мічної ефективності виробництва продукції в суспільному секторі аграрної економіки. Нині формальний сектор аграрної економіки представлений трьома групами товаровиробників, яким властиві свої особливості розвитку: великі, середні й малі підприємства, для яких у сучасних складних умовах 2022 р. й надалі окреслено концептуальні засади розвитку у невизначений час воєнного і післявоєнного періодів, відповідно, на коротко- й середньострокову перспективу.

Оскільки очікується спад капітального інвестування в галузі, нами систематизовано концептуальні засади розвитку різних видів сільськогосподарських підприємств для забезпечення розвитку аграрного сектору економіки, формальної зайнятості та трудових доходів населення, продовольчої безпеки країни, відновлення її експортного потенціалу в складних умовах воєнного й післявоєнного періодів.

Визначивши концептуальні напрями виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах, необхідно скорегувати відповідну аграрну політику й державну підтримку, сформувати відповідний організаційний механізм функціонування їх різних видів на рівні держави, регіонів (областей) і територіальних громад тощо.

Логічним продовженням подальших досліджень має бути розроблення стратегії або державної програми розвитку сільськогосподарських підприємств на довгострокову перспективу, враховуючи економічні, соціальні й політичні виклики, пов'язані з нецивілізованими діями сусідньої держави – Російської Федерації. Головна увага тут зосереджуватиметься на визначенні основних виконавців і фінансового забезпечення відповідних практичних заходів за соціальним, економічним і безпековим векторами розвитку різних видів сільськогосподарських підприємств.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ільчук М.М., Ус С.І., Дмитрук М.І. Теоретичні засади розвитку підприємництва. Економіка АПК. 2020. № 3. С. 100–110.
2. Дюк А.А. Концептуально-методичні засади оцінки організаційно-економічної соціалізації підприємництва на селі. Економіка АПК. 2020. № 4. С. 111–120.
3. Русанюк В.В. Державне регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі. Економіка АПК. 2021. № 1. С. 94–102.
4. Трутенко Г.О. Розвиток підприємницької діяльності в сільському господарстві України. Економіка АПК. 2021. № 1. С. 103–112.
5. Могильний О.М. Трансформація організаційно-правових форм сільського господарства: від багатокладності до латифундації. Економіка АПК. 2021. № 1. С. 15–27.
6. Павлов О.І., Дідух С.М., Барвіненко В.Д. Інклюзивний розвиток агрохолдингів в системі продовольчої безпеки України. Економіка та управління АПК. 2020. № 2. С. 64–72.
7. Кісіль М.І. Макроекономічний інвестиційний процес у сільському господарстві України. Економіка АПК. 2021. № 9. С. 19–30.
8. Свиноус І.В., Гаврик О.Ю., Ємчик Т.В., Сало І.А. Формування системи інституційного забезпечення інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств. Економіка та управління АПК. 2021. № 1. С. 63–75.
9. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність: монографія / Ю.О. Лупенко та ін. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2017. 202 с.
10. Малік М.Й., Швець А.А. Роль підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції у розвитку сільських територій. Економіка АПК. 2021. № 7. С. 50–62.
11. Шпикуляк О.Г., Алексєєва О.В. Розвиток фермерських господарств в організаційно-економічному забезпеченні зайнятості населення. Економіка АПК. 2021. № 4. С. 95–107.
12. Корінець Р.Я., Малік Л.М. Інституціоналізація сімейних фермерських господарств у соціально-економічне середовище. Економіка АПК. 2018. № 4. С. 60–69.
13. Тулуш Л.Д., Грищенко О.Ю. Трансформація високотоварних господарств населення в суб'єкти підприємництва: податково-бюджетні аспекти. Економіка АПК. 2018. № 1. С. 40–52.
14. Кваша С.М., Усаченко Л.М., Олефіренко Т.В. Напрями державного регулювання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції: монографія. Київ: Компринт, 2012. 187 с.
15. Єрмаков О.Ю., Вакараш В.В., Вакараш В.М. Розвиток форм підприємницької діяльності в сільськогосподарському виробництві України: монографія. Київ: ЦП «Компринт», 2013. 230 с.
16. Паска І.М., Гринчук Ю.С., Радько В.І., Ткаченко К.В. Обґрунтування стратегії інноваційно-орієнтованого розвитку сільськогосподарських підприємств з виробництва молока. Економіка та управління АПК. 2021. № 1. С. 179–190.
17. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436 (із зм.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n461>
18. Статистичні збірники «Сільське господарство України». URL: <http://ukrstat.gov.ua>
19. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973 (із зм.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>
20. Податковий кодекс законів України від 02.12.2010 № 2755 (із зм.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n5201> (дата звернення: 27.06.2022 р.).
21. Ланченко Є.О. Розвиток соціально-трудових відносин в аграрній сфері: монографія. Київ: ЦП «Компринт», 2022. 266 с.

22. Продовольчий споживчий кошик VS раціональні норми. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/prodovolchyyu-spozhyvchyy-koshyk2016-vs-ratsionalni-normy> (дата звернення: 27.06.2022 р.).

23. Статистичні збірники «Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва». URL: <http://ukrstat.gov.ua>

REFERENCES

1. Ilchuk, M.M., Us, S.I., Dmytruk, M.I. (2020). Teoretychni zasady rozvytku pidpriemnytstva [Theoretical principles of business development]. *Ekonomika APK [Economics of agro-industrial complex]*. No 3, pp. 100–110.

2. Diuk, A.A. (2020). Kontseptualno-metodychni zasady otsinky orhanizatsiino-ekonomichnoi sotsializatsii pidpriemnytstva na seli [Conceptual and methodological principles of assessing the organizational and economic socialization of entrepreneurship in rural areas]. *Ekonomika APK [Economics of agro-industrial complex]*. No 4, pp. 111–120.

3. Rusaniuk, V.V. (2021). Derzhavne rehuliuвання rozvytku pidpriemnytstva v aharnomu sektori [State regulation of business development in the agricultural sector]. *Ekonomika APK [Economics of agro-industrial complex]*. No 1, pp. 94–102.

4. Trutenko, H.O. (2021). Rozvytok pidpriemnytskoi diialnosti v silskomu hospodarstvi Ukrainy [Development of entrepreneurial activity in agriculture of Ukraine]. *Ekonomika APK [Economics of agro-industrial complex]*. No 1, pp. 103–112.

5. Mohylnyi, O.M. (2021). Transformatsiia orhanizatsiino-pravovykh form silskoho hospodarstva: vid bahatoukladnosti do latsfundatsii [Transformation of organizational and legal forms of agriculture]. *Ekonomika APK [Economics of agro-industrial complex]*. No 1, pp. 15–27.

6. Pavlov, O.I., Didukh, S.M., Barvinenko, V.D. (2020). Inkliuzyvnyi rozvytok ahrokhodyniv v systemi prodovolchoi bezpeky Ukrainy [Inclusive development of agricultural holdings in the food security system of Ukraine]. *Ekonomika ta upravlinnia APK [Economics and management of agro-industrial complex]*. No 2, pp. 64–72.

7. Kisil, M.I. (2021). Makroekonomichni investytsiyni protsesy u silskomu hospodarstvi Ukrainy [Macroeconomic investment process in agriculture of Ukraine]. *Ekonomika APK [Economics of agro-industrial complex]*. No 9, pp. 19–30.

8. Svnous, N.I., Havryk, O.Y., Svnous, I.V., Yemchyk, T.V., Salo, I.A. (2021). Formuvannya systemy instytutsiinoho zabezpechennia investytsiynoi diialnosti silskohospodarskykh pidpriemstv [Formation of the system of institutional support of investment activity of agricultural enterprises]. *Ekonomika ta upravlinnia APK [Economics and management of agro-industrial complex]*. No 1, pp. 63–75.

9. Lupenko, Y.O., Shpykuliak, O.H., Malik, M.Y., etc. (2017). Rozvytok malykh ahrarykh pidpriemstv u rynkovomu instytutsiinomu seredovyschchi: indykatory ta efektyvnist: monohrafiia [Development of small agricultural enterprises in the market institutional en-

vironment: indicators and efficiency]. Kyiv: NNTs «IAE», 202 p.

10. Malik, M.Y., Shvets, A.A. (2021). Rol pidpriemnytstva, kooperatsii ta ahropromyslovoi intehtatsii u rozvytku silskykh terytorii [The role of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration in rural development]. *Ekonomika APK [Economics of agro-industrial complex]*. No 7, pp. 50–62.

11. Shpykuliak, O.H., Aliksieieva, O.V. (2021). Rozvytok fermerskykh hospodarstv v orhanizatsiino-ekonomichnomu zabezpechenni zainiatsosti naselennia [Development of farms in the organizational and economic provision of employment]. *Ekonomika APK [Economics of agro-industrial complex]*. No 4, pp. 95–107.

12. Korinets, R.Y., Malik, L.M. (2018). Instytutsionalizatsiia simeinykh fermerskykh hospodarstv u sotsialno-ekonomichne seredovyschche [Institutionalization of family farms in the socio-economic environment]. *Ekonomika APK [Economics of agro-industrial complex]*. No 4, pp. 60–69.

13. Tulush, L.D., Hryshchenko, O.Y. (2018). Transformatsiia vysokotovarynykh hospodarstv naselennia v sub'iekty pidpriemnytstva: podatkovobiu-dzhethni aspekty. [Transformation of highly marketable households into business entities: tax and budgetary aspects]. *Ekonomika APK [Economics of agro-industrial complex]*. No 1, pp. 40–52.

14. Kvasha, S.M., Usachenko, L.M., Olefirenko, T.V. (2012). Napriamy derzhavnoho rehuliuвання obshchiv vyrobnytstva silskohospodarskoi produktsii: monohrafiia [Directions of state regulation of agricultural production]. Kyiv: Komprynt, 187 p.

15. Yermakov, O.Y., Vakarash, V.V., Vakarash, V.M. (2013). Rozvytok form pidpriemnytskoi diialnosti v silskohospodarskomu vyrobnytstvi Ukrainy: monohrafiia [Development of forms of entrepreneurial activity in agricultural production of Ukraine]. Kyiv: TsP «Komprynt», 230 p.

16. Paska, I.M., Hrynchuk, Y.S., Radko, V.I., Tkachenko, K.V. (2021). Obgruntuvannya stratehii innovatsiino-oriantovanoho rozvytku silskohospodarskykh pidpriemstv z vyrobnytstva moloka [Substantiation of the strategy of innovation-oriented development of agricultural enterprises for milk production]. *Ekonomika ta upravlinnia APK [Economics and management of agro-industrial complex]*. No 7, pp. 179–190.

17. Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 436 (iz zm.) [Economic Code of Laws of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n461>

18. Statystychni zbirnyky «Silske hospodarstvo Ukrainy» [Statistical publications «Agriculture of Ukraine»]. Available at: <http://ukrstat.gov.ua>

19. Pro fermerske hospodarstvo: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine On Farming] vid 19.06.2003 № 973 (iz zm.). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>

20. Podatkovi kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755 (iz zm.) [Tax Code of Laws of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n5201>.

21. Lanchenko, Y.O. (2022). Rozvytok sotsialno-trudovykh vidnosyn v ahraryi sferi: monohrafiia

[Development of social and labor relations in the agrarian sphere]. Kyiv: TsP «Kompynt», 266 p.

22. Prodovolchyi spozhyvchyi koshyk VS rationalni normy [Food consumer basket VS rational norms]. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/prodovolchyy-spozhyvchyy-koshyk2016-vs-racionalni-normy>

23. Statystychni zbirnyky «Diialnist sub'iektiv velykoho, serednoho, maloho ta mikropidpriemnytstva» [Statistical publications «Activities of large, medium, small and micro enterprises»]. Available at: <http://ukrstat.gov.ua>

Conceptual bases of agricultural enterprises development

Lanchenko Y.

The subject of scientific research is the scientific and practical principles of development of various types of agricultural enterprises in Ukraine. The purpose of the article is to substantiate the conceptual directions of production in small, medium and large agricultural enterprises in the war and postwar period. The data of the State Statistics Service of Ukraine, regulatory acts of Ukraine and the scientific research (abstract-logical, system approach, monographic, statistical-economic method) were used.

Based on the retrospective analysis of agricultural enterprises production efficiency, the key areas of economic activity of large, medium and small agricultural enterprises are identified. In the conditions of wartime and the further postwar period, when a significant decline in investment activity is expected, agricultural production will be oriented towards more labor-intensive and less capital-intensive types of agribusiness, in particular in small and medium agricultural enterprises.

In agricultural enterprises there is a different share of working capital in the total value of assets. In small enterprises, the capital structure is dominated by working capital, while in large – fixed capital and capital security is 3-4 times higher than in other types of enterprises in the branch. Based on this, in a state of war and the risk of capital investment in the industry, the most economically advantageous is the situation in small and medium enterprises, where the best rates of return on investment and rates of return.

It is proved that for large agricultural enterprises it is necessary to determine the economic vectors of their development in the short and medium term. In particular, to diversify agribusiness and combine the development of crop and livestock production, to diversify sales channels to the external food market, and to focus on the domestic consumer market. Also, these companies need to pay attention to the production of biofuels, other energy resources and more.

Based on the analysis of capital investment in various types of agricultural enterprises, the directions of investment in agricultural machinery and equipment are substantiated (they can be moved quickly in case of the military front approach). Such investment and reproduction processes can be traced in small and medium enterprises, in contrast to large enterprises, which have invested a lot in the construction of production and logistics facilities.

Small, medium and large forms of entrepreneurship in agribusiness should take their place in the economy of rural areas. The study has generalized the conceptual directions – strategic landmarks of social and economic development of various types of agricultural enterprises for the future period are.

Key words: entrepreneurship, agricultural enterprise, farming, food security, employment, economic efficiency, capital investments.

Copyright: Ланченко Є.О. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:
Ланченко Є.О.

<https://orcid.org/0000-0003-0894-4885>

ЕКОНОМІКА

УДК 338.40.02:338.242.4.025.2(1-22)

JEL Q12, G38, H73

Удосконалення інструментів державної підтримки розвитку фермерських господарств, як складової соціального капіталу сільських територій

Виборна В.Д. *Білоцерківський національний аграрний університет* Виборна В.Д. E-mail: viktoriia.vyborna@gmail.com

Виборна В. Д. Удосконалення інструментів державної підтримки розвитку фермерських господарств, як складової соціального капіталу сільських територій. Економіка та управління АПК. 2022. № 1. С. 109–119.

Vyborna V. Improving the instruments of state support for farms development as a component of rural areas social capital. AIC Economics and Management. 2022. № 1. PP. 109–119.

Рукопис отримано: 01.04.2022 р.
Прийнято: 20.04.2022 р.
Затверджено до друку: 24.06.2022 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2022-172-1-109-119

У статті розглянуто заходи з удосконалення державної підтримки фермерських господарств як складової соціального капіталу сільських територій. Доведено, що фермерські господарства мають слабку позицію у ринковому середовищі внаслідок особливостей їх економічної природи, що потребує використання дієвих інструментів державної підтримки.

Систематизовано інструменти державної підтримки розвитку фермерських господарств у провідних країнах, яка спрямована на підтримку їх доходів, страхування ризику діяльності, сприяння збуту продукції тощо. Доведено необхідність у розробці регіональних програм підтримки малих фермерських господарств-виробників «нішевих» сільськогосподарських культур, які б передбачали компенсацію матеріальних витрат на її виробництво у розмірі 50 % від величини нормативів затрат. Розроблено порядок надання такої підтримки та визначено можливості фінансового забезпечення за принципом співфінансування об'єднаної територіальної громади і державних органів у співвідношенні 50:50.

Доведено доцільність державної підтримки фермерів-початківців на основі надання гранту на створення сімейної тваринницької ферми. Систематизовано критерії, яким має відповідати фермер-початківець, щоб бути допущеним до конкурсу та основні документи для подання. Фінансову основу програми підтримки розвитку фермерських господарств з виробництва тваринницької продукції мають складати кошти місцевих об'єднаних територіальних громад та державного бюджету у співвідношенні 30:70. Визначено, максимальний розмір гранту на розвиток сімейної тваринницької ферми має становити: для розведення великої рогатої худоби м'ясного та молочного напрямів – не більше 60 %, свиней та птиці – 50 % від нормативних витрат, термін надання гранту 24 місяці.

Аргументовано, що одним із напрямів формування соціального капіталу сільської території є розвиток соціального партнерства фермерських господарств із різними стейкхолдерами. Із цією метою запропоновано розвиток програми шкільного харчування у сільських територіях, на основі якої буде забезпечено якісне й безпечне харчування дітей шкільного віку, створення нового каналу продажу виробленої продукції фермерами та інші позитивні аспекти у розвитку сільської території.

Ключові слова: фермерські господарства, державна підтримка, регіональна підтримка, грантова підтримка, соціальний капітал, сільська територія.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Формування багатуокладної економіки зумовило масове створення малих форм господарювання у сільському господарстві та розвиток такої організаційної форми як фермерське господарство, роль якого є значною щодо забезпечення працевзятості на селі, підвищення доходів сільського населення та формування товарної пропозиції окремих видів сільськогосподарської продукції. Фермерські господарства довели свою життєздатність у результаті властивих їм економічної відособленості та свободи, сімейної основи, високої адаптивності щодо зовнішніх умов функціонування, що створює мотивацію до високоєфективної праці. Однак низький рівень розвитку їх матеріально-технічної бази, переважаання екстенсивних технологій сільськогосподарського виробництва та великі затрати праці помітно знижують їх конкурентоспроможність на висококонкурентних ринках сільськогосподарської продукції, обмежують можливості розвитку й нарощення людського капіталу сільської території. За таких умов постає об'єктивна необхідність створення сприятливого середовища функціонування фермерських господарств, зорієнтованого на підвищення їх конкурентоспроможності в умовах євроінтеграції та забезпечення сталого розвитку сільської території у межах формування збалансованої аграрної структури економіки.

Формування багатуокладної економіки сприяло масовому створенню малих форм господарювання в сільській місцевості. Зокрема набула розвитку така організаційно-правова форма як фермерське господарство, роль якого доволі значна у вирішенні проблем зниження безробіття на селі, підвищення доходів населення і виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції. Однак дослідження показали, що фермерські господарства без підтримки з боку держави у своїй виробничій діяльності зіткнулися з чинниками, що стримують їх розвиток, зокрема: невизначеність юридичного статусу, особливо сімейних фермерських господарств, недостатнє інформаційно-консультаційне обслуговування, низька кваліфікація і вузька спеціалізація більшості керівників фермерських господарств, невирішеність земельного питання, високі ставки по кредитах комерційних банків, небажання молоді займатися агробізнесом тощо.

Очевидно, що забезпечення зростаючої динаміки у розвитку фермерських господарств позитивно впливатиме на формування соціального капіталу сільської території. Зарубіжні науковці у своїх дослідженнях вивчають різно-

бічні питання щодо формування соціального капіталу на селі та його впливу на можливості і фінансово-економічні показники діяльності фермерського господарства. Зокрема, у дослідженні [1] доводиться вплив соціального капіталу на впровадження інноваційних розробок у виробничу діяльність у сільському господарстві, оскільки це потребує доступу до таких ресурсів як знання, фінансові ресурси, навчання та різні види підтримки. У статті наголошується на необхідності створення мереж підтримки через призму соціального капіталу, доступного для фермерів у різних видах.

Заслужують на увагу вітчизняної практики результати досліджень, присвячених пошуку способів раціонального поєднання природного та соціального капіталу у сільськогосподарському виробництві [2], що зумовлено обмеженістю сільськогосподарських угідь та необхідністю забезпечувати підвищення їх якості. Крім цього, сільське господарство є залежним від екстремальних погодних умов та інших екологічних небезпек, концепції ризику та стійкості мають вирішальне значення для підтримки довгострокового добробуту фермерського господарства. З огляду на це, автори пропонують використовувати інтегрований, системний процес моделювання, щоб об'єктивно визначити вплив природного та соціального капіталу на ризики, стійкість і добробут ферми.

Зарубіжними науковцями встановлено також вплив соціального капіталу на залучення позикового капіталу фермерами як із офіційних, так і неформальних джерел [3]. Доведено, що такий елемент соціального капіталу як дружба та родинні зв'язки позитивно впливає на спроможність фермерських домогосподарств отримувати офіційні позики, а також на здатність фермерських домогосподарств отримувати неформальні позики.

Розглянемо низку публікацій щодо впливу соціального капіталу на результуючі показники функціонування фермерського капіталу. Зокрема, окремі дослідження доводять вплив соціального капіталу на продуктивність ферми на основі детального вивчення таких його складових: величина активів, вік голови домогосподарства, освіта, стать, розмір ферми, землеволодіння, відсоткова ставка за позикою, які впливають на ймовірність участі в соціальних групах [4]. Крім цього, науковцями зроблено висновок про те, що накопичення соціального капіталу позитивно впливає на технічну ефективність ферми та впровадження екологоощадних технологій, що сприяє досягненню національних та глобальних цілей сталого розвитку [5].

Подібну позицію простежуємо у чеських та польських дослідників, які також довели вплив соціального капіталу на економічні показники розвитку фермерського господарства. Зокрема, у статті [6] доведено, що сільськогосподарське виробництво характеризується дуалістичною структурою, тобто приватні фермери, з одного боку, та корпоративні ферми з іншого, у якому соціальний капітал є важливим чинником, що визначає дохід фермерського господарства. Важливість соціального капіталу в забезпеченні регіональної конкурентоспроможності підтверджено у статті [7] та розраховано, що підвищення конкурентоспроможності на 1 % забезпечує збільшення валового внутрішнього продукту (ВВП), на душу населення – на 0,53 %, а збільшення інтелектуального капіталу на 1 % сприяє підвищенню конкурентоспроможності на 0,47 %. Крім цього, розвиток фермерства сприяє створенню додаткових робочих місць на селі, що є актуальним для нашої країни, це позитивно впливає на посилення значущості таких елементів соціального капіталу як довіра, репутація [8]. Саме тому на сьогодні постає необхідність у розгляді напрямів щодо активізації розвитку фермерських господарств як складового елементу формування соціального капіталу сільської території, зокрема, дієвих інструментів державної підтримки.

Метою дослідження є узагальнення теоретичних засад функціонування фермерських господарств та розроблення практичних рекомендацій щодо підвищення дієвості державної підтримки їхнього розвитку в напрямі формування соціального капіталу на селі.

Матеріал та методи дослідження. У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи економічних досліджень, зокрема: системний підхід – за вивчення зв'язків між явищами і процесами в системі функціонування фермерських господарств, їх впливу на розвиток сільської території та формування соціального капіталу; діалектичний та абстрактно-логічний – за проведення теоретичних узагальнень, визначення завдань дослідження, формування висновків. Абстрактно-логічний метод використано за обґрунтування інструментів державної підтримки фермерських господарств.

Результати дослідження та обговорення. Насамперед розглянемо економічну природу фермерських господарств, що дозволить зрозуміти їх вплив на формування складових соціального капіталу сільських територій. Зокрема, американський дослідник Дж. Етек, який займався вивченням фермерського господарства, в монографії «На своїй

власній землі: сільське господарство Півночі до Громадянської війни» зазначав: «Головною турботою фермера є забезпечення, по крайній мірі, основних потреб свого домогосподарства. Це першочергове завдання... Земля, фермерський капітал, праця членів домогосподарства забезпечують фермерському господарству деяку економічну безпеку, яка недоступна городянам» [9]. Цікавою є думка Дж. Скотта, який у статті «Зброя слабких: звичайні форми опору» зазначав, що «страх перед голодом пояснює багато особливостей технічної, соціальної і моральної організації сільського співтовариства, в тому числі його стійкість». На думку науковця, спроби розглядати діяльність селянина, ставлячи на чільне місце його підприємницький інтерес або його місце в політичній організації суспільства, мало що пояснюють в цій діяльності. Важливо пам'ятати, що фермерство – це не тільки підприємницька форма господарської діяльності, це ще і спосіб життя. Етика існування і прожитку, етика «виживання найслабшого» (subsistence ethic). Саме за такою позицією дослідник пропонує аналізувати основні селянські проблеми [10].

Важливе значення має фермерство в забезпеченні продовольчої безпеки країни. Нині цьому питанню приділяють значну увагу в багатьох країнах світу. Швейцарія забезпечила рівень продовольчої безпеки в межах 80 %. Відповідно вона сплачує своїм фермерам за вироблене зерно в чотири рази більше від його ціни на світовому ринку. За статистичними даними, надвеликих ферм налічується лише 47 тис., або 2,4 % від загальної їх кількості в США, і вони реалізують 46 % товарної продукції від загального обсягу продажів.

Державне втручання в ринковий механізм у сільському господарстві є об'єктивно обґрунтованим, оскільки спостерігається низький рівень цін на продукцію фермерських господарств порівняно із сільськогосподарськими підприємствами інших організаційно-правових форм господарювання, а також доходів зумовлений конкурентним проявом ринків сільськогосподарської продукції, низькою еластичністю попиту на більшість продуктів харчування за низьких доходів. Фермерські господарства взаємодіють із кінцевим споживачем через систему продовольчого маркетингу, де домінує олігополія, обсяги виробництва і ціни швидко підлаштовуються до змін попиту споживачів, здебільшого переробних підприємств, при цьому використовують найрізноманітніші способи стимулювання збуту, а кінцеві ціни на продовольство значною мірою контролюють.

Ефективний розвиток фермерських господарств, що досягається на основі гнучкої адаптації господарюючого суб'єкта до ринкових умов, неможливо забезпечити без удосконалення інструментів організаційно-економічного механізму, де важливе значення має державна підтримка. Дослідженням встановлено, що наявні нині інструменти організаційно-економічного механізму розвитку фермерських господарств недостатньо ефективні та потребують удосконалення. Водночас, розвиток фермерських господарств потребує використання системного підходу до обґрунтування перспектив їх функціонування у напрямі формування драйверів соціального капіталу сільських територій. У зв'язку із цим постає об'єктивна необхідність дослідження тих напрямів розвитку ФГ, які забезпечать підвищення ефективності їх функціонування й максимально можливу реалізацію економічних інтересів усіх суб'єктів ринкових відносин.

Вважаємо, що державна підтримка ФГ також є необхідною з огляду на те, що сільськогосподарська продукція та продовольство є соціальними і стратегічними товарами [11]. Очевидно, що головним завданням держави є сприяння забезпеченню населення продовольством за прийнятними цінами, щоб створити соціальну стабільність і зміцнити позиції нашої держави у світі. Крім цього, у нинішніх умовах малий і середній агробізнес – це не лише виробництво сільськогосподарської сировини та продовольства, а й гарант сталого соціально-економічного розвитку сільських територій.

Державна підтримка має забезпечувати передусім прибутковість фермерських господарств, що сприятиме їх економічній стійкості. У системі ринкових відносин ФГ може вважатися стійким, якщо його господарська діяльність забезпечує «... виконання всіх його зобов'язань перед працівниками, іншими суб'єктами господарювання, державою завдяки достатньому рівню доходів і відповідності доходів і витрат» [12]. Прибутковість фермерських господарств значною мірою залежить від цін на сільськогосподарську продукцію, а тому урядові органи, з урахуванням досвіду інших країн, мають створити дієві механізми регулювання цін, які будуть на користь інтересів селян, забезпечуючи їм оптимальний рівень рентабельності [13].

Оцінюючи світовий досвід розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі, слід зазначити, що ФГ займають більшу частину сільськогосподарських угідь у світі і їм належить вагомий внесок у світове виробництво

агропродукції. Доказом цього є високий рівень продовольчого забезпечення у високорозвинених країнах, досягнення соціальної стабільності та належний рівень соціальної інфраструктури на селі, що позитивно вплинуло на формування потужного соціального капіталу сільських територій. Зокрема, підвищенню рівня продовольчого забезпечення в Німеччині за останні півстоліття країна завдячує саме фермерам. Однак це стало можливим в результаті системної державної політики, спрямованої на підтримку інтересів фермерських господарств [14]. Зазначимо, що спеціальне регулювання в сільському господарстві німецькі політики визнали виправданим, тому що слабка пристосованість сільськогосподарського виробництва і природна обмеженість попиту на агропродовольчу продукцію послаблюють позиції сільського господарства щодо інших галузей економіки.

Інший основний чинник аграрної політики Німеччини – це надання переваги фермерським господарствам, не лише з економічних мотивів, а й тих, що пов'язані зі збереженням навколишнього природного середовища та сільських поселень, ландшафтної естетикою. Підтримуємо думку дослідників, що основою села є сімейна ферма незалежно від її юридичного статусу [15]. Німеччина, як член Євросоюзу, проводить аграрну політику відповідно до Спільної сільськогосподарської політики цього співтовариства. Сільське господарство Німеччини отримує пряме субсидування з розрахунку на кожний гектар сільськогосподарських угідь (від 150 євро для рослинницьких господарств і до 500 євро – для тваринницьких). Фермери мають першочергове право на купівлю земельних ділянок, а обіг сільськогосподарських угідь контролює держава. Під час продажу земельної ділянки площею більше одного гектара продавець зобов'язаний повідомити про це спеціальне відомство. Першочергове право на її купівлю матиме фермер.

Крім того, держава сприяє кооперуванню фермерів, оскільки система кооперації розглядається як головний чинник розвитку сільського господарства, підвищення стійкості фермерських господарств та конкурентоспроможності виробленої ними агропродукції. У країні передбачено режим найбільшого сприяння фермерам у сфері кредитування. Німецьким фермерам надають кредити під 2–3,8 % річних, зазвичай під заставу того об'єкта, на будівництво якого вони беруть позики. Низька відсоткова ставка є потужним інструментом стимулювання розвитку сільськогосподарського виробництва [16].

Встановлено, що наявна система державної підтримки потребує певних заходів щодо її модернізації. Вважаємо, що в основі запропонованих заходів, крім загальноприйнятих принципів, необхідно враховувати специфічні, зокрема: помірний державний патерналізм (керівництво). Держава має сприяти розвитку, зокрема саморозвитку фермерських господарств, створювати належні умови для виробництва та реалізації одержаної продукції, обмежуючи при цьому обсяги прямого фінансування пріоритетних напрямів розвитку сільського господарства об'єднаної територіальної громади; синергія. Цей принцип передбачає на основі узагальнення вітчизняного досвіду та економічно розвинених країн забезпечити значно вищий економічний ефект від реалізації програм державної підтримки фермерських господарств; симетричність інформації; диференціювання за типами фермерських господарств. Нині фермерські господарства функціонують у формі юридичних та фізичних осіб, відповідно оподатковуються за різним підходом.

Зазначимо, що для малих фермерських господарств – виробників «нішевих» сільськогосподарських культур має бути розроблена регіональна програма підтримки зазначеної вище категорії сільськогосподарських товаровиробників. Її суть полягає у стимулюванні виробництва специфічної, лише для окремого регіону, сільськогосподарської продукції, що має важливе народногосподарське значення. Вважаємо, що у межах запропонованої регіональної програми доцільно передбачити компенсацію матеріальних витрат у розмірі 50 % на виробництво «нішевих» сільськогосподарських культур, які вирощують на території окремо взятого регіону (об'єднаної територіальної громади), на основі нормативів витрат матеріальних ресурсів, розроблених науковцями НДІ «Укראгропромпродуктивність», та їх вартості на кінець звітного періоду, що передує початку нового фінансового року. Фінансування цієї програми має здійснюватися на основі подання до сектору агропромислового розвитку об'єднаної територіальної громади (ОТГ) відповідного пакета документів, а саме: документально задекларована площа посіву «нішевої» культури, орієнтовний бізнес-план вирощування, реквізити фермерського господарства. Після збирання врожаю «нішевої» сільськогосподарської культури та його реалізації на основі документального підтвердження кошти мають надійти на поточний рахунок фермерського господарства. Фінансова складова має базуватися на принципі співфінансування об'єднаної

територіальної громади і державних органів у співвідношенні 50:50.

На сьогодні для малих фермерських господарств має стати пріоритетним в їхній виробничій діяльності напрям виробництва тваринницької продукції. Доведено, що на розвиток галузі тваринництва потрібно значно більше фінансових ресурсів, а період їх окупності набагато триваліший порівняно з рослинництвом. У зв'язку з цим виділення коштів як державної підтримки на розвиток галузі тваринництва малими фермами повинен здійснюватися на конкурсній основі у формі грантів. З метою отримання гранту на розвиток сімейної тваринницької ферми голова фермерського господарства подає заявку до конкурсної комісії, яка створена у виконавчому органі об'єднаної територіальної громади.

Максимальний розмір гранту на розвиток сімейної тваринницької ферми має становити: для розведення великої рогатої худоби м'ясного та молочного напрямів – не більше 60 %, свиней та птиці – 50 % від нормативних витрат, які розроблені НДІ «Укראгропромпродуктивність».

Кошти гранту на розвиток сімейної тваринницької ферми можуть бути використані на такі цілі: розробку проектної документації для будівництва, реконструкції або модернізації сімейних тваринницьких ферм; комплектацію сімейних тваринницьких ферм і об'єктів з переробки тваринницької продукції обладнанням і технікою, а також їх монтаж; придбання сільськогосподарських тварин; інші напрями витрачання.

Термін дії гранту для сімейної тваринницької ферми має становити 24 місяці з дати отримання коштів на рахунок фермерського господарства, при цьому майно, що купують за рахунок коштів гранту, може бути використано виключно на розвиток і діяльність сімейної тваринницької ферми.

Основні критерії, яким має відповідати фермерське господарство для отримання гранту на розвиток сімейної тваринницької ферми такі: головою та членами фермерського господарства є громадяни (не менше двох, включно з головою господарства), що є родичами і спільно здійснюють виробничу діяльність, засновану на їхній особистій участі; фермерське господарство зареєстровано на сільській території ОТГ; фермерське господарство зареєстровано на території того ж ОТГ, де подають заявку на участь у конкурсі; фермерське господарство передбачає умови для створення власної або спільно з іншими сільськогосподарськими товаровиробниками кормової бази для сільськогосподарських тварин і птиці або

уклало договори (попередні договори) на поставку необхідного обсягу кормів; за відсутності у фермерському господарстві власної бази з переробки тваринницької продукції, і (або) у разі якщо господарство не є членом сільськогосподарського споживчого кооперативу, то плановане господарством поголів'я сільськогосподарських тварин до розвитку сімейної тваринницької ферми не має бути меншим: поголів'я основного маточного стада великої рогатої худоби, свиней – 50 голів; заявник має бізнес-план створення і розвитку сімейної тваринницької ферми щодо утримання високопродуктивних сільськогосподарських тварин і птиці із застосуванням високотехнологічного обладнання та сільськогосподарської техніки, збільшення обсягу реалізованої тваринницької продукції; економічне обґрунтування будівництва, реконструкції або модернізації сімейної тваринницької ферми з терміном окупності не більше 8 років; заявник подає кошторис витрат із зазначенням найменувань придбаного майна, виконуваних робіт, послуг, що надають, їх кількості, ціни, джерел фінансування; заявник зобов'язується оплачувати не менше 40 % вартості придбаного майна, виконуваних робіт, послуг, що надають, зазначених у плані витрат, зокрема безпосередньо за рахунок власних фінансових ресурсів не менше 10 % від вартості майна, виконуваних робіт, послуг, що надають; фермерське господарство планує створення не менше трьох нових постійних робочих місць на рік отримання гранту; заявник зобов'язується зберегти створені нові постійні робочі місця протягом не менше 5 років після отримання гранту; фермерське господарство зобов'язується здійснювати діяльність протягом не менше 5 років після отримання гранту; голова фермерського господарства не є засновником (учасником) іншої підприємницької структури за винятком фермерського господарства, головою якого він є на момент подачі заявки на участь у конкурсі; фермерське господарство не має простроченої заборгованості по податках, страхових внесках, пені, штрафів; фермерське господарство, головою якого є заявник, є єдиним місцем його працевлаштування протягом не менше 5 років з дати отримання гранту.

Конкурс на відбір сімейних тваринницьких ферм мають оголошувати публічно, де обов'язково вказують терміни приймання заявок від господарств. Конкурс проводять у два етапи: на першому (заочному) етапі конкурсна комісія вивчає документи заявників; на другому – проводить очне заслуховування й обговорення планів фермера з розвитку господарства. Фі-

нансовою основою програми підтримки розвитку фермерських господарств з виробництва тваринницької продукції мають бути кошти місцевих ОТГ та державного бюджету у співвідношенні 30:70.

Узагальнення досвіду використання методів державної підтримки в економічно розвинених країнах світу дозволило встановити позитивний результат від реалізації програм підтримки молодих фермерів [17, 18]. Пропонуємо використати адаптовану до умов України програму підтримки фермерів-початківців. Критеріями програми стосовно учасників визначено такі: вік голови фермерського господарства – не більше 35 років, середній вік учасників господарства – не більше 40 років, пріоритет надається заявникам з вищою освітою аграрного профілю. Надання фінансової допомоги доцільно проводити на конкурсній основі через виділення грантів.

До конкурсу недоцільно допускати фермерів-початківців, які не займаються підприємницькою діяльністю протягом останніх трьох років як індивідуальні підприємці і не були засновниками або учасниками підприємницької структури. Водночас, винятком має бути фермерське господарство, головою якого він є на день подання заявки до конкурсної комісії з проведення конкурсного відбору на отримання грантів у формі субсидій для малих форм господарювання. Період підприємницької діяльності фермером в сукупності має становити не більше шести місяців протягом останніх трьох років; у попередньому періоді фермер не був одержувачем гранту на створення і розвиток фермерського господарства або ж гранту на розвиток сімейних тваринницьких ферм; фермерське господарство зареєстровано на сільській території ОТГ; фермер-початківець є головою господарства, діяльність якого на дату подання заявки не перевищує 24 дні з дня його реєстрації на території ОТГ; фермер має середню спеціальну або вищу сільськогосподарську освіту чи отримав додаткову професійну освіту з сільськогосподарської спеціальності, або має трудовий стаж роботи у сільському господарстві не менше трьох років; представив бізнес-план по створенню, розширенню, модернізації виробничої бази фермерського господарства, складений план витрат; погоджується на передачу та обробку його персональних даних відповідно до чинного законодавства; господарство не має заборгованості по податках, зборах та інших обов'язкових платежах до бюджетів різних рівнів, термін виконання по яких настав відповідно до чинного законодавства.

Вважаємо, що гранти доцільно надавати фермерам-початківцям на такі цілі: розробка проектною документації для будівництва (реконструкції) виробничих і складських будівель, приміщень, призначених для виробництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції; придбання, будівництво, ремонт і перебудову виробничих і складських будівель, приміщень, прибудов, інженерних мереж, загорожень і споруд, необхідних для виробництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, а також їх реєстрація; будівництво доріг і під'їздів до виробничих і складських об'єктів, необхідних для виробництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції; підключення виробничих та складських будівель, приміщень, прибудов та споруд, необхідних для виробництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, до інженерних мереж електро-, водо-, газо- і теплопостачання, дорожній інфраструктурі; придбання сільськогосподарських тварин; придбання сільськогосподарської техніки та інвентарю, вантажного автомобільного транспорту, обладнання для виробництва та переробки сільськогосподарської продукції.

Щодо основних документів, які є обов'язковими до подання: копія паспорта громадянина України; копія документа (з додатком) про середню спеціальну або вищу освіту, про додаткову професійну освіту по сільськогосподарській спеціальності, або про досвід роботи в сільському господарстві не менше трьох років, витяг з погосподарської книги; бізнес-план по створенню, розширенню, модернізації виробничої бази фермерського господарства; план витрат, запропонованих до співфінансування за рахунок гранту на створення і розвиток фермерського господарства, із зазначенням найменувань придбаного майна, виконуваних робіт, послуг, що надаються, їх кількості, ціни, джерел фінансування; копії документів, що підтверджують наявність власних коштів у розмірі не менше 10 % від очікуваної суми гранту; копії попередніх договорів про реалізацію сільськогосподарської продукції; документи (або копії), що підтверджують постійне проживання фермера-початківця або зобов'язання переїхати на постійне місце проживання в сільській території за місцем знаходження і реєстрації фермерського господарства, головою якого він є, і той факт, що дане фермерське господарство є єдиним місцем його працевлаштування.

Відповідальність за достовірність відомостей, наведених у документах, покладається на фермера-початківця.

Нині можна виділити такі форми взаємодії держави й аграрного підприємництва: приватно-державне партнерство, спільні підприємства, соціальне партнерство, державне регулювання і підтримка аграрного підприємництва, вільні (спеціальні) економічні зони, лобіювання, інтеграція, кооперація, кластери.

Одним із напрямів соціального партнерства аграрних підприємницьких структур з органами влади різних рівнів, громадськими й некомерційними об'єднаннями є розвиток програми шкільного харчування. Зазначимо, що станом на 2016 р. різні за формою програми шкільного харчування реалізуються у понад 130 країнах світу. Головним завданням більшості з них є забезпечення учнів повноцінним гарячим харчуванням, приготованим з місцевої сировини.

У країнах світу дотримують різних схем організації подібних взаємин. Зокрема, у США Міністерство сільського господарства допомагає школам встановлювати зв'язки з місцевими фермерськими господарствами. Подібна система діє в Індії, де питаннями організації постачання опікуються батьківські комітети, асоціації вчителів і батьків [19].

Відомо, що більшість сучасних програм, орієнтованих на взаємовигідні відносини держави, місцевих органів влади і фермерів, спираються на «бразильську модель». У 2009 р. прийнято закон, який зобов'язав бразильські муніципалітети витратити не менше 30 % із виділеного бюджету на закупівлю продуктів харчування у місцевих фермерів. Отже, ефект дії аналізованої програми не обмежується тим, що діти отримують на постійній основі здорове шкільне харчування. Не менш важливо, що до процесу забезпечення продуктами залучено приблизно 4 млн малих фермерських господарств. Сучасна програма шкільного харчування у Бразилії є ефективним інструментом розвитку малих фермерських господарств і, в кінцевому підсумку, покращення їх матеріального добробуту [20].

Вважаємо, що подібні програми доцільно запровадити і в територіальних громадах країни. Із цією метою на законодавчому рівні необхідно організувати закупівлю продуктів харчування для дітей дошкільних, загальноосвітніх навчальних закладів та в закладах для громадян, що потребують соціальної допомоги й реабілітації державної та комунальної власності, на яку не поширюватиметься положення Закону України «Про здійснення державних закупівель». Одночасно, на відповідних замовників в особі представників виконавчого органу ОТГ покласти обов'язок закуповувати продукти хар-

чування за цінами, що не перевищують поточні офіційні середньостатистичні ціни в регіоні.

На законодавчому рівні для усіх операторів ринку, зокрема фермерських господарств-постачальників продуктів харчування в шкільні та дошкільні заклади, запровадити вимогу обов'язкової системи управління безпеки харчових продуктів, заснованої на принципах ХАССП (НАССР) [21]. Згідно зі ст. 20 Закону «Про основні принципи та вимоги до безпеки та якості харчових продуктів» оператор ринку зобов'язаний розробляти та застосовувати постійно діючі процедури, засновані на принципах системи аналізу небезпечних чинників і контролю у критичних точках, а також забезпечувати належну підготовку для цього осіб, відповідальних за такі процедури під час виробництва й обігу харчових продуктів [22].

На нашу думку, запровадження такої співпраці між фермерськими господарствами і місцевими органами влади матиме певні позитивні результати для всіх зацікавлених у цій угоді сторін, зокрема: формується раціональна система ціноутворення й оплати, оскільки із взаємовідносин виключаються торгово-посередницькі структури; створюються можливості збільшення виробництва, що в перспективі приведе до підвищення рівня життя членів домогосподарств, а в глобальному значенні – до підвищення рівня життя в країні; у сільській місцевості фермери-постачальники продуктів здебільшого є батьками учнів місцевої школи – отримувача продукції. Отже, у них з'являється можливість на неформальній основі позитивно впливати на якість харчування своїх дітей.

Варто наголосити, що формування прозорих і конструктивних відносин між підприємцями агробізнесу, державною та місцевою владою ускладнюється низкою чинників: з боку підприємницьких структур недовіра і неготовність підприємців налагоджувати співпрацю із владними структурами внаслідок сформованого певного упередження через відповідні дії деяких чиновників. З боку владних структур, особливо місцевого рівня, можна відзначити несприйняття щодо належної участі підприємницького співтовариства у вирішенні соціально-економічних завдань з розвитку сільських територій.

Для побудови ефективної взаємодії фермерських господарств та інших суб'єктів аграрного підприємництва і державних та місцевих органів самоврядування необхідно спільно визначити пріоритети соціально-економічної, інноваційної, екологічної політики. На основі цього нами виділено основні напрями взаємодії суб'єктів аграрного підприємництва та органів державної і місцевої влади й управління.

Зокрема, економічна взаємодія має передбачати підвищення ефективності функціонування підприємницьких структур агробізнесу і забезпечення високих доходів сільського населення, що позитивно впливатиме на розвиток галузей аграрної економіки, розвиток підприємницьких структур, зокрема підвищення соціального капіталу. В економічній сфері основними точками дотику аграрного підприємництва та органів управління будуть у стратегічному плануванні розвитку галузей сільського господарства; наповнення бюджету всіх рівнів; модернізації й інноваційного розвитку аграрного сектору країни.

Водночас, соціальна взаємодія має бути зорієнтованою на підвищення рівня та якості життя, поліпшення умов праці й збереження навколишнього природного середовища. Соціальні завдання з розвитку села можна успішно вирішувати через об'єднання зусиль і ресурсів як на національному, регіональному та локальному рівнях. Водночас важливо знайти баланс інтересів між сільським підприємництвом, державною владою, місцевим самоврядуванням та місцевими громадами щодо відповідальності за добробут займаних територій. Зокрема це вирішення проблеми охорони навколишнього середовища в місцях діяльності підприємства, благоустрою навколишньої території, створення програм підтримки для своїх працівників та членів їх сімей, розвитку соціальної інфраструктури в сільських поселеннях, де проживають співробітники організації.

Екологічна взаємодія аграрного підприємництва і держави обумовлено необхідністю збереження й раціонального використання природних ресурсів, відтворення родючості сільськогосподарських угідь, застосування екологічнобезпечних технологій вирощування сільськогосподарських культур та утримання сільськогосподарської худоби і птиці, раціонального використання і відтворення лісових масивів, що знаходяться на території ОТГ.

Щодо правової взаємодії, то основними передумовами для її встановлення між аграрним підприємництвом та державою, є ініціатива підприємців у сфері розроблення законопроектів і внесення поправок до них, прагнення великих агрохолдингів брати участь у політичних процесах. Вважаємо, що перелічені вище пріоритетні напрями взаємодії фермерського господарства із органами управління та влади сприятимуть формуванню соціального капіталу, який безпосередньо впливає на реалізацію принципів сталого розвитку як на рівні господарства, сільської території, так і національному рівні.

Висновки. Доведено позитивний вплив соціального капіталу на ефективний розвиток фермерського господарства, сільської території та забезпечення продовольчої безпеки країни. Обґрунтовано, що пріоритетними напрямками посилення соціального капіталу сільських територій мають стати заходи щодо взаємодії аграрного підприємництва і місцевих органів влади у вирішенні завдань розвитку територіально-господарських комплексів, а також соціальної інфраструктури. Серед таких завдань виділено: створення сприятливих умов для притоку інвестицій в сільське господарство регіону; інформаційно-консультаційне забезпечення малих форм господарювання; моніторинг підприємницької діяльності підприємницьких організацій на рівні локальної території для оцінки результативності й ефективності реалізації державних програм і проєктів, діагностики економічної, соціальної та інноваційної ситуації на сільській території і загалом по району.

Важливе значення щодо формування соціального капіталу відводиться фермерським господарствам, розвиток яких потребує модернізації інструментів державної підтримки. Узагальнено досвід провідних країн світу щодо підтримки молодих фермерів та визначено необхідність запровадження таких підходів у вітчизняній практиці, що сприятиме підвищенню соціального капіталу сільських територій. Запропоновано інструменти підтримки фермера-початківця, виділено основні критерії допуску до подання документів щодо одержання гранту та визначено джерела фінансування, що сприятиме як працевзятості на селі, так і розвитку сільської території загалом. Крім цього, існує необхідність у розробці регіональних програм підтримки малих фермерських господарств-виробників «нішевих» сільськогосподарських культур, які б передбачали компенсацію матеріальних витрат на її виробництво у розмірі 50 % від величини нормативів затрат.

Одним із напрямів соціального партнерства аграрних підприємницьких структур із різними стейкхолдерами є розвиток програми шкільного харчування, на основі яких буде забезпечено якісне та безпечне харчування дітей шкільного віку, створення нового каналу продажу вирощеної продукції фермерами та інші позитивні аспекти у розвитку сільської території.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Cofré-Bravo G., Klerkx Laurens, Englera A. Combinations of bonding, bridging, and linking social capital for farm innovation: How farmers configure different support networks. *Journal of Rural Studies*. 2019. Vol. 69. P. 53–64. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2019.04.004>
2. Kenny D.C. Modeling of natural and social capital on farms: Toward useable integration. *Ecological Modelling*. 2017. Vol. 356. P. 1–13. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ecolmodel.2017.04.010>
3. Sun H., Hartarska V., Zhang L., Nadolnyak D. The Influence of Social Capital on Farm Household's Borrowing Behavior in Rural China. *Sustainability*. 2018. Vol. 10, no 12. P. 43–61. URL: <https://doi.org/10.3390/su10124361>
4. Kehinde A.D., Adeyemo R., Ogundej A.A. Does social capital improve farm productivity and food security? Evidence from cocoa-based farming households in Southwestern Nigeria. *Helion*. 2021. Vol. 7, no. 3. P. 43–52. URL: <https://doi.org/10.1016/j.hrlion.2021.e06592>
5. Mamiit R.J., Gray S., Yanagida J. Characterizing farm-level social relations' influence on sustainable food production. *Journal of Rural Studies*. 2021. Vol. 86. P. 566–577. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2021.07.014>
6. Wolz A., Fritsch J., Pencáková J. The impact of structural social capital on farm income in the Czech Republic. *Agricultural economics*. 2012. Vol. 52, no. 6. P. 281–288.
7. Bronisz U., Curie M., Heijman W. The impact of intellectual and social capital on the competitiveness of Polish regions. *Scientific Journal Warsaw University of Life Sciences – SGGW Problems of World Agriculture*. 2014. Vol. 14 (XXIX), no. 4. P. 25–36.
8. Khadjavi M., Sipangule K., Thiele R. Social Capital and Large-Scale Agricultural Investments: An Experimental Investigation. *The Economic Journal*. 2021. Vol. 131. Is. 633. P. 420–449 URL: <https://doi.org/10.1093/ej/ueaa050>
9. Atack J., Bateman F. *To Their Own Soil: Agriculture in the Antebellum North*. Ames: Iowa State University Press, 1987.
10. Зарубіжний досвід розвитку ФГ (з прикладу США, Канади, Німеччини, Польщі). Електронна бібліотека ДДТУ ім. П.О. Сухого. URL: https://docviewer.yandex.ru/view/77716604/?*
11. Биба В.А., Корінець Р.Я. Економічні аспекти державної підтримки фермерських господарств України. *Агросвіт*. 2018. № 11. С. 27–32.
12. Биба В.А., Корінець Р.Я. Організаційно-економічні засади підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в фермерських господарствах України. *Економіка та держава*. 2018. № 6. С. 88–92.
13. Папцов А.Г. Механизмы регулирования рынков продукции растениеводства в ЕС. *Экономика сельского хозяйства России*. 2014. № 7. С. 66–71.
14. Борнякова Е. В. Международный опыт государственной помощи сельскому хозяйству. *Вестник Удмуртского университета. Серия «Экономика и Право»*. Вып. 2. № 2–2. 2011. С. 10–15.

15. Папцов А.Г., Набиев Т.Т. К вопросу о роли, сущности и эффективности государственного регулирования аграрного сектора в развитых странах. Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук. 2014. № 1 (39). С. 41–48.

16. Копитець Н. Г. Ринок яловичини в Україні: сучасний стан та перспективи. Економіка та управління АПК. 2015. № 1. С. 59–64.

17. Balezantis T., Ribasauskiene E., Morkunas M., Volkov A. Young farmers' support under the Common Agricultural Policy and sustainability of rural regions: Evidence from Lithuania/ Land Use Policy. 2020. Vol. 24. URL: <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2020.104542>

18. Faysse N. Policies to support young farmers: an international review and a first look from a Thai perspective. URL: https://www.researchgate.net/publication/321795855_Policies_to_support_young_farmers_an_international_review_and_a_first_look_from_a_Thai_perspective

19. Школи як система покращення харчування. Продовольство та харчування у школах – новий вигляд. URL: <https://www.unscn.org/uploads/web/news/document/School-Paper-RU-WEB.pdf>

20. Програми шкільного харчування сприяють зміцненню здоров'я, підвищенню рівня освіти та розвитку. URL: <http://www.fao.org/publications/highlights-detail/ru/c/1107079/>

21. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80/stru>

22. Про затвердження Вимог щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпечністю харчових продуктів (НАССР): Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 01.10.2012 р. № 590. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1704-12>

REFERENCES

1. Cofré-Bravo, G., Klerkx, L., Englera, A. (2019). Combinations of bonding, bridging, and linking social capital for farm innovation: How farmers configure different support networks. *Journal of Rural Studies*. Vol. 69, pp. 53–64. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2019.04.004>

2. Kenny, D.C. (2017). Modeling of natural and social capital on farms: Toward useable integration. *Ecological Modelling*. Vol. 356, pp. 1–13. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.ecolmodel.2017.04.010>

3. Sun, H., Hartarska, V., Zhang, L., Nadolnyak, D. (2018). The Influence of Social Capital on Farm Household's Borrowing Behavior in Rural China. Vol. 10, no 12, 4361 p. Available at: <https://doi.org/10.3390/su10124361>

4. Kehinde, A.D., Adeyemo, R., Ogundej, A.A. (2021). Does social capital improve farm productivity and food security? Evidence from cocoa-based farming households in Southwestern Nigeria. *Helion*. Vol. 7, no. 3, pp. 43–52. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.hrlion.2021.e06592>

5. Mamiit, R.J., Gray, S., Yanagida, J. (2021). Characterizing farm-level social relations' influence on sustainable food production. *Journal of Rural Studies*. Vol. 86, pp. 566–577. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2021.07.014>

6. Wolz, A., Fritsch, J., Pencáková, J. (2012). The impact of structural social capital on farm income in the Czech Republic. *Agricultural economics*. Vol. 52, no. 6, pp. 281–288.

7. Bronisz, U., Curie, M., Heijman, W. (2014). The impact of intellectual and social capital on the competitiveness of Polish regions. *Scientific Journal Warsaw University of Life Sciences – SGGW Problems of World Agriculture*. Vol. 14 (XXIX), no. 4, pp. 25–36.

8. Khadjavi, M., Sipangule, K., Thiele, R. (2021). Social Capital and Large-Scale Agricultural Investments: An Experimental Investigation. *The Economic Journal*. Vol. 131, iss. 633, pp. 420–449 Available at: <https://doi.org/10.1093/ej/ueaa050>

9. Atack, J., Bateman, F. (1987). *To Their Own Soil: Agriculture in the Antebellum North*. Ames: Iowa State University Press.

10. Zarubizhnyj dosvid rozvytku FG (on the example of the USA, Canada, Germany, Poland). [Foreign experience in the development of farming]. Available at: https://docviewer.yandex.ru/view/77716604/?*

11. Byba, V.A., Korinets, R.Ya. (2018). Ekonomichni aspekty derzhavnoyi pidtrymky fermerskykh gospodarstv Ukrainy [Economic aspects of state support of Ukrainian farms]. *Agrosvit [Agrosvit]* no.11, pp. 27–32.

12. Byba, V.A., Korinets, R.Ya. (2018). Organizacijno-ekonomichni zasady pidvyshhennya efektyvnosti vyrobnyctva silskogospodarskoyi produkciyi v fermerskykh gospodarstvax Ukrainy. [Organizational and economic principles of improving the efficiency of agricultural production in farms of Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava [Economy and state]* no.6, pp. 88–92.

13. Papcov, A.G. (2014). Mehanizmy regulirovaniya rynkov produkci i rasteniievodstva v ES. [Mechanisms for regulating crop markets in the EU]. *Jekonomika sel'skogo hozjajstva Rossii [Russian agricultural economy]*, no7, pp. 66–71.

14. Bornjakova, E.V. (2011). Mezhdunarodnyj opyt gosudarstvennoj pomoshhi sel'skomu hazjajstvu. [International experience of state aid to agriculture]. *Vestnik Udmurtskogo universiteta. Serija «Jekonomika i Pravo»*. [Bulletin of Udmurt University. Economics and Law Series]. Iss. 2, no 2–2, pp. 10–15.

15. Papcov, A.G., Nabiev, T.T. (2014). K voprosu o roli, sushhnosti i jeffektivnosti gosudarstvennogo regulirovaniya agrarnogo sektora v razvityh stranah [On the role, nature and effectiveness of state regulation of the agricultural sector in developed countries]. *Doklady Tadzhijskoj akademii sel'skohozjajstvennyh nauk [Reports of the Tajik Academy of Agricultural Sciences]*, no.1 (39), pp. 41–48.

16. Kopytets, N.G. (2015). Rynok yalovychny v Ukraini: suchasnyj stan ta perspektyvy [Beef market in Ukraine: current status and prospects]. *Ekonomika ta upravlinnya APK [Economics and management of agro-industrial complex]*, no. 1, pp. 59–64.

17. Balezentis, T., Ribasauskiene, E., Morkunas, M., Volkov, A. (2020). Young farmers' support under the Common Agricultural Policy and sustainability of rural regions: Evidence from Lithuania/ Land Use Policy. Vol. 24. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2020.104542>

18. Faysse, N. Policies to support young farmers: an international review and a first look from a Thai perspective. Available at: https://www.researchgate.net/publication/321795855_Policies_to_support_young_farmers_an_international_review_and_a_first_look_from_a_Thai_perspective

19. Shkoly yak systema pokrashhennya xarchuvannya. Prodovolstvo ta xarchuvannya u shkolax – novyj vyglyad [Schools as a nutrition improvement system. Food and nutrition in schools – a new vision]. Available at: <https://www.unscn.org/uploads/web/news/document/School-Paper-RU-WEB.pdf>

20. Programy shkilnogo xarchuvannya spryayut zmichnennyu zdorovya, pidvyshhennyu rivnya osvity ta rozvytku [School feeding programs promote health, education and development]. Available at: <http://www.fao.org/publications/highlights-detail/ru/c/1107079/>

21. Pro osnovni pryncypy ta vymogy do bezpechnosti ta yakosti xarchovykh produktiv: Zakon Ukrayiny vid 23.12.1997 r. no. 771/97-VR [On the basic principles and requirements for food safety and quality: Law of Ukraine of 23.12.1997 № 771/97-VR]. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80/stru>

22. Pro zatverdzhennya Vymog shho dorozrobky, vprovadzhennya ta zastosuvannya postijno diyuchykh procedur, zasnovanykh na pryncypax Systemy upravlinnya bezpechnistyu xarchovykh produktiv (NASSR): Nakaz Ministerstva agrarnoyi polityky ta prodovolstva Ukrayiny vid 01.10.2012 r. no 590. [On approval of the Requirements for the development, implementation and application of permanent procedures based on the principles of the Food Safety Management System (HACCP): Order of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine dated 01.10.2012 № 590]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1704-12>

Improving the instruments of state support for farms development as a component of rural areas social capital

Vyborna V.

The article considers measures taken to improve state support of farms as a component of rural areas social capital. It has been proved that farms have a weak position in the market environment due to the peculiarities of their economic nature which requires the use of effective instruments of state support.

Instruments of state support for the development of farms in the leading countries aimed at supporting farmers' income, risk insurance, sales promotion, etc. were systematized in the study. The need to develop regional programs to support small farms producing "niche" crops, which would provide compensation for material costs of its production in the amount of 50% of the cost standards. The procedure for providing such support has been developed and the possibilities of financial support on the principle of co-financing of the united territorial community and state bodies in the ratio of 50:50 have been determined.

The expediency of state support for novice farmers through providing grants for a family livestock farm establishment of has been proved. The study systematizes the criteria that a novice farmer must meet to be admitted to the competition and the lists the basic documents to be submitted. The funds of local united territorial communities and the state budget in the ratio of 30:70 should make the financial basis of the program to support the farms development for the production of livestock products. It is determined that the maximum size of the grant for the development of a family livestock farm should make: for cattle and meat cattle breeding - under 60%, pigs and poultry - 50% of regulatory costs with the grant period of 24 months.

It is argued that the development of farms social partnership with different stakeholders is one of the areas of formation of rural areas social capital. To this end, it is proposed to develop a school nutrition program in rural areas, which will provide quality and safe nutrition for school-age children, to create a new channel for the distribution of products grown by farmers and other positive aspects of rural development.

Key words: farms, state support, regional support, grant support, social capital, rural area.

Copyright: Виборна В.Д. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:
Виборна В.Д.

<https://orcid.org/0000-0001-5780-7989>

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

УДК 657.1.012:502:006.32

JEL M 40, Q 20

Організація ведення екологічного обліку в умовах переходу до міжнародних стандартів фінансової звітності

Свиноус І.В. , Слободенюк О.І., Присяжнюк Н.М. ,

Гаврик О.Ю. , Свиноус Н.І.

Білоцерківський національний аграрний університет

Свиноус І.В., Слободенюк О.І., Присяжнюк Н.М., Гаврик О.Ю., Свиноус Н.І. Організація ведення екологічного обліку в умовах переходу до міжнародних стандартів фінансової звітності. Економіка та управління АПК. 2022. № 1. С. 120–130.

Svynous I., Slobodeniuk O., Prysiazhniuk N., Gavryk O., Svynous N. Organization of agricultural enterprise environmental accounting under transition to international financial reporting standards. AIC Economics and Management. 2022. № 1. PP. 120–130.

Рукопис отримано: 01.04.2022 р.

Прийнято: 20.04.2022 р.

Затверджено до друку: 24.06.2022 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2022-172-1-120-130

В статті розглянуто аспекти ведення екологічного обліку в умовах переходу до міжнародних стандартів фінансової звітності. Впровадженням основ екологічного обліку в практичну діяльність займаються такі професійні організації бухгалтерів як Міжнародна федерація бухгалтерів (International Federation of Accountants, IF AC), Асоціація дипломованих присяжних бухгалтерів (Association of Chartered Certified Accountants, ACCA), Інститут присяжних бухгалтерів в галузі управлінського обліку (Chartered Institute of Management Accountants, CIMA) та ін.

Аргументовано, що для набуття конкурентоспроможності на світовому ринку українським підприємствам необхідно створювати системи екологічного обліку та менеджменту. До зовнішніх причин і стимулів цього процесу, що дозволяє суттєво знизити негативний вплив на навколишнє середовище, належать зміна законодавства, що відповідає інституційній структурі та споживчим перевагам у зарубіжних країнах, застосування екологічного маркування, вплив громадської думки, екологічна ініціатива в межах ділової спільноти, екологічний аудит та екологічні стандарти, поширення практики «аудиту постачальника» і «етичних» інвестицій.

Виділено особливості обліку та звітності щодо викидів парникових газів на підприємствах: можлива організація екологічного обліку як загальної величини викидів, так і з розбивкою по процесах виникнення парникових газів; метод розрахунку викидів є загальним з національною інвентаризацією. Встановлено, що відмінністю національної інвентаризації є відсутність чітких меж і набору джерел, немає заданого базового року.

Виявлено, що міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ) не розглядають складного питання обліку сертифікатів скорочення викидів парникових газів, однак їх цінність є істотною. Доведено, що все більша кількість компаній з країн, що розвиваються, мають у власності і продають сертифікати скорочення викидів вуглекислого газу, отримані відповідно до механізму чистого розвитку Кіотського протоколу.

Обґрунтовано, що облік основних напрямів екологізації сільськогосподарського виробництва можливий в межах розробленої концепції екологоорієнтованого бухгалтерського обліку, включаючи теорію, методологію та організацію екологічного обліку торгівлі квотами в межах Кіотського протоколу в контексті глобалізації та інтеграції наявних моделей обліку в єдину міжнародну систему.

Ключові слова: екологія, сільськогосподарське підприємство, екологічний облік, міжнародні стандарти фінансової звітності, бухгалтерський облік.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Дотепер екологічними проблемами світового значення залишаються: зниження рівня народжуваності здорового населення, скорочення біологічного різноманіття, дефіцит прісної води і, звичайно, зміна клімату. Оскільки їх вирішення потребує акумуляції зусиль всіх народів, що живуть на Землі, цими глобальними екологічними проблемами активно займаються міжнародні організації, які розробляють директиви і стежать за виконанням всіх форм міжнародного співробітництва, таких як конвенції, багато- або двосторонні договори, угоди, резолюції, програми. Безсумнівно, важливе значення щодо якості активного «каталізатора» наукових досліджень з проблеми зміни клімату як чинника, що стимулює появу нових екологічних і економічних робіт з цієї тематики, має Кіотський протокол. В основу Кіотського протоколу покладена міжнародна підтримка національних заходів у країнах, готових до здійснення значних кроків у напрямі зниження викидів парникових газів, розвитку відновлюваної енергетики; виконання екологічних проєктів з адаптації екосистем до зміни клімату.

В сучасних умовах економіки України та її входження у світовий простір, а також у зв'язку з переходом на міжнародні стандарти обліку і звітності, організаціям необхідно розробляти екологічну політику, складати комплексну програму та план її реалізації. Прогнозна модель як складова всіх заходів з охорони навколишнього середовища підвищує рівень екологічної безпеки, і цю діяльність згодом необхідно буде враховувати, аналізувати, проводити аудит і контролювати.

Для поглиблення досліджень теоретичних і організаційно-методичних основ екологічного бухгалтерського обліку та звітності використовують зарубіжний досвід, зокрема праці Р. Адамса, А. Аренса, Дж. Баргельса, К. Друрі, К. Норта та інших. Над вирішенням проблем теорії і методології екологічного обліку працювали Т.О. Кірсанова, Л.М. Пелиньо, Я. Соколова, Д. Хенсен, А. Шеремет та ін.

Водночас економічні, організаційно-методичні та нормативно-аналітичні аспекти екологічного обліку та звітності в системі екологічного менеджменту є малорозробленою ділянкою екологічного забезпечення всіх рівнів фінансово-господарської та управлінської діяльності з урахуванням галузевих особливостей.

У зв'язку з цим бухгалтерська наука не може не реагувати на виражену невідповідність між теорією екологічного обліку та звітності і вітчизняною еколого-економічною практикою

господарюючих суб'єктів. Крім цього в діяльності вітчизняного бізнесу ця проблема не отримала достатнього наукового узагальнення розвитку для цілей внутрішньої структури підприємства.

Метою дослідження є узагальнення теоретичних засад, міжнародних та національних вимог до охорони навколишнього середовища та розробка практичних рекомендацій щодо запровадження екологічного обліку в сільськогосподарських підприємствах в умовах переходу до міжнародних стандартів фінансової звітності.

Матеріал та методи дослідження. За написання статті використано діалектичний та системний підходи, монографічний, абстрактно-логічний методи, метод теоретичного узагальнення.

Діалектичний метод та системний підхід дозволили розглядати сільськогосподарське підприємство як відкриту систему, яка перебуває під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників середовища їх функціонування. Системний підхід дозволив детально врахувати вплив чинників зовнішнього середовища на стійкість сільськогосподарських підприємств, а також виробничої їх діяльності на навколишнє середовище.

Монографічний метод дозволив детально проаналізувати технологічні процеси у рослинництві й тваринництві та ідентифікувати небезпечні й шкідливі чинники їх впливу на навколишнє середовище.

Метод теоретичного узагальнення використано за обґрунтування висновків та рекомендацій щодо налагодження системи екологічного обліку сільськогосподарськими підприємствами.

Абстрактно-логічний метод сприяв розгляду сучасних тенденцій глобалізаційних кліматичних змін, європейської інтеграції визначенню їх впливу на необхідність запровадження екологічного обліку на сільськогосподарських підприємствах, обґрунтуванню підходів до принципів організації екологічного обліку і звітності та формуванню облікової політики.

Результати дослідження та обговорення. Тваринницький сектор, як і більшість сільськогосподарських видів економічної діяльності, має складний економічний, соціальний і екологічний прояв. Задоволення попиту на продукцію тваринницького походження, як вважає суспільство, має забезпечуватися швидко і дешево, при цьому мають бути враховані екологічна стійкість і можливості для розвитку сільських районів. Однак, приходить усвідомлення того, що проблема впливу тваринництва на

екосистеми та природні ресурси стає все серйознішою. Водночас цей вид економічної діяльності відчуває на собі жорсткі обмеження, пов'язані з тим же навантаженням на природні ресурси.

Оскільки тваринництво є чинником впливу на навколишнє середовище і зміни клімату щодо викидів парникових газів за розведення тварин, то актуальним є вивчення міжнародної практики організації торгівлі квотами в межах Кіотського протоколу як інформаційного елемента екологічного обліку та виявлення варіантів її використання в українських умовах виробництва продукції тваринництва.

Глобалізація – комплексний процес, який суттєво впливає на важливі екологічні проблеми. Особливістю деяких з них є те, що ці проблеми не можуть бути вирішені на рівні однієї країни. До таких проблем насамперед належить парниковий ефект. З плином часу через посилення антропогенного впливу на природу кількість екологічних проблем, які мають глобальний прояв, збільшується, що потребує участі максимальної кількості країн.

Існує думка, що саме глобалізація сприятиме їх вирішенню, оскільки і бідні, і багаті країни мають прагнути до екологічного оздоровлення своїх економік і виробництва. Глобалізація впливає на низку аспектів людського життя. Суспільство і економіка стають інтегрованими у світових масштабах, при цьому глобальна інтеграція є потужною силою для зниження бідності, тому вступ країн, що розвиваються в процес глобалізації може поліпшити і соціально-економічні показники, і скоротити масштаби бідності, одночасно сприяючи зростанню світової економіки [1].

Україна має провідне значення у світі для збереження глобальних суспільних благ і надає найважливіші екологічні послуги всій планеті. В Україні збереглася найбільша у світі не порушена господарською діяльністю територія, яка становить приблизно 10–15 % площі країни.

Науковці вважають, що глобалізація робить природні ресурси ціннішими, управління ними більш гнучкими, а саме природокористування стає при цьому більш екологічно стійким. Процес деградації і виснаження природних ресурсів залежить насамперед від внутрішньої політики кожної держави. Вони є результатом недооцінки природних ресурсів і відсутності уваги до проблем екологічної стійкості у осіб, що приймають рішення [2].

Кіотський протокол відображає загальний процес глобалізації економіки, який досяг свого апогею в 1990-і роки [3]. Бажання країн Організації економічного співробітництва і

розвитку створити для країн, що розвиваються, можливість реалізовувати скорочення викидів, для чого необхідно залучати зарубіжні організації, значною мірою обумовили виникнення подібного документа.

За своєю суттю Кіотський протокол відображає рішучість поширити економічну глобалізацію на екологічні процеси і передбачає створення ринку торгівлі квотами на викиди, для того щоб впоратися з глобальними екологічними наслідками глобального економічного зростання. Глобальні екологічні проблеми, пов'язані з енергоспоживанням, а значить, з питанням обмеження емісії оксиду вуглецю (CO_2), який є основним викидом, згаданим у Кіотському протоколі, стосуються як високорозвинених країн, значною мірою відповідальних за марнотратне споживання енергоресурсів, так і країн, що розвиваються. Парниковий ефект – ефект розігріву приземного шару повітря, зумовлений тим, що атмосфера поглинає довгохвильове випромінювання земної поверхні. Головною причиною посилення цього природного процесу слугує збагачення атмосфери газами, що поглинають теплове випромінювання. Найбільш важливе значення при цьому має підвищення вмісту вуглекислого газу в атмосфері. Вченими показана кореляція між вмістом вуглекислого газу в атмосфері і кліматом. Поряд з вуглекислим газом є інші кліматоутворювальні гази: оксид азоту, метан, хлорфторвуглеводні та ін. Важливе значення щодо підвищення їх рівня має не лише промисловість, а також сільське господарство, зокрема тваринництво. Рамкова конвенція про зміну клімату була підписана на саміті в Ріо-де-Жанейро в червні 1992 р. і є основним документом для Кіотського протоколу. На сьогодні сторонами конвенції є понад 190 країн, включаючи Україну, яка ратифікувала цей протокол у 2004 році [4].

У Додатку А до Кіотського протоколу наведено номенклатуру парникових газів, які були враховані, і перелік господарських секторів, які зумовлюють зростання викидів парникових газів. У Додатку А також зазначено вплив сільського господарства, яке полягає в наступному: інтестинальна ферментація, прибирання, зберігання і використання гною, виробництво рису, спалювання сільськогосподарських відходів на полях та ін. У Додатку В вказані певні кількісні зобов'язання щодо обмеження або скорочення викидів відносно базового рівня 1990 року.

Нині вирішення проблеми викидів здебільшого розглядається стосовно промислових підприємств. Безперечно, вони мають найбільшу частку в загальній кількості викидів парни-

кових газів. Однак, згідно з даними звітів щодо викидів, які надають уряди відповідно до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй зі зміни клімату, частка сільського господарства у світових викидах парникових газів становить близько 15 % [5].

У результаті сільськогосподарської діяльності відбувається близько половини глобальних викидів двох найбільш важливих з погляду парникового ефекту неуглецевих газів – оксиду азоту та метану. Викиди оксидів азоту з ґрунтів (в результаті внесення добрив) і метану в результаті ферментації у тваринництві становлять третину сумарних неуглецевих викидів у сільському господарстві кожен, і в перспективі цей показник буде лише підвищуватися. Джерелами інших неуглецевих викидів є спалювання біомаси та утилізація органічних відходів [6]. Сільське господарство також зумовлює зниження обсягів поглинання (зберігання) вуглецю через зміни в землекористуванні (наприклад, виснаження органічною складовою ґрунтів і пасовищ або вирубка лісів під землеробство), хоча кількісні оцінки різняться.

Тваринництво може відіграти важливу роль як в адаптації до зміни клімату, так і в пом'якшенні його наслідків для благополуччя людини, допомагаючи бідним верствам населення адаптуватися до мінливих умов, що залежить від соціально-економічних і екологічних умов, в яких вони знаходяться, а також від доступу до достовірної інформації і технологій. Важливо встановити, яким чином може бути забезпечено поєднання стратегій адаптації та пом'якшення. Для цього необхідний ретельний аналіз компромісів між економічним зростанням, соціальною справедливістю і екологічною стійкістю. Вирішення проблем, пов'язаних зі зміною клімату, може бути стримуючим чинником для зростання і розвитку, особливо в країнах з низьким рівнем доходів [7]. Дії з адаптації і пом'якшення мають значний ступінь синергії: наприклад, позитивні зміни в управлінні пасовищами можуть одночасно забезпечити зв'язування вуглецю і підвищити продуктивність луків.

Наукові докази значної загрози кліматичних змін для сільського господарства на сьогодні є безсумнівними, однак точний ступінь цієї загрози не визначений через складність процесів взаємодії в екосистемах та економіці. Тому необхідна термінова адаптація сільськогосподарських систем, оскільки вплив змін вже є очевидним, і ця тенденція буде тривати, навіть якщо викиди парникових газів залишаться на колишньому рівні. Адаптація може істотно знизити вплив потепління на економіку [8].

Стосовно умов розвитку тваринництва можна виділити ряд напрямів адаптації до клімату в межах екстенсивних систем.

Першим напрямом є, звичайно, коригування виробництва завдяки диверсифікації, інтенсифікації, інтеграції користування пасовищами, змінам в методах землекористування і зрошення, зміщенню термінів проведення робіт, охороні природи та екосистем і переходу до змішаних систем тваринницького виробництва, тобто до поєднання стійлової відгодівлі та випасу.

Другим напрямом є селекційна стратегія, яка виражається в посиленні місцевих порід, адаптованих до місцевих кліматичних стресів і джерела кормів, та поліпшення місцевих порід через схрещування з породами, які краще переносять спеку і менше схильні до захворювань.

Водночас слід виділити ринкові методи, які виражені в розвитку міжрегіональної торгівлі, кредитних схем, доступу до ринків, а також регулятивних заходів, тобто впровадження в тваринництві системи раннього оповіщення та інших систем прогнозування і забезпечення готовності до кризових ситуацій.

В адаптації до постійно змінних кліматичних умов необхідна інформація щодо проведених науково-технічних досліджень, це дозволить краще зрозуміти причини зміни клімату та його вплив на тваринництво, полегшити виведення нових порід і створення нових генотипів, зміцнити здоров'я худоби, вдосконалити водокористування і землекористування.

Щодо верств населення, які не мають можливості придбати адаптаційні технології, не можуть застосовувати ефективні та доступні з погляду витрат способи адаптації, необхідно:

- впровадити системи розведення тварин, які будуть забезпечувати тінь і воду для худоби, щоб знизити стрес, пов'язаний з високими температурами (це – природна і недорога альтернатива кондиціонування повітря);
- скоротити поголів'я худоби через використання більш продуктивних порід, що дозволить підвищити ефективність виробництва і скоротити викиди парникових газів;
- скорегувати чисельність поголів'я і склад стада для забезпечення оптимального використання кормових ресурсів.

Отже запропоновані напрями адаптації до змін клімату дозволять, з одного боку, максимально використовувати наявні ресурси на мезо- і мікрорівнях, а з іншого – знижувати антропогенний вплив на природне середовище в межах розвитку тваринництва.

Учасники Кіотського протоколу мають повернутися до рівня викидів 1990 року. Країни,

що перевищують цей рівень, мають закуповувати ліцензії на обсяги перевищення у тих країнах, у яких рівень викидів знизився. Теоретично це буде стимулювати зниження карбоємності економіки і підвищувати її екологічність.

У Кіотському протоколі немає обмежень чи заборон на будь-які види діяльності. Кожна країна вирішує, як саме знижувати або обмежувати викиди. Для цього розроблено три основних механізми:

- проєкти спільного впровадження;
- механізм чистого розвитку;
- торгівля викидами (квотами).

За Кіотським протоколом, держави, які його підписали, можуть передавати одна одній частини національних квот на викиди парникових газів [9]. Цей механізм називається «торгівля квотами». Торгівля квотами на викиди має здійснюватися через пряму передачу визначених для них кількісних часток, результати проєктів механізму чистого розвитку – в сертифіковані скорочення емісії (CER), а результати спільних проєктів – в одиниці скорочення викидів (ERU). Сертифікована одиниця скорочення викидів дорівнює одній метричній тонні викидів оксиду вуглецю. Зобов'язання країн зі скорочення викидів вимірюються в одиницях, кожна з яких дорівнює 1 т викинутого діоксиду вуглецю. Встановлення таких одиниць дозволяє оцінювати, наскільки країни, що ратифікували протокол, слідує своїм цілям [10].

Покупці вуглецевих одиниць в усьому світі поступово відмовляються від прямої передачі квот. Перевагу надають так званим схемам зелених інвестицій. Кошти, виручені від продажу квот, інвестують в природоохоронні проєкти. Це економічно вигідно. Тому Україна за підтримки Світового банку, уряду Японії на початку 2008 р. ініціювала проєкт з оцінки перспектив запровадження схеми зелених інвестицій. За оцінками фахівців, до 20 % інвестицій на екологічну модернізацію можна залучити завдяки торгівлі квотами [11]. Згідно з даними Міжнародного енергетичного агентства, до 2030 р. Україна зможе продати права на викид близько 640 млн т парникових газів. За підрахунками консалтингової компанії Point Carbon, на цьому Україна може заробити близько 10 млрд дол. США.

Найбільш перспективним для української індустрії, на думку експертів, є механізм проєктів спільного впровадження. Він дозволяє залучати додаткові іноземні інвестиції в модернізацію виробництва в обмін на одиниці скорочення викидів. Іноземним інвесторам це дає змогу найбільшого зниження викидів у себе в державі в розрахунок на одиницю вкладених

коштів за кордоном. За оцінками експертів, такі інвестиції можуть принести Україні понад 1,5 млрд євро, тому торгівля парниковими газами досить вигідна.

В межах Кіотського протоколу Україна взяла на себе зобов'язання до 2018 р. значно скоротити викиди парникових газів. Станом натеper викиди України майже на 25 % нижче рівня 1990 року [12]. Звідси робимо висновок, що Україна не перевищить дозволеного рівня, незважаючи на плани збільшити внутрішній валовий продукт удвічі, оскільки швидке зростання економіки неможливе без кардинального підвищення використання енергії, як про це свідчить світовий досвід. Тому основним зобов'язанням України після ратифікації Кіотського протоколу стає облік і контроль викидів, квот на викиди і регулювання їх обігу.

Впровадженням основ екологічного обліку в практичну діяльність займаються такі професійні організації бухгалтерів як Міжнародна федерація бухгалтерів (International Federation of Accountants, IFAC), Асоціація дипломованих присяжних бухгалтерів (Association of Chartered Certified Accountants, ACCA), Інститут присяжних бухгалтерів в галузі управління ського обліку (Chartered Institute of Management Accountants, CIMA) та ін.

Теорія і методологія екологічного обліку розвивається за активної участі наступних міжнародних організацій: Організація Об'єднаних Націй (Програма Організації Об'єднаних Націй з охорони навколишнього середовища (UNEP)), Міжурядова робоча група експертів з міжнародних стандартів обліку та звітності (ISAR), Комісія Організації Об'єднаних Націй зі сталого розвитку (CSD), Європейське економічне співтовариство (Схема з екоуправління та аудиту), Світовий банк та ін.

Проблема включення України до світового економічного простору має різнобічний прояв і може розглядатися з різних поглядів [13]. В межах вступу України до Світової організації торгівлі необхідне приведення у відповідність інформації, що формується вітчизняною системою бухгалтерського обліку, до вимог міжнародних стандартів обліку та фінансової звітності.

Для набуття конкурентоспроможності на світовому ринку українським підприємствам необхідно створювати системи екологічного обліку та менеджменту. До зовнішніх причин і стимулів цього процесу, що дозволяє помітно знизити негативний вплив на навколишнє середовище, належать зміна законодавства, що відповідає інституційній структурі та споживчим перевагам у зарубіжних країнах, засто-

сування екологічного маркування, вплив громадської думки, екологічна ініціатива в межах ділової спільноти, екологічний аудит та екологічні стандарти, поширення практики «аудиту постачальника» і «етичних» інвестицій.

Невід'ємною частиною екологічного обліку буде екологічний аудит, який дозволяє систематично оцінювати взаємозв'язок між окремими напрямками діяльності організації та навколишнім середовищем. Програма такого аудиту повинна мати базу для порівняння і зіставлення результатів, і тому в Україні розроблена система стандартів якості екологічного менеджменту.

На сьогодні відсутня офіційна система і методика екологічного обліку та звітності в Україні. Тому організаціям у межах дотримання чинного бухгалтерського та податкового законодавства дозволено самостійно визначати принципи організації екологічного обліку та формування екологічної облікової політики.

Якщо розглядати організацію екологічного обліку в контексті нашого дослідження з позиції деградації натурального (ресурсного) капіталу і виконання головної мети Кіотського протоколу – скорочення викидів парникових газів, – то необхідно здійснювати:

- облік сертифікатів скорочення викидів вуглекислого газу на балансі організації;
- включення до витрат вартості відновлення після забруднення навколишнього середовища;
- введення в пасив вартості заміщення невідновлювальних ресурсів відновлюваними і відповідної амортизації.

Необхідність відображення механізмів Кіотського протоколу в екологічному обліку можна визначити наступними положеннями:

1. На рахунках бухгалтерського обліку:
 - формування достовірної облікової екологічної інформації;
 - раціональне використання своїх екологічних активів;
 - оцінка і регулювання екологічних витрат.
2. На рахунках системи національних рахунків:
 - агрегування даних про стан навколишнього середовища загалом по країні;
 - відображення взаємодії між економікою і навколишнім середовищем;
 - відображення витрат на природоохоронні заходи. В результаті такого двостороннього обліку стану навколишнього середовища можливе формування об'єктивної картини стану і динаміки природної спадщини, прийняття ефективних управлінських рішень, залучення іноземних інвестицій, реалізація стратегії сталого розвитку.

Можна виділити особливості обліку та звітності щодо викидів парникових газів на підприємствах:

- можлива організація екологічного обліку як загальної величини викидів, так і з розбивкою по процесах виникнення парникових газів;
- метод розрахунку викидів є загальним з національною інвентаризацією;
- відмінністю від національної інвентаризації є відсутність чітких меж і набору джерел, немає заданого базового року.

Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ) не розглядають складного питання обліку сертифікатів скорочення викидів парникових газів. При цьому цінність даних сертифікатів може бути істотною. Все більша кількість компаній з країн, що швидко розвиваються, мають у власності і продають сертифікати скорочення викидів вуглекислого газу, отримані відповідно до механізму чистого розвитку Кіотського протоколу [14].

Згідно з даними недавнього огляду, проведеного найбільшою у світі міжнародною мережею компаній, що пропонують професійні послуги у галузі консалтингу та аудиту Price water house Coopers, і Міжнародною асоціацією з торгівлі квотами, світові компанії застосовують різні підходи до класифікації та обліку даних сертифікатів: 40 % респондентів класифікують сертифікати як нематеріальні активи, 40 % відображають їх як запаси, 20 % респондентів відображають сертифікати в бухгалтерському балансі як «інші оборотні активи», «призначені для торгівлі цінних паперів» або «короткострокові фінансові активи» [15].

Компанії спочатку відображають сертифікати за фактичною собівартістю, 40 % респондентів проводять їх переоцінку після первісного визнання.

Більшість фірм роблять запис у звіті про прибутки і збитки на момент отримання сертифікатів, але при цьому ці дані по-різному відображаються в бухгалтерському балансі. Наприклад, один респондент визнає самогенеруючі сертифікати скорочення викидів парникових газів у складі запасів по розподіленій собівартості виробництва, інші респонденти не визнають їх у бухгалтерському балансі до моменту використання або продажу. Ще один респондент відображає сертифікати як нематеріальні активи або як урядові субсидії, оцінені як різниця між їх справедливою вартістю і вартістю їх виробництва, при цьому урядова субсидія відбивається в балансі після їх використання або продажу.

Майже половина респондентів готують звітність не лише за міжнародними стандартами,

а й відповідно до Загальноприйнятих принципів бухгалтерського обліку Сполучених Штатів Америки. Більшість з них вважають, що існує не так багато суттєвих відмінностей між міжнародними та іншими системами обліку. Однак респондентами відзначаються відмінності між системами обліку: ті, хто складає звітність за Загальноприйнятими принципами бухгалтерського обліку Сполучених Штатів Америки, переважно посилалися на відмінності в методах оцінки форвардних контрактів і резервів, що відображаються в бухгалтерському балансі.

Основне питання, що обумовлює облік самостійно виробленого скорочення викиду вуглекислого газу «зеленими» підприємствами, полягає у визначенні економічної сутності сертифікатів скорочення викидів парникових газів. Відповідь на це питання лежить у площині конкретних обставин основної діяльності та процесів «зеленого» підприємства. Якщо вироблені скорочення викидів утримуються для продажу в процесі звичайної діяльності підприємства, то вони підпадають під дію МСФЗ (IAS) 2 «Запаси» [16]. В іншому разі їх слід розглядати як негрошові активи без фізичного змісту. В такому випадку вони належать до нематеріальних активів.

Облік сертифікатів також обумовлений застосовністю МСФЗ (IAS) 20 «Облік державних грантів і розкриття інформації про державну

допомогу». Керівництву необхідно оцінити, чи надані сертифікати державою. Якщо вони надані державою, то залежно від їх класифікації, наведеної вище, суб'єкт господарювання має два альтернативних підходи до обліку.

На підставі припущення про те, що «самостійно вироблені» скорочення викидів парникових газів надаються державою відповідно до визначення в МСФЗ (IAS) 20 «Облік державних грантів і розкриття інформації про державну допомогу», ми вважаємо, що представлені два підходи є прийнятними відповідно до МСФЗ.

Схема обліку сертифікатів, представлена в таблиці 1, не поширюється, якщо сертифікати не надані державою відповідно до МСФЗ (IAS) 20 «Облік державних грантів і розкриття інформації про державну допомогу».

Емісійний сертифікат на викиди має відповідати визначенню нематеріальних активів. При цьому мають виконуватися такі критерії: визначеності, контроль за ресурсами і майбутні економічні вигоди.

Сертифікати скорочення викидів парникових газів слід враховувати: коли є розумна впевненість у тому, що підприємство виконає умови, закріплені за ними, і субсидії будуть отримані; і, якщо їх вартість може бути ненадійно оцінена та існує ймовірність того, що підприємство отримає майбутні економічні вигоди, що закріплюються за сертифікатами.

Таблиця 1 – Облік сертифікатів скорочення викидів парникових газів

Показник	Відповідно до МСФЗ (IAS) 2 «Запаси»	Відповідно до МСФЗ (IAS) 38 «Нематеріальні активи»
1. Визнання	Видаються в процесі виконання проєкту	Відповідність нематеріальним активам
	Враховуються після закінчення виробничого процесу	Враховуються після закінчення виробничого процесу
2. Вартість по первинній оцінці	По номінальній вартості	По номінальній вартості
3. Вартість по подальшій оцінці	По справедливій вартості	По справедливій вартості
		По первинній вартості за вирахуванням амортизації і знеціненням
		По справедливій вартості
		По найменшій із балансової вартості
4. Амортизація і обезцінення	Завжди	По справедливій вартості за вирахуванням витрат на реалізацію
		Відповідно до МСФЗ (IFRS) 5 «Довгострокові активи, які призначені для продажу»

Джерело: розробка автора.

При цьому сертифікати враховуються після «виробництва» або згодом.

Міжнародний стандарт фінансової звітності (IAS) 20 «Облік державних субсидій і розкриття інформації про державну допомогу» передбачає два варіанти первинної оцінки:

- за номінальною сумою виробничі витрати слід відносити на пропорційній і послідовній основі до вартості виробництва «зеленого продукту» у відповідному випадку і до вартості виробництва;

- сертифікати слід враховувати за справедливою вартістю, а державну субсидію – за різницею між номінальною сумою і справедливою вартістю.

Якщо сертифікати скорочення викидів парникових газів не відповідають визначенню «необоротних активів, утримуваних для продажу», їх слід враховувати по вартості за вирахуванням будь-якої амортизації і знецінення в разі відсутності активного ринку.

За наявності активного ринку сертифікатів МСФЗ (IAS) 38 «Нематеріальні активи» дозволяє оцінювати їх або за первісною вартістю за вирахуванням амортизації та знецінення, або за справедливою вартістю.

Збільшення і зменшення балансової вартості скорочень викидів слід визнавати відповідно до вимог МСФЗ 38 «Нематеріальні активи», пп. 85, 86.

У тих випадках, коли сертифікати відповідають визначенню «необоротних активів, утримуваних для продажу» по МСФО (IFRS) 5 «Непоточні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність» (мають безпосередньо бути в наявності для продажу в їх теперішньому стані, і такий продаж має бути високоімовірним), застосовується такий спосіб обліку: слід продовжувати облік відповідно до МСФЗ (IAS) 38 «Нематеріальні активи» до дати, в яку сертифікати будуть відповідати критеріям МСФЗ (IFRS) 5 «Довгострокові активи, призначені для продажу, та припинена діяльність» [17].

Згодом сертифікати слід відображати за найменшою з балансової вартості та справедливої вартості за вирахуванням витрат на продаж.

Облік отримання квоти на викид парникових газів як державної субсидії виробляється на рахунку 04 «нематеріальні активи» у складі нематеріальних активів відповідно до МСФЗ (IAS) 38 «нематеріальні активи»:

- Д-т рах. «Вкладення у необоротні активи»
- К-т рах. «Цільове фінансування».

Оприбутковано сертифікат на викид парникових газів за первісною вартістю:

- Д-т рах. «Нематеріальні активи», субрахунок «Квота на викид парникового газу»

- К-т рах. «Вкладення у необоротні активи».

Надалі первісна вартість сертифіката може змінюватися в результаті знецінення.

За наявності активного ринку вартість сертифіката протягом встановленого терміну використання погашається за допомогою нарахування амортизації, що відображається по кредиту рахунку «Амортизація нематеріальних активів», з подальшим зарахуванням на рахунки витрат.

Облік амортизації та знецінення проводиться у такий спосіб: у сертифікатів скорочення викидів парникових газів є термін корисної служби від 3 до 8 років, тому вони амортизуються. Згідно з МСФЗ (IAS) 38 «Нематеріальні активи» за відсутності активного ринку, сертифікати не можуть мати залишкової вартості. Отже, за наявності активного ринку амортизація не нараховується, оскільки залишкова вартість дорівнюватиме початковій вартості. Тобто, вартість, яка амортизується дорівнює нулю, і за відсутності активного ринку вважається, що у сертифікатів немає залишкової вартості. Керівництву слід розробити належний метод амортизації і обґрунтувати ситуацію, відмінну від амортизації за прямолінійним методом. Сертифікати слід піддавати тестуванню щодо зменшення корисності відповідно до МСФЗ (IAS) 36 «Зменшення корисності активів». Коли вони підпадають під дію МСФЗ (IFRS) 5 «Непоточні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність», амортизація не нараховується, застосовуються принципи оцінки згідно з цим міжнародним стандартом.

Коли субсидія оцінюється за номінальною вартістю, дохід не може нараховуватися до дати фактичного продажу сертифіката. Коли субсидія обліковується за справедливою вартістю, вона відображається у складі інших доходів в момент прийняття субсидії до обліку. В цьому випадку утворюється тимчасова різниця в обліку доходу, якщо сертифікат відображається за номінальною вартістю або за справедливою вартістю відповідно до МСФЗ (IAS) 20 «Облік державних грантів і розкриття інформації про державну допомогу» [18].

На сьогодні сільськогосподарськими організаціями застосовується типовий План рахунків бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності організацій, за яким усі розрахунки з різними контрагентами виробляються з використанням рахунків з розд. VI «Розрахунки». Тому нами пропонується для обліку звернення квот на викид парникових газів (їх надходження, руху, продажу) використовувати вільний в Плані рахунків рахунок 61 і назвати його «Розрахунки за квотами на вики-

ди парникових газів» з відкриттям рахунків за видами парникових газів. Для тваринництва це будуть насамперед метан і закис азоту.

Якщо здійснюється купівля квоти в іншій країні, то робиться бухгалтерська проводка:

- Д-т рах. «Розрахунки за квотами на викиди парникових газів».

- К-т рах. «Валютні рахунки».

Новоутворена економія по викидах може ставитися на фінансові результати. У первісному визнанні сертифікат відображається у звіті про прибутки і збитки в складі інших доходів, і на дату вибуття продаж сертифіката визнається в складі інших доходів:

- Д-т рах. «Розрахунки за квотами на викиди парникових газів».

- К-т рах. «Інші доходи і витрати».

Новоутворена сума грошових коштів за кредитом рахунка у «Інші доходи і витрати» може бути віднесена в екологічний фонд для подальшого проведення природоохоронних заходів.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що облік основних напрямів екологізації тваринництва можливий в межах розробленої концепції екологоорієнтованого бухгалтерського обліку, включаючи теорію, методологію та організацію екологічного обліку торгівлі квотами в межах Кіотського протоколу в контексті сучасних методів в умовах глобалізації та інтеграції наявних моделей обліку в єдину міжнародну систему.

Для України прийняття Кіотського протоколу має важливе значення не лише як інструмент вирішення проблеми зміни клімату, а й як один з механізмів зростання економіки країни. Адже він сприяє модернізації основних фондів, стимулює впровадження сучасних екологічно чистих технологій, сприяє підвищенню ефективності використання енергії та зниженню енергоємності виробництва.

У зв'язку з ратифікацією Кіотського протоколу Україною необхідно в найкоротший термін створити ефективну національну систему торгівлі парниковими газами, яка дозволить виконати зобов'язання за Кіотським протоколом з мінімальними витратами і брати участь країні в міжнародній торгівлі квотами.

Україна – одна з небагатьох країн, де принцип екологічної збалансованості на основі порівняння екологічних витрат і національного доходу можна дотримати, як би інтенсивно розвивалося вітчизняне виробництво, – такий запас міцності власних природних ресурсів показник ресурсоємності. На жаль, розуміння неминучості переходу від ресурсовитратності до екологічно доцільного способу життя загальноприйнятим надбанням сфери управління поки не стало.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лук'янихіна О.А., Богатиренко В.В. Вплив глобалізаційних процесів на екологічну безпеку. Економічні проблеми сталого розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції імені проф. Балацького О.Ф., м. Суми, 27 травня 2015 р. / за заг. ред. О.В. Прокопенко, М.М. Петрушенка. Суми: СумДУ, 2015. С. 70–71. URL: http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/12345_6789/43639
2. Гайдуцький П.І., Ходаківська О.В. Екологізація суспільної свідомості та розвиток агросфери. Економіка АПК. 2018. № 1. С. 15–21.
3. Довбенко М. Теорема Коуза, Кіотський протокол та екологічні інвестиції для України. Економіка України. 2015. С. 65–75.
4. Дубовіч І.А. Теоретико-методологічні та практичні еколого-економічні та правові засади розв'язання глобальних проблем зі зміни клімату. Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. № 8. С. 67–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_8%281%29_18
5. Дячук О.А. Внесок України до нової глобальної кліматичної угоди. Економіка і прогнозування. 2016. № 1. С. 129–141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econprog_2016_1_11
6. Україна і політика протидії зміні клімату: економічний аспект / Аналітична доповідь; за заг. ред. В.Р. Сіденка та О.О. Веклич. Київ: Заповіт, 2016. 208 с. URL: https://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/11_24_2016/2016_Klimat.pdf
7. Очікуваний національно-визначений внесок України до нової глобальної кліматичної угоди: «Україна – 2030: політика розвитку і клімат». Київ, ПРООН в Україні, 2015. 402 с. URL: <https://www4.unfccc.int/sites/NDCStaging/pages/Party.aspx?party=UKR>
8. Сапожникова Н.Г., Эльвия Бурхан Кхудхур Мохаммед Али. Информация об экологической деятельности в корпоративном учете и отчетности. Международный бухгалтерский учет. 2014. № 15. С. 22–29. URL: <https://base.garant.ru/57604252/>
9. Купалова Г. Методологічні та практичні аспекти статистичної звітності підприємств. Бухгалтерський облік і аудит. 2005. № 10. С. 47–55.
10. Максимів Л.І. Екологічний облік: проблеми формування та перспективи застосування. Вісник САДУ: Економіка та менеджмент. Суми: Козацький вал, 2001. С. 123–129.
11. Теоретичні засади розвитку екологічного обліку / І.В. Свиноус та ін. Агросвіт. 2021. № 15. С. 20–28. DOI: 10.32702/2306-6792.2021.15.20
12. Шмигель О.Є. Екологічний облік як інструмент управління природоохоронною діяльністю підприємства. Інноваційна економіка. 2018. № 5–6. С. 117–125. URL: <http://inneco.org/index.php/inneco/article/view/303>
13. Голик В.Р. Управлінський екологічний облік як складова управління підприємством. Економічний форум. № 2(52). 2018. № 3. С. 240–243. URL: <http://visnyk-ekon.uzhnu.edu.ua/article/view/149481>

14. Лепетан І.М. Бухгалтерський облік активів підприємства: екологічний вектор. *Агросвіт*. 2019. № 12. С. 28–38. DOI: 10.32702/2306#6792.2019.12.28

15. Штик Ю.В., Щуренко М.В., Панасенко А.О. Екологічний облік: об'єкти, методи та звітність. *Соціальна економіка*. 2018. Вип. 56. С. 233–239. URL: <https://periodicals.karazin.ua/socoeconom/issue/vie...>

16. Голик В.Р. Екологічний облік як складова управління підприємством. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка*. 2018. Вип. 2. С. 218–222. URL: <http://visnyk-ekon.uzhnu.edu.ua/article/view/149481>

17. Гангал Л.С. Екологічний облік як інформаційний інструмент управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств. *Інноваційна економіка*. 2015. № 4. С. 295–300. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2015_4_50

18. Лень В.С., Колівешко О.М. Екологічний облік: поняття та зміст. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2014. № 2. С. 223–229. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vcndtue_2014_2_33

REFERENCES

1. Luk'janyhina, O.A., Bogatyrenko V.V. (2015). Vplyv globalizacijnyh procesiv na ekologichnu bezpeku. *Ekonomichni problemy stalogo rozvytku: materialy Mizhnarodnoi' naukovopraktychnoi' konferencii imeni prof. Balac'kogo O.F.* [The impact of globalization processes on environmental security. Economic problems of sustainable development: materials of the International scientific-practical conference named after prof. Balatsky OF]. Sumy, 27 travnja 2015 r. / Za zag. red. O.V. Prokopenko, M.M. Petrushenka. Sumy: SumDU, pp. 70–71. Available at: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/43639>

2. Gajduc'kyj, P.I., Hodakivs'ka O.V. (2018). Ekologizacija suspil'noi' svidomosti ta rozvytok agrosfery. *Ekonomika APK*. [Greening of public consciousness and development of the agrosphere. Economics of agro-industrial complex]. No 1, pp. 15–21.

3. Dovbenko, M. (2015). Teorema Kouza, Kiots'kyj protokol ta ekologichni investycii' dlja Ukrai'ny. *Ekonomika Ukrai'ny* [Theorem, Kyoto Protocol and Environmental Investment for Ukraine. Ukraine economy], pp. 65–75.

4. Dubovich, I.A. (2016). Teoretyko-metodologichni ta praktychni ekologo-ekonomichni ta pravovi zasady rozv'jazannja global'nyh problem zi zminy klimatu. *Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo* [Theoretical and methodological and practical environmental, economic and legal principles of solving global climate change problems. International economic relations and the world economy]. No 8, pp. 67–70. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_8%281%29_18

5. Djachuk, O.A. (2016). Vnesok Ukrai'ny do novoi' global'noi' klimatychnoi' ugody. *Ekonomika i prognozuvannja* [Ukraine's contribution to the new global climate agreement. Economics and forecasting]. No 1, pp. 129–141. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econprog_2016_1_11

6. Ukrai'na i polityka protydii' zminy klimatu: ekonomichnyj aspekt [Ukraine and the policy of combating climate change: economic aspect] / *Analitichna dopovid'*; za zag. red. V.R. Sidenka ta O.O. Veklych. Kyi'v: Zapovit, 2016. 208 p. Available at: https://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/11_24_2016/2016_Klimat.pdf

7. Ochikuvanyj nacional'no-vyznachenyj vnesok Ukrai'ny do novoi' global'noi' klimatychnoi' ugody: «Ukrai'na – 2030: polityka rozvytku i klimat» [Expected nationally determined contribution of Ukraine to the new global climate agreement: "Ukraine - 2030: development policy and climate"]. Kyi'v, PROON v Ukrai'ni, 2015. 402 p. Available at: <https://www4.unfccc.int/sites/NDCStaging/pages/Party.aspx?party=UKR>

8. Sapozhnikova, N.G., Jel'vija Burhan Khudhur Mohammed Ali. Informacija ob jekologicheskoi dejatel'nosti v korporativnom uchete i otchetnosti. *Mezhdunarodnyj buhgalterskij uchete* [Information on environmental activities in corporate accounting and reporting. International accounting]. No 15, pp. 22–29. Available at: <https://base.garant.ru/57604252/>

9. Kupalova, G. (2005). Metodologichni ta praktychni aspekty statystychnoi' zvitnosti pidpryjemstv. *Buhgalters'kyj oblik i audit* [Methodological and practical aspects of statistical reporting of enterprises. Accounting and auditing]. No 10, pp. 47–55.

10. Maksymiv, L.I. (2001). Ekologichnyj oblik: problemy formuvannja ta perspektyvy zastosuvannja. *Visnyk SADU: Ekonomika ta menedzhment* [Environmental accounting: problems of formation and prospects of application. SADU Bulletin: Economics and Management]. Sumy: Kozac'kyj val, pp. 123–129.

11. Teoretychni zasady rozvytku ekologichnogo obliku [Theoretical principles of development of ecological accounting] / I.V. Svyynous ta in. *Agrosvit*. 2021. No 15, pp. 20–28. DOI: 10.32702/2306-6792.2021.15.20

12. Shmygel', O.Je. (2018). Ekologichnyj oblik jak instrument upravlinnja pryrodohoronnoju dijalnistju pidpryjemstva. *Innovacijna ekonomika* [Environmental accounting as a tool for managing environmental activities of the enterprise. Innovative economy]. No 5–6, pp. 117–125. Available at: <http://inneco.org/index.php/innecoua/article/view/303>

13. Golyk, V.R. (2018). Upravlins'kyj ekologichnyj oblik jak skladova upravlinnja pidpryjemstvom. *Ekonomichnyj forum* [Management environmental accounting as a component of enterprise management. Economic Forum]. No 3, pp. 240–243. Available at: <http://visnyk-ekon.uzhnu.edu.ua/article/view/149481>

14. Лепетан, І.М. (2019). Бухгалтерський облік активів підприємства: екологічний вектор [Accounting of enterprise assets: environmental vector]. *Агросвіт*. No 12, pp. 28–38. DOI: 10.32702/2306#6792.2019.12.28

15. Shtyk, Ju.V., Shhurenko M.V., Panasenko A.O. (2018). Ekologichnyj oblik: ob'jekty, metody ta zvitnist'. *Social'na ekonomika* [Environmental accounting: objects, methods and reporting. Social economy]. Iss. 56, pp. 233–239. Available at: <https://periodicals.karazin.ua/socoeconom/issue/vie...>

16. Golyk, V.R. (2018). Ekologichnyj oblik jak skladova upravlinnja pidpryjemstvom. *Naukovyj*

visnyk Uzhgorods'kogo universytetu. Serija: Ekonomika [Environmental accounting as a component of enterprise management. Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series: Economics]. Iss. 2, pp. 218–222. Available at: <http://visnyk-ekon.uzhnu.edu.ua/article/view/149481>

17. Gangal, L.S. (2015). Ekologichnyj oblik jak informacijnyj instrument upravlinnja konkurentospromozhnistju sil'skogospodars'kyh pidpryjemstv. Innovacijna ekonomika [Environmental accounting as an information tool for managing the competitiveness of agricultural enterprises. Innovative economy]. No 4, pp. 295–300. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2015_4_50

18. Len', V.S., Koliveshko, O.M. (2014). Ekologichnyj oblik: ponjattja ta zmist. Visnyk Chernigivs'kogo derzhavnogo tehnologichnogo universytetu. Serija: Ekonomichni nauky [Environmental accounting: concept and content. Bulletin of Chernihiv State Technological University. Series: Economic Sciences]. No 2, pp. 223–229. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vendtue_2014_2_33

Organization of agricultural enterprise environmental accounting under transition to international financial reporting standards

Svynous I., Slobodeniuk O., Prysiashniuk N., Gavryk O., Svynous N.

The article considers environmental accounting under its transition to international financial reporting. Professional organizations such as the International Federation of Accountants (IFA), the Association of Chartered Certified Accountants (ACCA), and the Chartered Institute of Management Accountants (CIMA) are involved in the implementation of environmental accounting basics in practice.

To become competitive on the world market, Ukrainian enterprises need to create environmental accounting and management systems.

Legislation amendment is among the external causes and incentives for this process, which can significantly reduce the negative impact on the environment. Amending involves correspondinf to the institutional structure and consumer preferences in foreign countries, ecological labeling, the public opinion influence, environmental initiative within the business community, environmental audit and environmental standards, the practice dissemination of «supplier audit» and «ethical» investments.

The study elaborates on the reasons for pointing out the peculiarities of emissions accounting and reporting concerning greenhouse gases in the enterprises. Environmental accounting can be organized for both the total amount of emissions and for separate different processes of greenhouse gases. The emission calculation method is generally applied the national inventory though there are no precise limits as well as assortment of sources and the preset base yea in the national inventory.

International financial reporting standards do not consider the complex issue of accounting for greenhouse gas emission reduction certificates. The value of these certificates can be significant. International companies of countries with developed economies own and sell carbon dioxide emissions reduction certificates obtained in accordance with the mechanism of clean development of the Kyoto Protocol.

Accounting for the main areas of agricultural production greening can be carried out within the developed concept of accounting which focuses on the environment. It uses the theory, methodology and organization of environmental accounting of quota trade within the Kyoto Protocol in the context of modern methods in terms of globalization and integration of existing accounting models into a united international system.

Key words: ecology, agricultural enterprise, ecological accounting, international financial reporting standards, accounting.

Copyright: Свиноус І.В. та ін. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Свиноус І.В.

Присяжнюк Н.М.

Гаврик О.Ю.

Свиноус Н.І.

<https://orcid.org/0000-0002-0346-1596>

<https://orcid.org/0000-0002-4737-0143>

<https://orcid.org/0000-0001-9816-0253>

<https://orcid.org/0000-0003-3640-0519>

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

УДК 658.14/.17:005.334(047.32)

JEL G33,M10

Фінансова звітність як інструмент антикризового менеджменту

Драган О.О. , Герасименко І.О. ,Зубченко В.В. , Гаврик О.Ю. *Білоцерківський національний аграрний університет* Драган О.О. E-mail: okdragan@btsau.edu.ua

Драган О.О., Герасименко І.О., Зубченко В.В., Гаврик О.Ю. Фінансова звітність як інструмент антикризового менеджменту. Економіка та управління АПК. 2022. № 1. С. 131–139.

Drahan O., Gerasymenko I., Zubchenko V., Gavryk O. Financial reporting as an instrument of anti-crisis management. AIC Economics and Management. 2022. № 1. PP. 131–139.

Рукопис отримано: 06.04.2022 р.
Прийнято: 20.04.2022 р.
Затверджено до друку: 24.06.2022 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2022-172-1-131-139

У статті розглянуто фінансову звітність як інструмент антикризового менеджменту з урахуванням змін чинного законодавства (Кодекс з процедур банкрутства, 2018) та високого рівня збитковості суб'єктів господарювання, неспроможності забезпечити ефективність фінансово-господарської діяльності.

Метою дослідження є узагальнення основних положень складання та подання фінансової звітності за національними і міжнародними стандартами та обґрунтування її неодмінного застосування в антикризовому менеджменті суб'єктів господарювання. Методичною основою дослідження слугували фундаментальні засади теорії фінансів та фінансового менеджменту. При написанні статті використано наступні методи: монографічний, теоретичний, метод порівняльного аналізу, табличний.

Визначено концептуальні основи складання фінансової звітності суб'єктів господарювання за національними та міжнародними стандартами на основі наступних критеріїв: нормативне забезпечення, сутність, склад, принципи формування. Баланс (звіт про фінансовий стан) є провідним інформаційним джерелом для аналізу необоротних та оборотних активів, дебіторської та кредиторської заборгованостей, інвестицій та інновацій, а також показників ліквідності та фінансової стійкості. Звіт про фінансові результати (звіт про сукупний дохід) є провідним інформаційним джерелом для аналізу витрат на виробництво та показників прибутковості (рентабельності).

Обґрунтовано недоліки чинної системи методичного забезпечення аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання, які полягають у відсутності інтеграції наказів Міністерства юстиції України з чинними формами фінансової звітності. З метою удосконалення інформаційного забезпечення проведення аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання у контексті антикризового менеджменту адаптовано Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства від 19 січня 2006 року № 14 до положень НП(с)БО 1.

Ключові слова: антикризовий менеджмент, банкрутство, неплатоспроможність, фінансова звітність, національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку, міжнародні стандарти фінансової звітності.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Антикризовий менеджмент вітчизняних суб'єктів господарювання не втрачає своєї актуальності, яка посилюється недостатнім для сталого розвитку рівнем показників прибутковості, платоспроможності та ліквідності, фінансової стійкості, ділової активності тощо. За даними Державної служби статистики, починаючи з 2015 р. близько 1/4 суб'єктів господарювання є збитковими та не спроможними забезпечити ефективність фінансово-господарської діяльності. У 2020 р. частка збиткових суб'єктів господарювання у сільському господарстві становила 17,4 %, добувній промисловості – 43,4 %, переробній промисловості – 27,3 %, будівництві – 29,4 %, торгівлі – 25,9 %, транспорті, складському господарстві – 28,7 %, фінансовій та страховій діяльності – 33,4 %, професійна, наукова та технічна діяльність – 32,0 % [1], що потребує застосування інструментів антикризового менеджменту.

Результати дослідження свідчать, що проблемам складання та використання фінансової звітності суб'єктів господарювання присвячені праці вітчизняних та зарубіжних вчених. С. Ройчоудхурі, Н. Шрофф, Р.С. Верді досліджували фінансову звітність як основу для прийняття інвестиційних рішень, основні положення проведеного дослідження можливо адаптувати до антикризового менеджменту [2]. Щодо необхідності посилення якості фінансової звітності, забезпечення достовірності даних наголошують Х. Аль-Шаер [3], Н. Альбу, К. Н. Альбу, С. Дж. Грей [4], М. Е. Барт [5], М.Б. Муттакін, Д. Міхрет [6], Е. Чен та Дж. Гонг [7]. Вітчизняні дослідники О. Ярмлюк, О. Губарик, Т. Саванчук, О. Дмитренко, Н. Хомяк досліджують особливості розкриття інформації у фінансовій звітності, складеній відповідно до МСБО та МСФЗ, обґрунтовують необхідність формування інформаційної платформи для ухвалення рішень топ-менеджерами на підставі інформації, яку можна зчитати з фінансової звітності, а також подальша уніфікація національних та міжнародних стандартів фінансової звітності з метою підвищення довіри до фінансової звітності [8]. Л. Поливана з метою ефективного управління фінансами підприємств обґрунтувала, що в Україні доцільно розширювати сферу застосування МСФЗ до фінансової звітності [9]. На подальшій імplementації директив ЄС щодо фінансової звітності, що є передумовою виникнення довіри до компаній, підвищення надійності інформації для користувачів наголошують Н. Акімова [10], О. Завитій та С. Роздимаха [11], Д. Калітенко [12], В. Кулик,

З. Левченко, М. Єрмолаєва [13], Н. Позняковська та М. Демчук [14], Л. Товкун [15], Д. Швиданенко, О. Мусієнко [16] та ін. На сьогодні залишаються невирішеними такі питання як удосконалення фінансової звітності та подальша імplementація міжнародних стандартів фінансової звітності з метою підвищення якості фінансової звітності у контексті антикризового менеджменту.

Метою дослідження є узагальнення основних положень складання і подання фінансової звітності за національними і міжнародними стандартами та обґрунтування її неодмінного застосування в антикризовому менеджменті суб'єктів господарювання.

Матеріал і методи дослідження. Методичною основою дослідження слугували фундаментальні засади теорії фінансів та фінансового менеджменту. З метою досягнення поставлених завдань використано наступні методи: монографічний – для формулювання мети та висновків дослідження, теоретичний – для узагальнення основних положень складання та подання фінансової звітності, метод порівняльного аналізу – для порівняння концептуальних основ складання фінансової звітності суб'єктів господарювання за національними та міжнародними стандартами, табличний – для наочного представлення результатів дослідження.

Результати дослідження та обговорення. З набуттям чинності Кодексу України з процедур банкрутства [17] у 2018 р. суттєвих змін зазнав механізм антикризового менеджменту у частині санації, задоволення вимог кредиторів, публічності та прозорості реалізації майна банкрутів тощо. Водночас, посилено значення фінансової звітності на різних етапах антикризового менеджменту.

У разі санації боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство, що регламентується ст. 5 Кодексу України з процедур банкрутства до плану санації додається ліквідаційний аналіз, який свідчить про ймовірність виконання плану санації порівняно з ліквідацією боржника, та фінансовий аналіз, який підтверджує здатність боржника виконувати умови плану санації. Інформаційною базою для ліквідаційного та фінансового аналізу слугує фінансова звітність. У разі судової санації боржника, що регламентується розділом III Кодексу України з процедур банкрутства план санації має містити фінансовий аналіз, який свідчить про ймовірність виконання плану санації, а звіт керуючого санацією – баланс боржника на останню звітну дату, розрахунок прибутків і збитків, відомості про наявність у боржника грошових коштів на рахунках та про

стан розрахунку з кредиторами, що відповідає окремим формам фінансової звітності.

Відповідно до вимог ст. 3 Кодексу України з процедур банкрутства, Міністерство юстиції України прийняло наказ «Про затвердження Порядку проведення аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання щодо наявності ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі банкрутства» від 10 вересня 2020 р. № 3105/5 [18], яким затверджено вимоги до проведення фінансового аналізу як складової антикризового менеджменту згідно з Методичними рекомендаціями щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затвердженими наказом Міністерства економіки України від 19 січня 2006 р. № 14 [19]. Недоліком чинної системи методичного забезпечення аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання слід визначити відсутність зв'язку з чинними формами фінансової звітності.

Із 1994 р. формувалося інституційне забезпечення переходу на міжнародні стандарти фінансової звітності. Переломним став 2012 рік, коли окремих суб'єктів господарювання зобов'язали складати фінансову звітність, а також консолідовану фінансову звітність за

міжнародними стандартами [11]. Хронологія впровадження МСФЗ у розрізі різних видів суб'єктів господарювання та видів економічної діяльності узагальнена за науковим доробком Д.М. Загірняка, Н. Яценко та ін. (рис. 1).

У 2013 р. відбулося прийняття Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [21] (далі – НП(с)БО 1) на зміну Положенням (стандартам) бухгалтерського обліку, а саме: П(с)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» П(с)БО 2 «Баланс», П(с)БО 3 «Звіт про фінансові результати», П(с)БО 4 «Звіт про рух грошових коштів», П(с)БО 5 «Звіт про власний капітал», що стало суттєвим кроком зближення національних стандартів з міжнародними стандартами.

Порівняльний аналіз концептуальних основ складання фінансової звітності за національними та міжнародними стандартами наведено у таблиці 1.

З метою удосконалення інформаційного забезпечення проведення аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання у контексті антикризового менеджменту проведено адаптацію Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства від 19 січня 2006 року № 14 до положень НП(с)БО 1.

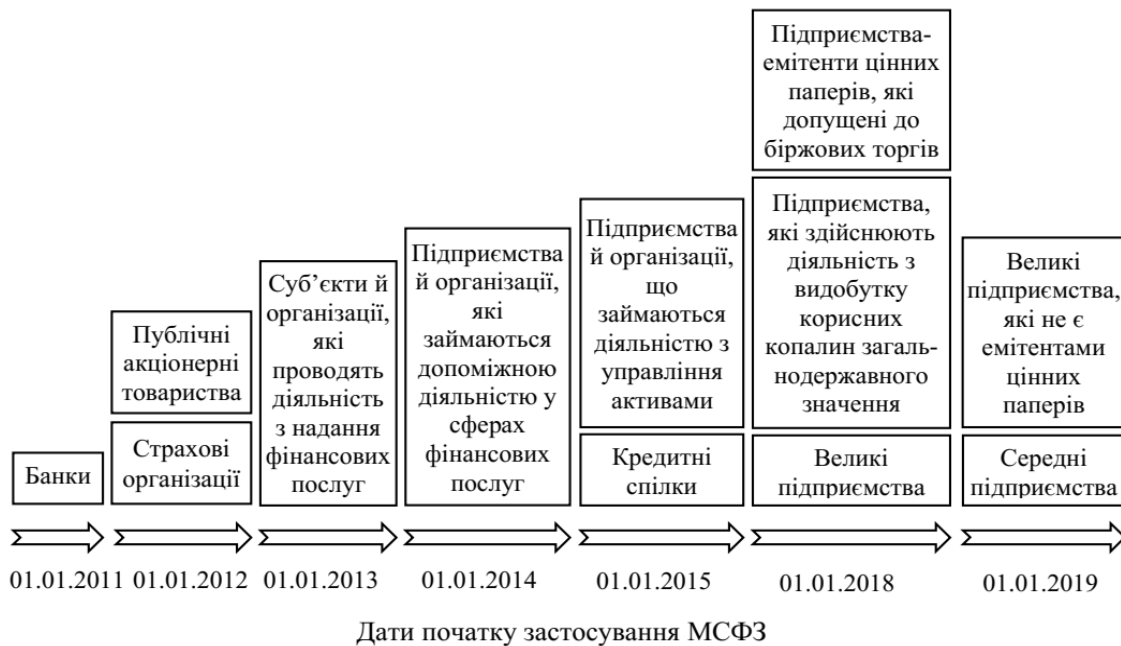

Рис. 1. Хронологічний перелік видів підприємств, які зобов'язані складати фінансову звітність за МСФЗ.

Джерело: складено на основі [20].

Таблиця 1 – Концептуальні основи складання фінансової звітності суб'єктів господарювання за національними та міжнародними стандартами

Нормативне забезпечення	Національні стандарти		Міжнародні стандарти
	П(С)БО 1, П(С)БО 2, П(С)БО 3, П(С)БО 4	НП(с)БО 1	МСБО 1
Сутність	Бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства/установи за звітний період	Звітність, що містить інформацію про фінансовий стан та результати діяльності підприємства	Це така фінансова звітність, яка має на меті задовольнити потреби користувачів, які не можуть вимагати від суб'єкта господарювання скласти звітність згідно з їхніми інформаційними потребами
Склад	1. Баланс 2. Звіт про фінансові результати 3. Звіт про рух грошових коштів 4. Звіт про власний капітал 5. Примітки до звітів	1. Баланс (звіт про фінансовий стан) 2. Звіт про фінансові результати (звіт про сукупний дохід) 3. Звіт про рух грошових коштів 4. Звіт про власний капітал 5. Примітки до фінансової звітності	1. Звіт про фінансовий стан на кінець періоду 2. Звіт про сукупні доходи за період 3. Звіт про зміни у власному капіталі за період 4. Звіт про рух грошових коштів за період 5. Примітки, що містять стислий виклад суттєвих облікових політик та інші пояснення 6. Звіт про фінансовий стан на початок найбільш давнього порівняльного періоду, коли суб'єкт господарювання застосовує облікову політику ретроспективно або здійснює ретроспективний перерахунок статей своєї фінансової звітності, або коли він перекласифікує статті своєї фінансової звітності
Принципи формування	Автономності підприємства, безперервності діяльності, періодичності, історичної (фактичної) собівартості, нарахування та відповідності доходів і витрат, повного висвітлення, послідовності, обачності, превалювання змісту над формою, єдиного грошового вимірника	Автономності підприємства, безперервності діяльності, періодичності, історичної (фактичної) собівартості, нарахування, повного висвітлення, послідовності, обачності, превалювання сутності над формою, єдиного грошового вимірника	Не визначено
Чинність	Втратив чинність у 2013 р.	Набув чинність у 2013 р.	Чинний

За результатами проведення аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання у контексті антикризового менеджменту формується звіт, що обов'язково має містити наступні розділи:

1. Загальна характеристика підприємства.
2. Оцінка підприємства з позиції неплатоспроможності.

2.1. Оцінка фінансового стану підприємства (інформаційне забезпечення – форми фінансової звітності №1-5). Виключний перелік показників, що визначають фінансовий стан

наведено у додатку 3 до Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства від 19 січня 2006 р. № 14 (табл. 2).

2.2. Аналіз фінансових чинників, що призвели до неплатоспроможності, та визначення можливості санації підприємства.

2.2.1. Аналіз необоротних активів (інформаційне забезпечення – форми фінансової звітності № 1).

Таблиця 2 – Основні показники, що визначають фінансово-господарський стан підприємства

N з/п	Показник, одиниця виміру	Інформаційне забезпечення за формами фінансової звітності
Загальні показники діяльності підприємства		
1	Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн	форма № 2, р. 2000
2	Чистий прибуток (збиток), тис. грн	форма № 2, р. 2350(2355)
3	Середньооблікова чисельність працівників, осіб	
4	Фонд оплати праці, тис. грн	
5	Власний капітал, тис. грн	форма № 1, р. 1495
6	Необоротні активи, тис. грн	форма № 1, р. 1095
7	Довгострокові зобов'язання, тис. грн	форма № 1, р. 1595
8	Короткострокові кредити та позики, тис. грн	форма № 1, р. 1600
9	Дебіторська заборгованість, тис. грн	форма № 1, р. 1125...1155
10	Запаси, тис. грн	форма № 1, р. 1100
11	Власні оборотні засоби, тис. грн	форма № 1, р. 1495- р. 1095
12	Функціонуючий капітал, тис. грн	форма № 1, р. 1195- р. 1695
13	Продуктивність праці, тис. грн /особу	форма № 2, р. 2000
Показники ліквідності		
14	Коефіцієнт поточної ліквідності	форма № 1, р. 1195 / (форма № 1, р. 1595 + р. 1695)
15	Коефіцієнт покриття	форма № 1, р. 1195 / форма № 1, р. 1695
15	Коефіцієнт швидкої ліквідності	(форма № 1, р. 1195 - р. 1100–р. 1170) / форма № 1, р. 1695
16	Коефіцієнт абсолютної ліквідності (платоспроможності)	форма № 1, р. 1165 / форма № 1, р. 1695
17	Маневреність власних оборотних засобів	(форма № 1, р. 1495- р. 1095) / форма № 1, р. 1195
18	Коефіцієнт покриття запасів	(форма № 1, р. 1495 – р. 1425– р. 1430 + р. 1595– р. 1095 + р. 1695) / форма № 1, р. 1100
19	Коефіцієнт фінансової автономії	форма № 1, р. 1495 / форма № 1, р. 1900
Показники фінансової стійкості		
20	Коефіцієнт концентрації власного капіталу	форма № 1, р. 1495 / форма № 1, р. 1900
21	Коефіцієнт фінансової залежності	форма № 1, р. 1900 / форма № 1, р. 1495
22	Коефіцієнт маневреності власного капіталу	(форма № 1, р. 1495 - р. 1095) / форма № 1, р. 1495
23	Коефіцієнт концентрації позикового капіталу	(форма № 1, р. 1595 + р. 1695) / форма № 1, р. 1900
24	Коефіцієнт структури довгострокових вкладень	форма № 1, р. 1595 / форма № 1, р. 1095
25	Коефіцієнт довгострокового залучення позикових коштів	форма № 1, р. 1595 / (форма № 1, р. 1595 + р. 1495)
26	Коефіцієнт структури позикового капіталу	форма № 1, р. 1595 / (форма № 1, р. 1595 + р. 1695)
27	Коефіцієнт співвідношення позикових та власних коштів	(форма № 1, р. 1595 + р. 1695) / форма № 1, р. 1495
28	Коефіцієнт забезпечення власними засобами	(форма № 1, р. 1495 + р. 1665 - р. 1095) / форма № 1, р. 1195
29	Показник фінансового левериджу	(форма № 1, р. 1900 - р. 1495) / форма № 1, р. 1495
30	Тривалість фінансового циклу	
31	Поточна платоспроможність	форма № 1, р. 1030 + р. 1035+ р. 1165 - (р. 1595 + р. 1695)
32	Коефіцієнт Бівера	(форма № 2, р. 2350(2355) + р. 2515) / (форма № 1, р. 1595 + р. 1695)
Показники рентабельності		
33	Рентабельність продукції, %	(форма № 2, р. 2090 (2095) x 100) / форма № 2, р. 2050
34	Рентабельність діяльності, %	(форма № 2, р. 2350(2355)x 100) / форма № 2, р. 2000
35	Рентабельність сукупного капіталу, %	(форма № 2, р. 2350(2355)x 100) / ((форма № 1, р. 1900 _{пот.} + р. 1900 _{кін.}) / 2)
36	Рентабельність власного капіталу, %	(форма № 2, р. 2350(2355)x 100) / ((форма № 1, р. 1495 _{пот.} + р. 1495 _{кін.}) / 2)

Джерело: узагальнено авторами.

2.2.2. Аналіз оборотних активів (інформаційне забезпечення – форма фінансової звітності № 1).

2.2.3. Аналіз власних оборотних засобів (інформаційне забезпечення – форма фінансової звітності № 1).

2.2.4. Поглиблений аналіз дебіторської заборгованості (аналіз структури, тенденцій та аналітичних показників) (інформаційне забезпечення – форма фінансової звітності № 1).

2.2.5. Аналіз кредиторської заборгованості (інформаційне забезпечення – форма фінансової звітності № 1).

2.2.6. Аналіз прибутковості підприємства (інформаційне забезпечення – форма фінансової звітності № 1, 2).

2.2.7. Аналіз витрат на виробництво (інформаційне забезпечення – форма фінансової звітності № 2).

2.2.8. Аналіз використання трудових ресурсів.

2.2.9. Аналіз інвестицій та інновацій.

2.2.10. Аналіз об'єктів житлово-комунального та соціально-культурного призначення.

Отже, баланс (звіт про фінансовий стан) є провідним інформаційним джерелом для аналізу необоротних та оборотних активів, дебіторської та кредиторської заборгованостей, інвестицій та інновацій, а також показників ліквідності та фінансової стійкості. Звіт про фінансові результати (звіт про сукупний дохід) є провідним інформаційним джерелом для аналізу витрат на виробництво та показників прибутковості (рентабельності). Дані зі звіту про рух грошових коштів, звіту про власний капітал, примітків до фінансової звітності не використовуються для аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання у контексті антикризового менеджменту.

Висновки. Трансформація антикризового менеджменту суб'єктів господарювання відповідно до Кодексу з процедур банкрутства (2018) актуалізує розроблення та реалізацію заходів антикризового менеджменту з урахуванням новацій чинного законодавства. Визначено, що нормативно не врегульованим аспектом використання даних фінансової звітності у контексті антикризового менеджменту під час санації до відкриття провадження у справі про банкрутство та судової санації є формування системи показників аналізу фінансово-господарського стану на основі фінансової звітності, складеної відповідно до НП(с)БО 1. З метою удосконалення інформаційного забезпечення проведення аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання у контексті антикризового менеджменту проведено адапта-

цію Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства від 19 січня 2006 року № 14 до положень НП(с)БО 1.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Чистий прибуток (збиток) підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства за 2010-2020 роки. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

2. Roychowdhury S., Shroff N., Verdi R. S. The Effects of Financial Reporting and Disclosure on Corporate Investment: A Review. *Journal of Accounting & Economics*. 2019. № 5616-18. URL: <https://ssrn.com/abstract=3429337> <https://doi.org/10.1016/j.jacceco.2019.101246>. DOI: 10.1016/j.jacceco.2019.101246

3. Al-Shaer H. Sustainability reporting quality and post-audit financial reporting quality: Empirical evidence from the UK. *Business Strategy and the Environment*, 2020. № 29 (6). P. 2355–2373. DOI: 10.1002/bse.2507

4. Albu N., Albu C.N., Gray S. J. Institutional factors and the impact of international financial reporting standards: the Central and Eastern European experience. *Accounting Forum*. 2020. № 44:3. P. 184–214. DOI: 10.1080/01559982.2019.1701793

5. Barth M.E. The Future of Financial Reporting: Insights from Research. *Abacus*. 2018. № 54. P. 66–78. DOI: 10.1111/abac.12124

6. Muttakin M.B., Mihret D., Lemma T.T., Khan A. Integrated reporting, financial reporting quality and cost of debt. *International Journal of Accounting & Information Management*. 2020. Vol. 28, № 3. P. 517–534. DOI: 10.1108/IJAIM-10-2019-0124

7. Chen A., Gong J. J. Accounting comparability, financial reporting quality, and the pricing of accruals. *Advances in Accounting*. 2019. Vol. 45. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0882611018301585>. DOI: 10.1016/j.adiac.2019.03.003

8. Ярмолюк О., Губарик О., Саванчук Т., Дмитренко О., Хомяк Н. Покриття інформації у фінансовій звітності: практичний досвід застосування МСБО і МСФЗ. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2021. № 5. С. 276-287. DOI: 10.18371/FCARTP.V5I40.245101

9. Поливана Л.А., Романашенко І.О., Романашенко М.О. Порівняння особливостей формування європейської і української фінансової звітності та шляхи її поліпшення в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2020. Вип. 46. С. 87–93. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-46-10>

10. Акімова Н.С., Асває А. Методичні підходи до трансформації фінансової звітності відповідно до вимог МСФЗ. *Проблеми економіки*. 2018. № 4. С. 286–293. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2018-4-286-293>

11. Завитій О., Роздимаха С. Напрями впровадження фінансової звітності за міжнародними

стандартами. Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації. 2020. Вип. 2. С. 33–41. DOI: <https://doi.org/10.35774/ibo2020.02.033>

12. Калітенко Д.О. Таксономія та аналітична інтерпретація фінансової звітності підприємств суспільного інтересу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 19(2). С. 14–19.

13. Кулик В.А., Левченко З.М., Єрмолаєва М.В. Таксономія фінансової звітності за міжнародними стандартами. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2021. Вип. 41. С. 81–84. DOI: [10.32999/ksu2307-8030/2021-41-15](https://doi.org/10.32999/ksu2307-8030/2021-41-15)

14. Позняковська Н.М., Демчук М.С. Фінансова звітність малого і середнього бізнесу: Україна та світовий досвід. Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. 2020. № 4(92). С. 269–281. DOI: [10.31713/ve4202025](https://doi.org/10.31713/ve4202025)

15. Товкун Л.В. Основні засади складання і подання фінансової звітності за міжнародними стандартами фінансової звітності в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: право. 2020. Вип. 60. С. 135–138. DOI: [10.32782/2307-3322/2020.60.29](https://doi.org/10.32782/2307-3322/2020.60.29)

16. Швиданенко Д.В., Мусяк О.С. Застосування концептуальної основи фінансової звітності на підприємстві. Науковий вісник Львівської академії. 2020. С. 48–54. DOI: [10.33251/2707-8620-2020-2-48-54](https://doi.org/10.33251/2707-8620-2020-2-48-54)

17. Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>.

18. Про затвердження Порядку проведення аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання щодо наявності ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі банкрутства: Наказ Міністерства юстиції України від 10 вересня 2020 р. № 3105/5. URL: <https://minjust.gov.ua/bankruptcy>

19. Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства: Наказ Міністерства економіки України від 19 січня 2006 р. № 14. URL: <https://minjust.gov.ua/bankruptcy>

20. Загірняк Д.М., Сова К.В., Яценко Н.М. Впровадження МСФЗ як один з факторів покращення інвестиційного клімату в Україні. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: Економічні науки. 2020. № 12. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2020-12>

21. Національне положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» від 07.02.2013 № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text>

REFERENCES

1. Chystyi prybutok (zbytok) pidpriemstv za vdamy ekonomichnoi diialnosti z rozpodilom na velyki, seredni, mali ta mikropidpriemstva za 2010-2020 roky

[Net profit (loss) of enterprises by type of economic activity with a breakdown by large, medium, small and microenterprises in 2010-2020]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

2. Roychowdhury, S., Shroff, N., Verdi, R.S. (2019). The Effects of Financial Reporting and Disclosure on Corporate Investment: A Review. *Journal of Accounting & Economics*/ No. 5616–18. Available at: <https://ssrn.com/abstract=3429337> <https://doi.org/10.1016/j.jacceco.2019.101246>. DOI: 10.1016/j.jacceco.2019.101246

3. Al-Shaer, H. (2020). Sustainability reporting quality and post-audit financial reporting quality: Empirical evidence from the UK. *Business Strategy and the Environment*. No.29 (6), pp. 2355–2373. DOI: [10.1002/bse.2507](https://doi.org/10.1002/bse.2507)

4. Albu, N., Albu, C.N., Gray, S.J. (2020). Institutional factors and the impact of international financial reporting standards: the Central and Eastern European experience. *Accounting Forum*. No. 44:3, pp. 184–214. DOI: [10.1080/01559982.2019.1701793](https://doi.org/10.1080/01559982.2019.1701793)

5. Barth, M.E. (2018). The Future of Financial Reporting: Insights from Research. *Abacus*. No. 54, pp. 66–78. DOI: [10.1111/abac.12124](https://doi.org/10.1111/abac.12124)

6. Muttakin, M.B., Mihret, D., Lemma, T.T., Khan, A. (2020). Integrated reporting, financial reporting quality and cost of debt. *International Journal of Accounting & Information Management*. Vol. 28. No.3, pp. 517–534. DOI: [10.1108/IJAIM-10-2019-0124](https://doi.org/10.1108/IJAIM-10-2019-0124)

7. Chen, A., Gong, J.J. (2019). Accounting comparability, financial reporting quality, and the pricing of accruals. *Advances in Accounting*. Vol. 45. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0882611018301585>. DOI: [10.1016/j.adiac.2019.03.003](https://doi.org/10.1016/j.adiac.2019.03.003)

8. Iarmoliuk, O., Hubaryk, O., Savanchuk, T., Dmytrenko, O., Khomiak, N. (2021). Pokryttia informatsii u finansovii zvitnosti: praktychnyi dosvid zastosuvannia MSBO i MSFZ [Coverage of information in financial reporting: practical experience in applying IAS and IFRS]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky* [Financial and credit activities: problems of theory and practice]. No. 5, pp. 276–287. DOI: [10.18371/FCAPTR.V5I40.245101](https://doi.org/10.18371/FCAPTR.V5I40.245101)

9. Polyvana, L.A., Romanashenko, I.O., Romanashenko, M.O. (2020). Porivniannia osoblyvostei formuvannia yevropeiskoi i ukrainskoi finansovoi zvitnosti ta shliakhy yii polipshennia v Ukraini [Comparison of the peculiarities of the formation of European and Ukrainian financial reporting and ways to improve it in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii : Ekonomika i menedzhment* [Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Economics and Management]. No. 46, pp. 87–93. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-46-10>

10. Akimova, N.S., Asvaie, A. (2018). Metodichni pidkhody do transformatsii finansovoi zvitnosti vidpovidno do vymoh MSFZ [Methodical approaches to the transformation of financial reporting in accordance with the requirements of IFRS]. *Problemy ekonomiky* [Problems of the economy]. No. 4, pp. 286–293. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2018-4-286-293>.

11. Zavytii, O., Rozdymakha, S. (2020). Napriamy vprovadzhennia finansovoi zvitnosti za mizhnarodnymy standartamy [Directions of implementation of financial reporting according to international standards]. Instytut bukhhalterskoho obliku, kontrol ta analiz v umovakh hlobalizatsii [Institute of accounting, control and analysis in the context of globalization]. Vol. 2, pp. 33–41. DOI: <https://doi.org/10.35774/ibo2020.02.033>

12. Kalitenko, D.O. (2018). Taksonomiia ta analytychna interpretatsiia finansovoi zvitnosti pidpriemstv suspilnoho interesu [Taxonomy and analytical interpretation of financial reporting of public interest entities]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy]. Vol. 19(2), pp. 14–19.

13. Kulyk, V.A., Levchenko, Z.M., Yermolaieva, M.V. (2021). Taksonomiia finansovoi zvitnosti za mizhnarodnymy standartamy [Taxonomy of financial reporting according to international standards]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu [Scientific Bulletin of Kherson State University]. Vol. 41, pp. 81–84. DOI: [10.32999/ksu2307-8030/2021-41-15](https://doi.org/10.32999/ksu2307-8030/2021-41-15)

14. Pozniakovska, N.M., Demchuk, M.S. (2020). Finansova zvitnist maloho i serednoho biznesu: Ukraina ta svitovyi dosvid [Financial reporting of small and medium business: Ukraine and world experience]. Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho gospodarstva ta pryrodokorystuvannia [Bulletin of the National University of Water Management and Environmental Sciences]. No. 4(92), pp. 269–281. DOI: [10.31713/ve4202025](https://doi.org/10.31713/ve4202025)

15. Tovkun, L.V. (2020). Osnovni zasady skladання i podannia finansovoi zvitnosti za mizhnarodnymy standartamy finansovoi zvitnosti v Ukraini [Basic principles of preparation and submission of financial reporting according to international financial reporting standards in Ukraine]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: pravo [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: law]. Vol. 60, pp. 135–138. DOI: [10.32782/2307-3322/2020.60.29](https://doi.org/10.32782/2307-3322/2020.60.29)

16. Shvydanenko, D.V., Musiienko, O.S. (2020). Zastosuvannia kontseptualnoi osnovy finansovoi zvitnosti na pidpriemstvi [Application of the conceptual basis of financial reporting in the enterprise]. Naukovyi visnyk Lotnoi akademii [Scientific Bulletin of the Flight Academy], pp. 48–54. DOI: [10.33251/2707-8620-2020-2-48-54](https://doi.org/10.33251/2707-8620-2020-2-48-54)

17. Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva [Code of Ukraine on bankruptcy procedures] vid 18 zhovtnia 2018 roku. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>

18. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia analizu finansovo-hospodarskoho stanu subiektiv hospodariuvannia shchodo naiavnosti oznak fiktyvnoho bankrutstva, dovedennia do bankrutstva, prykhovuvannia stiikoi finansovoi nespromozhnosti, nezakonnnykh dii u razi bankrutstva [On approval of the Procedure for analysis of the financial and economic condition of

economic entities for the presence of signs of fictitious bankruptcy, bankruptcy, concealment of persistent financial insolvency, illegal actions in case of bankruptcy]: Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 10 veresnia 2020 r. N 3105/5. Available at: <https://minjust.gov.ua/bankruptcy>

19. Metodychni rekomendatsii shchodo vyialennia oznak neplatospromozhnosti pidpriemstva ta oznak dii z prykhovuvannia bankrutstva, fiktyvnoho bankrutstva chy dovedennia do bankrutstva [Methodical recommendations for identifying signs of insolvency of the enterprise and signs of actions to conceal bankruptcy, fictitious bankruptcy or bankruptcy]: Nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy vid 19 sichnia 2006 r. N 14. Available at: <https://minjust.gov.ua/bankruptcy>

20. Zahirniak, D.M., Sova, K.V., Yatsenko, N.M. (2020). Vprovadzhennia MSFZ yak odyin z faktoriv pokrashchennia investytsiinoho klimatu v Ukraini [IFRS implementation as one of the factors for improving the investment climate in Ukraine]. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Serii: "Ekonomichni nauky" [International Scientific Journal "Internauka". Series: "Economic Sciences"]. No. 12. Available at: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2020-12>

21. Natsionalne polozhennia (standartu) bukhhalterskoho obliku 1 «Zahalni vymohy do finansovoi zvitnosti» [National Regulation (Standard) of Accounting 1 "General Requirements for Financial Reporting"] vid 07.02.2013 № 73. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text>

Financial reporting as an instrument of anti-crisis management

Drahan O., Gerasymenko I., Zubchenko V., Gavryk O.

The article considers financial reporting as a tool of crisis management, taking into account the innovations of current legislation (Code of Ukraine on bankruptcy procedures, 2018) and the high level of unprofitability of economic entities and its inability to ensure the effectiveness of financial and economic activities.

The purpose of the study is to summarize the main provisions of the preparation and submission of financial reporting in accordance with national and international standards and to justify its mandatory use in crisis management of economic entities. The methodological basis of the study is the fundamental principles of theory of finance and financial management. Monographic method, theoretical method, method of comparative analysis, tabular method were used to achieve the objectives of the study.

The conceptual bases of business entities financial reporting in accordance with the national and international standards are defined on the basis of certain criteria (regulatory support, essence, composition, principles of formation). The balance sheet is a leading source of information for the analysis of non-current and current assets, receivables and payables, investments and innovations along with the liquidity and financial stability indicators. The income statement is

a leading source of information for the analysis of production costs and profitability.

Deficiencies of the current system of methodological support for the analysis of the financial and economic condition of economic entities comprise the lack of integration of orders of the Ministry of Justice of Ukraine with the current forms of financial reporting. Guidelines for identifying signs of insolvency and signs of actions to conceal bankruptcy, fictitious bankruptcy or bankrupt-

cy as of January 19, 2006 № 14 to the provisions of National regulation (standard) of accounting 1 have been adapted in order to improve the information support of the analysis of financial and economic condition of economic entities in the context of crisis management.

Key words: crisis management, bankruptcy, insolvency, financial reporting, national regulations (standards) of accounting, international financial reporting standards.

Copyright: Драган О.О. та ін. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Драган О.О.

Герасименко І.О.

Зубченко В.В.

Гаврик О.Ю.

<https://orcid.org/0000-0001-6431-8825>

<https://orcid.org/0000-0002-7829-8009>

<https://orcid.org/0000-0002-1292-1726>

<https://orcid.org/0000-0001-9816-0253>

УДК 336.76:005.21(477)

JEL D53, E44, G1

Стратегічні пріоритети розвитку фінансового ринку в Україні

Артімонова І.В.

Білоцерківський національний аграрний університет

 Артімонова І.В. E-mail: Artimonova.Iryna@btsau.edu.ua

Артімонова І.В. Стратегічні пріоритети розвитку фінансового ринку в Україні. Економіка та управління АПК. 2022. № 1. С. 140–149.

Artimonova I. Strategic priorities of financial market development in Ukraine. AIC Economics and Management. 2022. № 1. PP. 140–149.

Рукопис отримано: 02.04.2022 р.

Прийнято: 30.04.2022 р.

Затверджено до друку: 24.06.2022 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2022-172-1-140-149

У статті проаналізовано сучасний стан фінансового ринку України та оцінено динаміку його розвитку в межах запровадженої фінансово-кредитної політики держави в умовах військової агресії з боку російської федерації. Виокремлено та обґрунтовано основні чинники впливу на тенденції розвитку вітчизняного фінансового ринку. Акцентовано увагу на необхідності забезпечення підтримки фінансово-економічної системи країни через використання різних видів цінних паперів як ефективних фінансових інструментів залучення інвестиційного капіталу для відновлення знищеної інфраструктури, промислових об'єктів та подальшого розвитку усіх галузей економіки України у воєнний та післявоєнний періоди. Сьогодні не викликає сумніву, що подальший розвиток фінансового ринку залежить від наявності та доступності різноманітних джерел інвестиційних ресурсів, що будуть спрямовуватися на підтримку економічного розвитку України.

Проведено аналіз низки чинних вітчизняних нормативно-правових актів щодо спрощення залучення інвестицій та розширення переліку фінансових інструментів. Висвітлено підходи до організації державного регулювання питань емісії, обігу, викупу та погашення нових цінних паперів. Обґрунтовано вплив цифровізації економічних процесів на появу інноваційних фінансових інструментів таких як депозитних сертифікатів банку, інфраструктурних та «зелених» облігацій. Доведено, що активізація операцій з розміщення та обігу депозитних сертифікатів банку сприятиме пожвавленню фондового ринку та забезпечить притік інвестиційного капіталу до банківської системи України. Водночас випуск інфраструктурних та «зелених» облігацій дозволило залучити фінансування для підтримки екологізації фінансової системи України.

Здійснено аналітичний огляд особливостей емісії та обігу інноваційних фінансових інструментів у міжнародному просторі та європейських країнах зокрема. Проаналізовано основні характерні ознаки світового фінансового ринку, розкрито досвід провідних держав світу з організації та використання альтернативних фінансових інструментів. Обґрунтовано доцільність використання механізму проектного фінансування з огляду на появу альтернативних фінансових інструментів залучення інвестиційних коштів через розкриття їх сутності, призначення та особливостей застосування. Окреслено напрями імплементації зарубіжного досвіду застосування механізму проектного фінансування у національній економіці.

Визначено вплив траєкторії попереднього розвитку та функціонування фінансового ринку України на сучасні інвестиційні процеси країни. На основі узагальнення світового досвіду обігу інноваційних фінансових інструментів з урахуванням особливостей функціонування вітчизняного фінансового ринку визначено основні стратегічні пріоритети розвитку фінансового ринку в Україні, зокрема формування сприятливих умов розміщення капі-

талу для потенційних інвесторів; підвищення ліквідності сучасних фінансових інструментів; впровадження низки податкових пільг із контролем їх належного застосування; забезпечення надійних державних гарантій захисту іноземних інвестицій; створення інструментів зниження ризиків здійснення фінансових операцій; включення українських цінних паперів до міжнародних індексів; імплементацію міжнародних стандартів функціонування інфраструктури ринків капіталу тощо. Запропоновано практичні рекомендації щодо мінімізації ризиків у процесі реалізації інвестиційних проєктів з урахуванням умов українського законодавства та бізнес-середовища.

Ключові слова: фінансові інструменти, депозитні сертифікати банку, інфраструктурні облігації, зелені облігації, військові казначейські зобов'язання, інвестиційний капітал, проєктне фінансування, податкові пільги.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Ключовим драйвером ефективного функціонування економічної системи країни слугує сталий розвиток фінансового ринку, який формує механізм акумулювання й розміщення заощаджень в національну економіку. Фінансовий ринок є індикатором рівня розвитку економіки, демонструючи наявні проблемні аспекти та можливі перспективні напрями стабільного його розвитку в нових економічних реаліях. Пріоритети розвитку фінансового ринку в Україні визначаються рівнем розвитку та дієвістю фінансових інституцій, діяльність яких спрямована на забезпечення стійкості й збалансованості фінансової системи країни. Нині нестабільність економічної ситуації в Україні, насамперед, зумовлена повномасштабним військовим вторгненням Російської Федерації на територію України, змушує владу шукати нових раціональних підходів до формування та удосконалення державної фінансово-кредитної політики, що значною мірою залежить від рівня розвитку інфраструктури фінансового ринку. Водночас значну увагу приділяють структурі джерел фінансування економічної післявоєнної відбудови України та активізації фіскального і монетарного інструментарію з метою відновлення інвестиційних процесів в країні.

Значний доробок у розкритті теоретичних основ та практичних аспектів розвитку і функціонування фінансового ринку висвітлено у працях таких науковців як В.Г. Баранова, О.М. Гончаренко [1], Н.М. Внукова [2], М. І. Іоргачова, О. М. Ковальова, Г. М. Коцюрубенко [3], Ю.М. Коваленко, С. В. Онишко, М.О. Кужелев [4], Н.Б. Татарин, А.З. Петрович, І.І. Педченко [5], Н.О. Шишпанова, А.О. Іванов [6], І.О. Школьник, В.М. Кремень [7] та інші. Віддаючи належне науковим розробкам зазначених учених, необхідно відмітити, що низка практичних питань функціонування та перспектив розвитку

фінансового ринку потребує подальшого дослідження в умовах військового стану.

Метою статті є аналіз сучасного стану фінансового ринку України та обґрунтування стратегічних пріоритетів щодо підвищення ефективності його функціонування в найближчій перспективі з врахуванням провідного зарубіжного досвіду використання різноманітних інструментів проєктного фінансування та визначення можливостей імплементації його у національну економіку.

Матеріал та методи дослідження. Для досягнення сформульованої мети було використано фундаментальні науково-методичні положення та теоретико-практичні розробки, висвітлені у працях вітчизняних і зарубіжних науковців з питань розвитку фінансового ринку. Інформаційну базу дослідження становлять законодавчі й нормативні документи у сфері фінансових ринків; нормативно-правові акти Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Національного банку України; офіційні статистичні дані Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, Міжнародного валютного фонду, Світового банку; аналітичні матеріали рейтингових агентств та аудиторських міжнародних компаній.

Методичний базис дослідження сформовано на основі загальнонаукових та спеціальних методів, а саме: системний (для аналізу сучасного стану та тенденцій розвитку фінансового ринку); факторний аналіз (для обґрунтування ключових чинників впливу на розвиток фінансового ринку); історико-економічний (для визначення траєкторії розвитку фінансового ринку України, базуючись на зарубіжному досвіді провідних держав світу); аналізу та синтезу, індукції та дедукції (за дослідження особливостей розвитку вітчизняного та міжнародного фінансового ринку); статистичний (для оцінювання динаміки розвитку фінансового ринку);

порівняльний (для розкриття особливостей емісії та обігу нових видів фінансових інструментів; окреслення напрямів імплементації зарубіжного досвіду використання інструментів проєктного фінансування у національній економіці); узагальнення (для формулювання пропозицій щодо стратегічних пріоритетів розвитку фінансового ринку).

Результати дослідження та обговорення.

Сучасний етап розвитку фінансового ринку України та його сегментів є вкрай складним та важкопрогнозованим, однак саме такий період є найбільш сприятливим для впровадження нових фінансових інструментів та моделей управління фінансовими ресурсами. В умовах війни для нашої країни подальший розвиток фінансового ринку набуває пріоритетного значення щодо появи потужного джерела інвестиційних ресурсів для відновлення знищеної інфраструктури, промислових об'єктів та подальшого розвитку усіх галузей економіки України з урахуванням глобальних трендів. Необхідність забезпечення підтримки фінансово-економічної системи країни потребує широкого використання різних видів цінних паперів як ефективних фінансових інструментів залучення інвестиційного капіталу. Тому створення сприятливих передумов для появи та запровадження нових фінансових інструментів у різних секторах економіки наразі є важливим.

Водночас завдяки новаціям, що внесені у Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», зокрема у редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» № 738-IX, який набув чинності від 19 червня 2020 р. [8], передбачено розширення можливостей інвестування за допомогою фінансових інструментів через:

1) запровадження нових видів цінних паперів (депозитних сертифікатів банку, інфраструктурних та «зелених» облігацій);

2) врегулювання функціонування ринків деривативних фінансових інструментів, зокрема: запровадження врегулювання емісії та обігу деривативних цінних паперів (опціонних сертифікатів, фондвих варантів, кредитних нот, депозитарних розписок);

3) запровадження врегулювання питань укладення та виконання деривативних контрактів – опціонів, свопів, ф'ючерсів та форвардів, кредитних дефолтних свопів, свопціонів, ф'ючерсів на своп, форвардів на своп, контрактів на різницю цін, контрактів на майбутню відсоткову ставку.

Вважаємо за необхідність розкрити практичні аспекти впливу цифровізації економічних процесів на появу нових видів цінних паперів у контексті перспектив розвитку фінансового ринку України.

Згідно із зазначеним вище законом на фінансовому ринку з'являтиметься новий фінансовий інструмент – депозитний сертифікат банку, що випускатиметься банками для вкладників. По суті, це нова форма вкладу у вигляді іменного цінного паперу, який підтверджує суму вимоги до банку, що дорівнює номінальній вартості відповідного сертифіката, і права власника сертифіката на одержання після спливу встановленого строку номінальної вартості сертифіката та відсоткового доходу (якщо виплата відсоткового доходу передбачена сертифікатом) у банку, який здійснив його емісію [8].

Зокрема, 3 вересня 2021 р. набуло чинності «Положення про порядок здійснення емісії депозитних сертифікатів банку та їх обігу», яке було розроблено відповідно до норм Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків», з метою приведення нормативно-правових актів Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) у відповідність до вимог Закону України від 19 червня 2020 р. № 738-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів».

Зокрема, 29 грудня 2021 р. Національний депозитарій України за 5 робочих днів зареєстрував перший в Україні випуск цифрових депозитних сертифікатів банку, емітентом пілотного випуску іменних цінних паперів став АТ «Банк Авангард». Емісійний строк сертифіката становить до 397 днів, номінальна вартість може визначатися в національній або іноземній валюті та існує виключно в електронній формі [9].

Безпаперовий цифровий депозитний сертифікат банку для України є певним експериментальним фінансовим продуктом, який надає можливість учасникам ринку оперативно й зручно залучати та інвестувати кошти. Зокрема, враховуючи мінливість ринку капіталу України швидкість процесу реєстрації та простота емісії депозитних сертифікатів банку може стати рушієм його розвитку.

Цифровізація емісії депозитних сертифікатів сприятиме в майбутньому скороченню доступу емітента до ринку капіталу з 2–3 місяців за емісії облігацій до 2–3 робочих днів, необхідних для розміщення депозитних сертифікатів банків. Аналогічні можливості процесу реєстрації

будуть запроваджені до окремих видів облігацій із можливістю скорочення терміну процесу емісії до однієї доби [9]. Вважаємо, що активне використання учасниками ринку такого фінансового інструменту сприятиме поживленню ринку цінних паперів та притоку інвестиційних ресурсів до банківської системи України.

Варто зазначити, що в Україні давно існує форма так званого іменного депозитного сертифіката, адже останніми роками інтерес до нього суттєво знизився. Цікавим є факт, що обсяг операцій з іменними депозитними сертифікатами в паперовій (документарній) формі починаючи із січня 2014 р. зріс з 22,3 до 278 млн грн на кінець першого півріччя 2016 р., тобто у 12,5 рази. Зокрема, рекордний обсяг операцій з документарними депозитними сертифікатами НБУ припадав на листопад 2015 р., який склав 17,4 % річного обсягу ВВП за 2015 р. Таке зростання обсягів операцій банків з документарними депозитними сертифікатами НБУ є наслідком слабкої економічної активності в країні та низької кредитоспроможності більшості їх позичальників, що призвело до активізації розміщення вільних коштів в депозитні сертифікати регулятора за високими процентними ставками [10].

Водночас якщо провести паралель із сьогоднішнім, то станом на 15 квітня 2022 р. у депозитних сертифікатах НБУ було розміщено 170,1 млрд грн. Не зважаючи на війну спостерігається зростання ліквідності банківської системи, яка досягла рекордних значень і на сьогодні становить 227 млрд грн. Зокрема, загальна ліквідність перевищує норматив ліквідності (55 млрд грн) в 4 рази, а співвідношення ліквідності банків до ліквідних зобов'язань банків у квітні повернулося до докризового рівня – 15 %. Висока ліквідність банківської системи спостерігається на фоні низького рівня монетизації економіки (менше 40 % ВВП). Поряд із загальною ліквідністю зростає і структурний профіцит ліквідності (депозитні сертифікати мінус кредити рефінансування), який досяг рекордного значення з початку війни і станом на 15 квітня 2022 р. становив 45 млрд грн.

Водночас, за оцінками національних та міжнародних експертних інститутів, матеріальні збитки внаслідок масштабних руйнувань інфраструктурних і цивільних об'єктів оцінюються від 500 до 1000 млрд доларів США [11].

Зважаючи на невизначеність тривалості війни в Україні, ефективний та сталий рівень розвитку інфраструктури є запорукою стійкості національної економіки та її спроможності ефективно протистояти агресору. Одне із ключових завдань України полягає в інтенси-

фікації економічних процесів на тих територіях, де не ведуться бойові дії. Очевидним є те, що держава має максимально забезпечити відновлення та підтримання стратегічних інфраструктурних об'єктів, а місцеві органи влади займатися відбудовою соціальних об'єктів, оскільки місцеві громади краще розуміють, які об'єкти потребують першочергового відновлення. Зрозуміло, що для інфраструктурної відбудови стратегічних об'єктів необхідно визначити джерела фінансування. Водночас, традиційні методи фінансування інфраструктурних проєктів обмежують можливості залучення значних обсягів інвестиційних ресурсів для їх реалізації [12].

Аналіз світового досвіду показав, що поряд із наявним фінансовим інструментарієм забезпечення проєктного фінансування набули поширення інфраструктурні облігації, емітентами яких виступають муніципалітети та корпорації. За останні 20 років облігаційні форми проєктного фінансування набули поширення в розвинених країнах світу і стали прогресивною формою фінансового забезпечення інфраструктурних проєктів.

Прикладом широкого залучення до проєктного фінансування інституціональних інвесторів через використання інфраструктурних облігацій є такі країни як Чилі, Індія, США, Австралія тощо.

Вперше інфраструктурна облігація була випущена страховою компанією Santander у листопаді 1998 р. в Латинській Америці. У Чилі пенсійні фонди та страхові компанії виступають активними учасниками ринку муніципальних позик, якими забезпечують проєкти будівництва об'єктів житлово-комунального господарства, аеропортів, доріг тощо. Інфраструктурні проєкти у Чилі реалізуються у межах публічно-приватного партнерства на основі концесійних угод, які отримали високі кредитні рейтинги. Для стимулювання приватного партнера надаються певні податкові пільги [13].

В Індії емітентами інфраструктурних облігацій переважно виступають банки. Індійський феномен використання боргових цінних паперів для фінансування інфраструктурних проєктів полягає у тому, що інфраструктурні облігації передбачають звільнення від оподаткування. Однією з найпопулярніших категорій облігацій для фінансування інфраструктури є «tax free infrastructure bonds» або неоподатковані облігації. Компаніям, які спрямовують інвестиції на розвиток інфраструктури в Індії, дозволяється бути емітентом неоподаткованих облігацій [14].

У США широко поширена практика випуску муніципальних інфраструктурних облігацій. Муніципальні облігації бувають двох видів: облігації загального покриття та облігації забезпечені доходами від проєктів. Емітентом цих облігацій найчастіше є органи державної влади різних рівнів. Привабливість інфраструктурних облігацій для інвесторів визначається звільненням від сплати федерального податку на прибуток. Статистика свідчить, що близько 15 % обсягу інфраструктурних облігацій знаходяться у портфелях страхових компаній, ще близько 10 % – у портфелях банків і понад 35 % обсягу зосереджено у портфелях взаємних фондів. Загалом інфраструктурні облігації у США належать до числа найбільш надійних фінансових інструментів, причому це стосується всіх видів муніципальних позик [15].

В Австралії основним емітентом інфраструктурних облігацій виступає уряд, але їх випуск регулюється Австралійською податковою службою та державним органом, який займається виділенням дотацій на забезпечення економічного розвитку. Цікавим є те, що Австралія ефективно застосовувала податкові пільги за муніципальними позиками. Відповідно до Закону про дотації на розвиток, у межах якого регулюється випуск інфраструктурних облігацій, запозичення здійснюються у формі прямих і непрямих запозичень та рефінансування [16].

Водночас Канада на відміну від Австралії податкових пільг взагалі не надавала, однак практично всі позики мали гарантію на рівні регіонального бюджету. Це формувало високі кредитні рейтинги муніципальних позичальників і слугувало гарантією їх платоспроможності у державно-приватних інфраструктурних проєктах.

У світовій практиці для реалізації масштабних і капіталомістких проєктів активно використовують механізм проєктного фінансування через застосування різних форм запозичень, які забезпечуються доходами, генерованими грошовими потоками проєкту, доступністю та простотою у використанні, зниженими ризиками, довгостроковим терміном обігу, забезпеченістю тощо [16].

У цьому контексті доцільним є аналіз вітчизняної практики застосування даного диверсифікованого виду фінансового інструменту та вивчення українського законодавства, яким теж передбачена облігаційна форма проєктного фінансування для будівництва і модернізації об'єктів інфраструктури.

Зокрема, 1 липня 2021 р. набула чинності нова редакція закону «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» № 3480-IV, який на-

дав можливість місцевій владі випускати різні види облігацій, зокрема інфраструктурні, залучені кошти від їх реалізації можуть використовуватись виключно на фінансування будівництва (реконструкції) об'єктів інфраструктури або реалізацію інфраструктурного проєкту (його окремого етапу). Водночас, одним із прогресивних і перспективних напрямів поліпшення інфраструктурних об'єктів територій місцевих громад в Україні є введення обігу муніципальних облігацій, що характеризується невеликим середнім обсягом випуску облігацій.

У 2020 р. розміщення муніципальних облігацій проводили Харківська, Львівська та Київська міські адміністрації. Загалом розмістили 11 випусків муніципальних цінних паперів на загальну суму 3,9 млрд грн. Тим часом як у 2021 р. муніципальні облігації пропонував лише один емітент – Київська міська адміністрація, яка здійснила розміщення на загальну суму 1,1 млрд грн, що на 2,8 млрд менше за минулорічний обсяг. Скорочення обсягу частково пояснюється деякими неузгодженостями у бюджетному законодавстві та нормативно-правових актах, що регулюють емісію муніципальних облігацій. Загалом Київська міська адміністрація успішно провела три розміщення цінних паперів: серія «М» на 300 млн грн терміном обігу 3 роки; серія «N» на 400 млн грн терміном обігу 4 роки та серія «O» на 400 млн грн терміном обігу 5 років. Організаторами виступили державні банки АТ «Укресімбанк», АБ «Укргазбанк» та АТ «Державний ощадний банк України», розміщення відбувалося на ПАТ «Фондова біржа ПФТС». Номінальна вартість однієї облігації склала 10 тис. грн. При цьому було встановлено плаваючу ставку купона (відсотки) на рівні облікової ставки Національного банку України, яка з 21 січня 2022 р. становить 10 % + 5 % річних [17].

Застосування механізму інфраструктурних облігацій сприятиме швидкому відновленню зруйнованих воєнними діями об'єктів інфраструктури, заміщенню державних інвестицій приватними, реалізації взаємовигідних схем співпраці держави і бізнес-підприємницьких структур.

Враховуючи сучасні реалії муніципальні облігації та інші боргові інструменти конкурують на ринку із ОВДП, оскільки останні є одним з найбільш надійних інструментів застави та приносять вищу дохідність. Ключовою перевагою державних облігацій Міністерства фінансів України є податкова пільга, якої не мають інші фінансові інструменти. Інвестори в ОВДП не сплачують податки (для населення це ПДФО у розмірі 18 %, а із 23 травня 2020 р.

з купонного та інвестиційного доходів фізичних осіб не стягується військовий збір у розмірі 1,5 %). З огляду на зазначене вище муніципальні облигації мають забезпечувати вищу ставку доходу ніж ОВДП, щоб привернути увагу потенційних інвесторів.

В цьому контексті доречно згадати про такий різновид ОВДП як військові облигації, емітентом яких виступає держава в особі Міністерства фінансів України. Особливість цих облигацій проявляється у тому, що їх розміщують лише на внутрішньому фондовому ринку та у їхньому цільовому призначенні — підтримка обороноздатності держави в умовах війни. Емісія військових облигацій під час війни – звична справа для держав, так робили країни під час Першої та Другої світових воїн.

На жаль, українці ознайомились з механізмом придбання військових облигацій в період воєнних дій на території України. Вперше емісія військових облигацій розпочалась з анексії Криму та окупації частини Донбасу Російською Федерацією у 2014 р. Зокрема, Міністерство фінансів України відповідно до Постанови КМУ від 1 квітня 2014 р. № 100 «Про випуск казначейських зобов'язань «Військові» з 21 травня 2014 р. розпочало розміщення казначейських зобов'язань «Військові» серії В на пред'явника в документарній формі загальним обсягом 100 млн грн із строком обігу 24 місяці до травня 2016 р., номінальною вартістю 1000 грн, відсотковою ставкою 7 % річних та розмір доходів за кожним купоном становить 35 грн, які виплачуються кожні 6 місяців та не оподатковуються [18].

У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації та введенням воєнного стану на усій території України, Міністерством фінансів України 1 березня 2022 р. було розміщено «військові» облигації, що дало змогу за місяць із початку повномасштабної війни поповнити державний бюджет майже на 26 млрд грн і близько 12 млн доларів. Зокрема, в результаті успішного розміщення військових облигацій Міністерство фінансів України планує отримати приблизно 400 млрд грн, а це близько третини українського держбюджету.

В українські військові облигації можна інвестувати від 1000 грн до 500000 грн, строк обігу до 15 років. Наразі запропоновано два види військових облигацій – середньострокові (термін інвестування становить 1 рік) і короткострокові (термін інвестування менше 1 року) за різними ставками дохідності. За розміщення облигацій на 2 місяці дохідність становитиме 10 %, за розміщення на 1 рік відсоткова ставка становитиме 11 % річних [19].

Із 1 липня 2021 р. відповідно до нової редакції Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» № 3480-IV, запроваджується обіг «зелених» облигацій як окремий підвид цінних паперів та встановлюються правила для учасників фінансового ринку. Зазначимо, що для розвитку ринку «зелених» облигацій НКЦПФР 7 липня 2021 р. затвердила Рекомендації щодо реалізації або фінансування екологічних проєктів через емісію «зелених» облигацій, які базуються на провідній світовій практиці Green Bonds, враховуючи критерії сталого розвитку, екологічні, соціальні та управлінські аспекти. Крім того, 23 лютого 2022 р. Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію запровадження та розвитку ринку «зелених» облигацій в Україні на 2022–2023 роки, яка була розроблена Міністерством енергетики спільно з Державним агентством з енергоефективності та енергозбереження України.

За даними Міжнародної фінансової корпорації (International Finance Corporation) інвестиційний потенціал «зеленого» фінансування у різні сфери енергоефективності України становить 73 млрд доларів до 2030 р. Водночас половину з них, а саме 36 млрд доларів можна залучити завдяки емісії «зелених» облигацій, кошти від розміщення яких будуть спрямовуватися у важливі проєкти екологічного спрямування. Україна має значну кількість природних ресурсів для виробництва електроенергії з відновлюваних джерел, таких як біомаса, сонячна фотоелектрична енергія та енергія вітру [20]. Крім того, залучення інвестиційного капіталу необхідне для досягнення встановлених національних пріоритетів у «Енергетичній стратегії України на період до 2035 року».

Ключові ознаки «зелених» облигацій визначені Стандартом Європейського Союзу по «зелених» облигаціях та Принципами «зелених» облигацій Міжнародної асоціації ринків капіталу [21–22].

За своєю суттю «зелені» облигації – це цінні папери з фіксованим доходом, залучені кошти з яких використовують для фінансування нових або наявних «зелених» проєктів, наприклад, проєкти боротьби із забрудненням, зміною клімату або виснаженням природних ресурсів [23]. Основна особливість «зелених» облигацій полягає в тому, що кошти від розміщення таких облигацій спрямовують на фінансування або рефінансування екологічно орієнтованих проєктів, тобто проєктів у сфері альтернативної енергетики, енергоефективності й енергозбереження; мінімізації обсягів утворення відходів; скорочення викидів у навколишнє природне середовище; ефективної утилізації та перероб-

ки відходів; впровадження екологічно чистого транспорту; розвиток органічного землеробства; збереження флори і фауни, водних ресурсів; адаптації до кліматичних змін тощо.

Дослідженням встановлено, що глобальний ринок «зелених» облігацій зростає в геометричній прогресії. Історично вперше «зелені» облігації емітував Європейський інвестиційний банк у 2007 р. на загальну суму 900 млн доларів. Майже незмінна ситуація спостерігалась у 2008 р., світова емісія «зелених» облігацій була в межах 1 млрд доларів, а в 2019 р. цей показник становив рекордну суму, понад 250 млрд доларів. Кумулятивно протягом 2007–2019 років було розміщено «зелених» облігацій на суму 771 млрд доларів. Найбільш переломним і водночас масштабним періодом у розвитку ринку екологічних облігацій був 2013 р. Зокрема, з 2013 до 2015 рр. обсяг емісії таких облігацій збільшився з 11 до 65,6 млрд доларів. Світові обсяги ринку «зелених» облігацій в період пандемії COVID-19 у 2020 р. зросли до 290 млрд доларів [24].

Рейтинг країн світу з випуску «зелених» облігацій очолюють США, Китай та Франція. Питома вага їх облігаційного випуску в загальній світовій емісії у 2018 р. становила 47 %. У 2019 р. найбільшими лідерами за обсягами емісії «зелених» облігацій стали такі країни як Японія, США, Швеція та Франція, які забезпечили 67 % облігаційного випуску. На сьогодні «зелені» облігації емітуються близько 40 державами світу, зокрема до світових лідерів належать переважно європейські країни, такі як Німеччина, Англія, Бельгія, Нідерланди, Швеція, Іспанія, Норвегія, Ірландія, Італія.

Варто відмітити, що Україна має практичний досвід розміщення суверенних облігацій на міжнародних фінансових ринках так званих «єврооблігацій». За даними Міністерства фінансів України, в липні 2020 р. Україна успішно завершила розміщення єврооблігацій на суму 2 млрд доларів, з дохідністю 7,25 % та з погашенням у 2033 р. Інвесторська база таких облігацій переважно складалася з фондів управління активами (81 %), хедж-фондів (13 %), банків (4 %) та пенсійних і страхових фондів (2 %).

Найбільший попит був зафіксований зі сторони інвесторів із Сполучених Штатів (48 %), Сполученого Королівства (38 %) та країн Європейського Союзу (13 %), які придбали переважну частину нового випуску та взяли участь в правочині з обміну єврооблігацій. Успішне проведення розрахунків за єврооблігаціями демонструє довіру до країни з сторони міжнародної інвестиційної спільноти та підтрим-

ку визначеної стратегії розвитку фінансового ринку. Це свідчить про те, що Україна має всі можливості в найближчому майбутньому запропонувати міжнародній спільноті «зелені» облігації під реалізацію національних проєктів у сфері альтернативної енергетики, енергоефективності та інших проєктів екологічного спрямування [25–26].

Безперечно, досвід держав світу з організації та використання альтернативних фінансових інструментів залучення коштів в різні сектори економіки свідчить, що їх ефективне застосування можливе у разі вироблення і впровадження єдиної цілісної державної політики, гармонізованої з міжнародним законодавством, яка враховуватиме кращі практики провідних країн світу та особливості національних умов, зокрема реалії, можливості, потреби і пріоритети.

Висновки. Грунтуючись на результатах проведеного дослідження визначено, що стратегічним пріоритетом розвитку фінансового ринку в аспекті залучення капіталу для реалізації інноваційно-інвестиційних проєктів, поліпшення бізнес-середовища, оптимізації структури державних зобов'язань є емісія нових видів цінних паперів. Вважаємо, що активізація операцій з розміщення та обігу безпаперових цифрових депозитних сертифікатів банку сприятиме поживленню фондового ринку та забезпечить притік внутрішніх і зовнішніх інвестицій до банківської системи України. Водночас випуск інфраструктурних та «зелених» облігацій дозволить залучити фінансування для підтримки екологізації фінансової системи України, що в результаті позитивно впливатиме на відбудову якісної інфраструктури держави та забезпечення стійкого й динамічного розвитку економіки на принципах сталості та інноваційності.

Отже, підвищення ефективності функціонування вітчизняного фінансового ринку передбачає використання пріоритетних напрямів його розвитку, які проявлятимуться через формування сприятливих умов розміщення капіталу для потенційних інвесторів; підвищення ліквідності сучасних фінансових інструментів; впровадження низки податкових пільг із контролем їх належного застосування; забезпечення надійних державних гарантій захисту іноземних інвестицій; створення інструментів зниження ризиків здійснення фінансових операцій; включення українських цінних паперів до міжнародних індексів; імплементацію міжнародних стандартів функціонування інфраструктури ринків капіталу, а саме вимог CSDR, EMIR, MIFID II, MIFIR, PFMI, адаптованих для фінансового ринку України тощо.

Очевидним є те, що поява на фінансовому ринку України різних видів фінансових інновацій є вагомим кроком у напрямку розвитку процесу сек'юритизації, який забезпечує перерозподіл ризиків через трансформацію фінансових активів.

Встановлено, що останнім часом незважаючи на фінансову кризу, зумовлену всесвітньою коронавірусною пандемією, коливаннями курсів валют, високою інфляцією, військовим станом, все ж таки фінансовий ринок України поступово вдосконалюється через розширення переліку альтернативних фінансових інструментів, прогресивні зміни у низці вітчизняних правових актів та нормативних документів, що свідчить про наближення до міжнародних стандартів щодо емісії нових цінних паперів та вироблення єдиних процедур для емітентів, інвесторів та реалізації важливих інвестиційних проєктів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Розвиток фінансового ринку України в умовах європейської інтеграції: проблеми та перспективи: кол. моногр. / за ред. В.Г. Баранова, О.М. Гончаренко. Харків: «Діса плюс», 2019. 370 с.
2. Внукова Н.М. Розвиток ринків фінансових послуг в умовах європейської інтеграції: монографія. Харків: ТО Ексклюзив, 2014. 218 с.
3. Іоргачова М.І., Ковальова О.М., Коцюрубенко Г.М. Фінансовий ринок України: сучасний стан основних сегментів. Електронний журнал Ефективна економіка. 2020. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8654>
4. Коваленко Ю.М., Онишко С.В., Кужелев М.О. Фінансовий ринок: підручник. Ірпінь: Університет ДФС України, 2018. 442 с.
5. Татарин Н.Б., Петрович А.З., Педченко І.І. Стан та перспективи розвитку фінансового ринку України. *Young Scientist*. 2020. № 3 (79). С. 273–277.
6. Шишпанова Н.О., Іванов А.О. Фінансовий ринок України: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку. *Modern economics*. 2017. № 1. С. 66–72.
7. Школьник І.О., Кремень В.М. Періодизація розвитку фінансового сектору та фінансового нагляду в Україні. *Фінанси України*. 2018. № 3. С. 97–115.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів: Закон України від 19.06.2020 р. № 738-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#Text>
9. Національний депозитарій України. НДУ зареєстрував перший випуск депозитних сертифікатів банку. 29 грудня 2021 р. URL: https://csd.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=11971%3A2021-12-29-14-43-27&catid=51%3A-hot-news&Itemid=18&lang=en
10. Рефінансування банків: кол. моногр. / за ред. Н.П. Шульги. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. 324 с.
11. Данилишин Б. Ресурси України для фінансової стабільності під час війни та відбудови. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/22/686099/index.amp>
12. Загірняк Д., Данилко В., Іщенко С., Лига Д. Стратегічна стійкість в умовах глобалізації економіки як антикризовий інструмент. Вісник національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Харків: ХПІ, 2020. № 3. С. 95–10.
13. Фрейдина І. Международный опыт финансирования инфраструктурных проектов. *Экономическая политика*. 2017. № 4. Т. 12. С. 196–203.
14. Nagesha G., Gayithri K. A Research Note on the Public-Private Partnership of India's Infrastructure Development. *Journal of Infrastructure Development*. 2014. Vol. 6. № 2. P. 111–129.
15. Никифорок О.І., Чукаєва І.К. Інфраструктурні облигації як інструмент залучення інвестицій для потреб модернізації в практиці зарубіжних країн. Електронний журнал Ефективна економіка. 2014. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2926>
16. Васютинська Л.А. Інфраструктурні облигації у проєктному фінансуванні: світовий досвід та можливості для України. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. Вип. 3 (30). 2021. С. 79–84.
17. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Як інвестори зможуть заробити на муніципальних облигаціях у 2022 році. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/iak-investory-zmozhut-zarobyty-na-munitsypalnykh-oblihatyakh-u-2022-rotsi/>
18. Про випуск казначейських зобов'язань «Військові»: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 100. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/100-2014-%D0%BF>
19. Інвестуй в Україну: як українці можуть купити військові облигації і допомогти ЗСУ. Mind – незалежний журналістський бізнес-портал. URL: <https://mind.ua/openmind/20238787-investuj-v-ukrayinu-yak-ukrayinci-mozhut-kupiti-vijskovy-obligaciyi-i-dopomogti-zsu>
20. Climate Investment Opportunities in Emerging Markets. An IFC Analysis. International Finance Corporation. Pennsylvania Avenue, N.W. Washington, USA. 2016. 126 p.
21. European green bond standard. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/sustainable-finance/european-green-bond-standard_en
22. Green Bond Principles. International Capital Market Association (ICMA). URL: <https://www.icmagroup.org/sustainable-finance/the-principles-guidelines-and-handbooks/green-bond-principles-gbp/>
23. Ehlers T., Packer F. Green bond finance and certification. *BIS Quarterly Review*, September. 2017. P. 89–104.
24. Climate Bonds Initiative. Record USD 700bn of Green, Social & Sustainability (GSS) Issuance in 2020: Global State of the Market Report. 2021. URL: <https://www.climatebonds.net/2021/04/record-700bn-green-social-sustainability-gss-issuance-2020-global-state-market-report>

25. Шуба О.А. Європейський досвід використання «зелених» облігацій у фінансуванні екологічної модернізації. Журнал Бізнес Інформ. 2018. № 11. С. 60–65.

26. Гура К. «Зелені» облігації: як Україна планує залучати кошти на екологічні проекти. Економічна правда. 25 січня 2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2021/01/25/670304/>

REFERENCES

1. Rozvytok finansovoho rynku Ukrainy vumovakh evropeiskoi intehtatsii: problemy ta perspektyvy: kol. monohr. (2019) [Development of the financial market of Ukraine in terms of European integration: problems and prospects: col. monograph]. Baranova, V.H. (ed.). Kharkiv: «Disaplius». 370 p.

2. Vnukova, N.M. (2014). Rozvytok ryнкiv finansovykh posluh vumovakh evropeiskoi intehtatsii: monohrafiia [Development of financial services markets in the context of European integration: a monograph]. Kharkiv: TOEkskliuzyv, 2014. 218 p.

3. Iorhachova, M.I., Kovalova, M., Kotsiurubenko, H.M. (2020). Finansovyi ryнок Ukrainy: suchasnyi stan osnovnykh sehmntiv [The financial market of Ukraine: the current state of the main segments]. Elektronnyi zhurnal Efektyvna ekonomika. № 2. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8654>

4. Kovalenko, Yu.M., Onyshko, S.V., Kuzheliev, M.O. (2018). Finansovyi ryнок: pidruchnyk [Financial market: a textbook]. Irpin: Universytet DFS Ukrainy. 442 p.

5. Tataryn, N.B., Petrovych, A.Z., Pedchenko, I.I. (2020). Stan ta perspektyvy rozvytku finansovoho rynku Ukrainy [Status and prospects of development of the financial market of Ukraine]. Young Scientist, № 3 (79), pp. 273–277.

6. Shyshpanova, N.O., Ivanov, A.O. (2017). Finansovyi ryнок Ukrainy: suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy rozvytku [Financial market of Ukraine: current status, problems and prospects]. Modern economics, № 1, pp. 66–72.

7. Shkolnyk, I.O., Kremen, V.M. (2018). Periodyzatsiia rozvytku finansovoho sektoru ta finansovoho nahliadu v Ukraini [Periodization of financial sector development and financial supervision in Ukraine]. Finansy Ukrainy, № 3, pp. 97–115.

8. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia zaluchennia investytsii ta zaprovadzhennia novykh finansovykh instrumentiv: Zakon Ukrainy [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Simplification of Attracting Investments and Introduction of New Financial Instruments] vid 19.06.2020 r. № 738-IX. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#Text>

9. NDU zareiestruvav pershyi vypusk de pozytnykh sertyfikativ banku [NDU registered the first issue of the bank's certificates of deposit]. Available at: https://csd.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=11971%3A2021-12-29-14-43-27&catid=51%3Ahot-news&Itemid=18&lang=en

10. Refinansuvannia bankiv: kol. monohr. (2017). [Refinancing of banks: count. monograph]. N.P., Shul-

hy. (ed.). Kyiv: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 2017. 324 p.

11. Danylyshyn B. Resursy Ukrainy dli afiansovoi stabilnosti pid chas viiny ta vidbudovy [Resources of Ukraine for financial stability during the war and reconstruction]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/22/686099/index.amp>

12. Zahirniak, D., Danylko, V., Ishchenko, S., Lyha, D. (2020). Stratehichna stiikest v umovakh hlobalizatsii ekonomiky yak antykryzovyi instrument [Strategic stability in the context of economic globalization as an anti-crisis tool]. Visnyk natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut». Kharkiv: KhPI, № 3, pp. 95–10.

13. Frejdina I. (2017). Mezhdunarodnyy opyt finansirovaniya infrastrukturykh proektov. Jekonomicheskaja politika [International experience in financing infrastructure projects]. Jekonomicheskaja politika, № 4, T. 12, pp. 196–203.

14. Nagesha, G., Gayithri, K. (2014). Research Note on the Public-Private Partnership of India's Infrastructure Development. Journal of Infrastructure Development. Vol. 6, № 2, pp. 111–129.

15. Nykyforuk, O.I., Chukaieva, I.K. (2014). Infrastrukturi oblihtatsii yak instrument zaluchennia investytsii dlia potreb modernizatsii v praktytis zarubizhnykh krain [Infrastructure bonds as a tool for attracting investment for the needs of modernization in the practice of foreign countries]. Elektronnyi zhurnal Efektyvna ekonomika. № 2. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2926>

16. Vasiutynska, L.A. (2021). Infrastrukturi oblihtatsii u proiektnomu finansuvanni: svitovyi dosvid ta mozhlyvosti dlia Ukrainy [Infrastructure bonds in project financing: world experience and opportunities for Ukraine]. Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia, Vyp. 3 (30), pp. 79–84.

17. Iakin vestory zmozhut zarobytyna munitsypalnykh oblihtatsiakh u 2022 rotsi [How investors will be able to make money on municipal bonds in 2022]. Available at: <https://www.nssmc.gov.ua/iak-investory-zmozhut-zarobyty-na-munitsypalnykh-oblihtatsiakh-u-2022-rotsi/>

18. Pro vypusk kaznacheiskykh zoboviazan «Viiskovix»: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [On the issuance of treasury obligations to the "Military"] vid 01.04.2014 r. № 100. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/100-2014-%D0%BF>

19. Investui v Ukrainu: yak ukraintsi mozht kupyty viiskovi oblihtatsii i dopomohty ZSU [Invest in Ukraine: how Ukrainian citizens can buy military bonds and help the Armed Forces]. Available at: <https://mind.ua/openmind/20238787-investuj-v-ukrayinu-yak-ukrayinci-mozht-kupiti-vijskovi-obligaciyi-i-dopomogti-zsu>

20. Climate Investment Opportunities in Emerging Markets (2016). An IFC Analysis. International Finance Corporation. Pennsylvania Avenue, N.W. Washington, USA. 126 p.

21. European green bond standard. Available at: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/sustainable-finance/european-green-bond-standard_en

22. Green Bond Principles. Available at: <https://www.icmagroup.org/sustainable-finance/the-principles-guidelines-and-handbooks/green-bond-principles-gbp/>

23. Ehlers, T., Packer, F. (2017) Green bond finance and certification. *BIS Quarterly Review*, September, pp. 89–104.

24. Climate Bonds Initiative. Record USD 700bn of Green, Social & Sustainability (GSS) Issuance in 2020: Global State of the Market Report (2021). Available at: <https://www.climatebonds.net/2021/04/record-700bn-green-social-sustainability-gss-issuance-2020-global-state-market-report>

25. Shuba, O.A. (2018). Yevropeyskiy dosvid vykorystannia «zelenykh» oblihatsii u finansuvanni ekolohichnoi modernizatsii [European experience in the use of "green" bonds in financing environmental modernization]. *Zhurnal Biznes Inform*, № 11, pp. 60–65.

26. Hura, K. «Zeleni» oblihatsii: yak Ukrain aplanue zaluchaty koshty na ekolohichni proiekty ["Green" bonds: how Ukraine plans to raise funds for environmental projects]. Available at: <https://www.ppravda.com.ua/rus/columns/2021/01/25/670304/>

Strategic priorities of financial market development in Ukraine

Artimonova I.

The article analyzes the current state of the financial market of Ukraine and assesses the dynamics of its development in the framework of the implemented financial and credit policy of the state during the war. The main factors influencing the development trends of the domestic financial market are identified and substantiated. Emphasis is placed on the need to support the financial and economic system of the country through the widespread use of various types of securities as effective financial instruments to attract investment capital to restore destroyed infrastructure, industrial facilities and further development of all sectors of Ukraine in the war and postwar period. Today there is no doubt that the further development of the financial market depends on the availability and accessibility of various sources of investment resources that will be used to support Ukraine's economic development.

An analysis of a number of current domestic regulations on simplifying the attraction of investments and expanding the list of financial instruments. Approaches to the organization of state regulation of issues of issue, circulation, redemption and redemption of new securities are highlighted. The influence of digitalization of economic processes on the emergence of innovative fi-

ancial instruments such as bank certificates of deposit, infrastructure and green bonds is substantiated. It is proved that the intensification of operations on placement and circulation of bank certificates of deposit will help revive the stock market and ensure the inflow of investment capital into the banking system of Ukraine. At the same time, the issue of infrastructure and green bonds will provide ample opportunities to attract financing to support the greening of Ukraine's financial system.

An analytical review of the features of issuance and circulation of innovative financial instruments in the international space and European countries in particular. The main characteristics of the world financial market are analyzed, the experience of the world's leading countries in the organization and use of alternative financial instruments is revealed. The expediency of using the project financing mechanism is substantiated in view of the emergence of alternative financial instruments for attracting investment funds through the disclosure of their nature, purpose and features of application. The directions of implementation of foreign experience in the application of the project financing mechanism in the national economy are outlined.

The influence of the trajectory of previous development and functioning of the financial market of Ukraine on modern investment processes of the country is determined. Based on the generalization of world experience in the circulation of innovative financial instruments, taking into account the peculiarities of the domestic financial market, the main strategic priorities of the financial market in Ukraine, including the formation of favorable conditions for capital investment for potential investors; increasing the liquidity of modern financial instruments; introduction of a number of tax benefits with control over their proper application; providing reliable state guarantees for the protection of foreign investments; creation of tools to reduce the risks of financial transactions; inclusion of Ukrainian securities in international indices; implementation of international standards for the functioning of capital market infrastructure etc. Practical recommendations for minimizing risks in the process of implementing investment projects, taking into account the conditions of Ukrainian legislation and the business environment.

Key words: financial instruments, bank certificates of deposit, infrastructure bonds, green bonds, military treasury obligations, investment capital, project financing, tax benefits.

Copyright: Артимонова І.В. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Артимонова І.В.

<https://orcid.org/0000-0003-1054-1356>

УДК 378.2:63:005.332.4

JEL D41, I25, Q17

Складові управління конкурентоспроможністю закладів аграрної вищої освіти

Василенко О.І.

Білоцерківський національний аграрний університет

 Василенко О.І. E-mail: vasylenko521@gmail.com

Василенко О.І. Складові управління конкурентоспроможністю закладів аграрної вищої освіти. Економіка та управління АПК. 2022. № 1. С. 150–159.

Vasylenko O. Competitiveness management components in agrarian higher education institutions. AIC Economics and Management. 2022. № 1. PP. 150–159.

Рукопис отримано: 06.04.2022 р.

Прийнято: 20.04.2022 р.

Затверджено до друку: 24.06.2022 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2022-172-1-150-159

Узагальнено результати досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених щодо засад управління конкурентоспроможністю та можливого їх застосування для формування дієвої системи управління конкурентоспроможністю закладів вищої аграрної освіти. Виділено чинники середовища функціонування ЗВО та їх взаємозв'язки і взаємозалежності, на основі яких доцільно формувати підхід до управління конкурентоспроможністю освітньої організації. Доведено, що врахування змін у зовнішньому середовищі на рівні стратегічного управління дозволяє виявити нові можливості та загрози, розробити заходи з подолання кризових явищ, що сприятиме реалізації стратегічної мети, основних та допоміжних цілей розвитку освітньої організації. Обґрунтовано, що систему управління конкурентоспроможністю університету доцільно створювати на основі поєднання системи стратегічного управління, ціннісної концепції та ризик-менеджменту.

Ідентифіковано основні чинники впливу на організаційну систему управління ЗВО на основі систематизації теоретичних засад менеджменту, а саме рівнів управління, принципів та методів, системного аналізу, наукового підходу, диференціації та комплексності. Визначено складові системи забезпечення конкурентоспроможності закладів вищої аграрної освіти та зв'язки між ними, обґрунтовано необхідність при виборі організаційної системи управління конкурентоспроможністю враховувати чинників та умови здійснення освітньої, науково-дослідної, інноваційної, консультативної та інших видів діяльності.

На основі обґрунтованої концепції управління конкурентоспроможністю аграрних ЗВО розроблено логічну модель у вигляді сукупності принципів, методів та інструментів, які поєднують стратегію розвитку та тактичний, оперативний менеджмент діяльності, адаптованих до сучасних тенденцій їх розвитку, динамічної невизначеності ринкового середовища, а також цілісної концепції посилення наявних конкурентних переваг та формування нових у вигляді ціннісних орієнтирів.

Запропоновано алгоритм управління конкурентоспроможністю, який являє собою сукупність взаємопов'язаних методологічних положень, на яких базується логіка процесу управління конкурентоспроможністю ЗВО, відображає її ситуативний прояв, систему впорядкованих та узгоджених процедур, а також набір елементів, сукупність чинників, які впливають на конкурентоспроможність університету, систему цінностей, що формують конкурентні переваги, зорієнтованих на реалізацію прийнятої стратегії освітньої організації.

Обґрунтовано, що запропонована модель управління конкурентоспроможністю закладами вищої аграрної освіти має враховувати пріоритети національних стратегій розвитку вищої освіти, аграрного сектору економіки, сільських територій, стратегії сталого розвитку і стратегії підвищення конкурентоспроможності, які забезпечують збалансований розвиток системи вищої фахової освіти. Доведено, що особливістю забезпечення та підвищення конкурентоспроможності ЗВО є тривалий за часом процес, що необхідно враховувати у стратегічному та тактичному менеджменті.

Ключові слова: заклад вищої освіти, заклад вищої аграрної освіти, конкурентоспроможність, управління конкурентоспроможністю, конкурентні переваги, конкурентний потенціал університету, сталий розвиток.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Заклади аграрної вищої освіти в Україні мають особливе значення. Це пов'язано з тим, що аграрний сектор є провідним в економіці країни, він забезпечує 17 % ВВП і 38 % валютних надходжень. За даними досліджень в країнах Європи наявний перелік дисциплін аграрного спрямування, які є обов'язковими для вивчення в університетах: ефективне використання ресурсів (грунтів, води, енергії, поживних речовин), аспекти сталого сільського господарства (технологічні, економічні, соціальні, екологічні), точне сільське господарство, тваринництво, поводження з сільськогосподарськими відходами, боротьба зі шкідниками тощо [1].

Відповідно до Концепції реформування і розвитку аграрної освіти і науки України [2] визначено створення нової системи інноваційного розвитку агропромислового сектору, що передбачає поєднання складових: аграрної освіти, аграрної науки, аграрного виробництва; та співпраці центральних і місцевих органів виконавчої влади з питань функціонування і розвитку аграрної освіти та науки. Процес реформування здійснюється з метою входження закладів вищої аграрної освіти України до європейського освітнього простору [3] та передбачає зміни в їх управлінні. Ці зміни пов'язані також зі значним розширенням функцій закладів вищої освіти (ЗВО), формуванням переліку додаткових послуг, що можуть бути комерціалізовані [4], перетворюючи освітню організацію у комплексну багатфункціональну з орієнтацією не лише на запити стейкхолдерів (зацікавлених сторін), а також на глобальні виклики світової спільноти. У зв'язку із цим виникає потреба у забезпеченні сталої конкурентоспроможності ЗВО, тобто досягнення його стабільного функціонування в конкурентному середовищі ринку послуг вищої освіти з метою досягнення цілей сталого розвитку, що можливо реалізувати в умовах створення дієвої системи менеджменту як на стратегічному, так і тактичному та оперативному рівнях.

Метою дослідження є узагальнення теоретико-методичних підходів до формування складових системи управління конкурентоспроможністю закладів вищої аграрної освіти та обґрунтування складових моделі управління як сукупності принципів, методів та інструментів, які поєднують стратегічний, тактичний та оперативний менеджмент, адаптованих до сучасних тенденцій їх розвитку.

Матеріал та методи дослідження. Проведене дослідження базувалося на фундаментальних працях зарубіжних та вітчизняних дослідників в сфері теорії конкуренції, функціонування та регулювання ринку послуг вищої освіти в межах національного освітнього простору та інтеграції національної системи вищої освіти в світовий освітній простір, а також створенні системи управління конкурентоспроможністю ЗВО в нестабільних умовах ринкового середовища. За підготовки статті використано загальнонаукові методи дослідження – методи теоретичного пізнання, а саме формалізація, гіпотетико-дедуктивний, монографічний, абстрактно-логічний методи, та загальнологічні методи й прийоми дослідження – аналіз і синтез, системний підхід.

Результати дослідження та обговорення. Складові управління закладів вищої аграрної освіти, що потребують розробки, впровадження чи вдосконалення, на думку науковців мають передбачати: розробку сучасної стратегії розвитку; побудову нового типу відносин бізнесу і науки, бізнесу і освіти; оновлення стратегічних підходів щодо розробки навчальних програм з врахуванням міжнародних тенденцій; пошук альтернативних джерел фінансування [5]; підвищення якості віртуальних технологій і платформ; взаємодію з академіями, асоціаціями, науково-дослідними інститутами, колективами інших університетів [1]; необхідність статусу інноваційних аграрних закладів вищої освіти серед кращих аграрних університетів та надання їм державного фінансування для створення в них інноваційного освітнього

середовища [6]; створення бізнес-інкубаторів з метою підтримки молодіжних бізнес-проектів; організацію проходження довготривалої практики здобувачів на виробництві; створення банку інноваційних розробок; запровадження результатів науково-дослідної роботи на міжнародному ринку наукомісткої продукції [7] тощо.

Зарубіжні вчені наголошують на важливому значенні аграрної освіти, науки і сучасних технологій у вирішенні проблем глобальних продовольчих ресурсів. Зокрема, А. Новак, М. Рожанська-Божула у своєму дослідженні щодо чинників конкурентоспроможності сільськогосподарства в різних країнах Європейського Союзу дійшли висновку, що найважливіше значення мають людські ресурси [8]. Водночас вчені США Дж. Росні, К. Колморе зазначають про проблему низької зацікавленості серед школярів щодо вибору майбутньої спеціальності в аграрній сфері, також відмічають відмінності в курсах, пов'язаних із сільським господарством [9].

Відомо, що основою забезпечення і розвитку конкурентоспроможності ЗВО є конкурентні переваги та організаційно-економічні заходи, що необхідні для посилення наявних та створення нових. Узагальнення наукової літератури дозволило встановити, що питання ідентифікації, формування, розвитку та використання конкурентних переваг розглядаються з позиції стратегічного управління. Наголошується на тому, що предметом стратегічного управління є визначення джерел та механізмів створення і забезпечення стійких конкурентних переваг організації, що сприяє формуванню економічних вигід та цінностей для неї [10, 11].

Управління конкурентоспроможністю ЗВО реалізується в межах окремих підсистем і характеризується такими об'єктами управління: організація мікрорівня (безпосередньо університет, що функціонує у різних галузях та сферах); форма співпраці у мережі (університет із коледжами, навчально-дослідними, виробничими підрозділами тощо). Розглянемо засади управління, які сформувався в останнє десятиліття, базуються на чинниках зворотного зв'язку та дозволяють виділити такі методи: детермінований, програмно-цільовий, ціннісно-орієнтований [12, 13].

Детермінований метод управління доцільно використовувати для менеджменту конкурентоспроможності за стабільних умов зовнішнього середовища. В сучасних умовах його використання є обмеженим, тому що ситуація високого рівня визначеності стану зовнішніх чинників зустрічається нечасто і відпо-

відно нестабільність та мінливість середовища функціонування ЗВО потребують від них гнучкої адаптації до таких умов. Обмеженість зворотного зв'язку є стримуючим чинником в можливостях реалізації конкурентного потенціалу освітньої організації, особливо для науково-дослідницької та інноваційної діяльності, які сьогодні визначають конкурентоспроможність закладу вищої освіти.

Програмно-цільовий метод частково компенсує недоліки переднього, його розглядають як спосіб раціонального розподілу обмежених ресурсів між різними цілями, що сприяє розробці обґрунтованих управлінських рішень. Цей метод на думку дослідників [14, 15] сприяє формуванню такої системи управління, яка не лише здійснює планування та контроль за виконанням планового завдання, а також формує умови для ефективного функціонування об'єкта управління. Водночас може використовуватися на макрорівні за управління конкурентоспроможністю ЗВО, зокрема аграрного профілю.

Водночас, якщо розглядати можливості використання програмно-цільового методу в управлінні конкурентоспроможністю консолідованих структур ЗВО, то у такій ситуації реалізується переважно функція регулювання. Зазначимо, що використання цього методу для здійснення функції регулювання в структурах мережевого типу може бути доцільним, якщо в стратегічних програмах розвитку відображаються якісні цілі, а одержані результати складно формалізувати. Для завдань регулювання необхідно встановити баланс між розвитком переваг та стримуванням обмежуючих чинників, тобто розподілити ресурси відповідно до досягнення такого балансу, що може бути відображено у конкретних програмних документах.

Особливе значення щодо завдань управління конкурентоспроможністю ЗВО має ціннісно-орієнтований метод, він розглядається як ідеологія ведення підприємницької діяльності, що характеризує ціннісні орієнтири (забезпечення постійного розвитку конкурентоспроможності, створення нових конкурентних переваг та посилення наявних) [16, 17]. При цьому система цінностей не є статичною, оскільки концепція ціннісно-орієнтованого менеджменту орієнтується на трансформацію цінностей під впливом неперервного розвитку. За практичного застосування можуть використовувати методи управління, які відносять до «м'яких»: формування відповідної організаційної культури; розширення інформаційно-аналітичного обміну всередині організації; формування інноваційно-орієнтованого стилю управління;

розвиток внутрішньоорганізаційних зв'язків, зокрема й неформальних тощо.

Освітнім організаціям на макрорівні управління конкурентоспроможністю може бути реалізоване певними способами, кожний із яких формує особливу організаційну систему. Розрізняють такі організаційні системи: розсіяну, концентричну, аутсорсингову [18, 19].

Зазначимо, що менеджменту освітнього закладу необхідно обґрунтувати доцільність використання тієї чи іншої організаційної системи управління конкурентоспроможністю, оскільки це залежить від багатьох чинників та умов здійснення освітньої, науково-дослідної, інноваційної, консультативної та інших видів діяльності. Однак в процесі вибору та співставлення типів організаційних систем, що використовують в управлінні конкурентоспроможністю ЗВО необхідно провести якісний аналіз щодо виявлення чинників, які впливають на їх вибір, вектор і ступінь впливу.

Узагальнюючи еволюцію підходів до управління конкурентними перевагами [20, 22] зроблено висновок, що доцільно дотримуватися ресурсного підходу, а також концепції динамічних здібностей. Ресурсна концепція є основою стратегічного управління, яка орієнтована на врахування її динамічності і здібностей організації до навчання. Це створює передумови до формування нових знань відповідно до ринкових можливостей, які динамічно розвиваються.

Зазначимо, що в ресурсній концепції поняття конкурентної переваги формується тоді, коли організація реалізує стратегію створення вартості, яка одночасно не може бути реалізованою жодним із нинішніх або потенційних конкурентів. Ця концепція відрізняється від традиційних уявлень, згідно з якими конкурентну перевагу мають організації, що одержують прибуток вищий за середньогалузеве значення. За такого підходу орієнтуються на забезпечення відносної цінності різних ресурсів та здібностей.

З погляду конкурентних переваг в системі факторного впливу, управління конкурентоспроможністю організацій вищої освіти доцільно розглядати в двох аспектах: з позиції ідентифікації конкурентних переваг (мають бути враховані в принципах управління конкурентоспроможністю); з позиції структурної диференціації конкурентоспроможності із виділенням її стратегічної та адаптивної (тактичні і оперативні рівні управління) складових.

Важливою умовою забезпечення конкурентоспроможності закладу вищої освіти є формування цифрової моделі університету на

принципах сталого розвитку та мережевого партнерства (рис. 1). В основу розробки цієї концепції доцільно поставити такі засади:

- орієнтація на досягнення сталого науково-інноваційного та освітнього розвитку, регіону функціонування, міжрегіонального, національного простору на основі мережевого конкурентного партнерства;

- досягнення цілей сталої конкурентоспроможності університету як екосистеми, яка має базуватися на сукупності загальносистемних принципів, принципів комплексності, сталого розвитку, конкурентного партнерства;

- регулювання мережевого конкурентного партнерства у взаємодії всіх стейкхолдерів на внутрішньому та зовнішньому ринках послуг вищої освіти;

- розробка методики оцінки конкурентоспроможності ЗВО із врахуванням підходів сучасних рейтингових систем; вибір та обґрунтування інструментарію щодо посилення конкурентного потенціалу освітньої організації;

- підвищення потенціалу науково-педагогічного персоналу, їх цифрових компетентностей.

Узагальнюючи наведене вище зазначимо, що підвищення конкурентоспроможності ЗВО є тривалим процесом. В довгостроковій перспективі посилення позицій досягне організація, діяльність якої спрямована на тривалий розвиток університету; що здійснює свою діяльність, орієнтуючись на збереження нашої планети для майбутніх поколінь.

Доцільно розглянути чинники, які впливають на вибір організаційної системи управління конкурентоспроможністю, зокрема: стратегію розвитку ЗВО; складові конкурентного потенціалу і його якісний склад; якість і затребуваність освітніх програм, їх результативність; управлінський потенціал організації, що відображає здатність до реалізації складних управлінських рішень; сформовані внутріорганізаційні зв'язки та відносини; рівень інноваційного сприйняття системи менеджменту організації і науково-педагогічного колективу; ідентифікація змісту наявних конкурентних переваг та визначення їх відповідності обраній стратегії тощо. Водночас, формування організаційної системи управління конкурентоспроможністю освітньої організації, які становлять мережу відокремлених структур, мають відмінності. За такої ситуації, основною умовою виконання управлінських рішень є дотримання принципів консолідації, орієнтація організації макрорівня до одержання ефекту від співпраці, що потребує змін менталітету, відмови від індивідуалізації економічної поведінки.

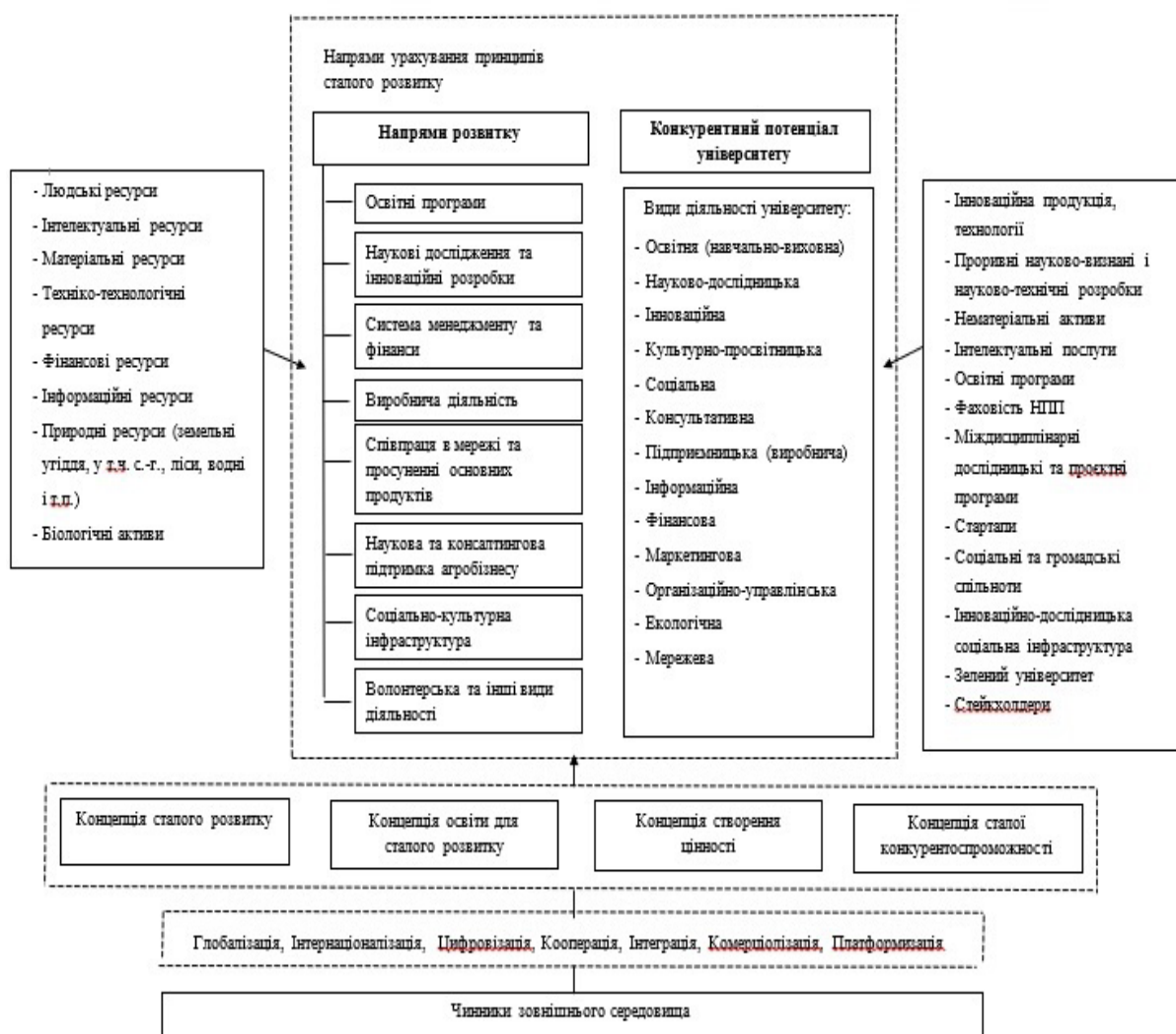

Рис. 1. Складові системи забезпечення конкурентоспроможності закладів вищої аграрної освіти.

Джерело: розроблено автором.

Управління конкурентоспроможністю ЗВО передбачає не лише стратегічні, а також тактичні (адаптивні) інструменти, що проявляється, зокрема, у формуванні продуктового портфеля освітніх послуг, науково-дослідних, інноваційних розробок, консультаційних послуг, з метою забезпечення стійких конкурентних переваг. Це означає, що крім стратегічного управління конкурентоспроможністю, необхідно використовувати також тактичний менеджмент, що співвідноситься як часткове до загального. Поєднання стратегічних і тактичних складових управління конкурентоспроможністю університетом проявляється в процесі формування управлінських рішень, які диференціюються відповідно до стратегічних

і тактичних рішень. Система прийняття таких рішень, створення передумов для їх успішного практичного використання та процес реалізації являють собою систему управління конкурентоспроможністю.

У зв'язку із цим, формування підходу до управління конкурентоспроможністю освітньої організації має базуватися на взаємозв'язку та взаємозалежності наступних аспектів:

- врахування змін у зовнішньому середовищі;
- виявлення нових можливостей та загроз;
- концепція стратегічного управління;
- подолання кризових явищ;
- досягнення цільової функції освітньої організації.

Отже, концепція управління конкурентоспроможністю університету може бути побудовано на основі поєднання інтеграції стратегічного управління, ціннісної концепції та ризик-менеджменту. Цей підхід передбачає впорядкування взаємозв'язків між об'єктами управління та найбільш значимими чинниками зовнішнього середовища, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між змінами основних параметрів стану організації та забезпечення реалізації її стратегії.

На основі обґрунтованої концепції управління конкурентоспроможністю аграрних ЗВО розроблено логічну модель у вигляді сукупності принципів, методів та інструментів, які поєднують стратегію розвитку та тактичний, оперативний менеджмент діяльності, адаптованих до сучасних тенденцій їх розвитку, динамічної невизначеності, а також цілісної концепції посилення наявних конкурентних переваг та формування нових у вигляді ціннісних орієнтирів (рис. 2).

Рис. 2. Модель управління конкурентоспроможністю закладів вищої аграрної освіти.

Джерело: розроблено автором.

Запропонований алгоритм являє собою сукупність взаємопов'язаних методологічних положень, на яких базується логіка процесу управління конкурентоспроможністю ЗВО, відображає її ситуативний прояв, систему впорядкованих та узгоджених процедур, а також набір елементів, сукупність чинників, які впливають на конкурентоспроможність університету, систему цінностей, що формують конкурентні переваги, які забезпечують прийняття стратегію освітньої організації.

Зазначимо, що розробка моделі управління конкурентоспроможністю закладами вищої аграрної освіти має враховувати пріоритети національних стратегій розвитку вищої освіти, аграрного сектору економіки, сільських територій, стратегії сталого розвитку і стратегії підвищення конкурентоспроможності, які забезпечують збалансований розвиток системи вищої фахової освіти. Водночас, за розробки цілей стратегічного управління ЗВО аспекти, що пов'язані із конкурентоспроможністю організації, досліджують завжди, однак підвищення конкурентоспроможності необхідно визначати в абсолютних значеннях і розглядати як основну ціль стратегічного менеджменту на конкретний момент часу. В даній ситуації стратегічне управління поєднується із управлінням конкурентоспроможністю, а його інструментарій орієнтується на досягнення, створення, утримання або розвиток конкретних, взаємопов'язаних або системних конкурентних переваг.

Висновки. Управління конкурентоспроможністю організацій вищої освіти доцільно розглядати в двох аспектах: із позиції ідентифікації конкурентних переваг, які мають бути враховані в принципах управління конкурентоспроможністю; з позиції структурної диференціації конкурентоспроможності, із виділенням її стратегічної та адаптивної (тактичні та оперативні рівні управління) складових. Обґрунтовано, що ресурсна концепція є основою стратегічного управління, яка зорієнтована на урахування її динамічності та здібностей організації до навчання, що створює передумови до формування нових знань, адекватних ринковим можливостям, які динамічно розвиваються.

Визначено, що тактичні (адаптивні) інструменти управління конкурентоспроможністю ЗВО використовують у формуванні продуктового портфеля освітніх послуг, науково-дослідних, інноваційних розробок, консультаційних послуг. Поєднання стратегічних і тактичних складових управління конкурентоспроможністю університетом проявляється в процесі формування управлінських рішень, які дифе-

ренціюються відповідно до стратегічних та тактичних рішень. Система прийняття таких рішень, створення передумов для їх успішного практичного використання та процес реалізації являють собою систему управління конкурентоспроможністю.

Розроблено алгоритм управління конкурентоспроможності університету у вигляді логічної процедури, що передбачає впорядкування та формування взаємодії конкурентного потенціалу ЗВО із зовнішнім середовищем, з метою створення цінностей послуг як конкурентних переваг освітньої організації. Висвітлено складові моделі управління конкурентоспроможністю закладів вищої аграрної освіти як сукупності принципів, методів та інструментів, які поєднують стратегію розвитку та тактичний, оперативний менеджмент діяльності, адаптованих до сучасних тенденцій їх розвитку, динамічної невизначеності, а також цілісної концепції посилення наявних конкурентних переваг і формування нових у вигляді ціннісних орієнтирів.

Управління конкурентоспроможністю ЗВО здійснюється на основі загальних функцій менеджменту: планування, прогнозування, організація, мотивація, регулювання, контроль. На рівні стратегічного менеджменту необхідно вивчити потреби, цінності, цільові сегменти, потенційні освітні послуги та розробити стратегії підтримки наявних конкурентних переваг університету і формування нових, адаптованих до змін навколишнього середовища функціонування ЗВО. Зроблено висновок про необхідність врахування особливостей аграрної освіти та науки за розробки заходів щодо підвищення конкурентоспроможності аграрних ЗВО.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ніколаєнко С.М., Ніколаєнко М.С. Вища аграрна освіта в Україні: виклики часу. Вісник аграрної науки. 2021. № 12 (825). С. 5–17. DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202112-01>.
2. Про схвалення Концепції реформування і розвитку аграрної освіти та науки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 квіт. 2011 р. № 279-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/279-2011-%D1%80#Text>.
3. Кобець А.С., Пугач А.М. Перспективні напрями розвитку державної політики інтеграції вищої аграрної освіти до європейського освітнього простору. Публічне управління та митне адміністрування. 2016. №1 (14). С. 55–60. URL: <https://dspace.dsau.dp.ua/bitstream/123456789/5458/1/10.pdf>.
4. Паска І.М., Василенко О.І., Понедільчук Т.В., Заболотний В.С. Формування фінансових показників комерціалізації освітніх послуг аграрних закладів вищої освіти України. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики. 2021. № 6 (41).

С. 173–181. URL: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/3548/3444>.

5. Ніколаєнко С. Аграрна освіта і наука в Україні в умовах євроінтеграції: проблеми та виклики. Вища школа. 2015. № 11–12. С. 19–28. URL: <https://nubip.edu.ua/node/18498>.

6. Даниленко А. Ліквідація двоїстості: стан і перспективи розвитку вищої аграрної освіти в Україні. Освіта України. 2012. № 5. С. 7.

7. Кобець А.С., Пугач А.М. Сучасний стан освітніх послуг у сфері вищої аграрної освіти в Україні. Аспекти публічного управління. 2016. № 6–7 (32–33). С. 24–31. DOI: 10.15421/151625.

8. Nowak A., Rozanska-Boczula M. The Competitiveness of Agriculture in EM Member States According to the Competitiveness Pyramid Model. Agriculture. 2021. 12. No 28 p. DOI: <https://doi.org/10.3390/agriculture12010028>.

9. Rosny J., Colmore C. Agricultural Education in Today's School System: An Evaluation of Agricultural and Related Science Courses among High Schools in Alabama, USA. Social Sciences. 2018. No 7 (11), 218 p. DOI: 10.3390/socsci7110218.

10. Лавриненко Е.Т., Невмержицька С.М. Управління конкурентними перевагами підприємства. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2018. Вип. 6 (17). С. 223–230. URL: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/17_2018/42.pdf.

11. Касич А. О., Харькова Ж.В. Управління конкурентними перевагами підприємства: збірник наукових праць «Економічний аналіз. Тернопіль: ВПЦ THEU «Економічна думка», 2016. Т. 25. № 2. С. 79–85.

12. Біловол Р.І. Системний підхід до формування методів управління підприємством. Економіка і суспільство. 2018. № 15. С. 219–223. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/15_ukr/34.pdf.

13. Палеха Ю., Мошек Г., Миколайчук І. Основи менеджменту теорія і практика: навчальний посібник. Київ: Ліра-К, 2018. 528 с.

14. Негода Ю.В. Концепція реалізації програмно-цільового управління при системній трансформації аграрного сектору економіки. Агросвіт. 2020. № 5. С. 17–24. DOI: 10.32702/2306!6792.2020.5.17.

15. Варцаба В.І., Траньович Ю.П. Програмно-цільовий метод як інструмент вдосконалення бюджетного планування. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. 2014. Вип. 3. С. 100–102.

16. Харчук Т.В., Кургузенкова Л.А. Ціннісно-орієнтовані імперативи економічного управління підприємством. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2018. № 4. С. 133–138.

17. Куценко М.М. Ціннісно-орієнтований підхід в управлінні програмами інноваційного розвитку на основі системи управління знаннями. Технологічний аудит та резерви виробництва. 2012. № 6 (4). С. 7–8.

18. Євтушенко В.А., Кудінова М.М. Організаційна поведінка: конспект лекцій. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2021. 84 с.

19. Пархоменко Н.О. Аутсорсинг як стратегія організаційного розвитку бізнес-систем у гло-

бальному середовищі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2020. Вип. 33. Ч. 2. С. 21–28. DOI: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-33-26>.

20. Портер М. Конкурентная стратегия, пер. с англ. Москва.: Альпина Бизнес Букс, 2005. 454 с.

21. Портер М. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей и конкурентов; пер. с англ. 4-е изд. Москва.: Альпина Паблишер, 2011. 453 с.

22. Портер М. Конкурентное преимущество. Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость; пер. с англ. Москва.: Альпина Паблишер, 2018. 716 с.

REFERENCES

1. Nikolaienko S.M., Nikolaienko M.S. (2021). Vyshcha ahrarna osvita v Ukraini: vyklyky chasu. [Higher agricultural education in Ukraine: challenges of the time]. Visnyk ahrarnoi nauky. [Bulletin of Agricultural Science]. No 12 (825), pp. 5–17. DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202112-01>.

2. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia i rozvytku ahrarnoi osvity ta nauky: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 6 kvit. 2011 r. № 279–p. [About approval of the Concept of reforming and development of agrarian education and science. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of April 6 2011. № 279-p]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/279-2011-%D1%80#Text>.

3. Kobets A.S., Puhach A.M. (2016). Perspektyvni napriamy rozvytku derzhavnoi polityky intehratsii vyshchoi ahrarnoi osvity do yevropeiskoho osvithnoho prostoru. [Perspective directions of development of the state policy of integration of higher agrarian education into the European educational space]. Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia. [Public administration and customs administration]. No 1 (14), pp. 55–60. Available at: <https://dspace.dsau.dp.ua/bitstream/123456789/5458/1/10.pdf>.

4. Paska I.M., Vasylenko O.I., Ponedilchuk T.V., Zabolotnyi V.S. (2021). Formuvannia finansovykh pokaznykiv komertsializatsii osvity posluh ahrarnykh zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy. [Formation of commercialization financial indicators of educational services in ukrainian higher education agriculture institutions]. Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii i praktyky. [Financial and credit activities: problems of theory and practice]. No 6 (41), pp. 173–181. Available at: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/3548/3444>.

5. Nikolaienko S. (2015). Ahrarna osvita i nauka v Ukraini v umovakh yevrointehratsii: problemy ta vyklyky. [Agrarian education and science in Ukraine in the context of European integration: problems and challenges]. Vyshcha shkola. [High school]. No 11–12, pp. 19–28. Available at: <https://nubip.edu.ua/node/18498>.

6. Danylenko A. (2012). Likvidatsiia dvoistosti: stan i perspektyvy rozvytku vyshchoi ahrarnoi osvity v Ukraini. [Elimination of duality: the state and prospects of higher agricultural education in Ukraine]. Osvita Ukrainy. [Education of Ukraine]. No 5, 7 p.

7. Kobets A.S., Puhach A.M. (2016). Suchasnyi stan osvitnikh posluh u sferi vyshchoi ahrarnoi osvity v Ukraini. [The current state of educational services in the field of higher agricultural education in Ukraine]. *Aspekty publichnoho upravlinnia*. [Aspects of public administration]. No 6–7 (32–33), pp. 24–31. DOI: 10.15421/151625.
8. Nowak A., Rozanska-Boczula M. (2021). The Competitiveness of Agriculture in EM Member States According to the Competitiveness Pyramid Model. *Agriculture*. No 12, 28 p. DOI: <https://doi.org/10.3390/agriculture12010028>.
9. Rosny J., Colmore C. (2018). Agricultural Education in Today's School System: An Evaluation of Agricultural and Related Science Courses among High Schools in Alabama, USA. *Social Sciences*. No 7 (11), 218 p. DOI: 10.3390/socsci7110218.
10. Lavrynenko E.T., Nevmerzhytska S.M. (2018). Upravlinnia konkurentnyimi perevahami pidpriemstva. [Management of competitive advantages of the enterprise]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*. [Eastern Europe: Economy, Business and Governance]. Iss. 6 (17), pp. 223–230. Available at: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/17_2018/42.pdf.
11. Kasych A. O., Kharkova Zh.V. (2016). Upravlinnia konkurentnyimi perevahami pidpriemstva. [Management of competitive advantages of the enterprise]. *Zbirnyk naukovykh prats «Ekonomichniy analiz*. [Collection of scientific works "Economic analysis." Ternopil: VPC TNEU "Economic Thought". Vol. 25. No 2, pp. 79–85.
12. Bilovol R.I. (2018). Systemnyi pidkhid do formuvannia metodiv upravlinnia pidpriemstvom. [System approach to the formation of enterprise management methods]. *Ekonomika i suspilstvo*. [Economy and society]. No 15, pp. 219–223. Available at: https://economyandsociety.in.ua/journals/15_ukr/34.pdf.
13. Palekha Yu., Moshek H., Mykolaichuk I. (2018). *Osnovy menedzhmentu teorii i praktyka: navchalnyi posibnyk*. [Fundamentals of management theory and practice: textbook]. Kyiv: Lira-K, 528 p.
14. Nehoda Yu.V. (2020). Kontseptsii realizatsii prohramno-tsilovoho upravlinnia pry systemnii transformatsii ahrarnoho sektoru ekonomiky. [The concept of realization of program-target management at system transformation of agrarian sector of economy]. *Ahrosvit*. No 5, pp. 17–24. DOI: 10.32702/230616792.2020.5.17.
15. Vartsaba V. I., Tranovykh Yu. P. (2014). Prohramno-tsilovyi metod yak instrument vdoskonalennia biudzhetnoho planuvannia. [Program-target method as a tool for improving budget planning]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Serii: Ekonomika. [Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series: Economics]. Iss. 3, pp. 100–102.
16. Kharchuk T.V., Kurhuzenkova L.A. (2018). Tsinnisno-oriientovani imperatyvy ekonomichnoho upravlinnia pidpriemstvom. [Value-oriented imperatives of economic management of the enterprise]. *Derzhava ta rehiony*. Serii: Ekonomika ta pidpriemnytstvo. [State and regions. Series: Economics and Entrepreneurship]. No 4, pp. 133–138.
17. Kutsenko M.M. (2012). Tsinnisno-oriientovani pidkhid v upravlinni prohramamy innovatsiinoho rozvytku na osnovi systemy upravlinnia znanniamy. [Value-oriented approach in the management of innovation development programs based on the knowledge management system]. *Tekhnolohichniy audyt ta rezeryvy vyrobnytstva*. [Technological audit and production reserves]. No 6 (4), pp. 7–8.
18. Yevtushenko V.A., Kudinova M.M. (2021). Orhanizatsiina povedinka: konspekt leksii. [Organizational behavior: lecture notes]. Kharkiv: KhNU im. V. N. Karazina, 84 p.
19. Parkhomenko N.O. (2020). Outsorsynh yak stratehiia orhanizatsiinoho rozvytku biznes-systemy u hlobalnomu seredovysshchi. [Outsourcing as a strategy for organizational development of business systems in a global environment]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University]. Iss. 33. Vol. 2, pp. 21–28. DOI: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-33-26>.
20. Porter M. (2005). Konkurentnaia stratehiia, per. s anhl. [Competitive Strategy, trans. with English]. Moscow: Alpyna Byznys Buks, 454 p.
21. Porter M. (2011). Konkurentnaia stratehiia: metodyka analiza otraslei y konkurentov; per. s anhl. 4-e yzd. [Competitive strategy: methods of analysis of industries and competitors; trans. with English 4th ed]. Moscow: Alpyna Pablysher, 453 p.
22. Porter M. (2018). Konkurentnoe preymushchestvo. Kak dostykh vysokogo rezultata y obespechyt eho ustoichyvost; per. s anhl. [Competitive advantage. How to achieve a high result and ensure its sustainability, trans. with English]. Moscow: Alpyna Pablysher, 716 p.

Competitiveness management components in agrarian higher education institutions

Vasylenko O.

The paper summarizes the results of domestic and foreign scientists' studies on the principles of competitiveness management and their possible application in the formation of an efficient competitiveness management system in agrarian higher education institutions. The study singles out factors of higher education institutions functioning and reveals their interrelations and interdependence expedient to be considered in determining the approach to competitiveness management of educational institutions. The study proves that taking into account changes in the external environment at strategic management level makes it possible to identify new opportunities and challenges, develop measures to overcome the crises, which will further contribute to achieving the strategic goal as well as main and secondary goals of educational organizations. It is substantiated that university competitiveness management system is to be established on the basis of a combination of strategic management system, value concept and risk management.

The main factors influencing the organizational system of educational institutions management were identified on the basis of systematization of theoretical principles of management, namely, management levels,

principles and methods, systems analysis, scientific approach, differentiation and complexity. The components of the system of ensuring the competitiveness of higher agricultural institutions and their interrelation are identified and the need to take into account the factors and conditions of educational, research, innovation, advisory and other activities in choosing an organizational system of competitiveness management.

Based on the corroborated concept of agricultural competitiveness management, a logical model was developed in the form of a set of principles, methods and tools combining the development strategy, tactical and operational management adapted to current trends, dynamic uncertainty of the market environment and a holistic concept of strengthening the existing competitive advantages and the formation of new ones in the form of values.

The authors proposed the competitiveness management algorithm comprising a set of interrelated methodological provisions. The logic of the competitiveness management process makes the base for the provisions,

reflects its situational nature and the system of orderly and agreed procedures. It also involves values that form competitive advantage and are focused on the implementation of the strategy adopted by the educational organization.

The study substantiated that the proposed model of higher education institutions competitiveness management should take into account the priorities of national strategies for development of higher education, agricultural sector, rural areas, as well as sustainable development strategies and competitiveness strategies ensuring the balanced development of higher education. The study results proved that ensuring and increasing the competitiveness of higher educational institution is a long-term process, which should be taken into account in strategic and tactical management.

Key words: higher education institution, agrarian higher education institution, competitiveness, competitiveness management, competitive advantages, competitive potential of the university, sustainable development.

Copyright: Василенко О.І. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:
Василенко О.І.

<https://orcid/0000-0002-5076-4805>

УДК 338.436:502.131.1:005.414

JEL Q12, Q56, M11

Обґрунтування засад управління економічною стійкістю сільськогосподарських підприємств

Бачинський Р.Л.

Білоцерківський національний аграрний університет

Бачинський Р.Л. Обґрунтування засад управління економічною стійкістю сільськогосподарських підприємств. Економіка та управління АПК. 2022. № 1. С. 160–169.

Bachynsky R. Substantiation of principles of management of economic stability of agricultural enterprises. AIC Economics and Management. 2022. № 1. PP. 160–169.

Рукопис отримано: 30.03.2022 р.

Прийнято: 20.04.2022 р.

Затверджено до друку: 24.06.2022 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2022-172-1-160-169

У статті розглянуто складові управління економічною стійкістю сільськогосподарських підприємств як відкритої системи, що спроможна протистояти чинникам середовища його функціонування. Аргументовано, що стійкість економічних суб'єктів слід розглядати як здатність виробничої системи за впливу негативних чинників повертатися до нормального стану і протистояти загрозам завдяки власним і/або позиковим ресурсам.

Встановлено, що економічна стійкість підприємства це комплексна характеристика, яка визначає вплив на суб'єкт господарювання різних зовнішніх чинників та внутрішніх змін, забезпечуючи їй адаптивність, гнучкість, конкурентоспроможність, динамічність, ефективність функціонування. Обґрунтовано, що економічна стійкість сільськогосподарського підприємства визначається як характеристика збереження його цілісності й рівноважного функціонування, за якого економічні та управлінські рішення спроможні регулювати основні чинники стійкого стану.

Запропоновано розглядати управління економічною стійкістю сільськогосподарського підприємства як систему управлінських заходів та дій, спрямованих на передбачення прояву кризових явищ в господарській діяльності та виявлення їх на ранніх стадіях, що сприятиме збереженню стійкого функціонування на основі раціонального використання чинників виробництва, забезпеченню розширеного відтворення, посиленню наявних та створенню нових конкурентних переваг.

Аргументовано, що управлінські рішення щодо відновлення чи посилення економічної стійкості підприємства мають базуватися на принципах адаптивності, синергії, самоорганізації, випереджального управління, оперативного реагування та раціональності.

Систематизовано екзогенні та ендогенні чинники, які зумовлюють втрату економічної стійкості сільськогосподарських підприємств. Доведено, що економічна стійкість підприємства може бути відновленою лише на основі дієвості системи управління обґрунтованими антикризовими стратегіями, які враховують впливи зовнішнього та внутрішнього середовища. Визначено заходи, принципи, інструменти та методи, які формують механізм управління стійким розвитком господарюючого суб'єкта.

Ключові слова: економічна стійкість, збалансований розвиток, сільськогосподарські підприємства, система управління, управлінський процес.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. На сьогодні створення сприятливих умов для стійкого функціонування сільськогосподарських підприємств є одним із важливих завдань менеджменту. Водночас нинішні умови господарювання характеризують-

ся високою мінливістю та проявом численних дестабілізуючих економічних чинників. Очевидно, що сільськогосподарські підприємства у таких умовах стикаються із великою кількістю проблем, пов'язаних не лише із досягненням запланованих економічних показників, а також

із можливістю виживання у цьому середовищі функціонування. За таких умов необхідною умовою досягнення економічної стійкості є активізація досліджень щодо дієвості управління, що передбачає використання сучасних інструментів, адекватних ринковій ситуації, та дозволяють враховувати численні виклики, із якими стикається сільськогосподарське підприємство. Отже, під впливом ризикових чинників сільськогосподарські підприємства змушені вести пошук методів та засобів підвищення ефективності управління економічною стійкістю. У зв'язку із цим доцільно обґрунтувати засади формування управлінських інструментів, які сприяють забезпеченню стійкого розвитку сільськогосподарських підприємств.

Узагальнення наукової літератури, а також практичного досвіду функціонування сільськогосподарських підприємств свідчить про окремі аспекти управління економічною стійкістю їхнього розвитку, зокрема, систематизація засад із урахуванням реальних умов розвитку та середовища функціонування досліджено недостатньо. Зокрема, в наукових працях вітчизняних дослідників приділено увагу теоретичним засадам формування антикризової стратегії, уточненню дефініції економічна стійкість, практичним аспектам управління економічною стійкістю підприємств [1–5]. Однак, сільськогосподарські підприємства характеризуються специфічними ознаками господарської діяльності, функціонують у динамічному мінливому середовищі, де проявляються посилені ризики погодно-кліматичні, кон'юнктурні та інші, що потребує їх урахування за обґрунтування системи управління стійким розвитком.

Метою дослідження є узагальнення та уточнення поняття економічна стійкість сільськогосподарських підприємств, обґрунтування засад та інструментів управління стійким розвитком і виявлення чинників та умов, які визначають специфіку їх функціонування і впливають на формування системи менеджменту.

Матеріал і методи дослідження. Теоретичну основу дослідження становила сукупність теоретичних положень, що дозволяє довести єдність та протилежність станів економічної стійкості та нестійкого розвитку, розмежувати ці стани системою критеріїв, чинників і причин, які характеризують перехід із одного стану в інший, а також розробити відповідну систему управління стійким розвитком.

За підготовки дослідження використано принципи загальнонаукової методології, класичні та сучасні концепції, а також основні положення теорії систем, теорії антикризового управління, теорії управління, теорії прий-

няття управлінських рішень, а також методи системного й порівняльного аналізу, монографічний метод, метод теоретичних узагальнень, аналізу та синтезу.

Результати дослідження та обговорення. Сільськогосподарські підприємства є важливою складовою економіки країни, являють собою відкриту систему, яка перебуває у взаємодії із зовнішнім середовищем. У загальній теорії управління фундаментальними є взаємопов'язані поняття система, елемент, які мають безліч тлумачень. Під системою розуміють комплекс компонентів, які взаємодіють, або сукупність елементів, що перебувають у певних відносинах один із одним і/або із середовищем. На основі сукупності елементів система проявляє властивості, які не можна одержати простим сумуванням властивостей окремих її елементів. Система характеризується, по-перше, ціллю, реалізація якої є причиною формування цієї системи; по-друге, об'єктом, який складається із множини елементів, пов'язаних в одне ціле значимими з погляду цілі ознаками; по-третє, суб'єктом, який формує систему; по-четверте, властивостями зовнішнього середовища відносно системи, та характеристиками його взаємозв'язків із системою.

Елемент розглядається як відносно самостійна частина цілого, яке вивчається на даному рівні аналізу як єдине та неділиме із інтегральною поведінкою, зорієнтоване на реалізацію властивому цьому цілому функції. Згідно із загальною теорією систем [6], будь-яка система складається із трьох підсистем: елементної, функціональної та організаційної. Відповідно до загальної теорії систем, для будь-якої системи властивими є певні межі стійкості. Отже, сільськогосподарське підприємство, як відкрита система, має здатність чинити опір чинникам, які можуть призвести до його кризи. Відповідно, категорію стійкості сільськогосподарського підприємства доцільно розглядати як його здатність протидіяти дії негативних чинників внутрішнього та зовнішнього середовища.

Узагальнення наукової літератури з питань стійкості дозволяє зробити висновок про наявність широкого спектру трактування поняття економічна стійкість щодо сільськогосподарських підприємств. Тому вивчення проблеми управління стійкістю підприємства доцільно розпочати із уточнення в економічному аспекті цього терміна. Зокрема, серед найбільш поширених дефініцій цього поняття є такі: «... властивість підприємства, характеризується двоїстою природою: використання можливостей середовища господарювання та оцінка стану

(ресурсів, процесів) тощо» [7]; «... є сукупністю взаємопов'язаних та взаємообумовлених структурних складових, об'єднаних однією метою, яка передбачає створення, забезпечення та підтримку загального сталого функціонування підприємства» [8]; «...є системною характеристикою, що відображає: властивість адаптивності до мінливих чинників внутрішнього і зовнішнього середовища, а також, в умовах невизначеності через виникнення ризиків, конфліктів і кризових явищ; здатність перебувати у динамічній збалансованості, зумовленій необхідністю здійснення відтворювального процесу як базового чинника забезпечення життєдіяльності» [9, с. 6]; «...стійкість виробництва зернових культур у сільськогосподарських підприємствах можна визначити на макrorівні як здатність безперервно підтримувати оптимальну пропорційність у їх виробництві та споживанні з урахуванням його впливу на інші суміжні з ним галузі агровиробництва» [10, с. 59]; «... забезпечення його рентабельної виробничо-комерційної діяльності завдяки підвищенню ефективності використання виробничих ресурсів і управління підприємством, стійкого фінансового стану через поліпшення структури активів, а також стабільного розвитку потужності підприємства і соціального розвитку колективу за самофінансування в умовах динамічного розвитку зовнішнього середовища» [11]; «... багатоцільова (багатоаспектна) категорія, що включає в себе мінімум п'ять складових: забезпеченість фінансовими ресурсами для розширеного відтворення; розширене відтворення всіх ресурсів; розвиток виробництва на основі інновацій; поліпшення екології; стійкий соціальний розвиток сільських територій ... що може забезпечити конкурентоспроможність продукції вітчизняного АПК на внутрішньому і зовнішньому ринках» [12].

Отже, під стійкістю функціонування економічних суб'єктів розуміють їх здатність в надзвичайних ситуаціях протистояти негативному впливу з метою підтримки виробництва продукції у запланованому обсязі та номенклатурі, забезпечення прибутковості, виконання у повному обсязі усіх функцій, а також забезпечення відновлення порушеного плану виробництва в мінімально короткі терміни. Вважаємо, що під стійким функціонуванням доцільно розуміти здатність виробничої системи за впливу негативних чинників повертатися до нормального стану і протистояти загрозам завдяки власним і/або позиковим ресурсам.

Очевидно, що стійкий розвиток будь-якого господарюючого суб'єкта слід розглядати як процес довгострокового його функціонування

із рівнем рентабельності, який забезпечує просте та розширене відтворення. Унікальністю цього процесу, із економічного погляду, є поєднання використання інноваційних технологій та механізмів забезпечення стійкого розвитку підприємства. Довгостроковий стійкий розвиток підприємства слід розглядати як послідовний процес змін, у якому обсяги ресурсів, що використовуються, величина капіталовкладень забезпечуються у зростаючій динаміці та спрямовані на техніко-технологічне оновлення виробничої бази.

Економічна стійкість підприємства відображає його виробничо-економічний потенціал, рівень збалансованості елементів, синхронізований рух ресурсів у часі, обсягах та напрямках. Це визначає положення господарюючого суб'єкта на ринку і, відповідно, конкурентні переваги та можливості щодо підвищення конкурентоспроможності підприємства і його продукції. У загальному розумінні економічна стійкість будь-якого підприємства це форма рівноваги соціально-економічної системи, в результаті впливу на неї зовнішніх збурень проявляються її властивості цілісності, що дозволяє комплексно формувати й використовувати економічні та фінансові ресурси у кожному елементі системи, а також забезпечувати можливості розширеного відтворення.

Узагальнюючи зазначене вище можна зробити висновок про те, що економічна стійкість є комплексною характеристикою, яка відображає вплив на суб'єкт господарювання різних зовнішніх чинників та внутрішніх змін, а забезпечується адаптивністю, гнучкістю, конкурентоспроможністю, динамічністю, ефективністю діяльності організації. Очевидно, що розглядаючи конкретні господарюючі практики розвитку сільськогосподарських підприємств можна робити висновок про певну подібність у характеристиках економічної стійкої організації, зокрема, наявність підприємницького підходу до організації виробничої, фінансової, маркетингової діяльності, вмінням оперативно виявляти «слабкі» сигнали про зміну чинників середовища та оперативно реагувати на них розробкою і прийняттям дієвих управлінських рішень. Зазначимо, що чинники економічної стійкості найбільш позитивно проявляються в умовах рівноважного середовища. Економічна стійкість сільськогосподарського підприємства визначається як характеристика важливої умови збереження його цілісності та рівноважного функціонування, за якого економічні й управлінські рішення спроможні регулювати основні чинники стійкого стану, зокрема, управління, виробництва, фінансів,

персоналу та стратегій у визначених межах ризику. Це збалансованість матеріальних, трудових та фінансових потоків, які забезпечують раціональне використання чинників виробництва із урахуванням реальних умов середовища функціонування суб'єкта господарювання, досягаючи таких економічних результатів, які задовольняють усіх стейкхолдерів, а також створюють можливості подальшої життєдіяльності, а не виживання.

Рівень економічної стійкості сільськогосподарського підприємства буде визначатися як його здатність мінімізувати наслідки кризи та прояв негативних чинників, а також розробити комплекс превентивних заходів щодо її настання. Із цією метою необхідно провести своєчасну ідентифікацію виникнення кризи, визначити ступінь її впливу на результуючі показники господарської діяльності, встановити можливості реалізації найбільш дієвих заходів щодо протидії кризовим явищам. До таких заходів слід віднести організаційну систему управління економічною стійкістю сільськогосподарських підприємств та відповідні управлінські рішення, які нею розробляються та реалізуються.

Більшість науковців пропонують розглядати систему управління як комплекс взаємопов'язаних компонентів, які складаються із окремих блоків та мають специфічні відносини із зовнішнім середовищем. Зокрема, система управління стійкістю сільськогосподарських підприємств функціонує у середовищі, що складається із таких складових: зовнішнього оточення, яке включає вхід та вихід системи, зв'язок із зовнішнім середовищем та зворотній зв'язок; внутрішнього середовища, яке включає взаємопов'язані компоненти, які забезпечують вплив суб'єкта управління на об'єкт, обробку вхідних даних у вихідні за умови досягнення поставлених цілей системи.

За вивчення діючих систем управління доцільно узагальнити засади її розвитку, аналіз взаємозв'язків її окремих частин, а також чинників, які впливають на процеси, що у ній відбуваються. Крім цього важливо дослідити систему управління у функціональному аспекті, тобто вивчити окремі її складові, починаючи із набору входу та виходів до деталізації усіх процесів, що відбуваються в середині системи.

Встановлено, що підхід до дефініції поняття системи управління в середовищі вітчизняних науковців різниться та характеризується наступним: «... сукупність взаємозалежних елементів, що передбачає поетапний опис кожного кроку того чи іншого процесу, приведення його у відповідність до діючих норм та постійний

контроль можливих відхилень від цих норм» [13, с. 102]; «... організаційні стосунки між суб'єктом і об'єктом управління [14, с. 461]; «... сукупність напрямів управління (маркетинг, фінанси, управління персоналом і т. д.) або функцій управління (планування, організація, мотивація та контроль) [15, с. 461]; «... сукупність правил і процедур, а призначенням системи є оцінка стану організації та розроблення і реалізація управлінського впливу» [16].

Отже, систему управління підприємством можна розглядати як комплекс явищ, процесів та взаємозв'язків між ними, а важливим завданням є виділення спочатку «входів» і «виходів», а потім проаналізувати її структуру та визначити механізм функціонування. Сама система є об'єктом управління, а процес управління базується на інформації, що надходить на «вхід», виходить із системи і знаходиться всередині неї.

Водночас, система управління це інструмент дослідження конкретних процесів. За цього підходу існує абстрактна система, яка відображає реальні об'єкти, а також характеристики цих об'єктів, як сукупності змінних, які характеризують їх властивості. У даному випадку визначення системи подібне до властивостей математичної моделі. Однак, найбільш поширеним є підхід до розуміння системи як комплексу певних елементів, створених задля вирішення складних технічних, економічних та організаційних завдань. Отже, з метою уточнення дефініції системи необхідно її виділити як самостійний та відокремлений комплекс елементів, здатний реалізувати поставлену перед ним ціль. Зазначимо, що система управління не є статичною частиною виробничої системи, вона є інструментом управління виробничою системою з метою досягнення нею поставлених цілей.

Встановлено, що за наявності численних дефініцій терміна управління, які характеризуються повнотою трактування із виділенням окремих функцій, за сутністю, вони є ідентичними. Здебільшого, під управлінням розуміють цілеспрямований вплив на конкретний об'єкт задля досягнення поставлених перед підприємством цілей. На сьогодні існує безліч точних і повних дефініцій категорії управління залежно від різних ситуацій. Найбільш повне тлумачення категорії управління представлено у його трактуванні як неперервного процесу впливу на об'єкт управління задля досягнення кращих результатів за найменших витрат ресурсів та часу [17].

Системний підхід до тлумачення категорії управління передбачає його розгляд як підхід,

за якого будь-яка система (об'єкт) розглядається як сукупність взаємопов'язаних елементів, що мають «вхід» (мета), «вихід», зв'язок із зовнішнім середовищем, зворотний зв'язок і «процес» у системі [18]. Необхідно виділити такі важливі характеристики процесу управління: структура підсистем управлінської та керування, їх інформаційне забезпечення, яке сприяє одержанню інформації кожним із елементів системи управління.

Основною функцією управління можна вважати розробку та реалізацію окремих механізмів впливу, які можна згрупувати за однорідністю виконуваних робіт та цілей їх виконання. Реалізація цієї функції здійснюється на основі прийняття управлінських рішень. Ці рішення приймають на основі переконання в їх правильності системою управління.

У сучасній економічній науці питання теорії та практики управління, які розкривають управлінські функції, підходи та методи достатньо розроблені. Зокрема, процес управління реалізується на основі виконання взаємопов'язаних функцій, які об'єднують окремі види управлінської діяльності. При цьому кожен окрему функцію можна розглядати як незалежний інформаційний процес, який може перетворити вхідну інформацію у вихідні результати. Отже, в структурі системи управління можна виділити функції прийняття рішень, планування (прогнозування), організації, мотивації, обліку та контролю тощо. У міру ускладнення завдань, які постають перед сільськогосподарським підприємством, відбувалося удосконалення системи управління, розробляли механізми, які сприяли прийняттю дієвих рішень. Зокрема, Ансофф пропонує виділяти чотири стадії розвитку систем управління: постфактум, тобто управління, що базується на контролі за виконанням попередніх рішень; за прискореної динаміки змін виділяють управління із використанням екстраполяції; у випадку виникнення неочікуваний явищ використовують управління на основі передбачення змін; в умовах динамічного мінливого середовища, коли ці зміни складно передбачати виділяють управління із використанням гнучких екстрених рішень [19].

Питання управління економічною стійкістю господарюючих суб'єктів тісно пов'язано із закономірностями та принципами менеджменту. Закономірності управління характеризують найбільш важливі і систематичні повторювальні тенденції, які відображають відносно стійкі взаємозв'язки між елементами управління в організації. Закономірності мають об'єктивний прояв, реалізуються в процесі діяльності людей, що повною мірою відповідає закономірностям менеджменту.

Під впливом прояву закономірностей в об'єктах управління формуються принципи управління. Очевидно, що чим складнішим є об'єкт управління, тим більше значення у формуванні структури управління мають принципи (правила), яких мають дотримуватися менеджери підприємства.

Засади управління, синтезуючи його об'єктивні закономірності, визначають ознаки реальної управлінської практики на рівні кожного підприємства. На основі принципів як загальних правил управління формуються вимоги до функцій, методи та організаційна структура управління, які визначають корпоративну культуру менеджменту. Зазначимо, що із урахуванням специфіки та особливостей діяльності об'єкта управління, галузевої спеціалізації, поставлених цілей доцільно використовувати не лише основні, а також часткові (специфічні) принципи, які дозволять регулювати окремі управлінські процеси. Серед цих принципів доцільно виділити наступні: цілісність, динамічність, наступність, науковість, гнучкість, компетентність, креативність, конкретність, ефективність, оптимальність, системність.

Очевидно, що система управління не є статичною, вона є інструментом управління, певною програмою, яка здійснює керування виробничою системою для досягнення нею поставлених цілей. Основним завданням системи управління економічною стійкістю сільськогосподарських підприємства є те, щоб знайти такі методи, форми і засоби прийняття рішень, які б максимально були зорієнтованими на виживання організації в кризовій ситуації та збереження збалансованого розвитку. Це означає, що необхідно не лише виявити умови для мінімально допустимої рівноваги організації, за порушення якої система припиняє своє існування, а також доцільно розробити комплекс стабілізаційних заходів на перспективу. Багатофакторність та різнохарактерність резервів, чинників, явищ і процесів забезпечення економічної стійкості підприємства вимагає для їх структуризації системного підходу.

Отже, управління економічною стійкістю сільськогосподарського підприємства розглядаємо як систему управлінських заходів та дій, спрямованих на передбачення прояву кризових явищ в господарській діяльності та виявлення їх на ранніх стадіях, у результаті чого виникнуть можливості щодо збереження стійкого функціонування на основі раціонального використання чинників виробництва, забезпечення розширеного відтворення, посилення наявних конкурентних переваг і створення нових в умовах невизначеності та ризику.

Управлінські рішення щодо відновлення чи посилення економічної стійкості підприємства мають базуватися на принципах адаптивності, синергії, самоорганізації, випереджального управління, оперативного реагування та раціональності.

Зокрема, принцип адаптивності характеризує властивість системи гнучко пристосовуватися до змін зовнішнього середовища, що забезпечує здатність системи функціонування відповідно до поставлених цільових параметрів в умовах мінливості зовнішнього середовища та посилення невизначеності й ризику.

Принцип самоорганізації передбачає використання превентивних та антикризових заходів і дій в організації, як складної економічної системи із високим імовірнісним проявом зв'язків. Такі антикризові процеси відбуваються за умови взаємодії системи із навколишнім середовищем, які є автономними, відносно незалежними від оточення.

Принцип синергії спирається на тактичні і стратегічні цілі, які використовують в превентивних та антикризових процесах, що сприяють виходу із кризових хаотичних станів, які виникають у підприємства та порушили його економічну стійкість.

Принцип стану випереджального управління економічною стійкістю організації передбачає використання методів і заходів раннього передбачення та виявлення прояву дисбалансів в системі на основі слабких сигналів і використання превентивних профілактичних заходів.

Принцип оперативного реагування передбачає оперативну реакцію антикризових заходів на відновлення економічної стійкості підприємства, повернення системи в її рівноважний стан, що дозволить продовжити своє функціонування та розвиток.

Принцип раціональності у прийнятті управлінських рішень передбачає проведення оцінки ефективності антикризових заходів, у результаті яких економічна стійкість підприємства буде відновленою.

Сільськогосподарське підприємство як мікроекономічна система втрачає економічну стійкість під впливом кризових явищ, які зумовлені циклічним розвитком ринкової економіки та організації. Циклічний прояв розвитку сільгоспідприємства означає зміну фаз і стадій його розвитку в просторі та часі, яка супроводжується посиленням та втратами певних властивостей. На макрорівні циклічність набуває форму життєвого циклу організації, у межах якого проявляються причини нестабіль-

ного функціонування суб'єктів господарювання. Із погляду впливу на економічну стійкість підприємства причини виникнення криз доцільно розрізняти на рівні екзогенному та ендогенному.

Серед екзогенних чинників слід виділити наступні: загальноекономічні (зниження обсягів національного доходу, ріст інфляції, рівень безробіття, нестабільність та недосконалість нормативно-правового забезпечення, недосконалість податкового законодавства, зниження рівня доходів населення та ін.); ринкові (кон'юнктура товарного ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, кон'юнктура фінансового ринку, цивілізованість елементів інфраструктури, зменшення ємності ринку), а також інші чинники – глобалізаційні кліматичні зміни, нециклічного прояву – стихії, пандемії, війни і т.д.

До ендогенних чинників доцільно віднести наступні: операційні чинники (низька результативність, менеджмент, маркетинг, висока частка постійних затрат, недостатній рівень інноваційності виробничої бази, низькопродуктивні сорти культур та порід сільськогосподарських тварин і птиці, ігнорування використання екологоорієнтованих технологій тощо); інвестиційні (неефективна програма реальних інвестиційних проєктів, низький рівень обґрунтованості інвестиційних проєктів тощо); фінансові (порушення обґрунтованої структури капіталу, недосконала структура активів, висока частка дебіторської заборгованості та ін.); інші (неефективна організаційна структура, низька якість роботи менеджерів, недостатній рівень корпоративної культури, низька дієвість системи безпеки підприємства). Очевидно, що економічна стійкість підприємства може бути відновленою лише за ефективного управління економічною системою, що базується на антикризових стратегіях, які враховують різні впливи наведених вище систематизованих чинників.

Із погляду синергетики кризові процеси можна описати як втрату стійкості економічної системи. При цьому виникнення криз пов'язано із настанням нової якості, яка зумовлює процес самоорганізації в умовах нерівномірної циклічної динаміки економічного розвитку. Щодо економічної системи динаміка розвитку визначається значною кількістю різнорівневих, різнопорядкових криз: довгострокових та короткострокових; кон'юнктурних і структурних; пов'язаних із розвитком внутрішніх протиріч економічної системи і зовнішнім впливом, періодичних і випадкових. Отже, синергетика дозволяє не лише виявити інструменти

та механізми розвитку економічної системи, а також свідчить про нові можливості відновлення економічної стійкості та некризового функціонування.

Розглядаючи питання втрати економічної стійкості сільськогосподарським підприємством та відповідно прояви кризових ситуацій, можна сказати, що вони мають стратегічний та тактичний прояв. Зазначимо, що тактична криза господарської діяльності сільськогосподарських підприємств характеризується сукупністю ознак, які відображають посилення дисбалансів у його діяльності та зумовлюють скорочення обсягів виробництва і реалізації, зниження частки ринку, зменшення обсягів прибутку, скорочення чисельності працівників. В умовах посилення кризових явищ тактичного змісту посилює неспроможність організації своєчасно та в повному обсязі здійснювати розрахунки по короткостроковим зобов'язанням, інкасації дебіторської заборгованості, яка може зумовити прояв хронічної неплатоспроможності. Однак, тактична криза у сільськогосподарських підприємствах є причиною розвитку дисбалансів, посилення дестабілізаційної напруги, які у подальшому за умови невикористання дієвих заходів щодо їх подолання чи профілактики переходять у стратегічну кризу.

Зазначимо, що до стратегічної кризи призводить відсутність або недостатні темпи економічного зростання у стратегічній орієнтації підприємства, спрямованої на посилення конкурентних позицій, виходу на нові цільові сегменти, знаходження нових сфер використання сільськогосподарської продукції. Однозначно, поява стратегічної кризи пов'язана із відсутністю місії та філософії сільськогосподарських підприємств у цільових показниках на стратегічний їх розвиток; ігнорування необхідності ув'язки стратегічного планування із іншими видами планування; недостатня розробленість організаційно-методичного забезпечення та інструментарію стратегічного управління.

Водночас, тактична та стратегічна кризи зумовлюють порушення економічної стійкості підприємства. У зв'язку із цим доцільно систематизувати прояви кризових ситуацій, на тактичному рівні – потенційна та латентна, яка за умови відсутності заходів її подолання у подальшому на стратегічному рівні проявляється у таких видах: гострий, хронічний, які потребують прийняття дієвих управлінських заходів і дій щодо подолання їх та відновлення економічної стійкості підприємства.

Досягнення стійкості розвитку підприємства визначається тим, наскільки воно гнучко адаптується до змін у зовнішньому середо-

вищі, задовольняє потреби кінцевих споживачів, спроможне протистояти чинникам нестабільності середовища, своєчасно відреагувати на загрози та використовувати можливості й переваги, які виникли у ринковому середовищі. Перелічені критерії є основними за оцінки ефективності системи управління підприємством.

Отже, управління економічною стійкістю сільськогосподарського підприємства це своєчасна та адекватна реакція на різні чинники зовнішнього середовища. Визначені заходи, інструменти та методи дозволяють розробити певний механізм стійкого розвитку господарюючого суб'єкта. У енциклопедичному словнику механізм трактується так: «Система, пристрій, спосіб, що визначають порядок певного виду діяльності; внутрішній пристрій машини, устаткування тощо – система певних ланок та елементів, що приводить їх у дію» [21, с. 355]. У свою чергу управління є сукупністю дій та методів впливу на діяльність людей з метою стимулювання їх дій, які сприяють досягненню цілей організації.

Зазначимо, найбільш активним елементом системи менеджменту є механізм управління, оскільки саме він забезпечує досягнення результату діяльності підприємства на основі урахування впливу чинників середовища. Лише у межах системи управління підприємством може бути реалізованим механізм управління. Дієвий управлінський процес є тим механізмом, який спроможний забезпечити економічну стійкість господарюючого суб'єкта. Отже, механізм стійкого розвитку сільськогосподарського підприємства це стан, за якого його всі структурні елементи можуть підтримувати параметри свого розвитку в заданому діапазоні та забезпечувати визначену динаміку.

Механізм управління є управлінським процесом та реалізується за такими етапами:

1. Формування концептуального підходу до управління економічною стійкістю сільськогосподарського підприємства.
2. Детальний аналіз чинників зовнішнього і внутрішнього середовища.
3. Кількісна оцінка чинників, які впливають на діяльність підприємства, встановлення рівня їх впливу на його економічну стійкість.
4. Аналіз та оцінка поточного рівня стійкості підприємства.
5. Розробка управлінських рішень відповідно до результатів проведеного аналізу, розробка пропозицій щодо коригування системи управління стійким розвитком підприємства.
6. Формування звітних документів за результатами прийнятих рішень.

На першому етапі необхідно виділити об'єкт та суб'єкт управління, визначити чітку стратегію, ієрархію цілей, принципів та методів управління економічною стійкістю підприємства.

На другому етапі доцільно обрати методи проведення аналізу стійкого розвитку підприємства. Проводити аналіз впливу окремих чинників на економічну стійкість підприємства необхідно у наступній послідовності: кількісна оцінка ступеня впливу різних чинників на кінцеві економічні результати діяльності підприємства; кількісна оцінка ступеня впливу кінцевих результатів на показники економічної стійкості.

На третьому етапі доцільно оцінити можливості й загрози та рівень їх впливу на стійкість підприємства.

На четвертому етапі визначають набір показників, які характеризують стійкий розвиток та розрахувати інтегральний показник економічної стійкості.

На п'ятому етапі розробляють управлінські рішення керівництво підприємства.

На шостому етапі інформація про дієвість управлінських рішень щодо забезпечення економічної стійкості підприємства має бути сформована у відкриту форму звітності.

З метою забезпечення ефективного та стійкого розвитку сільськогосподарського підприємства доцільно забезпечити неперервний контроль за прийнятими управлінськими діями. Із метою налагодження неповного контролю (моніторингу) необхідно організувати збір даних, на основі яких можна відстежувати динаміку розвитку підприємства та виявляти основні тенденції його розвитку.

Висновки. Обґрунтовано, що категорію економічна стійкість сільськогосподарського підприємства з погляду загальної теорії систем слід розглядати як його здатність протистояти дії негативних чинників зовнішнього та внутрішнього середовища. Економічна стійкість сільськогосподарського підприємства визначається як характеристика важливої умови збереження його цілісності та рівноважного функціонування, за якого економічні та управлінські рішення спроможні регулювати основні чинники стійкого стану, зокрема, управління, виробництва, фінансів, персоналу та стратегій у визначених межах ризику.

Авторське розуміння процесу управління економічною стійкістю сільськогосподарського підприємства передбачає його тлумачення як системи управлінських заходів та дій, спрямованих на передбачення прояву кризових явищ в господарській діяльності та виявлення їх на ранніх стадіях, результатом яких є збере-

ження можливості стійкого функціонування на основі раціонального використання чинників виробництва, забезпечення розширеного відтворення, посилення наявних конкурентних переваг та створення нових в умовах невизначеності і ризику.

Основними складовими елементами системи управління економічною стійкістю підприємства є такі: суб'єкт та об'єкт управління, основні принципи, функції, цілі й завдання, методи управління, які доцільно розглядати як цілісну відкриту систему. Формування системи управління економічною стійкістю сільськогосподарського підприємства має здійснюватися із урахуванням чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, які впливають на його розвиток, визначення виду стійкості на основі всебічної оцінки стійкості його розвитку. Виділено та обґрунтовано алгоритм реалізації механізму стійкого розвитку сільськогосподарського підприємства, який зорієнтований на приведення усіх його елементів у стан, за якого підтримуються параметри розвитку в заданому діапазоні та забезпечується визначена динаміка.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вінченко І.І., Комська М.М. Теоретичні аспекти формування антикризової стійкості сільськогосподарських підприємств. *Агросвіт*, 2021. № 12. С. 3–8. DOI: 10.32702/2306-6792.2021.12.3
2. Артимонова І.В. Теоретико-методичні аспекти трактування категорії «стійкості сільськогосподарських підприємств». *Економіка та управління АПК*. 2015. № 2. С. 49–55.
3. Козловський С.В., Мазур Г.Ф. Забезпечення стійкості сучасної економічної системи – основа економічного розвитку держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 1. С. 5–12.
4. Радько В.І. Теоретико-методичні підходи до трактування категорії «економічна стійкість»: збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2018. № 3 (38). С. 23–35.
5. Сітак І.Л. Управління економічною стійкістю підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04. Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т». Харків, 2021. 20 с.
6. Сорока К.О. Основи теорії систем і системного аналізу. Харків: ПП Тимченко, 2005. 288 с. URL: https://www.studmed.ru/soroka-ko-osnovi-teorii-sistem-sistemnogoanalzu_93fd5742563.html
7. Пономаренко Т.В. Оцінювання економічної стійкості підприємства на основі вартісного підходу. *Економічний аналіз: зб. наук. праць*, 2016. Т. 24. № 2. С. 106–113.
8. Ареф'єва О.В., Городинська Д.М. Економічна стійкість підприємства: сутність, складові та заходи її забезпечення. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 8 (86). С. 83–90.

9. Слупян К.В. Управління економічною стійкістю підприємств цукрової промисловості: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04. Білоцерків. нац. аграр. ун-т. Біла Церква, 2011. 20 с.

10. Рудич О.О., Герасименко І.О., Ткаченко К.В. Теоретико-організаційні підходи до формування стійкості виробництва зернових культур в сільськогосподарських підприємствах. Інноваційна економіка. 2017. № 1–2 (67). С. 53–59.

11. Аранчій В.І. Інтегральні підходи до оцінювання економічної стійкості аграрних підприємств. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Полтава: ПДАА, 2012. С. 10–12.

12. Покропивний С.Ф. Економіка підприємства: підручник. Київ: Наукова думка, 2000. 473 с.

13. Коваленко Н.В. Система управління розвитком підприємства та її складники. Проблеми системного підходу в економіці. 2019. Вип. 4(1). С. 98–107.

14. Згуровський М.З. Системний аналіз: проблеми, методологія, застосування: навч. посіб. Київ: Наукова думка, 2011. 726 с.

15. Калюжна Н.Г. Аналіз підходів до визначення системи управління підприємством. Вісник Хмельницького національного університету. 2011. № 2. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2011_2_2/050-053.pdf

16. Kasych A., Vochozka M. Teoretikal and methodical principles of managing of managing enterprise sustainable development. Marketing and innovation management. 2017. № 2. URL: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/2017_2_298_305.pdf

17. Довгань Л.Є., Ведута Л.Л., Шкробот М.В. Сучасні концепції управління організаціями: навч. посіб. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018. 278 с.

18. Фатхутдинов Р.А. Стратегический маркетинг. Москва: Бизнес-школа «Интел-Синтез», 2000. 640 с.

19. Ансофф И. Стратегическое управление. Москва: Экономика, 1989. 519 с.

20. Економічна енциклопедія / С.В. Мочерний відп. ред. Київ: «Академія», 2002. Т. 2. 846 с.

21. Daft Richard L & Marcic Dorothy. Management The New Workplace (8th ed). Canada: South Western Cengage Learning, 2013. 786 p.

REFERENCES

1. Vinichenko, I.I., Koms'ka, M.M. (2021). Teoretychni aspekty formuvannja antykrizovoi' stijkosti sil'skogospodars'kyh pidpryjemstv. [Theoretical aspects of formation of anti-crisis stability of agricultural enterprises]. *Agrosvit*, no 12, pp. 3–8. DOI: 10.32702/2306-6792.2021.12.3

2. Artimonova, I.V. (2015). Teoretyko-metodychni aspekty traktuvannja kategorii' «stijkosti sil'skogospodars'kyh pidpryjemstv». [Theoretical and methodological aspects of interpretation of the category "sustainability of agricultural enterprises"]. *Ekonomika ta upravlinnja APK*. [Economics and management of agro-industrial complex]. No 2, pp. 49–55.

3. Kozlovsk'kyj, S.V., Mazur, G.F. (2017). Zabezpechennja stijkosti suchasnoi' ekonomichnoi' systemy

– osnova ekonomichnogo rozvytku derzhavy. [Ensuring the stability of the modern economic system is the basis of economic development of the state]. *Investyicii': praktyka ta dosvid*. [Investments: practice and experience]. No 1, pp. 5–12.

4. Rad'ko, V.I. (2018). Teoretyko-metodychni pidhody do traktuvannja kategorii' «ekonomichna stijkist'». [Theoretical and methodological approaches to the interpretation of the category "economic stability"]. *Zbirnyk naukovykh prac' Tavrijs'kogo derzhavnogo agrotehnologichnogo universytetu (ekonomichni nauky)*. [Collection of scientific works of the Tavriya State Agrotechnological University (economic sciences)]. No 3 (38), pp. 23–35.

5. Sitak, I.L. (2021). Upravlinnja ekonomichnoju stijkistju pidpryjemstva: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: spec. 08.00.04. Nac. tehn. un-t «Harkiv. politehn. in-t». [Management of economic stability of the enterprise: author's ref. dis. ... cand. econ. Science: special. 08.00.04. Nat. tech. Kharkiv University Polytechnic Inst.]. Harkiv, 20 p.

6. Soroka, K.O. (2005). Osnovy teorii' system i systemnogo analizu [Fundamentals of systems theory and systems analysis]. Harkiv: PP Tymchenko, 288 p. URL: https://www.studmed.ru/soroka-ko-osnovi-teoryi-sistem-sistemnogoanalzu_93fd5742563.html

7. Ponomarenko, T.V. (2016). Ocinjuvannja ekonomichnoi' stijkosti pidpryjemstva na osnovi vartisnogo pidhodu. [Estimation of economic stability of the enterprise on the basis of the cost approach]. *Ekonomichnyj analiz: zb. nauk. prac'*. [Economic analysis: coll. science. proceedings]. Vol. 24, no 2, pp. 106–113.

8. Arefjeva, O.V., Gorodyns'ka, D.M. (2008). Ekonomichna stijkist' pidpryjemstva: sutnist', skladovi ta zahody i'i' zabezpechennja. [Economic stability of the enterprise: the essence, components and measures to ensure it.]. *Aktual'ni problemy ekonomiky*. [Current economic problems]. No 8 (86), pp. 83–90.

9. Slupjan, K.V. (2011). Upravlinnja ekonomichnoju stijkistju pidpryjemstv cukrovoi' promyslovosti: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: [Management of economic stability of the sugar industry enterprises: author's ref. dis. ... cand. econ. Science]: 08.00.04. Bilocerkiv. nac. agrar. un-t. Bila Cerkva. 20 p.

10. Rudych, O.O., Gerasymenko, I.O., Tkachenko, K.V. (2017). Teoretyko-organizacijni pidhody do formuvannja stijkosti vyrobnyctva zernovykh kul'tur v sil'skogospodars'kyh pidpryjemstvah [Theoretical and organizational approaches to the formation of sustainability of grain production in agricultural enterprises]. *Innovacijna ekonomika*. No 1–2 (67), pp. 53–59.

11. Aranchij, V.I. (2012). Integral'ni pidhody do ocinjuvannja ekonomichnoi' stijkosti agrarnykh pidpryjemstv. [Integrated approaches to assessing the economic sustainability of agricultural enterprises]. *Naukovi praci Poltavskoi' derzhavnoi' agrarnoi' akademii'*. [Scientific works of Poltava State Agrarian Academy]. Poltava: PDAA, pp. 10–12.

12. Pokropyvnyj, S.F. (2000). Ekonomika pidpryjemstva: pidruchnyk. [Business economics: a textbook]. Kyi'v: Naukova dumka, 473 p.

13 Kovalenko, N.V. (2019). Systema upravlinnja rozvytkom pidprijemstva ta i'i' skladnyky. [Enterprise development management system and its components]. Problemy systemnogo pidhodu v ekonomici. [Problems of system approach in economics]. Iss. 4(1), pp. 98–107.

14. Zgurov'skyj, M.Z. (2011). Systemnyj analiz: problemy, metodologija, zastosuvannja: navch. posib. [System analysis: problems, methodology, application]. Kyi'v: Naukova dumka, 726 p.

15. Kaljuzhna, N.G. (2011). Analiz pidhodiv do vyznachennja systemy upravlinnja pidprijemstvom. [Analysis of approaches to determining the enterprise management system]. Visnyk Hmel'nyts'kogo nacional'nogo universytetu. [Bulletin of Khmelnytsky National University]. No 2. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2011_2_2/050-053.pdf

16. Kasych, A., Vochozka, M. (2017). Teoretikal and methodical principles of managing of managing enterprise sustainable development. Marketing and innovation management. No 2. URL: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2017_2_298_305.pdf

17. Dovgan' L.Je., Veduta L.L., Shkrobot M.V. Suchasni koncepcii' upravlinnja organizacijamy: navch. posib. [Modern concepts of organization management: textbook]. Kyi'v: KPI im. Igorja Sikors'kogo, 2018. 278 p.

18. Fathutdinov, R.A. (2000). Strategicheskij marketing. [Strategic Marketing]. Moscow: Business School «Intel – Sintez», 640 p.

19. Ansoff, I. (1989). Strategicheskoe upravlenie. [Strategic management]. Moscow: Economics, 519 p.

20. Ekonomichna encyklopedija [Economic Encyclopedia] / S.V. Mochernyj vidp. red. Kyi'v: «Akademiya», 2002. Vol. 2. 846 p.

21. Daft, Richard. L & Marcic, Dorothy (2013). Management The New Workplace (8th ed). Canada: South Western Cengage Learning. 786 p.

Substantiation of principles of management of economic stability of agricultural enterprises

Bachynsky R.

The article considers the components of managing the economic sustainability of agricultural enterprises as an open system that is able to withstand the factors of the environment of its operation. It is argued that the resilience of economic entities should be considered as the ability of the production system under the influence of negative factors to return to normal and resist threats from their own and / or borrowed resources.

It is established that the economic stability of the enterprise is a complex characteristic that characterizes the impact on the business entity of various external factors and internal changes, providing it with adaptability, flexibility, competitiveness, dynamism, efficiency. It is substantiated that the economic stability of an agricultural enterprise is defined as a characteristic of maintaining its integrity and equilibrium functioning, in which economic and managerial decisions are able to regulate the main factors of steady state.

It is proposed to consider the management of economic sustainability of agricultural enterprises as a system of management measures and actions aimed at anticipating the manifestation of crisis phenomena in economic activity and their detection at early stages, as a result it will be possible to maintain sustainable and creating new competitive advantages.

It is argued that management decisions to restore or strengthen the economic stability of the enterprise should be based on the principles of adaptability, synergy, self-organization, advanced management, rapid response and rationality.

Exogenous and endogenous factors that cause loss of economic stability of agricultural enterprises are systematized. It is proved that the economic stability of the enterprise can be restored only on the basis of the effectiveness of the management system of sound anti-crisis strategies that take into account the effects of external and internal environment. Measures, principles, tools and methods that form the mechanism of sustainable development management of the business entity are identified.

Key words: economic stability, balanced development, agricultural enterprises, management system, management process.

Copyright: Бачинський Р.Л. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:
Бачинський Р.Л.

<https://orcid.org/0000-0003-2156-1651>

UDK 338.138:502.1:338.439

JEL O13, Q13, Q10, R22, M31

Theoretical bases of development of ecological marketing in the market of agro-food products

Varchenko O.M. , Herasymenko I.O. , Varchenko O.O. , Baban V.P.

Bila Tserkva National Agrarian University

Varchenko O.M., Herasymenko I.O., Varchenko O.O., Baban V.P. Theoretical bases of development of ecological marketing in the market of agro-food products. *AIC Economics and Management*. 2022. № 1. PP. 170–180.

Варченко О.М., Герасименко І.О., Варченко О.О., Бабань В.П. Теоретичні засади розвитку екологічного маркетингу на ринку агропродовольчої продукції. *Економіка та управління АПК*. 2022. № 1. С. 170–180.

Рукопис отримано: 30.03.2022 р.

Прийнято: 20.04.2022 р.

Затверджено до друку: 24.06.2022 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2022-172-1-170-180

The article systematizes the evolution of the formation of environmental marketing and systematizes the principles of its development. The systemic changes in the factors of macro- and micro-environment of agri-food market participants are highlighted, which form the preconditions for the emergence of ecological worldview in marketing and justify the preconditions for the ecological imperative of marketing, which includes inclusion in marketing tasks subjects of the market of creation of ecological value at different levels.

The determining influence of the concept of a sustainable development on the formation of the concept of environmental marketing was established, as well as the need to expand interdisciplinary links in marketing and management due to the environmental factor. The interplay of environmental marketing and environmental management allows the subjects of the agri-food market to work effectively for the sake of greater adaptability of marketing to the environment. It has been shown that the implementation of the goals of environmental marketing is compatible with the implementation of the goals of corporate social responsibility.

The conceptual and categorical apparatus of the concept of environmental marketing was deepened, the classification of the equal number of tools for environmental marketing was carried out. Approved strategy for the using of environmental marketing by the subjects of the agri-food market, in particular: the strategy of avoidance of environmental marketing principles; competition strategy; cooperation strategy; relationship strategy.

The significance of the definition of environmentally friendly «green» marketing and its main tasks on macro-, meso-microlevels, which made it possible to identify the scope of environmentally friendly marketing in the global system of marketing concepts, has been determined. The main method of environmental marketing is the creation of environmental value, which defines the philosophy and technology of marketing management of socio-ecological and economic systems and is the basic concept of marketing. It is grounded that the concept of environmental marketing can be used by all participants in the market of agro-food products, the basic principles form the theoretical basis, and in practice, the application aspect. Identified the advantages, which subjects of the agro-food market can have in using of environmental marketing, as they form new ones that reinforce significantly competitive advantages of the products and the goods manufacturer.

Key words: ecological marketing, ecological product, sustainable development, agro-food market, ecological management.

Problem statement and analysis of recent research. In the process of changing environmental factors, in particular, global climate change, the Covid-19 pandemic, increasing consumer demands for quality and safety of agri-food, minimizing food waste and other macro- and micro-factors,

the marketing concept is changing. Under such conditions, there is an increase in the importance and strengthening of the impact of environmental factors, there is a need to study the impact of environmental factors on the external environment of the agri-food market. In this regard, achieving sus-

tainability in the development of socio-economic systems in order to achieve high performance and ensure their competitiveness becomes relevant in the current environment, which reflects the nature of changes occurring in the macro and micro environment of market participants under the influence of environmental factors.

The special influence of the environmental factor is observed in the market of agri-food products, which causes changes in the value system of society, the behavior of consumers, customers and competitors, suppliers, intermediaries and other participants. Due to the rise in price and depletion of natural resources, in particular land, strengthening the requirements of environmental legislation and international standards form the basis of environmental marketing and necessitate the transformation of marketing theory taking into account the principles of socio-ethical and environmental aspects.

Despite the theoretical and practical justification for the development of modern marketing concepts, the principles of environmental marketing within the concept of sustainable development remain insufficiently studied. At present, the definition and structure of environmental marketing are under discussion, no comprehensive analysis of the factors of its formation, its place and role in modern management and marketing theory, no principles of its strategy at the macro, meso and micro levels. In this regard, there is a need to systematize knowledge, develop theoretical approaches to sustainable development of the agri-food market on the principles of environmental marketing.

The aim of the study. The purpose of the article is to substantiate the system of theoretical principles of environmental marketing to ensure sustainable development of the agri-food market, which provides: systematization of the prerequisites for the emergence and development of environmental marketing; clarification of the conceptual apparatus of the concept of environmental marketing; generalization of domestic and foreign practice; taking into account the environmental factor in marketing activities in the agri-food market; identification of deterrents and incentives for the introduction of the principles of environmental marketing in the practice of agri-food market participants.

Material and methods. The system of general scientific and special methods was used in the research. Thus, the dialectical method was used in identifying the objective prerequisites for the development of the concept of environmental marketing, monograph – in formulating the purpose and conclusions of the study. The method of anal-

ysis and synthesis provided the formation of conceptual and categorical apparatus, the method of induction allowed to generalize modern practice and research in the field of environmental marketing in order to form a holistic theoretical concept. In turn, the method of induction contributed to the selection and systematization of the concept of environmental marketing in relation to other conceptual principles of marketing, and to determine its role in implementing the principles of sustainable development of the agri-food system. In addition, a systematic approach was used, which provided a comprehensive study of the agri-food market as an economic system, taking into account its relationships and dependencies on the marketing environment.

Results of research and discussion. Generalization of scientific works of domestic researchers found that achieving sustainability of the agri-food market, competitiveness of agri-food requires the implementation of the principles of sustainable development, which provide a rational combination of economic, social and environmental factors [1–3]. At the same time, the environmental factor causes a conflict between the interests of market participants and the long-term interests of society. By market participants we mean the subjects of economic relations involved in the production, distribution, exchange and consumption of economic goods. Their economic activity in the market causes the deterioration of the environmental factor, as a result of which overcoming contradictions requires changes in the marketing environment of market participants.

Anthropogenic impact, which is formed by the subjects of the agri-food market, creates certain forces and vectors of influence of the ecological factor, which interacts and influences other factors of the macroenvironment. These changes affect all market participants, resulting in new environmental conditions that require market participants to make appropriate changes in strategy and core business processes. This, in turn, can reduce the negative impact of environmental factors due to the introduction of new environmental production technologies, the development of environmental legislation, improving environmental culture in society, and so on.

It is obvious that changes in the macro-environment determine the transformation of the micro-environment at the level of agri-food market participants. Generalization of scientific works in the field of marketing allowed us to identify the following areas of influence of environmental factors, both direct and indirect, on the micro-environment. Changes under the influence of environmental factors in the demographic environment

will lead to increased inflows of consumers to environmentally attractive areas due to «eco-migrants» and increase demand and consumption, as well as the formation of specific segments and niches and labor supply. It is obvious that the increase in environmental pollution and the resulting decline in quality of life will lead to a reduction and outflow of people from environmentally polluted places, which will reduce the number of potential consumers, the outflow and shortage of labor. This will change the structure of consumption and production in an environmentally unsafe area and will affect not only the marketing tools of individual agri-food market participants, but also the marketing of rural areas.

Changes in the socio-cultural environment affect consumer behavior, create increased demand for environmental products and services, transform the corporate cultures of market participants. In the context of globalization and increased competition, they create conditions for establishing, maintaining and developing relationship marketing, in which case differences in corporate cultures under the influence of environmental factors will be a constraint for establishing relationships between market participants with different levels of environmental culture. At the same time, such corporate cultures will contribute to the establishment and development of relationships, the formation of sustainable systems of interaction, increase competitiveness.

The environmental factor stimulates technological change, the development of environmentally friendly technologies and innovations. Markets of environmentally efficient technologies and environmentally friendly energy are developing most actively today [4], which will promote the introduction of environmentally friendly production and consumption of environmentally friendly agricultural food, competitiveness of market participants, industries, rural areas, regions and national economy. Under the influence of the technological factor, the following changes are taking place in the micro-environment of market participants: on the part of consumers – the transition to new environmentally friendly technologies and innovative products; receiving tax benefits and subsidies; formation of ecological reputation; cost reduction; from suppliers, intermediaries, competitors – the emergence of new players who use environmentally friendly technologies; reducing the efficiency of enterprises that use outdated environmentally hazardous technologies; the possibility of expanding the product range; the possibility of entering foreign markets and the market of environmentally friendly products; receiving tax benefits and subsidies; formation of ecological reputation; from

complementaries: promotion and lobbying for the introduction of new environmental technologies; lobbying for strengthening environmental legislation, environmental taxes and subsidies.

Changes in the economic factor of the macro-environment under the influence of environmental factors, bring appropriate transformations in the micro-environment of market participants, changing the structure of consumption, increasing competition, limiting economic growth and reducing the competitiveness of individual market participants and industries. Thus, the environmental factor becomes an instrument of competition, forms barriers to market entry, helps to oust competitors from the market. It also promotes the formation of new consumer segments and niches, influences the assortment policy of market participants.

The study of the impact of political and legal factors on the micro-environment of market participants has identified the following trends: limited or complete cessation of production that does not meet environmental legislation, which will promote the production and consumption of environmentally friendly agri-food products; relocation of «polluting» production to countries with more loyal environmental legislation; withdrawal from the markets of producers unable to comply with environmental legislation; the development of environmental legislation creates barriers to entry for foreign operators; dissemination of international quality standards (ISO (International Organization for Standardization) and ISO14000 series of standards) is a necessary condition for ensuring the competitiveness of the enterprise in the market. At the same time, the introduction of environmental benefits and taxes, emission quotas cause changes in the structure of demand. As a result, there will be a reduction in demand for goods that do not meet new environmental standards and an increase in demand for environmentally friendly agri-food. At the same time, there are additional sources of income, in the case of emissions below the established quotas, as well as economic leverage to solve environmental problems. The development of environmental subsidies, preferential tariffs will promote competition, the formation of partnerships that allow you to take full advantage of market opportunities.

Summarizing and systematizing the changes that occur in the marketing environment of agri-food market participants under the influence of environmental factors, we can identify the following trends: the demand for environmentally friendly agri-food; changing the structure of demand for environmental products; increasing competition in the sectors of organic agri-food products; the ecological culture of individual consumers is

formed, their behavior changes, segments and niches of ecologically oriented consumers are formed; intensification of environmental problems leads to a decrease in the competitiveness of certain industries and countries, limits economic growth and worsens the quality of life; increasing the competitiveness of agri-food is achieved through increased costs for environmental protection and additional treatment; barriers to market entry are formed, levers of ousting competitors from it are formed; the development of environmental legislation affects the growth opportunities of individual market participants, sectors of the national economy; increasing the environmental friendliness of agri-food contributes to increasing added value in supply chains based on increasing consumer value; increase the share of ecological products in the total volume of goods supply and consumption; supply chain actors have an interest in building a positive reputation, which becomes an indicator when choosing partners and establishing long-term relationships with them; dissemination of environmental labeling and certification [5–7]. The above trends and changes that are taking place in the macro environment of the agri-food market impose certain requirements on the marketing activities of its subjects.

Canada's Greenest Employer, is known to be one of the nation's most environmentally-friendly producers. Consideration of the environmental factor in the company's corporate and marketing strategy for environmental protection is now a mandatory requirement and is successfully used by both international and national producers in the agricultural sector. Canada's Greenest Employer assesses not only the uniqueness of environmental initiatives or achievements in reducing negative environmental impacts, but also the level of employee involvement in these programs.

It is obvious that the greening of business processes in the supply chain of agri-food involves the creation of environmental value at each level and its inclusion in the management concept and organizational culture. Value is defined as material and spiritual phenomena that are positive for the individual, social group, society as a whole and a means of meeting needs and interests. In turn, the ecological value will include the reduction of negative anthropogenic impact on the ecosystem. Then the ecological imperative is the need to take into account the environmental factor in the marketing activities of agri-food market entities on the basis of solving problems to reduce the negative and increase the positive anthropogenic impact on the environment.

The analysis of marketing concepts allows us to conclude that until the 80s of the last century,

the activities of market participants created local environmental problems unrelated to each other, ecology and marketing developed as independent scientific and practical areas. After that, the orientation of producers to the needs of consumers leads to increased consumption of natural resources, increased movement to protect the environment and raise awareness of their deficit led to a change in attitudes towards consumption in society. At the same time strengthening the environmental factor for marketing was formed the concept of socio-ethical marketing, which F. Kotler defined as «the concept of socio-ethical (responsible) marketing, which requires consideration of social and ethical aspects in business» [8, p. 38]. Attempts to find solutions to environmental and social problems that contribute to economic growth have led to the concept of sustainable development, which provides for development in which society meets current needs and does not jeopardize the ability of future generations to meet their own needs [9, p. 32]. It should be noted that the formation of the concept of sustainable development had an impact on the development of marketing theory and practice, and also became a prerequisite for the development of environmental marketing and the development of the concept of environmental marketing.

The generalization of the scientific literature allowed us to establish that today there are «green marketing» and «environmental marketing», as well as the concepts of «green marketing», «greener marketing», «environmental marketing» and «sustainable marketing», which combine development marketing activities aimed at implementing the principles of sustainable development. Aspects of environmental marketing include the development and production of environmentally friendly products, the use of reusable packaging that is subject to biological disposal; introduction of energy saving technologies; improving the monitoring of environmental pollution.

Summarizing the work of modern researchers, we can conclude that «green» and environmental marketing is a direction of socio-ethical marketing, and is often taken into account in the formation of socially responsible activities [10, 11]. We share the opinion that environmental marketing is one of the areas of socio-ethical concept, as environmental marketing management is based on the principles according to which in achieving the goals, it is necessary to ensure a balanced existence of man and nature while improving quality of life.

Thus, in the scientific literature there are the following definitions of environmental marketing: «green marketing» is designed to change the worldview of consumers, provide a new direction for competition and achieve market acceptance of

innovative solutions to environmental problems [12]. However, this definition limits the possibilities of using environmental marketing, promotion environmental ideas and the formation of attitudes to environmental issues.

According to another approach, «green marketing» is marketing that involves care for the environment; it is the development and marketing of goods that have minimal negative impact on the environment; it is the organization's efforts to produce, promote, package and dispose of goods in methods that will care for the environment and respond to environmental problems [13]. We believe that this definition is not complete, as it does not include the main categories of marketing, such as consumer needs, consumer value, exchange, development and maintenance of the target market. A broader definition of environmental marketing implies a holistic management process that is responsible for finding, anticipating and meeting the needs of consumers and society, in a profitable way that does not harm the environment [14].

At the same time, there are also debatable approaches to defining the concept of environmental marketing, which examines the positive and negative impact of marketing activities on pollution and depletion of natural resources and aims to develop a marketing strategy in an environmental crisis [14]. We do not agree with this opinion, because the scope of environmental marketing is wider, its tools are used not only in crisis conditions, but also in more favorable conditions for environmental development.

Generalization of the definition of the term «environmental marketing» allows to determine the levels of its use and the depth of the conceptual and managerial essence of this concept in different approaches. The narrow approach reflects the communicative possibilities of marketing to promote environmental ideas, create awareness and attitude to environmental issues, the formation of environmental worldview in the population. A broader understanding involves taking into account in the classical definitions of marketing the environmental consequences of the production and sale of products and services for consumers, workers and society as a whole. We believe that environmental marketing can be used to solve environmental problems and to change the worldview of consumers, create competitive advantages, promote environmental products and other marketing goals, so to fully understand the concept it is advisable to distinguish between social and managerial approach to its definition. Thus, in the social aspect, environmental marketing is focused on meeting the needs and requirements of target markets through the creation and supply of

goods and services that have environmental value, through exchange. Environmental marketing in the managerial aspect is a philosophy and technology of business, which determines the strategy and tactics of the market entity in the interests of sustainable development. Thus, environmental marketing as a management concept includes: way of thinking, which provides in order to ensure the sustainable functioning of the market, the company must take into account the environmental factor in focusing on consumer demands and requirements and create value for them; a course of action that includes the use of technologies, tools and methods to fully meet the needs of consumers, create environmental value and make a profit on this basis.

Thus, environmental marketing includes the need to create environmental value, ie defines the philosophy and technology of marketing management of socio-ecological and economic systems in any area of the market entities activity and is the basic concept of marketing. This concept can be used by all participants in the market of agri-food products, its basic principles form the theoretical basis, the development of which, taking into account the specifics of the scope of the market entity is implemented in applied marketing concepts.

We have summarized the preconditions for the introduction of the principles of ecological marketing in the practice of agri-food market participants (Fig. 1).

Thus, the formation of preconditions for the introduction of environmental marketing by agri-food producers by factors of the external marketing environment and factors of the macro-environment of the enterprise, which are interrelated. Thus, in recent years in our country there has been an increase in the impact on the development of environmental marketing by factors of the external marketing environment, as much attention has been paid to the formation of appropriate regulatory framework in the field of environmental requirements. Obviously, this is not enough to form long-term goals for maintaining a favorable environment, it is important to ensure the formation of a certain environmental culture in society and business in order to bring the system of preconditions both at the level of environment and business to balance. Under this condition, it will be possible to observe the activation of business structures, including agri-food sector of the economy, the introduction of environmentally friendly products and the dissemination of the practice of using environmental marketing tools to achieve corporate goals to increase the welfare of owners and market value of the enterprise, profitability, business continuity.

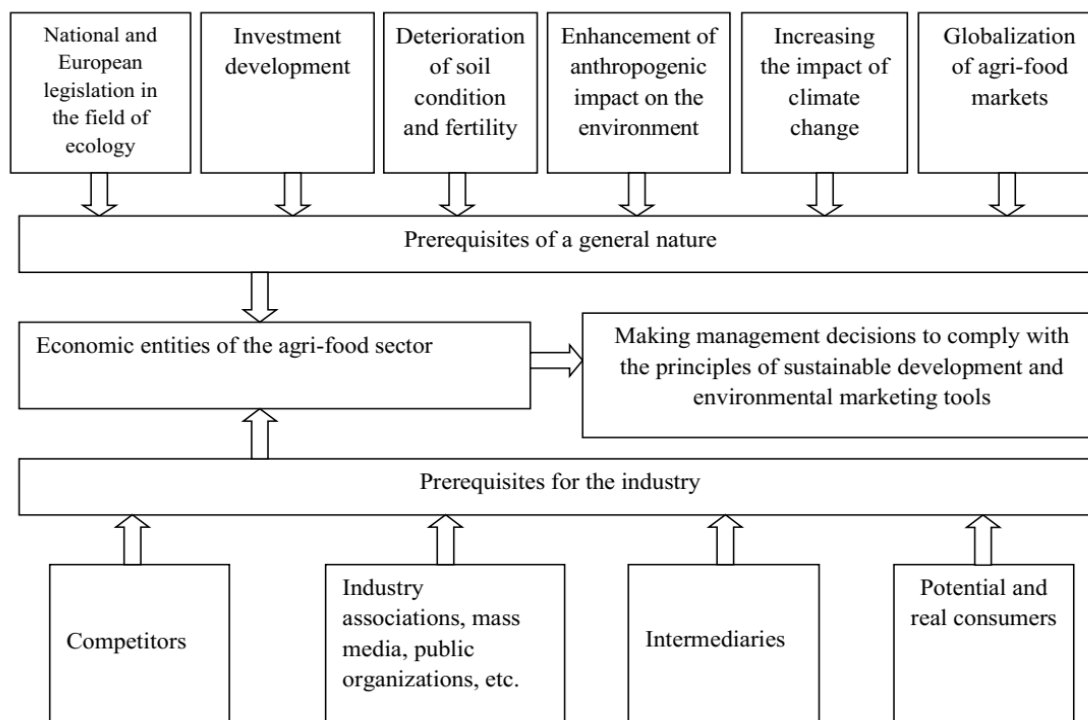

Fig. 1. Algorithm of formation of preconditions of introduction of ecological marketing by commodity producers of agrofood

Source: summarized by the authors.

We have substantiated the following advantages for agri-food market participants from the use of environmental marketing: more attractive image and high reputation in the public, potential consumers, contact audiences; diversification of product range; access to foreign markets; attracting foreign capital; deeper involvement of staff in the process of environmental protection; friendly relations with public authorities and administration, the public and green groups; full compliance with environmental legislation. These advantages create new and strengthen the existing competitive advantages of the product and the manufacturer, regardless of which market the entity is focused on globally or locally.

To date, environmental marketing has not received sufficient regulatory support in the agri-food sector of the economy and has not acquired a rationale for its components. This requires further research to systematize the theory and methodology of modern marketing in the field of environmental value creation (segmentation, positioning, marketing tools), which will increase efficiency and achieve sustainable development goals based on the concepts and technologies of environmental marketing.

Thus, the main marketing tool is product policy, and, consequently, in the study area, it is

an environmentally friendly product. Ecological goods are understood as everything that can satisfy the need for environmentally friendly products and services related to environmental protection, and are offered on the market: «... such goods and services, production and consumption of which are not harmful to the environment» [15, p. 47]; «... Those that are cost-effective and environmentally safe during their production, consumption and disposal» [16]; «... Goods that do not harm the environment either in production or use» [12, p. 51]; «... Goods that have a lower negative impact on the environment than their counterparts» [17, p. 284]. In general, we agree with the considered definitions and will consider environmentally friendly agri-food from the standpoint of one that does not harm the environment.

Since we believe that environmental marketing is an integral part of management, in the process of greening production, as well as creating competitive advantages, it is advisable to consider the concept of «environmental product» in the standards and algorithms of environmental management and audit. Thus, the core of the management philosophy in the leading countries is considered to be a comprehensive quality system (TQM), which focuses on effective production of quality products and services throughout

the life cycle – from raw materials to finished products and final waste disposal. Thus, organic goods (agri-food) – any product that fully meets the needs of consumers and creates environmental value throughout the life cycle from agricultural raw materials, their processing to final disposal of waste.

The basis of organic agri-food production is environmentally friendly technologies, which are defined as technologies in which the processes are built on the type of natural or are their direct continuation. Then, environmental technology marketing is marketing focused on promoting safe technologies that ensure the environmental friendliness of goods and services that are produced on their basis. Obviously, environmentally friendly technology is the one that will not be harmful to the environment and human health. Assessment of environmental safety of technologies is entrusted to the state environmental review.

Environmental marketing is an effective tool for environmental ideas, building relationships on sustainable development among the population, business, professional communities and NGOs. As the goals of ecological marketing of ecological technologies should be distinguished: change of basic ideas based on the introduction of ecological value to the rank of public morality; the desire to change the behavioral habits of the population; involvement of the population in environmental protection measures in order to form environmental responsibility (measures for cleaning water resources, forests, parks, recreation areas, etc.); raising awareness and understanding of the population about eco-labels, etc. Thus, the marketing of ideas is the development, implementation and monitoring of programs aimed at achieving the perception of the target group or target groups of environmental ideas and movements. In the process of implementing these programs, it is advisable to use market segmentation to facilitate the assimilation of environmental ideas in society and in business, using modern methods and approaches to the development of marketing. Specific goals for the implementation of environmental ideas aimed at protecting the environment and related to changes in consumer behavior can not be achieved on the basis of environmental marketing tools conducted by one company. In this case, an important role is given to the state in achieving the strategic goals of sustainable development.

Generalizing of the formation of environmental marketing features of marketing activities of the enterprise can be identified, which in the future should be revised and supplemented.

These include consumer motives, where the set of motivating factors must include environmental value. This requires the consumer to have a deeper knowledge of the environmental safety of the product. As part of the tasks of the marketing complex, it is advisable to include tasks on the organization of reverse channels of trade, limiting the use of packaging that is not subject to organic disposal, the use of eco-labels, training of potential consumers. This complicates the exchange, due to the need to play an active role of the enterprise in building a «cycle economy», the choice of partners who operate on the principles of environmental marketing, strengthening the role of relationships.

According to foreign researchers, when launching an environmentally friendly product, the following situations may arise: the buyer personally benefits from the purchase of products that do not harm the environment, and they provide its higher value than traditional products. Thus, environmental advantages automatically translate into competitive advantages; the result of the purchase of such goods will be not individual but public benefit, but the «green goods» will be longer than its substitutes, and therefore the manufacturer may not have difficulty selling it; the price and possible costs of an ecological product are higher than those of substitute products, but the buyer associates individual benefits with this product. Thus, competitive barriers related to the price of goods can be compensated by other marketing tools, as «green» marketing can create the preconditions for successful market penetration, drawing attention to the benefits associated with environmental protection in advertising campaigns and highlighting in society the target groups who are willing to pay them; when environmental goods are not associated with additional individual benefits or economic incentives, then there is a failure in the market. In this situation, behavior aimed at protecting the environment should be supported by instruments of government regulation or tax incentives [12].

We believe that the creation of environmental value refers to the social effect, the environmental marketing has two components, commercial and non-commercial. Foreign scholars note that even the weakest aspect in the practical implementation of environmental marketing for sustainable development is the economic aspect [18]. At the same time, they note that most of the proposals are utopian from the point of view of business and require additional substantiation and proof of their economic feasibility. Yes, we agree with the conclusion that most environmental initiatives have been and will be economically inefficient

within the calculations made by businesses, as the economic effect of them will manifest itself over a long period of time and can be determined by long-term relationships.

Many countries around the world are developing documents aimed at achieving the goals of sustainable development, including Ukraine [19, 20]. These documents are the main ones and determine the country's development strategy and priorities of government decisions in the field of sustainable development. That is why the complexity, costs of environmental marketing projects, payback period, commercial and non-commercial components will differ in different projects. In this regard, environmental marketing projects should be considered at three levels: macro level (global, national) – the creation of a competitive and sustainable economy through the development of environmentally friendly technologies, production of environmental goods, improving quality of life; meso level (regional, local, industry level) – marketing to promote environmental ideas, technologies, goods and services. At the regional and rural level, it is advisable to use the following tools: brand formation and development of the region, rural community, development of marketing strategy for sustainable growth; creation and development of competitiveness of the region, attraction of investments, formation of demand for ecological goods and technologies; at the industry level – rethinking value creation for the consumer. Today, domestic producers of agri-food products must rethink the effectiveness of their activities in the direction of creating environmental value, increasing the competitiveness of products based on the greening of its production. For this purpose, it is advisable to use a systematic approach, forming long-term partnerships to improve environmental efficiency and competitiveness of the entire industry. At the meso level, it is advisable to implement non-profit projects or projects for new construction of environmentally friendly production, modernization, technical re-equipment of existing production facilities with a long payback period and a high level of costs for their implementation; macro level (at the level of individual enterprise, supply chains): supply chain level – rethinking value creation for the consumer in the supply chain and increasing added value requires a systematic approach, long-term partnerships between its participants and synchronization of business processes to improve environmental efficiency throughout the chain and creation of ecological value for consumers: the level of individual subjects of the agri-food market – promotion of ecological ideas, technol-

ogies, goods and services. Commercial projects that allow to obtain a high commercial effect or projects with a short payback period. Non-commercial projects that do not require significant costs for their implementation – the introduction of energy-saving technologies, the rejection of harmful packaging or reducing its use; production of ecological goods and services, use of secondary raw materials, waste in the production of alternative energy sources, etc.

Obviously, the use of environmental marketing to solve problems at the macro-meso and micro levels will require networking with the active participation of the state. Obviously, at the macro level, the use of environmental marketing can be ensured, both as a single participant in the supply chain and on the basis of networking and building long-term partnerships within the supply chain.

Agri-food market participants can use the principles of environmental marketing separately from other participants, as well as in interaction with them. It is advisable to identify the following strategies to achieve the goals of market participants: avoidance of the use of environmental marketing; competition on the principles of ecological marketing; cooperation on the principles of ecological marketing; relationships based on the principles of environmental marketing. Thus, the strategy of not using the tools of environmental marketing takes place when the market participant does not use environmental marketing, but prefers other concepts (production, product, sales, marketing, socio-ethical marketing, relationships), but does not preclude the creation of environmental values. This is possible when the environmental pressure on market participants is weak. In this case, environmental initiatives are considered not a priority, but necessary in the formal implementation of the law. We can observe a similar situation in domestic practice. The pressure of the environmental factor is weak, environmental problems are the responsibility of environmental services and enterprise management.

The strategy of competition on the principles of environmental marketing involves the creation of new and strengthening existing congruent advantages of the market entity over its competitors. Creating environmental value based on a positive environmental effect will be provided by management decisions in the field of production, management, marketing, aimed at implementing technology and building business processes in such a way as to reduce the burden on the environment. These can be, such as new energy-saving technologies, introduction of closed cycles, reduction of losses as a result of optimization of

business processes, introduction of IT technologies, reduction of transport load on the environment, etc.

The introduction of environmentally friendly technologies may not reduce costs, but increase the consumer value of goods and services, resulting in a congruent advantage through differentiation.

Strategy of cooperation on the principles of ecological marketing involves the selection of intermediaries and suppliers who adhere to the principles of ecological marketing. However, it does not focus on the development of long-term relationships, interpenetration, integration of business processes, but only selects suppliers and intermediaries in the supply chain.

Relationship strategy based on the principles of environmental marketing involves the use of the principles of relationship marketing in combination with the concept of environmental marketing.

Note that the above strategies do not preclude the possibility of combining them, which will form a system of mixed strategies. The combination of strategies for the use of environmental marketing by agri-food market participants may be different and limited only by the appropriateness of their use according to the criteria - risk, cost / outcome. Obviously, the market participant may be interested in developing a strategy of cooperation on the principles of environmental marketing with suppliers, contact audiences, industry associations. At the same time, it may also be of interest in the development of a strategy of relations with intermediaries, the main groups of potential consumers, in the strategy of competition with competitors and in the strategy of individual consumer groups.

Conclusions. It is substantiated that under the influence of the environmental factor the marketing environment has undergone significant changes, which lead to the appropriate actions of the agri-food market in the direction of greening production. Under greening is understood the process of creating environmental value, which is considered at the level of morality and / or management concept, organizational culture. The concept of environmental value, which is the main category of environmental marketing, is associated with reducing the negative anthropogenic impact on the environment and increasing the positive impact on it. In this regard, the ecological imperative of marketing is formed, which is the need to take into account the environmental factor in the marketing activities of market participants through the inclusion of tasks aimed at reducing the negative impact

on the environment and strengthening the positive impact on it.

It has been established that until the 1980s, the activities of market participants created local environmental problems that were not related to each other, so ecology and marketing developed as independent areas of science. Today, the global manifestation of environmental problems necessitates their consideration in the marketing activities of agri-food market participants.

The evolution of the development of marketing concepts is generalized on the basis of which the principles of ecological marketing are formulated, which is the defining philosophy and technology of marketing management of economic systems, regardless of the sphere of activity of the market entity. This concept can be used in the activities of all participants in the agri-food market, its basic principles form the theoretical basis, the development of which, taking into account the specifics of the market entity, will be implemented in practical models.

There are three levels of use of environmental marketing tools: macro (global and national); meso level (sectoral, regional, local); macro level (at the level of an individual entity or supply chain). Using environmental marketing to solve sound problems at each level will require networking with active government participation. It is proved that the use of environmental marketing tools at the macro level can be implemented both on an individual enterprise and on axial network interaction and the formation of long-term partnerships within the production and sales chain. The following strategies of ecological marketing are substantiated: strategy of avoidance of use of ecological marketing; strategy of competition on the principles of ecological marketing; strategy of cooperation on the principles of cooperation; strategy of relationships based on marketing principles. It is concluded that the selected strategies do not exclude the possibility of their combination in use, which allows the use of mixed strategies of environmental marketing.

REFERENCES

1. Lopatyns'kyj, Ju.M., Todorjuk, S.I. (2015). Determinanty stalogo rozvytku agrarnyh pidpryjemstv: monografija. [Determinants of sustainable development of agricultural enterprises: monograph]. Chernivci: Chernivec'kyj nac. un-t. 220 p.
2. Varchenko, O.O. (2020). Problemy funkcionuvannja i naprjamy rozvytku agroprodovol'chyh lancjugiv v umovah posylennja turbulentsnosti. Ekonomika ta upravlinnja APK. [Problems of functioning and directions of development of agri-food chains in the conditions of strengthening of turbulence. Economics and management of agro-industrial complex]. No1,

pp. 18–28. DOI: <https://doi.org/10.33245/2310-9262-2020-155-1-18-28>

3. Key Components of Sustainable Supply Chain Development of the Agricultural Sector of Ukraine / O. Varchenko, D. Utechenko, L. Khakhula and other. *International Journal Supply Chain. Management*. 2019. Vol. 8, No 2, pp. 874–884.

4. Serraj, R., Pingali, P.L. *Agriculture & Food Systems to 2050: Global Trends, Challenges and Opportunities*. DOI:10.1142/11212

5. Strategichni priorytety rozvytku agropodovol'chogo sektoru ekonomiky Ukrainy. [Strategic priorities for the development of the agri-food sector of Ukraine's economy] / Ibbatulin I.I. ta in. *Ekonomika ta upravlinnja APK*. Bila Cerkva, 2021.

6. *Agricultural Markets and Sustainable Development: Global value chains, smallholder farmers and digital innovations*. 2020. Available at: <https://www.fao.org/3/cb0665en/cb0665en.pdf>

7. Povyshenie zhiznestojkosti agropodovol'stvennyh sistem v uslovijah potrasenij i stressov. [Increase the resilience of agricultural and food systems in the face of shocks and stresses]. 2021. Available at: <https://www.fao.org/3/cb4476ru/cb4476ru.pdf>

8. Kotler, F. (2012). *Marketing menedzhment*. [Marketing management]. Sankt-Peterburg: Piter. 848 p.

9. *Konceptual'ni osnovy stalogo rozvytku agrosfery: navchal'nyj posibnyk*. [Conceptual foundations of sustainable development of the agrosphere: Textbook]. Bilocerkiivs'kyj nacional'nyj agrarnyj universytet. Bila Cerkva, 2016. 184 p.

10. Plahotnikova, L.O., Bulah, T.M. (2019). *Ekologichnyj marketyng u systemi formuvannja social'noi' vidpovidal'nosti biznesu*. [Ecological marketing in the system of formation of social responsibility of business]. *Naukovyj visnyk Nacional'noi' akademii' statystyky, obliku ta audytu: zb. nauk. pr.* [Scientific Bulletin of the National Academy of Statistics, Accounting and Auditing: Coll.]. No 4, pp. 101–108. DOI: 10.31767/nasoa.4.2019.10.

11. Mal'chuk, M.V., Martynjuk, O.V. (2015). *Paradygma formuvannja ta rozvytku «zelenogo marketyngu» v suchasnyh umovah*. *Visnyk ekonomichnoi' nauky Ukrainy*. [Paradigm of formation and development of "green marketing" in modern conditions. *Bulletin of Economic Science of Ukraine*]. No 2, pp. 59–62.

12. *Marketing [Marketing]* / pod red. M. Bejkera. Sankt-Peterburg: Piter, 2002. 1200 p.

13. Jadin Daniel. (2002). *The International Dictionary of Marketing*. London. 441 p.

14. Apaiwongse Tom Suraphol. *The Influence of Green Policies on a Dual Marketing Center*. *An Ecological Marketing Approach*, *Journal of Business & Industrial Marketing*. 1994. Vol. 9, no. 2, pp. 41–50.

15. Zinovchuk, N.V., Rashhenko, A.V. (2015). *Ekologichnyj marketyng: navch. posib [Environmental marketing: textbook. Way]*. Zhytomyr: ZhDU im. I. Franka. 190 p.

16. Semenda, O.V. (2016). *Osnovni aspekty ekologichnogo marketyngu v Ukraini*. [The main aspects

of environmental marketing in Ukraine]. Available at: <https://doi.org/10.36074/logos-05.02.2021.v1.38>

17. Lamben, Zh.Zh., Chumpitas, R., Shulin, I. (2018). *Menedzhment, orientirovannyj na rynek [Market-oriented management]* / per. s angl. I.I. Malkova. 2-e izd. Sankt-Peterburg: Piter. 927 p.

18. Azzone, G. and Bertele', U. (1994). *Exploiting green strategies for competitive advantage*. *Long Range Planning*, Vol. 27, no. 6, pp. 69–81.

19. *Implementing the Sustainable Development Goals*. Business and industry. 15 July 2021. Available at: <https://www.gov.uk/government/publications/implementing-the-sustainable-development-goals/implementing-the-sustainable-development-goals—2>

20. *Pro Cili stalogo rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku: Ukaz Prezydenta [On the Goals of Sustainable Development of Ukraine until 2030: Presidential Decree]* № 722/2019 vid 30.09.2019. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

Теоретичні засади розвитку екологічного маркетингу на ринку агропродовольчої продукції

Варченко О.М., Герасименко І.О., Варченко О.О., Бабань В.П.

У статті систематизовано еволюцію становлення екологічного маркетингу та засади його розвитку. Виділено системні зміни у чинниках макро- та мікросередовища суб'єктів агропродовольчого ринку, які формують передумови екологічного світогляду в маркетингу та обґрунтовують передумови виникнення екологічного імперативу маркетингу, який передбачає включення до маркетингових завдань на різних рівнях суб'єктів ринку створення екологічної цінності.

Встановлено визначальний вплив концепції сталого розвитку на становлення концепції екологічного маркетингу, а також необхідність розширення міждисциплінарних зв'язків маркетингу і менеджменту за врахування дії екологічного чинника. Взаємодія екологічного маркетингу та екологічного менеджменту дозволяє суб'єктам агропродовольчого ринку ефективніше діяти завдяки вищій адаптивності маркетингу до середовища. Виявлено, що реалізація цілей екологічного маркетингу сприятиме реалізації цілей корпоративної соціальної відповідальності.

Поглиблено понятійно-категоріальний апарат концепції екологічного маркетингу, проведено класифікацію рівнів використання інструментів екологічного маркетингу. Запропоновано стратегії використання екологічного маркетингу суб'єктами агропродовольчого ринку, зокрема: стратегію ухилення від використання принципів екологічного маркетингу; стратегію змагання; стратегію співпраці; стратегію взаємовідносин.

Визначено сутність дефініції екологічного «зеленого» маркетингу та його основних завдань на макро-, мезо- та мікрорівнях, що дозволило встановити місце екологічного маркетингу у за-

гальній системі маркетингових концепцій. Основною метою екологічного маркетингу є створення екологічної цінності, що визначає філософію та технологію маркетингового управління соціо-еколого-економічними системами та є базовою концепцією маркетингу. Обґрунтовано, що концепція екологічного маркетингу може бути використана всіма учасниками ринку агропродовольчої продукції, її базові принципи формують теоретичну

основу, а практичне її використання – прикладний аспект. Ідентифіковано переваги, які одержують суб'єкти агропродовольчого ринку за використання екологічного маркетингу, які формують нові та посилюють наявні конкурентні переваги продукції і товаровиробника.

Ключові слова: екологічний маркетинг, екологічний продукт, сталий розвиток, агропродовольчий ринок, екологічний менеджмент.

Copyright: Varchenko O.M., Herasymenko I.O., Varchenko O.O., Baban V.P. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Varchenko O.M.

Herasymenko I.O.

Varchenko O.O.

Baban V.P.

<https://orcid.org/0000-0002-9090-0605>

<https://orcid.org/0000-0002-7829-8009>

<https://orcid.org/0000-0002-3543-6926>

<https://orcid.org/0000-0003-3590-8214>

Наукове видання

Економіка та управління АПК

Збірник наукових праць

№ 1 (172) 2022

Редактор О.О. Грушко
Комп'ютерне верстання: В.С. Мельник

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

КВ №15167-3739Р від 03.03.2009 р.

Формат 60x84¹/₈. Ум. др. арк. 21,0. Зам. 70213. Тираж 300.

Підписано до друку 24.06.2022 р.

Видавець і виготовлювач:

Білоцерківський національний аграрний університет,
09117, Біла Церква, Соборна площа, 8/1, тел. 33-11-01,
e-mail: redakciavidil@ukr.net

Свідоцтво внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції

№ 3984 ДК від 17.02.2011 р.